

# LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

9

*Raimundas Lopata*  
*Lietuvos valstybingumo raida*  
*1914–1918 metais*

1996

# LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

9

Raimundas Lopata  
Lietuvos valstybingumo raida 1914—1918 metais

UDK 947.45  
Lo-139

**REDAKCINĖ KOLEGIJA:**

Antanas Kulakauskas  
Česlovas Laurinavičius  
Raimundas Lopata  
Rimantas Miknys  
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)  
Vladas Sirutavičius  
Giedrius Subačius  
Antanas Tyla

**Autorius dėkoja Atviros Lietuvos fondui,  
prisidėjusiam prie knygos išleidimo**

ISSN 1392—0391  
ISBN 5—417—00715—3

© Raimundas Lopata, 1996  
© Lietuvos istorijos institutas, 1996

## TURINYS

Įvadas .....	5
PIRMA DALIS. „GINTARINĖS“ DEKLARACIJOS GEOPOLITINIS KONTEKSTAS .....	11
1914-ųjų perspektyvos .....	11
Dėl vietos po saule .....	15
Lenkų klausimas .....	23
„Tak vied eto čepucha“ .....	28
Kompromisai ir konfliktai .....	35
Lietuvių politinis pasaulis .....	35
„Tautos vienybės“ atgimimas .....	37
Radikalų gravitacijos .....	42
Vokietijos veiksnyis .....	48
ANTRA DALIS. NE TIEK Į RYTUS IR Į PIETUS, KIEK Į VAKARUS .....	56
Ką okupavo Vokietija? A. Pfeilio kazusas .....	56
Didžiosios Lietuvos kontūrai .....	63
Politikos kamufliažas .....	64
Liberalus okupacijos periodas .....	67
Kaipgi iš tikrųjų buvo Vilniuje .....	70
Kaipgi iš tikrųjų buvo Kaune .....	83
Šalin nuo Rusijos .....	92
„Vive la Pologne!“, arba Lenkijos šešėlis .....	103
Apie „lietuvišką“ ir lietuvių politiką .....	112
Restitucijos regimybė .....	113
Kursas — Lietuvos klausimo internacionalizavimas .....	117
Prijungimo politika ir kelio į laisvę pradžia .....	122
Svetimos valdžios žinioje esantis kraštas .....	130
Pasirengimas deryboms .....	130
Naujas derybų etapas. I dalis .....	132
Intermedijos tema: Antantė ir lietuviai .....	138
Naujas derybų etapas. II dalis .....	142
Lietuviškoji neomonarchizmo interliudija .....	145
Rytų komisija ir J. Gabrys .....	146

F. Roppas ir Lietuvos Taryba .....	149
Lietuvos karalius Mindaugas II .....	153
Konflikto koncepcija .....	163
Limitrofinė valstybė .....	167
Vakarai, Vakarai .....	171
„Atėjo laikas sudaryti savą valdžią“ .....	173
Išvados .....	178
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA .....	183
THE DEVELOPMENT OF THE LITHUANIAN STATEHOOD IN 1914—1918 (Summary) .....	208
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ .....	218

## ĮVADAS

Valstybingumo tema apima daugybę klausimų. Galima kalbėti apie valstybingumo įgyvendinimo būdus, priemones ir metodus, apie valstybingumo idėjos sklaidą — jos formavimąsi, stagnaciją, sunykimą ir atgimimą, pagaliau apie pačią sąvoką — dvasinę politinės bendruomenės būtį, valstybės sinonimą, valstybės elementus ir apskritai apie viską, kas valstybiška. Atsižvelgdami į šiuos semantinius keblumus, pirmiausia ir apribojome „valstybingumo“ terminą tautos apsaugine (juridine) būtimi. O tyrimo objektu pasirinkę Lietuvos valstybingumo raidą 1914—1918 m., mėginome atskleisti, kokių tautos apsauginės (juridinės) būties modelius (geopolitinis jų pobūdis, ideologiniai bendrijos organizavimo principai, struktūrinė-teisinė sistema) Pirmojo pasaulinio karo laikotarpiu brandino lietuvių politikai ir kaip bandė juos praktiškai įgyvendinti.

Paskatą tyrimui davė V. Trumpos suformuluota problema: kokią Lietuvą Pirmojo pasaulinio karo metais mūsų tėvai **kūrėjai** norėjo **atkurti**?<sup>1</sup> Atrodė, kad išeivijos istorikas bandys kvestionuoti istoriografijoje įsitvirtinusių tautinės valstybės stereotipą, kuriam, be abejo, sunkoka nepasiduoti. Tas realaus istorinio proceso faktas, kad XX a. pradžios Europos politiniame žemėlapyje atsirado tautinė Lietuva, varžo mus visus, mūsų ir užsienio istoriografiją. Kokių keblumų dažnai kyla dėl šios aplinkybės, galėtų iliustruoti kito išeivijos istoriko, P. Čepėno, pavyzdys. Savo „Naujųjų laikų Lietuvos istorijoje“ (Chicago, 1986.— T. 2.— P. 177) konstatavęs, kad 1915 m. gruodžio 19 d. Vilniuje buvo paskelbtas Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės konfederacijos tarybos atšaukimas-universalas, jis nesiryžo nuodugniau tyrinėti jo. Šis faktas neturi istoriografinės tradicijos, „todėl dabar sunku įspėti, kurios lietuvių politinės srovės atstovai dalyvavo toje Konfederacijos taryboje“, — rašė P. Čepėnas.

Neneigdami mūsų rašytinės tradicijos nuopelnų nušviečiant kai kurių lietuvių veikėjų ar politinių centrų veiklą Pirmojo pasaulinio karo metais, vis dėlto pažymėsime, jog istoriografinė tradicija XX a. pradžios lietuvių politikams iš esmės nepalieka vietos etnopolitinių Lietuvos projektų alternatyvoms\*, kadangi pati fiksuoja tik dvi alternatyvas: tautiškos-valstietiškos arba lenkiškos Lietuvos<sup>2</sup> (*ergo*, iš viso nebūti Lietuva).

Deja, ir V. Trumpa savo iškeltą problemą svarstė laikydamasis šios schemos, pasirinkdamas ne istorinių procesų 1914—1918 m. Lietuvoje tyrimo, bet dabarties (naujosios 1918 m. Lietuvos) ir praeities (senosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės) santykio įvertinimo būdą. „Spėtume,— rašė istorikas,— kad Vasario 16 d. Lietuvos kūrėjams buvo numanu, kad tokios Lietuvos, kokia ji buvo prieš Kriavo uniją ir prieš Lietuvos krikštą, atstatyti negalima, o atstatyti tokią Lietuvą, kuri kartu su Lenkija taip gėdingai užbaigė savo dienas XVIII a. pabaigoje, niekas nenorėtų.“<sup>3</sup>

Tačiau ar spėjant įmanoma išvengti tendencingo atsakymo? Tiesa, V. Trumpa pacitavo keletą to meto veikėjų pasisakymų. Štai P. Klimo žodžiai 1918 m. vasario 19 d. „Lietuvos aido“ vedamajame: „Mūsų istorijoje jis [Vasario 16 d. aktas.— V. T.] yra naujos gadinės pradžia.“<sup>4</sup> Tačiau derėtų atkreipti dėmesį ir į šalia išspausdintą J. Šaulio straipsnį, taip pat vedamąjį. O jame, be kita ko, rašoma: „Nuo šios valandos Lietuvos valstybė, Lietuvos Tarybos keliama, atgimsta iš naujo. Atgimsta kartu mūsų vaidentuvėje ir visa virtinė jos gaivintojų, kurie, valstybei žlugus, puolėsi įkelti ją vėl ant kojų. . . Lietuvos valstybė buvo žlugusi. Bet jos idėja, reikalas ją atgaivinti buvo likęs gyvas. Iš pradžių gaivinama vien tarp aukštesniųjų luomų, ta savos valstybės atnaujinimo idėja plečiasi pamažu vis plačiau ir plačiau, kol apima ji pagaliau pačių plačiųjų mūsų visuomenės sluoksnių. . .“<sup>5</sup>

Panašiai galima cituoti ir kitų V. Trumpos pateiktų veikėjų (A. Smetonos) ar mokslo autoritetų (M. Römerio) žodžius<sup>6</sup>. Tačiau, kad suvoktume problemos esmę, pakaks ir P. Klimo su J. Šauliu.

Pirmasis ne be pagrindo yra vadinamas vienu iš tautinės Lietuvos architektų. Savo istorijos tyrimais 1916—1917 m. P. Klimas nustatė daugumos lietuvių gyvenamą teritoriją, t. y. pagrindė vadinamąjį tautinį-etnografinį principą<sup>7</sup>, kuriuo remiantis netrukus Europos žemėlapyje ir atsirado Lietuva, nors liko kartėlis dėl bemaž trečdalis teritorijų praradimo. P. Klimas parašė ir pirmąją mokslinę apybraižą, nušviečiančią tuo tautiniu-etnografiniu prin-

\* Pastabos apie išėvijios JAV ar Šveicarijos lietuvių politinių siekių skirtumus nuo metropolijos veikėjų aspiracijų, deja, taip ir liko pastabomis. Žr.: Amerikos lietuvių istorija / Red. A. Kučas.— Boston, 1971.— P. 304—305; *Eidintas* A. Slaptasis lietuvių diplomatas.— V., 1992.— P. 78.

cipu pagrįsto Lietuvos valstybingumo įgyvendinimo eigą 1915—1918 m.<sup>8</sup> Vėliau papildyta faktografiniais duomenimis, apybraiža iš esmės virto oficialia tautinės istoriografijos versija<sup>9</sup>.

Tuo tarpu J. Šaulys — vienas iš jau minėto universalso autorių. Tame universale pasisakyta už LDK atkūrimą lygiomis teisėmis dalyvaujant lietuvių, gudų, lenkų ir žydų tautoms<sup>10</sup>.

Štai dvi trajektorijos, tarsi susiliejančios viename taške — Vasario 16 d. akte. Žinoma, galima tvirtinti, jog J. Šaulio dalyvavimas konfederatų akcijoje yra atsitiktinumas, o 1915 m. pabaiga — tai ne 1918 m. pradžia. Tačiau tuomet vėl iškiltų istorinės projekcijos, pagrįstos istorizmo, o ne retrospekcijos principu, poreikis.

Tenkinant šį poreikį vertėtų atkreipti dėmesį į istorikų, susibūrusių apie „Lietuvių atgimimo istorijos studijas“, darbus, skirtus XIX—XX a. pradžios etnosocialinės, etnokultūrinės ir etnopolitinės raidos procesams Lietuvoje. Šie darbai remiasi koncepcija, jog realaus istorinio proceso Lietuvoje alternatyvumas reiškiasi ne tautiškos-valstietiškos ir lenkiškos Lietuvos, bet tautiškos-valstietiškos (kultūrinės) ir pilietinės (civilizacinės) Lietuvos dichotomija. Pastaruoju atveju yra nagrinėjama problema, kokia galėjo būti atgimstanti ir atgimusi Lietuva: ar tik valstietiškos kilmės tauta, nacionalizmu besiginanti nuo polonizacijos, lenkiškojo imperializmo, atsiribojanti nuo bendros su Lenkija istorijos, ar tauta, pajėgianti absorbuoti visą savo istorinį palikimą ir suderinti jį su modernaus demokratizmo principais<sup>11</sup>.

Kaip rodo E. Motiekos, R. Miknio, Č. Laurinavičiaus tyrimai, XX a. pradžios lietuvių politiniame pasaulyje minėta problema buvo aiškiai reflektuota<sup>12</sup>. Nors lietuvių veikėjų etnopolitiniai reikalavimai krypo į lietuvišką-etnografinį buvusios valstybės — LDK — paveldą, tačiau dėl jų pastangų pagrįsti visos lietuvių tautos valstybinių tradicijų istorinį-teisinį perimamumą atsivėrė galimybė lietuvių ir Lietuvos politinių struktūrų integracijai. Nuo šio proceso eigos nemažai priklausė ir atsakymas, ar bus politinių prielaidų moderniai pilietinei visuomenei susikurti ir kokios jos bus. Vadinasi, ir lietuvių etnopolitinė orientacija į etnografinio valstybingumo modelį galėjo būti koreguojama.

Svarbu pažymėti ir tai, kad minėti istorikai, savo tyrimus atlikę istoriniu-teisiniu bei politiniu-sociologiniu aspektais, pasiūlė gana produktyvų būdą rekonstruoti Lietuvos moderniuųjų laikų valstybės kūrimąsi; mes taip pat bandėme juo remtis.

Ieškant vidinių veiksmų lietuvių etnopolitinės orientacijos korektyvoms, būtina atkreipti dėmesį į vadinamosios kraštiečių (krajojcu) istorinės-politinės minties palikimą. Nors paprastai jam priklausančys darbai yra pagrįsti eseistiniais apmąstymais ar prisi-

minimais (Z. Jundziūlas, K. Okuliczius)<sup>13</sup>, tačiau čia užfiksuoti faktai verčia atsargiau ir atidžiau vertinti lietuvių politinės minties bei veiklos evoliuciją Pirmojo pasaulinio karo metais. Tai įtikinamai atskleidė R. Miknys, nagrinėjęs tarp Lietuvos (Lietuvių) demokratų partijos narių 1914—1915 m. sandūroje buvusias populiarias valstybės koncepcijas<sup>14</sup>.

Reikia pažymėti, kad ir lenkų istorikai J. Bardachas, J. Jurkiewiczzius, P. Łossowski, J. Ochmański, gražinę minėtą palikimą į istoriografinę apyvartą, atkreipė dėmesį į kraštiečių įtaką tiek lietuvių politinių planų konstituavimuisi, tiek gudų bei žydų politinių aspiracijų formavimuisi pirmaisiais karo metais<sup>15</sup>.

Bene didžiausia monografija apie mus dominantį laikotarpį bei problematiką taip pat priklauso lenkų istoriko plunksnai. Tai profesorius W. Sukiennickio kapitalinis dviejų tomų veikalas „East Central Europe during World War I: From foreign domination to national independence“ (New York, 1984). Čia daugiausia nagrinėjami LDK žemėse vykę politiniai procesai. Tiesa, lietuvių nacionalinį judėjimą W. Sukiennickis vertina neslėpdamas tam tikros ironijos ar net pagiežos, dažnai priartėdamas prie tos lenkų istoriografijos tendencijos, kuri Lietuvos valstybingumo raidą 1914—1918 m. sieja vien su išorine intervencija.

Tokią nuostatą — beje, būdingą ir sovietinių istorikų darbams\*, — yra ne kartą argumentuotai kritikavę įvairių istoriografijos mokyklų atstovai. Todėl, negaišdami laiko polemikai, pasitenkintumėme amerikiečio A. E. Senno daktaro disertacijos „Lietuvos valstybingumo atkūrimas 1918—1920 m.“ (V., 1992.— P. 169) išvada: „Vokiečių ir vėliau Antantės pagalba nesuformavo tautinių Lietuvos siekių, bet tik padėjo juos realizuoti.“ Panašios išvados pateikiamos anglo S. Page'o<sup>16</sup>, Suomijos švedo B. Collanderio<sup>17</sup>, vokiečių W. Baslerio<sup>18</sup>, F. Fischerio<sup>19</sup>, G. Linde's<sup>20</sup>, B. Manno<sup>21</sup>, jau minėtų lenkų P. Łossowskio, J. Ochmański darbuose.

Kita vertus, manytume, kad diskusija dėl geopolitinių veiksnių įtakos lietuvių valstybinei programai gali ir toliau produktyviai vykti. Neabejodami V. Daugirdaitės-Sruogienės mintimi, jog „mūsų nepriklausoma valstybė nebūtų buvusi realizuota, kad ir kažin kaip patriotai būtų stengęsi ir savanoriai didvyriškai aukojęsi, jeigu 1918 m. nebūtų susidariusi palanki tarptautinė politinė konjunktūra“<sup>22</sup>, vis dėlto bandėme nagrinėti ne tik „pozityvią“

---

\* Ja sovietinė istoriografija ramstė vadinamojo tarybinio Lietuvos valstybingumo konceptą. Mes „sovietinio valstybingumo“ Lietuvoje nenagrinėjome. Apie jo realų turinį žr.: *Laurinavičius Č.* Tarybinio valstybingumo steigimas Lietuvoje. 1918 m. pabaiga—1919 m. pirmoji pusė // Iš Lietuvos istorijos tyrinėjimų.— V., 1991.— P. 87—105.

(ką leido lietuvių politikams iš tikrųjų įgyvendinti?), bet ir „negatyvią“ (ko neleido įgyvendinti?) tarptautinės konjunktyūros įtaką Lietuvos valstybingumo raidai Pirmojo pasaulinio karo metais.

Dėl tokio požiūrio reikėjo labai atidžiai išanalizuoti geopolitinės konsteliacijos raišką 1914—1918 m. Todėl, be jau minėtų A. E. Senno, W. Sukiennickio, P. Čepėno darbų, kuriuose vienu ar kitu aspektu aptariama ši tema, ypač vertingi yra O. Fedyshyno, K. Hovi'o, O. Hovi'o, G. Ritterio, D. Stevensonso, J. Wheelerio-Bennetto monografijos, Z. Ivinskio bei A. Stražo straipsniai<sup>23</sup>. Būtent šie darbai padėjo rasti kriterijų, leidusį struktūralizuoti esamą istorinę medžiagą. Tas kriterijus — tai 1915 m. rugsėjo mėn. įvykęs geopolitinis lūžis, kai faktinis Rusijos vakarinių pakraščių valdymas atsidūrė Vokietijos rankose, o čia gyvenusių tautų politinėms programoms bei veiksams tiesiogiai ėmė daryti įtaką ne rusų, bet vokiečių vadovaujančių sluoksnių interesai.

Taigi darbas suskilo į dvi chronologines atkarpas, apimančias 1914 m. birželio mėn.—1915 m. rugsėjo mėn. ir 1915 m. rugsėjo mėn.—1918 m. lapkričio mėn. Tiesa, pirmoje dalyje plačiau aptardami geostrategines Europos vizijas, būdingas prieškario ir net ankstesniems periodams, kiek nusižengėme pasirinktam kriterijui. Tačiau esame įsitikinę, kad toks ekskursas yra būtinas norint tinkamai suvokti Pirmojo pasaulinio karo politinius procesus, išsiaiškinti priežastis, be kurių negali būti atskleista ir Lietuvos valstybingumo genezė.

Trumpam stabtelėdami prie istorijos literatūros apžvalgos, atkreiptume dėmesį į tai, kad knygoje paskiri klausimai nagrinėjami istoriografijoje egzistuojančių kolizijų fone.

Norint atskleisti nagrinėjamą temą, reikia ne tik sintetinti specialių tyrimų rezultatus, bet ir remtis daugybe įvairių šaltinių. Visi šiam darbui reikalingi šaltiniai gali būti suskirstyti į keturias pagrindines grupes: 1) publikuoti dokumentų rinkiniai, 2) archyvinė medžiaga, 3) atsiminimai, 4) ano meto spauda.

Dar 1918—1919 m. P. Klimas vokiečių ir prancūzų kalbomis paskelbė pluoštą medžiagos apie Lietuvos valstybingumo bylą Pirmojo pasaulinio karo metais<sup>24</sup>. Prieš keletą metų pasirodė „Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai“<sup>25</sup>. Šie dokumentų rinkiniai yra vieni gausiausių šaltinių, kuriuose neblogai atsispindi lietuvių politinių grupuočių valstybinės programos. Nepaprastai informatyvus yra P. Klimo dienoraštis, išleistas 1988 m. Čikagoje<sup>26</sup>. Vertingus dokumentus — 1916—1918 m. Lietuvos konstitucijų projektus — paskelbė archyvininkas A. Grigaravičius<sup>27</sup>. Be M. Römerio 1915 m. rugpjūčio 12 d. memorialo, pasirodžiusio Paryžiuje leidžiamo „Zeszyty Historyczne“ bei Vilniuje einančių „Baltų lan-  
kų“ puslapiuose, praktiškai neįmanoma rekonstruoti Lietuvos vals-

tybingumo idėjos sklaidos 1914—1915 m.<sup>28</sup> Pasinaudota ir Rusijoje publikuotais dokumentų rinkiniais<sup>29</sup>.

Archyvinės medžiagos pagrindą sudaro Lietuvos, JAV, Rusijos, Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Vokietijos archyvuose saugomi dokumentai.

Daug vertingų duomenų apie Lietuvos valstybingumo „vidaus“ raidą rasta mūsų šalies dokumentų saugyklų fonduose: Lietuvos valstybiniame archyve (Užsienio reikalų ministerija. F. 383), Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyriuje (Kauno VDU bibliotekos rankraščių rinkinys. F. 1; Stasys Šalkauskis. F. 140; Albertas Gerutis. F. 155), Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje (Zenonas Ivinskis. F. 29; Vilius Gaigalaitis. F. 50), Lietuvos mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyriuje (Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti. F. 70; Petras Leonas. F. 117; Mykolas Römeris. F. 138; Vaclovas Biržiška. F. 163; Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo gyventojams agronomijos ir teisių pagalbai teikti. F. 225; Antanas Viskantas. F. 239).

JAV Pensilvanijos universiteto Van Pelto bibliotekos Rankraščių kolekcijoje vis dar laukia savo tyrėjo J. Šaulio archyvas. Mes naudojomes ten esančiais (aplankas Nr. 31) lietuvių konferencijų, įvykusių Berne (1917 m. lapkričio 2—10 d.) bei Lozanoje (1918 m. rugsėjo 5—16 d.), protokolais.

Tiriant geopolitinius, tiesioginę įtaką Lietuvos padėčiai dariusius veiksnius remiamasi Rusijos, Prancūzijos, Didžiosios Britanijos ir Vokietijos užsienio reikalų žinybų dokumentais (Rusijos užsienio politikos archyvas, Maskva) arba mikrofilmuotomis jų kopijomis (Turku universiteto mikrofilmų kolekcija).

Įsigilinti į nagrinėjamą temą, geriau ją suvokti padėjo ano meto veikėjų V. Bartuškos, S. Buriano, M. Erzbergerio, J. Gabrio, M. Yčo, T. Masaryko, E. Ludendorffo, F. Roppo, S. Sazonovo, A. Steponaičio atsiminimai<sup>30</sup>. Tiek ši, tiek paskutinė šaltinių grupė — mus dominančio laikotarpio spauda<sup>31</sup> — turi būti ypač kritiškai vertinamos. Tačiau tikrinami, lyginami ir atidžiai vertinami visuose minėtuose šaltiniuose pateikti faktai gali būti pakankamas šios knygos teiginių ir prielaidų įrodymas.

## „GINTARINĖS“ DEKLARACIJOS GEOPOLITINIS KONTEKSTAS

### 1914-ųjų PERSPEKTYVOS

1919 m. birželio 28 d. Versalyje pasirašyta taikos sutartis, atrodė, teisiškai sankcionavo tai, ką ir turėjo sankcionuoti — nacionalizmo epochą. Viskas lyg ir buvo natūralu, atspindėjo žemyno istorijos raidos logiką.

Juk neginčytina, kad per visą XIX a. Europoje formavosi modernios tautos. Daugelis pavergtų, savo valstybės neturėjusių, jos ar valstybinio suvereniteto netekusių tautų, kurioms grėse asimiliacija, tautinio identiteto ar etnokultūrinio savitumo praradimas, ėmė atsitokėti. Ypač daug jų buvo Vidurio, Rytų ir Pietryčių Europoje, Osmanų, Habsburgų, Hohenzollernų ir Romanovų dinastijų valdytose teritorijose. Ir aktyviausiai čia reiškėsi judėjimai bei sąjūdžiai, siekę ginti ir puoselėti savo tautos savitumą, laiduoti lygias su kitomis tautomis teises ir suverenumą. 1848—1849 m. net buvo kilusi nacionalinių demokratinių revoliucijų banga, pavadinta „tautų pavasariu“. Suvienytos tapo Vokietija ir Italija. Pagaliau, Pirmojo pasaulinio karo audrose sužlugus trims imperijoms, išaušo ir antrojo „tautų pavasario“ rytas, kai sugriuvo Vienos kongreso sukurta Europa.

Bet nespėjo prabėgti dveji metai po Versalio sutarties, kai vienas jos autorių, garsusis Didžiosios Britanijos premjeras D. Lloydas George'as jau svarstė, kad gal vis dėlto būtų kur kas geriau, jei daugelis tų tautų tokios pergalės ir nebūtų pasiekusios<sup>1</sup>. Supraskit vos ne taip: pasidžiaugėte ir užtenka, eksperimentas baigtas. Bet ar laikrodžio rodyklės buvo galima pasukti atgal — į 1914-ųjų liepą? Juk tada. . .

Nepaneigsi, kad anuomet Vidurio, Rytų ir Pietryčių Europos tautų katilas virė. Galicijoje konfliktavo lenkai su ukrainiečiais, Bohemijoje — čekai su vokiečiais, Dalmatijoje — pietų slavai su italais, Vengrijoje — slovakai, rumunai ir vengrai, Silezijoje — lenkai su vokiečiais, Rusijoje griaudėjo žydų pogromai, čia pykosi lietuviai su lenkais, latviai su baltvokiečiais. Kad dar geriau

įsivaizduotume, kaip košmariškai atrodė „tautų kalėjimas“, turėkime galvoje ir daugumos jų ne per švelniausius santykius su centrinėmis valdžiomis.

Tačiau tu, kurie manė, kad išeitį galima rasti šiame regione sukūrus naujus, tautinius valstybinius organizmus, tebuvo vienetai.

Štai T. Masarykas. Jis sakėsi maždaug 1913 m. suvokęs, kad čekų atsiskyrimas nuo Austrijos-Vengrijos pasidarė nebeišvengiamas. Bet kada jis apie tai prabilo? Tik tapęs Čekoslovakijos prezidentu<sup>2</sup>.

O garsioji J. Piłsudskio paskaita Paryžiuje 1914 m. sausio mėn.? Tada būsimasis Lenkijos valstybės viršininkas kalbėjo apie pasaulio didžiąsias valstybes, apie netrukus kilsiantį karą ir jo eigą. Jis teigė, kad Rusija pirmoji pralaimėsianti kare ir Rytų Europa atitekianti Centrinėms valstybėms. Savo ruožtu pastarosios būsiančios priverstos nusileisti anglams, prancūzams ir amerikiečiams. Į tokią karo logiką ir kreipsią dėmesį lenkai atkurdami krašto nepriklausomybę. Iš pradžių būsią Austrijos-Vengrijos bei Vokietijos sąjungininkai, o paskui — Vakarų valstybių. Šią paskaitą su didele nuostaba prisimins V. Černovas, rusų eserų lyderis, prabėgus... keturiasdešimčiai metų<sup>3</sup>.

Tiesa, ir lietuvis J. Gabrys-Paršaitis, Lietuvių informacijos biuro (LIB) Paryžiuje vedėjas, 1914 m. vidurvasarį JAV lietuvių kolonijoje skaitė paskaitas apie Lietuvos nepriklausomybę. Nors dauguma auditorijos tokia idėja netikėjo, bet pinigus šiam reikalui aukėjo. Kartą vienas paskaitos klausęs advokatas taip ir pasakė: „Aš jums netikiu, bet paimkite vieną dolerį, nes jūs gerai kalbėjote.“—„Ačiū už komplimentą,— ketvirtajame—penktajame dešimtmetyje rašytuose atsiminimuose sakosi atšovęs J. Gabrys,— bet aš kertu lažybų iš dešimt dolerių, kad pirma — prasidės karas, o antra — Lietuva išsikovos nepriklausomybę.“<sup>4</sup>

Intriguojantys prisipažinimai ir prisiminimai. Deja, retrospektyvūs. Ir retrospektyvūs veikiausiai dėl to, kad 1914 m. įvykių išvakarėse absoliučiai daugumai mintis apie tokią perspektyvą atrodė utopiška, o jos skleidėjas — nepataisomas idealistas. Tai pagaliau rodė ir pačių tautinių judėjimų, sąjūdžių ar partijų skelbiami tikslai, siekiai ir šūkiai: apie nepriklausomybę buvo užsiimenama tik maksimumo programų punktuose, t. y. ji buvo priskiriama tolimam idealui.

Žinoma, Europos politinėje evoliucijoje tautinis veiksnys buvo neeliminuojamas (šios aksiomos nesuprato galbūt tik daugybė gana įtakingų ortodoksinių legitimistų). Antra vertus, dėl imperijų saugumo, tvarkos ir vienybės interesų reikėjo ieškoti būdų

jį neutralizuoti puikiai suvokiant, kad nuo paieškų rezultato nemažai priklausys ir pačių tautinių judėjimų aspiracijų pobūdis.

Pamažu aiškėjo, kad tiek Rusija, tiek Austrija-Vengrija, daugiatautiškiausios valstybės, rinkosi panašius veiklos principus, dėmesį sutelkė į vadinamąjį nacionalinį principą.

Kaip žinoma, šis principas atsirado Vakarų Europoje ir skelbė, kad turi būti garantuojamas tautinis individualumas. Tačiau Vidurio, Rytų ir Pietryčių Europą jis pasiekė ganėtinai pakitęs. Čia pilietinės, savanoriškai apsisprendusių individų tautos sampratai buvo priešinama „tautos dvasios“, etnokultūriniais (etnografiniais) kriterijais apibūdinama tauta. Tokia tauta neimplikavo valstybinės nepriklausomybės, ji galėjo pretenduoti tik į savarankiškos etnokultūrinės raidos, natūraliąją teisę (*jus naturalis*). Kadangi nebuvo valstybiškai konstituojančių elementų, jos pakako tik ginant saviraidos ar savivaldos teises, kurias galėjo garantuoti, pavyzdžiui, vienokia ar kitokia autonomijos forma. Kitaip tariant, anuomet nacionalinis principas reiškė daugiau tautos reiškinys (*self-expression*), o ne apsisprendimo (*self-determination*) teisę. Beje, ir ši tarptautinės teisės požiūriu nebuvo *jus cogens*. Tad Italijos ir Vokietijos XIX a. antrosios pusės suvienijimais dažnai iliustruojamas nacionalinio principo veikimas gali simbolizuoti tik politinį efekto aspektą. Mat juridinė padėtis, legitimizmo principai Sardinijai ar Prūsijai prijungiant bei sujungiant politinius darinius iš esmės nepakito<sup>5</sup>.

Dėl tokių nacionalinio principo klauzulių ir radosi galimybių pajungti jį legitimistinei valstybinei teisei ir net stiprinti imperijų vientisumą. Turint galvoje šią aplinkybę gal ir nešokiruotų rusų akademiko A. Hilferdingo teiginiai, išdėstyti 1863 m. rašte „Litva i Žmud'“: „Rusija laiminga dėl to, kad ji gali, kad ji privalo savo gerovei be jokių abejonių ir visur remtis tuo pradmeniu, kurį visa žmonija pripažįsta teisingu ir kuris vis labiau triumfuoja,— tai tautiškumo pradmuo.“<sup>6</sup>

O štai ką tuo pačiu metu rašė vengrų aristokratas baronas J. Eötvöšas: „To, kad įvairios šalies tautybės netektų savo tautinės sąmonės, kad jų neapimtų tautinis entuziazmas, mes nepasieksime, kaip nepasiekė ir tie, kurie panašiais metodais eksperimentavo su vengrais. Vienintelis tikėtinas rezultatas bus tas, kad judėjimas, išstumtas iš viešojo gyvenimo, įlīs į pogrindį ir veiks tik viena, nukreipta prieš šalies vienybę, linkme...“<sup>7</sup> Ir kad tautiniai judėjimai „nelįstų į pogrindį“, barono iniciatyva 1868 m. Vengrijoje buvo priimtas Tautybių įstatymas. Įstatymo buvo numatyta organizuoti tautinių mokyklų sistemą, administracijoje vartoti vietos kalbas, nacionalams suteikta teisė užimti valstybinius postus ir pan. Taigi koncepcija atrodo gana paprasta: nors neformuoja-

mi atskiri tautybių teritoriniai vienetai, bet jos turi tokias pat teises bei pareigas kaip ir visi Vengrijos piliečiai.

Ar ne dėl panašių paskatų A. Hilferdingas siūlė į valstybinės politikos rangą iškelti lietuvių tautinio individualumo išsaugojimą? Pasak akademiko, lietuviškajam elementui atveriant kelius į mokslą ir išsilavinimą, gerinant ūkininkų materialinį gyvenimą bei panašiomis priemonėmis bus įdiegta tautinė savimonė, padėta atsikratyti lenkų įtakos, sukurtas geros caro valdžios įvaizdis<sup>8</sup>. Tiesa, po 1863 m. sukilimo režimas atvirai nesinaudojo šiais patarimais. Tačiau yra pagrindo manyti, kad A. Hilferdingo garsiai išsakytos mintys atliepė vadovaujančių sluoksnių puoselėtą imperijos ateities viziją. Tą tarsi patvirtina ir kadetų partijos lyderis P. Miliukovas, pažymėjęs, jog Rusijoje XX a. pradžia „tai galbūt buvo momentas, kada tautybės stėjo į bendros rusų valstybinės „nacijos“ kelią... ir jeigu 1905—1906 m. revoliucijai būtų pavykę sukurti rusišką laisvę, tai tautybių santykiai išlaisvintoje Rusijoje veikiausiai remtųsi nacionalinės ar teritorinės autonomijos pagrindais“<sup>9</sup>.

Betgi ir pralaimėjus revoliucijai nebuvo užkirstas kelias šiai rusiškai laisvei ir viltims „įforminti“ sąmoningą rusų politinės tautos valią. Šiaip ar taip, Rusija pasuko konstitucinės, parlamentinės monarchijos keliu, ėmėsi priemonių dar veiksmingiau liberalizuoti ūkinį gyvenimą. Kalbų apie valstybės destrukciją ar demontavimą nesigirdėjo. Net ir smarkiausiems rusų radikalams jų šalis, nors ir labai silpna, buvo paskira, nedaloma grandinė.

O ir Habsburgų imperijoje iš valstybės evoliucijos koncepcijų vis labiau populiarėjo federalinės ar kultūrinės autonomijos idėjos, visų pirma susijusios su pilietinio identiteto problemas sprendimu (prisiminkime įvairias austroslavizmo modifikacijas arba K. Rennerio bei O. Bauerio kultūrinės-tautinės autonomijos variacijas).

Taigi tiek viena, tiek kita imperija tarsi rodė norą liberalizuotis ir humanizuotis. Šių tendencijų negalėjo nepastebėti nei patys tautiniai sąjūdžiai, kuriems kartu buvo atvertos aiškios kasdieninės veiklos perspektyvos, nei didžiosios Vakarų valstybės. Rusiją entuziastiškai sveikino Didžioji Britanija, o Prancūzija negailėjo jai finansinių injekcijų. Ir tuo XX a. pradžia ryškiai skyrėsi nuo pirmojo „tautų pavasario“. Tada vyravo padalijimų ir išlaisvinimų vizijos. Pavyzdžiui, rumuno Djuvaros duomenimis, Osmanų imperijos atžvilgiu būta apie 100 tokių projektų. Bet gerai žinoma, kad Turkija anuomet neparodė didesnio noro demokratinizuotis, nors anglai ir prancūzai visai atvirai vertė tą padaryti. Priešingai, atrodė, kad Romanovų ar Habsburgų imperijos skatina visuotinį Europos kairėjimą.

Paskutiniai prieškariniai rinkimai Prancūzijoje bylojo, kad šalis tebesuka į kairę. 1912 m. Vokietijos parlamento rinkimai baigėsi iki tol nematyta vokiečių socialistų pergale. 1906 m. pralaimėjo anglų konservatoriai. Prie Italijos valdžios vairo stovėjo radikaliausia per visą suvienytos valstybės istoriją G. Giolittio vyriausybė<sup>10</sup>. Vargu ar atsitiktinai drauge su šia tendencija išryškėjo ir kita — valstybės vaidmens, valstybės galios, valstybės ekspansijos ir intervencijos į visas visuomenės gyvenimo sritis tendencija.

Gal tik vienintelis reicho kancleris T. Bethmannas-Hollwegas skundėsi: „Egzistuojantis pasaulis toks skurdus, be idėjų.“<sup>11</sup> Regis, jis klydo. Senasis pasaulis iro, ir naujosios tvarkos idėjų buvo apstu. Teliko pasirinkti. Kuria?

## DĖL VIETOS PO SAULE

Lemtinga pasauliui diena išaušo 1914 m. birželio 28-ąją. Tą dieną Sarajeve Habsburgų sosto paveldėtoją erchercogą Pranciškų Ferdinandą nužudė Habsburgų valdiniai, serbų teroristinės organizacijos „Juodoji ranka“ nariai. Nužudytasis neslėpė norų bei planų reformuoti Austriją-Vengriją, suteikti toli siekiančių koncesijų slaviškiems jos subjektams ir pertvarkyti šalį JAV ar Šveicarijos federacinės sistemos pavyzdžiu. Gerai žinomi buvo ir „Juodosios rankos“ išpažinti didžiaserbiški idealai, ne tik dvasiniai jos ryšiai su istorine tėvyne Serbija.

„Aukščiausioji Valia atkūrė tvarką, kurios negalėjau išlaikyti!“ — sakoma, sušukęs imperatorius Pranciškus Juozapas ir metęs kariuomenę prieš nusikaltėlę Serbiją<sup>1</sup>. Čia nuskriaustosios pakilo ginti Rusija. Sąjungininkių įsipareigojimus prisiminė Prancūzija, Didžioji Britanija. Antrajai pusei liko ištikima Vokietija. Ir prasidėjo...

Atrodo, gražūs buvo Rusijos ketinimai. Tačiau, kaip pasakytų skeptikas, karas kilo ne dėl mažos tautos nepriklausomybės — dėl tokių niekų niekas nekariauja. Gražiais ketinimais buvo dangstoma daug paprastesnė realybė. Karą sukėlė globaliniai ekonominio ir politinio vienijimosi reiškiniai, didžiųjų valstybių kova dėl rinkų, kolonijų, įtakos sferų, o paprastai tariant — kova dėl vietos po saule. Kita vertus, naivus optimistas paklaustų, ar tai reiškė, kad pasaulis naujos tvarkos įvedimą siejo su jėgos, prievartos, totalinės hegemonijos idėja. Juk tvirtinama, kad karas laisvino Europą, t. y. žemyne atsirado vietos net tiems, kurie apie ją nė nesvajėjo. O jeigu taip, tai ir Sarajevo atentatas taptų labiau ne karo kibirkštis, bet tautinės idėjos triumfo simboliu.

Vargu ar pačioje karo pradžioje tokius simbolius įžvelgė tuometiniai didžiosios politikos vairininkai. Peterburgas (netrukus Petrogradas), Paryžius ir Londonas, Berlynas ir Viena džiaugėsi iki tol neregėtu gyventojų patriotizmu ir vis dar vylėsi, kad karo veiksmai truks kokius tris šešis mėnesius. Tačiau šios sezoninės priemonės iliuzijos gana greitai išsisklaidė pradėjus laužyti galvas, kaipgi baigti karą.

Nustatyti konkrečius politinius didžiųjų valstybių siekius iškovojus pergalę, arba vadinamuosius karo tikslus (*Kriegsziele, buts de guerre, war aims, celi vojny*), veikiausiai yra vienas kebliausių uždavinių. Paradoksalu, bet net tie veikėjai, kurių tiesioginės pareigos buvo tokios, kad jie turėjo apibūdinti siekius, jau daug kam iš jų liūdnai pasibaigus įvykiams vis dar bandė išsiaiškinti, dėl ko gi kariavo. Taigi jau tas faktas, kad ši problema domino ne tik istorikus, rodo toli gražu ne akademinį jos pobūdį.

Atsakomybės už katastrofą našta slėgė ne vieną šia tema rašiusį autorių. Antra vertus, tam tikros įtakos turėjo ir vadinamieji tolimojo taikymo politikos gniaužtai. Juk, pavyzdžiui, dviejų pasaulinių karų analogijos kėlė grėsmę, kad bus demaskuoti ne vienos didžiosios valstybės pastovūs, gyvybiniai interesai. To nederama pamiršti. O galbūt tuo ir paaškinami kartkarčiais istoriografijoje kylantys triukšmai. Pavyzdžiui, kad ir iki šių dienų tebevykstantys ginčai dėl F. Fischerio kontroversijos.

Šis vokiečių istorikas bandė įrodyti, jog Vokietija stoji į karą turėdama toli siekiančių aneksionistinių planų. Pasak F. Fischerio, jau 1914 m. rugsėjo 9 d. kancleris T. Bethmannas-Hollwegas detalai išdėstė, kaip visiems laikams bus garantuotas reicho saugumas Rytuose ir Vakaruose. Buvo planuota nustumti Rusiją kiek galima toliau nuo rytinių Vokietijos sienų, sumenkinti jos įtaką nerusiškoms tautoms. Centrinėje Europoje turėjo būti sukurta ekonominė šalių asociacija (Lenkija, Skandinavija, Austrija-Vengrija). Buvo numatyta prijungti Liuksemburgą, Belgijos Lježą ir Antverpeną, taip pat aneksuoti Prancūzijos Longwy-Briey, Vakarų Vogėzų, Dunkirk-Boulogne rajonus<sup>2</sup>.

Tačiau oponentai greitai atrado daug F. Fischerio koncepcijos silpnų vietų. Šnekos apie T. Bethmanno-Hollwego „Rugsėjo programą“ nėra rimtos, teigė jie, kadangi kanclerio archyvas 1945 m. smarkiai nukentėjo. O F. Fischeris, kompensuodamas šį trūkumą, pernelyg sureikšmino įvairias privačias, net chronologiškai vėlesnes peticijas, deklaracijas ir pan. Tai pasakytina apie Pangermanistų lygos 1914 m. rugpjūčio 28 d. „Vokietijos karo tikslų“ memorandumą, Šešių ekonominių asociacijų 1915 m. gegužės 20 d.

peticiją, Intelektualų 1915 m. liepos 8 d. peticiją, kai kurių pramonininkų (H. Stinneso, Thysseno, A. Kruppo) ar politikų (M. Erbergerio, G. Stresemanno) programas. Tuo tarpu net asmeninio T. Bethmanno-Hollwego sekretoriaus K. Riezlerio, spėjamo „Rugsėjo programos“ autoriaus, dienoraštyje apie ją nė neužsimenama. Negana to, užfiksuotas kanclerio ir Generalinio štabo viršininko E. Falkenhayno 1914 m. lapkričio 18 d. pokalbis rodo, kad vokiečių valstybininkus labiau domino separatinė taika su Rusija ar Prancūzija negu aneksijos<sup>3</sup>.

Taigi matome, kad Vokietijos politika buvo gana šizofreniška. Vieni kalbėjo apie nesulaikomą ekspansionizmą, o kiti — apie vos ne įgimtą pacifizmą. Regis, pakankamai racionalią išeitį iš šios keblios padėties yra pasiūlęs ukrainiečių kilmės JAV istorikas O. Fedyshynas. Su ja ir norėtume supažindinti, juolab kad O. Fedyshynas daugiausia domėjosi Vokietijos Rytų politikos klausimais, kurie ir mums labiausiai rūpi.

Ričmondo koledžo profesoriaus nuomone, kontroversija istoriografijoje kilo dėl to, kad daugumas tyrėjų nesugebėjo išskirti įvairių politinių „mokyklų“, arba konceptų, besivaržusių Vokietijos politikoje karo metu. Pasak O. Fedyshyno, galima matyti penkias tokias mokyklas: 1) aneksionistų, 2) „Vidurio Europos“ (*Mitteleuropa*) projektų, 3) lenkiškąją, iš dalies „Vidurio Europos“, šaką, 4) „Rytų Europos“ (*Osteuropa*) ir 5) rusiškąją.

Pirmosios mokyklos dinamiškiausia jėga buvo pangermanistai, susispietę į Tėvynės partiją ir propagavę klasikines *Drang nach Osten*, totalinės kolonizacijos, prievartinės asimiliacijos, vietinių gyventojų masiško iškeldinimo idėjas.

Antrojo, „Vidurio Europos“, koncepto esmė — Vokietijos, Austrijos-Vengrijos muitų sąjungos, įtraukiant į ją nedideles Europos valstybes, kuriama regiono ekonominė bendrija. Šiame plane bene daugiausia problemų kilo dėl Lenkijos (tai ir Vienos raginimai atkurtąją Lenkiją federalizuoti su Austrija-Vengrija, ir kaiserio Vilhelmo II planas istorinę Lenkiją prijungti prie Hohenzollernų imperijos). Tiesa, yra požymių, rodančių pagrindinio šios koncepcijos propaguotojo F. Naumanno domėjimąsi ir kitų Rusijos vakarinių pakraščių tautų aspiracijomis. Tačiau manoma, kad tokį domėjimąsi skatino jo bičiulis, žymus publicistas, Vokietijos užsienio reikalų ministerijos darbuotojas ir vienas Rytų Europos mokyklos lyderių P. Rohrbachas.

Šios mokyklos šalininkų branduolį sudarė baltvokiečiai, visu pirma agitavę už Pabaltijo aneksiją. Nors kartais pasitaikydavo radikaliam neigiamam pasisakymui apie šio regiono gyventojus, propaguotos aneksijos forma ryškiai skyrėsi nuo pangermaniškosios. Rusijos atžvilgiu buvo siūloma vykdyti pakraščių valstybių stei-

gimo politiką (*Randstaatenpolitik*), t. y. daugiau ar mažiau valstybiškai organizuoti Lenkiją, Suomiją, Ukrainą, Baltikumą (Kursas, Livonija, Estija, Lietuva) ir glaudžiai susieti jas su Vokietija arba jos vadovaujama Vidurio Europa.

Tuo tarpu rusiškosios mokyklos adeptai (savaime suprantama, tarp jų nebuvo nė vieno ruso), puoselėdami „geležinio kanclerio“ O. Bismarcko politikos tradicijas, gynė nedalomos ir draugiškos reichui Rusijos idėją.

Štai šių mokyklų potencialu, tvirtina O. Fedyshynas, ir disponavo Vokietijos vadovaujantys sluoksniai <sup>4</sup>.

Ką rinktis — tiesioginę aneksiją ar netiesioginę Europos teritorijos kontrolę? Atsakymus į šią dilemą visų pirma diktavo pati karo eiga. Antra vertus, preventyvos Vokietijos užsienio reikalų ministerijos priemonės Rusijos atžvilgiu parodė, kad jau buvo sunku kalbėti vien apie „plikas“ teritorijas.

Bendra Berlyno ir Vienos parama J. Pilsudskio legionams ir G. Jagowo, Vokietijos užsienio reikalų valstybės sekretoriaus, iniciatyva pradėta propagandinė veikla Pavyslio gubernijose tapo tik plačios, gerai organizuotos insurekcinės veiklos tarp Rusijos tautų prologu. 1914 m. rugpjūčio 3 d. šios žinybos pasekretoris A. Zimmermannas davė nurodymą pradėti antirusišką agitaciją Kaukaze. Rugpjūčio 6 d. buvo nutarta paakinti suomių. Veikiai dotacijų susilaukė Lvove įkurta Ukrainos išlaisvinimo sąjunga, taip pat D. Doncovo vadovaujamas Ukrainiečių spaudos biuras Berlyne. O netrukus į šį darbo barą buvo įtrauktos ir reichio pasiuntinybės Berne (G. Rombergas), Stokholme (F. Reichenau ir H. Lucius), Kopenhagoje (U. Brockdorffas-Rantzau) <sup>5</sup>.

Ir tik lietuvių bei Kuršo latvių atžvilgiu karo pradžioje panašaus pobūdžio priemonių nebuvo imtasi. Tiesa, 1914 m. rugpjūčio 1 d. Prūsijos Landtage parlamentarui V. Gaigalaičiui niekas nesutrukdė lietuvių vardu pareikšti, jog tikimasi Didžiosios Lietuvos prijungimo, o kiek vėliau kelti didlietuvių—latvių buferinės valstybės sukūrimo idėją <sup>6</sup>. Tačiau kitokių veiksmų Vokietijos politinė vadovybė nesiryžo imtis, nes tam atkakliai pasipriešino Generalinis štabas <sup>7</sup>. Vokietijos karo mašiną vairavę asmenys apskritai gana skeptiškai žiūrėjo į šalies politinės vadovybės insurekcinę veiklą. „Tai — politika,— kategoriškai pareiškė būsimasis pirmasis generolas kvartirmeisteris E. Ludendorffas,— o su ja aš, kaip kareivis, neprivalau turėti nieko bendro. O jeigu nuo manęs ir priklausytų mūsų politika, ji būtų paprasta — aš nekenčiu Anglijos!“ <sup>8</sup>

Šiuo požiūriu jo oponento — Rusijos generaliteto elgesys skyrėsi. Formaliai žiūrint, netgi atrodė, kad rusų karinė vadovybė imasi iniciatyvos brėžti pirmuosius Romanovų imperijos karo tiks-

lų programos kontūrus. 1914 m. rugpjūčio 1(14) d. pasirodė vyriausiojo kariuomenės vado didžiojo kunigaikščio Nikolajaus Nikolajevičiaus manifestas lenkams, o rugsėjo 17 d. šviesą išvydo ir devyniomis kalbomis parašytas kreipimasis į Austrijos-Vengrijos tautas. Abiejuose dokumentuose kalbėta apie Rusijos — tautų išlaisvintojos — misiją, teisingumo atkūrimą ir tautinių aspiracijų išsipildymo metą<sup>9</sup>.

Taigi vėl matome gražias Rusijos intencijas. Ir turbūt metas būtų jas pasiaiškinti.

Sovietiniams istorikams čia didesnių problemų nekildavo. Jie puikiai išsiversdavo „pigios demagogijos“ terminu. Tiesa, paskutiniaisiais marksistinės istoriografijos Sovietų Sąjungoje klestėjimo metais pasigirdo balsų (V. Vasiukovas) apie veik sąmoningą Rusijos užsienio politikos vaizdo 1914 m. kare iškreivinimą. Buvo imta kritikuoti tradicinį Rusijos gyvybinių interesų Balkanuose trafaletą ir kelti mintį, kad juo bandyta pridengti kėsinimąsi į Centrinę Europą<sup>10</sup>.

Tuo tarpu Vakarų istoriografijoje bei politinėje rašliavoje jau senokai yra „demaskuota“ Europos atžvilgiu Rusijos vykdytos politikos programa. Vienas pirmųjų tai padarė F. Engelsas. Suprantama, tokio pobūdžio klasikų rašinius Sovietų Sąjungoje draudė spausdinti, nors panašių pastebėtų dalykų nesunku būdavo rasti, pavyzdžiui, masiniu tiražu išleistuose O. Bismarcko memuaruose. Taigi F. Engelsas, rašydamas apie vadinamąjį tautybių principą, pažymėjo, kad Rusija sumaniai jį įkomponavo į ekspansionistinę panslavizmo doktriną paremtą užsienio politikos programą. Pagal ją buvo numatyta sukurti etnografines slaviškas valstybes ir federalizuoti jas su Rusija<sup>11</sup>. Šiuo atžvilgiu demonstratyvus Rusijos susirūpinimas serbų, kroatų, čekų bei kitų slavų tautų likimu buvo pakankamai nuoširdus.

Kaipgi atrodytų tokia federacija? Pats F. Engelsas piešė rusų vadovaujamą slavų imperiją, išsidriekusią nuo Baltijos iki Juodosios, Egėjo ir Adrijos jūrų<sup>12</sup>. O štai kaip į šį klausimą atsakė A. Janovas, rusų istorikas, politologas, 1974 m. emigravęs į JAV. Jis skaitytojams pateikė nedidelę 1901 m. išleisto slavofilo S. Šarapovo romano „Po pusės amžiaus“ ištrauką. Čia aprašomas epizodas iš mūsų amžiaus šeštojo dešimtmečio pradžios. Susitinka maskvietis žmogų iš praeities ir atsakinėja į jo klausimus:

„— Argi Konstantinopolis mūsų?

— Taip, tai ketvirtoji mūsų sostinė.

— Atleiskite, o pirmosios trys?

— Vyriausybė Kijeve, antroji sostinė — Maskva, trečioji — Peterburgas.

— Kokios gi šios naujosios Rusijos sienos?

— Persija — mūsų provincija, tokia pat kaip Chiva, Buchara ir Afganistanas. Vakarų siena ties Dancingu. Visa Rytų Prūsija, toliau — Austrija, Čekija su Moravija, per Zalburgą ir Bavariją siena leidžiasi prie Adrijos jūros, apimdama Triestą. Šioje mūsų imperijoje yra Lenkijos Karalystė su Varšuva, Juodoji Rusia su Lvovu, Vengrija su Budapeštu, Serbija-Kroatija, Rumunija su Bucharestu, Bulgarija su Sofija ir Andrianapoliu, Graikija su Atėnais.“

Ar nesudaro ši įstabi pranašystė, retoriškai klausia A. Janovas, paradoksalaus išpūdžio, kad tai, ko nesugebėjo įgyvendinti carinė Rusija, sėkmingai vykdė Josifas Visarionovičius? <sup>13</sup>

Žinoma, sudaro. Bet grįžkime į 1914 m. vidurvasarį ir įsitinkime, ar tokie tvirtinimai turi pagrindo.

Tuo metu Rusijos karinės pajėgos aiškiai buvo atsuktos į Vakarus. Ir nors dar vyko debatai dėl konkrečios smūgio krypties, imperijos Užsienio reikalų ministerija sprendimą jau buvo priėmusi. Tiesa, po karo išleistuose atsiminimuose to meto šios žinybos šefas S. Sazonovas pavadins rusų armijos Rytų Prūsijos operaciją puikia improvizacija <sup>14</sup>. Tačiau jo vadovaujamos ministerijos politinių akcijų šiame regione nuoseklumas verčia abejoti minėto teiginio nuoširdumu. Yra pagrindo tvirtinti, kad vis dėlto buvo vadovautasi kunigaikščio G. Trubeckojaus, aukšto Užsienio reikalų ministerijos pareigūno, aplinkoje taikliai suformuluotu *credo*: „Kelias į Konstantinopolį veda per lenkų žemes.“ <sup>15</sup>

Būtent Užsienio reikalų ministerijai inspiravus pasirodė Rusijos kariuomenės vado manifestai lenkams ir Austrijos-Vengrijos tautoms. O rugsėjo 14 d. pats S. Sazonovas sąjungininkų pasiuntiniams išdėstė karo tikslų programą. Trylikoje programos tezių buvo numatyta visų pirma palaužti Vokietijos galią, o Antantės įtaką Europoje įtvirtinti nauja žemyno delimitacija, pagrįsta tautybių principu. Rusijos užsienio reikalų ministro nuomone, Austrija turėjo būti paversta trialistine monarchija (Austrijos imperija, Bohemijos su Moravija karalystė (čekai ir slovakai), Vengrijos karalystė), Serbija gautų Bosniją, Hercegoviną ir Dalmatiją, Prancūzijai būtų gražintas Elzasas ir Lotaringija, o jei pageidautų, tai ir Reino Prūsija, būtų atkurta Hanoverio karalystė, Šlėzvigas ir Holšteinas būtų atitekę Danijai, padidėtų Belgijos teritorija; Didžioji Britanija, Prancūzija ir Japonija pasidalytų Vokietijos kolonijas. Tiesiogiai su Rusija susijusius dalykus S. Sazonovas išdėstė trečioje tezėje: Romanovų imperija inkorporuoja Nemuno žemupį ir Rytų Galiciją, taip pat prie autonominės Lenkijos prišlieja rytinę Poznanės kunigaikštystės dalį, Sileziją bei Vakarų Galiciją <sup>16</sup>.

Štai tie preliminarūs pertvarkymo metmenys (tautybių principas, Austrijos-Vengrijos reformavimas, autonominė Lenkija), nuo kurių ne taip jau toli ir iki globalinio Europos veido pakeitimo. Nors dar lieka vienas klausimas: kaip į šiuos Rusijos pasiūlymus reagavo sąjungininkai?

Iš esmės tiek Paryžius, tiek Londonas programai pritarė. Tiesa, prancūzai kiek abejojo, ar dar ne per anksti planuoti tokio masto pertvarkymus. Privačiame pokalbyje su S. Sazonovu Prancūzijos pasiuntinys Rusijoje M. Paléologue korektiškai pasiūlė iš pradžių Rusijai pačiai kiek liberalizuotis remiantis tautybių principu<sup>17</sup>. Tuo tarpu britai be išlygų sutiko, kad Europos žemėlapis turi būti pakeistas taikant nacionalinį principą. O tai, pasak Rusijos pasiuntinio Didžiojoje Britanijoje grafo A. Benckendorffo, reiškė, kad Londonas favoritizuos būtent etnografiniu pagrindu įvykdytus teritorinius pokyčius<sup>18</sup>.

Nors detalės ar papildymai, kaip parodė vėlesnis susitarimas (1915 m. kovas—balandis) dėl Konstantinopolio, buvo palikti tolesniam svarstymui, Rusijai vien tai, kad britai pritarė tokios karo programos šerdžiai — etnonacionaliniam principui, daug ką reiškė. Žinoma, galima spėlioti, kodėl britai darė tokį reveransą. Galbūt atsitraukimas nuo vakarietiškos, tradicinės šio principo interpretacijos paaiškinamas tiesiog sąjungininkės padrąsinimu ir paprasčiausiu taktiniu manevru. O galbūt teisus yra istorikas G. Malone, kurio nuomone Londonas šiuo atveju visų pirma turėjo galvoje Austrijos-Vengrijos likimą, o antra, taip tikėjosi sumažinti Prancūzijos „apetitą“ Vokietijos teritorijos atžvilgiu<sup>19</sup>. Šis teiginys, užbėgant į priekį ir prisimenant 1917 m. vasario 14 ir 27 d. Rusijos susitarimus su Prancūzija dėl laisvų rankų principo brėžiant atitinkamai vakarines ir rytines šių valstybių sienas, skamba pakankamai įtikinamai. Tiesa, G. Malone teigia, kad Rusijos vakarinių sienų korektyvos nuskriaudžiant Rytų Prūsiją tikrai ne grindžiamos etnografiniais argumentais. Istorikas sąžiningai prisipažįsta, jog, antra vertus, nėra duomenų, kurie patvirtintų, kad britai tokiai secijai nepritarė<sup>20</sup>.

Nereikia būti labai įžvalgiam, kad pastebėtum, jog vakarinių Rusijos sienų pertvarkymo placdarmas turėjo būti lenkų žemės. Kiek, kebliau yra atsakyti, ar nacionalinis principas ir konkrečiai Nemuno žemupio aneksija buvo siejama su lietuvių vardu. Tai, kad šio žemės ploto, vėliau pavadinto Klaipėdos kraštu, etnostatistika aiškiai pabrėžė jo lietuviškumą, yra pakankamai svarus argumentas rusiškajame nacionalumo supratimo fone. Kadaisė dar O. Bismarckas, turėdamas omenyje kaip tik etnonacionalinio principo diegimą Rusijos politikoje ir etnografinę Vokietijos ir Rusijos pasienio charakteristiką, rekomendavo būsimiems sekėjams visais

būdais kreipti kaimynės dėmesį į Rytus, o pats netgi siūlėsi Rusijai atiduoti Klaipėdos (Memel) rajoną<sup>21</sup>.

Bet labai norint buvo galima Rusijos pretenzijas pagrįsti taip, kaip tai padarė, pavyzdžiui, „Būsimosios Europos žemėlapis“ sudarytojai. Šis dvidešimties kapeikų vertės kartografijos stebuklas Maskvos ir Petrogrado knygynuose pasirodė dar 1914 m. Paant-raštė sarkastiškai skelbė, kad jame pavaizduota tokia Europa, ko-kios nenorėjo matyti Vilhelmas II. Palyginę čia atspausčius kome-narus su rugsėjo 14 d. S. Sazonovo programa, aptiktume stebinančių panašumų. Kylantį įtarimą išskleidė lenkų istorikas K. Rose-nas-Zawadskis, argumentuotai įrodęs, kad žemėlapis buvo išleis-tas su Rusijos užsienio reikalų ministerijos žinia<sup>22</sup>. O kome-naruose, be kita ko, buvo parašyta, jog Rusija prisijungs Rytų Prū-siją su Karaliaučiumi kaip žemes, ne kartą aplaistytas rusų krau-ju, ir „Rytų Prūsija iki Vyslos vėl taps rusiška žeme“ (kaip čia neprisiminus 1945 m. J. Stalino Potsdame mesto argumento: „Tai nuo amžių rusiškos žemės“).

Vis dėlto šis „istorinis“ argumentas veikiau buvo naudojamas propagandai pačioje šalyje, kreipiant daugiau dėmesio į rusų mentaliteto ypatumus. Kita vertus, neatmestina galimybė, kad „istorinių užduočių“ ar atlyginimo už pastangas kare pagrindimu buvo dangstomi strateginiai Rusijos saugumo interesai.

Tačiau, šiaip ar taip, neabejotina, kad grindžiant Nemuno žem-upio aneksijos tikslingumą ir teisėtumą nebuvo apsieita be lietu-vių vardo. Štai kad ir vienas iš Rusijos generaliteto projektų — Šiaurės vakarų kariuomenės grupės vado generolo J. Žilinskio Užsienio reikalų ministerijai pateikti „Pasiūlymai dėl būsimos sienos su Vokietija“. Pažymėjęs valstybės sienos perkėlimo prie Ne-muno strateginę reikšmę (pasienio linijos išlyginimas), generolas pabrėžė ir lietuvių vaidmenį<sup>23</sup>.

1914 m. pabaigoje savo „Atskiroje nuomonėje dėl Lenkijos sienų“ įtakingi vidaus reikalų, teisingumo ir švietimo ministrai N. Maklakovas, J. Ščeglovitovas bei baronas Taube taip pat reko-mendavo ištaisyti „karinę sieną su Vokietija inkorporuojant į Rusiją rytinę jos dalį, kuri yra ne tik Vokietijos aruodas, bet ir apgyventa lietuvių genties“<sup>24</sup>.

Net priešingos nuomonės laikęsis grafas S. Vite nekvestiona-vo etnografinių argumentų. Tiesa, jo nuomone, šiuo atveju sunkumų būtų kilę ne dėl etnografijos, bet dėl to, kad būtų pernelyg daug politiškai Vokietijos naudai apsisprendusių pasienio gyven-tojų. Tačiau S. Vite nebuvo vyriausybės narys, o ir jo įtaka 1914-ųjų politiniams sprendimams sunkiai palyginama su įtaka 1904—1906 m., kai vadovavo kabinetui<sup>25</sup>.

Tuo tarpu Kauno gubernijos atstovas IV Valstybės Dūmoje M. Yčas jau po karo prisimins keletą kartų drauge su kunigaikščiu J. Vasilčikovu aplankęs S. Sazonovą ir kalbėjęs apie Klaipėdos prijungimą. Ministras nė kiek nesistebėjo, kad tokius reikalus tenka gvildinti su lietuviais, ir pažadėjo įtraukti šį klausimą į Rusijos karo tikslų programą<sup>26</sup>.

\* \* \*

Taigi net probėgšmais peržvelgus didžiųjų valstybių, visų pirma Vokietijos ir Rusijos\*, kurtas karo programas ir žinant, kokie buvo su jomis susiję atitinkamų institucijų veiksmai, galima pamatyti didžiojoje politikoje tą erdvę, kurioje vienaip ar kitaip galėjo „legalizuotis“ tautiniai sąjūdžiai.

Galbūt čia ir derėtų padėti tašką ir imti nagrinėti lietuvių aspiracijas, juolab kad vienas iš jų motyvų ką tik aptartas. O ir aukšto rusų valdžios pareigūno palankumas atrodo pakankamai iškalbingai. Beje, apie tai prasitarė ir pats S. Sazonovas, jau minėtuose atsiminimuose nepašyktėjęs šiltų žodžių lietuviams<sup>27</sup>. Betgi šias simpatijas buvęs grosministras išsakė turėdamas galvoje ne Klaipėdą, Nemuno žemupį ar Rytų Prūsiją, bet vadinamąjį lenkų klausimą.

## LENKŲ KLAUSIMAS

Garsusis K. Metternichas kartą yra išsitaręs: „Polonizmas yra tik formulė, šūkis, už kurio slypi aršiausių formų revoliucija, savaiminė revoliucija.“ Išties vadinamųjų lenkiškų revoliucijų ir sukilimų praėjusiame šimtetyje netrūko. O tai rodė, kad 1815 m. Vienos kongresas, nors ir ilgam išaldė Europos sienas, anaip tol neišsprendė lenkų klausimo. Būtent taip politikoje ilgą laiką buvo vadintas unijinės Lenkijos—Lietuvos valstybės atkūrimo reikalas — teritorijos tarp Tikrosios Rusijos, Tikrosios Vokietijos ir Austrijos *restitutio in integrum*. O šis principas išreiškė visišką, be išlygų teisinio subjekto nepertraukiamumą ir identifikaciją<sup>1</sup>.

---

\* Iš esmės skaitytojai supažindinami tik su Rusijos ir Vokietijos karo tikslų programomis. Šių valstybių sąjungininkių planai kol kas nenagrinėjami dėl dviejų priežasčių. Pirmą, tarp Antantės valstybių Rusija išties buvo tokios programos iniciatorė. Prancūzija ir Didžioji Britanija savąsias ėmė konkrečiau formuluoti 1916—1917 m. sandūroje. Antra, Centrinų valstybių atžvilgiu Vokietijos strateginiai interesai dominavo per visą karo laikotarpį.

Taip klausimas buvo interpretuojamas ir XX a. pradžioje. Tuo rėmėsi daugelis lenkų politinių grupuočių, tebereikalavusių atkurti Lenkiją su bajoriškiosios Abiejų Tautų Respublikos 1772 m. sienomis. Bet tai jau buvo viena iš galimų, o ne vienintelė interpretacija. Vis dažniau lenkų problema buvo traktuojama ne kaip unijinės valstybės atkūrimo, bet kaip modernios lenkų tautos valstybingumo atkūrimo reikalas.

Natūralūs tautinės saviraidos procesai, lydimi istorinių-politinių sąvokų evoliucijos, valstybės—tautos dichotomijos pokyčių, iš esmės suskaldė buvusią jungtinę valstybę. Net teoriškai tapo nelengva kalbėti apie subjekto identifikaciją ir nepertraukiamumą.

Lenkijos Karalystėje (Kongresinėje Lenkijoje) atsiradusi „modernaus lenko“ ideologija neturėjo nieko bendro su senąja lenkų tautos—Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoro—sąvoka, klasikiniu šlėktos, „seno sukirpimo patrioto ir demokrato“, įvaizdžiu. Lenkijos partnerės Lietuvos žemėse atsiradusios „modernaus lietuvio“, „modernaus ukrainiečio“ ir net „modernaus gudo“ sampratos liudijo, kad vyksta nauji kultūrinio, socialinio ir politinio gyvenimo procesai. Arenoje pasirodė sąjūdžiai, orientavęsi į žemesniųjų luomų etninių vertybių skalę ir todėl riboję savo veiklą etnolingvistinėmis ar etnografinėmis teritorijomis. Įprasta aukštesniųjų luomų tautinės savimonės konstrukcija, savotiškas buvusios unijos garantas,— *gente lituanus natione polonus, gente ruthenus natione polonus* ir pan.—jiems tapo nesuprantama ar nepakankama. Savo ruožtu Lietuvos bajorija atsidūrė nacionalinio pasirinkimo kryžkelėje <sup>2</sup>.

Tačiau padėtį komplikavo ne tik etnosocialinės savikūros procesai. Buvusios valstybės tolesnis likimas ne mažiau priklausė nuo pasidalijusių ją imperijų politikos.

Tikslios geopolitinės kategorijos vertė kalbėti bent apie tris Lenkijas: Rusijos, Vokietijos ir Austrijos-Vengrijos. XX a. pradžioje tik Habsburgų Galicijos Karalystė buvo išsaugojusi kai kuriuos valstybingumo požymius. Tačiau Galicija sudarė tik nedidelę lenkų žemių dalį. Iš Krokuvos Respublikos (1815—1848 m.) ir Lenkijos Karalystės (1815—1864 m.) liko tik prisiminimai arba geriausiu atveju vilties kibirkštėlė ateičiai. Bet net tuometinis lenkų endekų (*Narodowa demokracja*) lyderis R. Dmowski skundėsi: „Lenkų klausimą komplikavo ne tik tai, kad lenkų valstybės atkūrimui priešinosi trys suinteresuotos imperijos, tačiau ir tai, jog apskritai nebuvo žinoma, ką vadinti Lenkija.“ <sup>3</sup> Ką jau kalbėti apie Abiejų Tautų Respubliką *in corpore*, jei prie Rusijos prijungta LDK neturėjo jokio statuso, skendo imperijos gubernijų tinkluose, ir netgi jos keliaamžis valstybingumas buvo tretiruojamas.

Oficialiai carinė valdžia aiškino, kad trečiuoju padalijimu Rusija baigė istorinį rusiškų žemių surinkimo (*sobiranie*) procesą ir taip ne gavo, o atgavo tikrąsias savo teritorijas, kadaise Lenkijos karūnos pasiglemžtas. Tad, kai sukilimų metais atgydavo istorinės Lietuvos kontūrai, šis reikalas buvo nušviečiamas kaip „lenkų reikalas“ (*pol'skoe delo*), kaip lenkų maištavimas ar kėsinimasis į suverenias Rusijos teises. Dėl LDK, paprastai unijiniais ryšiais susietos su Lenkija, kovoję vietos bajorai, kurių dauguma, nors ir buvo etnokultūriškai polonizuoti, politiškai vis dėlto laikė save lietuviais, buvo įvardyti lenkų bajorais<sup>4</sup>.

Būtent socialiniu-luominiu principu pagrįsta etninė identifikacija leido rusų administracijai po 1861 m. reformos ir 1863 m. sukilimo kiekvieną Lietuvos bajorijos atstovą vadinti lenku, o liaudį, arba valstietiją,— lietuviais, gudais ir pan. Konkrečiai ir ryškiausiai (turint omenyje ankstesnius gubernatorių P. Zubovo ar F. Mirkovičiaus planus) tokios intencijos atsispindėjo generalgubernatoriaus M. Muravjovo instrukcijose Šiaurės Vakarų kraštui valdyti. O jose, panašiai kaip jau minėtuose akademiko A. Hilferdingo raštuose, buvo teigiama, jog būtina lietuvių valstiečius atskirti nuo sulenkėjusios bei su lenkų kultūra glaudžiai susijusios bajorijos — žadinti tautinę (etnografinę) valstiečių savimonę, kurstyti socialinį ir tautinį konfliktą, jiems įteigti, kad caro valdžia yra vienintelė jų gynėja<sup>5</sup>. Tokiu būdu buvo viltasi išspręsti bent dvi strategines užduotis. Pirma, liaudiškumą, etnografiškumą iškeliant kaip nesutaikomą opoziciją krašto bajoriškosios visuomenės pilietinėms ir politinėms aspiracijoms, sukurti lietuviškai šnekančių lojalių imperijos valdinių socialinę bazę. Antra, visuomeninę opinią įtikinti, kad jei LDK bajorija, buvusios valstybės subjektas bei valstybingumo tradicijos saugotoja, nepriklauso lietuviams, tai apskritai tokio valstybingumo paveldėtojų nėra. Lietuvoje yra tik paprasčiausia lietuvių (žemaičių) gentis, tautybė, liaudis, amžiams bėgant patyrusi lenkų kolonizatorių diskriminaciją.

Nors siūlyti metodai ne visada sutapo su praktikuotais, tačiau buvo vaisingi. Destruktyvus poveikis lietuvių visuomenės raidai buvo akivaizdus. Istoriniai, lietuviškieji lenkų klausimo aspektai nyko. Tiesa, 1905 m. įvykiai parodė, kad lietuvių liaudies lojalumu galima suabejoti. Lietuviškasis sąjūdis virto savarankiška etnopolitine jėga, t. y. visų pirma atitrūko nuo lenkų politinio gyvenimo įtakos ir nesiejo savo vilčių su lenkų išsivadavimo judėjimu. Suprantama, kad caro valdžia ėmė pripažinti lietuviškojo sąjūdžio etnopolitinį savarankiškumą. Juolab kad, rusų akimis žiūrint, ši problema, analogiška ukrainiečių, galbūt ateityje gudų ir pan., jau priklausė vadinamosioms tautinėms problemoms. Čia

eventualaus sprendimo mechanizmu laikytas nacionalinis principas. Kadangi to principo statusas teisės normų rinkinyje atrodė esąs labai keblus, tai jo taikymas buvo paliktas gerai žinomo monarcho gerai valiai.

Būta vilčių prie panašių problemų priskirti ir lenkų tautinio išsivadavimo judėjimą. Žinoma, kvestionuoti valstybinių tradicijų šiuo atveju niekas nesiryžo. Be kita ko, apie jas buvo užsiminta ir pirmajame Vienos baigiamojo akto, kurį pasirašė ir Rusija, punkte. Kita vertus, čia iš Rusijos, taip pat iš Prūsijos bei Austrijos buvo reikalaujama iš esmės tik vieno dalyko — užtikrinti lenkams jų nacionalinių institucijų veikimą ir reprezentacijos galimybę. Šį reikalavimą vykdžiusiai Austrijai (mat Vienai prireikė paramos dvikovoje su Budapeštu) efekto ilgai laukti nereikėjo — Galicijos lenkai garsėjo ne tik savo konservatyvumu, bet ir lojalumu karūnai<sup>6</sup>. O tai rodė, kad lenkų valstybinis konstituavimas iš principo galimas, pavyzdžiui, politinės autonomijos forma.

Carinė Rusija, beje, kaip ir Prūsija (Vokietija), nuo XIX a. antrosios pusės rinkosi kitą kelią. Kodėl? Kodėl tik Pirmojo pasaulinio karo pradžioje vadovaujantys Romanovų imperijos sluoksniai oficialiai prabilo apie tikėtiną režimo liberalizavimą lenkų atžvilgiu? Daug nespėliodami grįžkime prie tokios akcijos iniciatorės Rusijos užsienio reikalų ministerijos vadovo S. Sazonovo atsiminimų, kurie baigiami būtent šių klausimų svarstymu.

Pasak S. Sazonovo, Rusija padarė nedovanotą klaidą, kad nediferencijavo savo „antilenkiškos politikos“. Ji, rašė eksministras, buvo teisinga ir tikslinga tik Vakarų krašte, nes padėjo vietos gyventojams vaduotis iš polonizacijos ir mažino menko lenkiškojo elemento grėsmę Rusijos vienybei. Tuo tarpu antilenkiška politika Lenkijos Karalystėje buvo klaidinga ir žalinga, kadangi neleido rusams ir lenkams vieniems kitų suprasti — pripažinti abipusių istorinių teisių ir meilingai atsiriboti (*razmeževatsja*). Čia buvo kalbama ne apie lenkų atsiskyrimą, bet, pasak S. Sazonovo, apie liberalizaciją tautybių atribojimo principu nustatytoje, t. y. etnografinėje, lenkų teritorijoje<sup>7</sup>.

Tačiau visuotinė antilenkiška politika ne tik neleido siekti kompromiso — priešingai, ji sukėlė atoveiksmį, skatino rusų ir lenkų konfliktą, vėl dienos švieson traukė nepageidaujamas spekuliacijas dėl teisių į Vakarų kraštą ir apskritai kenkė Rusijos saugumo interesams. „Kam tokia politika buvo naudinga?“ — retoriškai klausė atsiminimų autorius. Ir atsakė: „Vokietijai, suinteresuotai nukreipti lenkų judėjimą kuo toliau nuo savo sienų į rytus, didinti Rusijos pasienio nestabilumą ir galbūt ruošti kelią ekspansijai. Pasinaudodama dinastiniais, giminystės ir kitokiais

ryšiais, tradiciniu abiejų imperijų bendradarbiavimu, ji tiesiog įdiegė rusų valstybininkams „antilenkišką sindromą“<sup>8</sup>.

Tokie samprotavimai ne tik patvirtina mintį, kad ir lenkams norėta taikyti etnografinės tautos modelį, bet taip pat tarsi atskleidžia motyvus, kuriais Rusijos užsienio reikalų ministerija galėjo vadovautis karo pradžioje. Keičiantis geopolitinei padėčiai, Rusijai ir Vokietijai tapus antagonistinių blokų narėmis, natūraliai pribrendo reikalas atsikratyti Berlyno įtakos.

Tačiau atsiminimai yra atsiminimai. Laikui bėgant kai kurios detalės, aplinkybės pasimiršta ar pasirodo esančios nesvarbios, todėl neminėtinos. Regis, ne išimtis ir S. Sazonovas. Juk 1916 m. jis dėstys, kad ilgą laiką lenkų klausimas buvo taikos tarp dviejų imperijų garantas<sup>9</sup>. Tokiu atveju išorinės įtakos Rusijos pozicijai lenkų atžvilgiu, jos priimtimumo ar nepriimtimumo rusams klausimas atrodo kiek kitaip. Atrodo, kad rugpjūčio mėn. manifeste „Į lenkus“ žadėta savivalda, o rugsėjo mėn. karo programos metmenyse numatyta Lenkijos Karalystės, išplėtos atėmus iš Vokietijos ir Austrijos žemių, autonomija reiškė pernelyg svarbų Rusijos politikos posūkį, kuriam pasirengti reikėjo ir laiko, ir sąjungi-ninkų.

Reikėjo nuslopinti provokiškai nusiteikusių Rusijos veikėjų įtaką, neišgąsdinti „vieningos ir nedalomos“ imperijos šalininkų. Reikėjo neišprovokuoti Vokietijos ir, net žinant apie Paryžiaus bei Londono simpatijas lenkams, išsiaiškinti, ar nebaugins Antantės Rusijos ekspansijos šioje žemyno dalyje planai.

Galbūt, vengiant komplikacijų, diplomatinėje kalboje lenkų klausimas būdavo tiesiog sutapatinamas su padėties Baltijos jūros regione problema. Būtent šiame kontekste 1908 m., t. y. jau po Antantės konstituavimosi, Rusija ir Vokietija išipareigojo garantuoti teritorinį abiejų imperijų *status quo*<sup>10</sup>. Taip pat dėl to netrukus įvykusiose Rusijos ir Prancūzijos, Rusijos ir Didžiosios Britanijos derybose buvo tartasi dėl Vakarų valstybių laivynų paramos rusų sausumos kariuomenės veiksams prieš Vokietiją.

Pagaliau reikėjo ne tik „riboti“ teritorines lenkų pretenzijas rytuose, bet ir traukti juos į savo politikos farvaterį, nukreipti jų žvilgsnį į vakarus.

XX a. pradžioje tarp įtakingiausių lenkų politinių jėgų — endekų, PPS (*Polska Partia Socjalistyczna*) — atsirado veikėjų, ėmusių ieškoti naujų būdų, kaip Lenkijai atkurti valstybingumą. Atsisakydami tradicinių planų kurti Lenkiją tik ant Rusijos griuvėsių, jie vis labiau linko prie politinės Lenkijos Karalystės autonomijos su seimu Varšuvoje idėjos. Minėtas R. Dmowski 1908 m. išleistoje knygoje „Vokietija, Rusija ir lenkų klausimas“ pabandė modeliuoti tokios idėjos įgyvendinimo būdus. Autoriaus nuomone,

senasis lenkų klausimas nebeteko prasmės ir reikšmės, nes Rusija tapo pilnateise „Europos koncerto“ nare ir todėl Lenkijos atkūrimas nebesiejamas su Europos civilizacijos kova su barbariškais Rytais. Vakarų demokratijoms sudarius sąjungą su Rusija paaikėjo, kad rengiamasi kovai su Vokietijos imperializmu. Turint galvoje tradicinę vokiečių *Drang nach Osten* bei lenkų atžvilgiu Prūsijoje sėkmingai vykdytą asimiliacinę politiką, kova neišvengiamai turėjo paliesti ir lenkų tautos gyvybinius interesus. Nors su Rusija nesėkmingai kovota, tačiau rusifikacijai atsispirta, todėl nebaisu mėginti paversti ją sąjungininke, juolab kad dėl tokios sąjungos atsivertų galimybės išvaduoti Prūsijos lenkus ir prijungti juos prie Lenkijos Karalystės. Tuo tarpu Rusijos Vakarų krašto klausimas lenkams tampa neaktualus, nes lieka bręstančio konflikto periferijoje, o ir minimas kraštas nėra lenkiškumo branduolys, čia besireiškiančios tautybės seniai nebelaikomos etnografiniais elementais<sup>11</sup>.

Suprantama, kad Petrograde R. Dmowski buvo išgirstas. Rengdama rugpjūčio manifesto tekstą, Rusijos užsienio reikalų ministerija atsiklausė ir įtakingo lenkų politikos nuomonės. Bet ar tai reikė, kad bent jau Karalystės endekai atsisako pretenzijų į vakarines gubernijas? Ar apskritai bendradarbiaujant su viena, nors ir įtakinga, lenkų sąjūdžio srove galėjo būti išspręsta Vakarų krašto problema? Atrodo, kad pernelyg didelių iliuzijų Petrogradas neturėjo.

1914 m. rugpjūčio 19 d. S. Sazonovas Rusijos pasiuntiniui Paryžiuje A. Izvolskiui telegrafavo, kad manifeste išdėstytus abstrakčius pažadus dar per anksti teisiškai formuluoti<sup>12</sup>. Išties manifesto tekstas, nepriekaištingas literatūriniu požiūriu, juridiskai atrodė miglotas. Suprasti buvo galima tik tai, kad visos trys Lenkijos bus inkorporuotos į Rusijos imperiją. Tuo tarpu Lenkijos atgaivinimo per religiją, kalbą ir savivaldą formos nebuvo detalizuotos. Pagaliau ką reiškė toks sakinytis: „Rusija iš jūsų tikisi vieno — pagarbos teisėms tų tautybių, su kuriomis jus sujungė istorija?“<sup>13</sup>

## „TAK VIED ETO ĆEPUCHA“ \*

Vienas iš manifesto vertinimų buvo toks: tai — caro diplomatos naivumo ir bejėgiškumo liudijimas<sup>1</sup>. Manytume, caro diplomatija nebuvo nei naivi, nei bejėgė. Šiuo atveju ji tiesiog pasi-

\* „Bet juk tai nesąmonė“ (rus.).

rinko savotiškos provokacijos kelią. Dėl teksto abstraktumo reikėjo svarstyti po vieną žodį, ieškoti poteksčių, jas rasti ir atitinkamai reaguoti.

Sąjungininkai sveikino Petrogrado iniciatyvą, su kuria siejo Lenkijos autonomiją<sup>2</sup>. Ir kartu *de facto* jie palaimino Rusiją ekspansijai į Centrinę Europą. Džiūgavo lenkai Varšuvoje. O plūstelėjusi Vilniaus, Kauno, Gardino, Kijevo ir kitų vakarinių gubernijų dvarininkų telegramų, reiškusių ištikimybę carui, lavina parodė, kad tikimasi liberalizacijos visose buvusios unijinės Lenkijos žemėse. Vėliau net pats R. Dmowski prisipažins turėjęs iliuzijų dėl tokios perspektyvos<sup>3</sup>. O ir nenoriai S. Sazonovo akcijai pritarusi opozicija Ministrų kabinete priekaištavo, kad neatsargios istorinės retrospektyvos, esančios manifesto tekste, galėjo sužadinti panašių vilčių. Todėl ji aktyviai įsitraukė į reformų uoliai ginamą etnografinės („pagal gyventojų sudėtį“) Lenkijos teritorijoje svarstymą. Šiam principui neprieštaravo ir užsienio reikalų ministras<sup>4</sup>. Taigi, kol virė debatai dėl reformų pobūdžio, išryškėjo etnografinės Lenkijos kontūrai: Pavyslio gubernijos be dar 1912 m. išskirto Chelmo ir perdalyti planuojamos daugiausia lietuviškos Suvalkų gubernijos, bet su Poznanės ir Vakarų Galicijos žemėmis\*.

Ar ne panašių „provokatoriškų“ intencijų skatinami manifesto autoriai įrašė ir jau minėtą sakinį? Juk nereikėjo labai nusimanyti apie praeitį norint išsiaiškinti, kokias tautybes su lenkais sujungė istorija. Nebuvo paslaptis ir tarp pirmųjų dominavęs požiūris į „jungtuves“. Keblumų, žinoma, buvo tik dėl šių tautybių teisių. Bet jei apie teises prabylama, tai mažų mažiausiai reiškia didžiosios Rusijos geranoriškumą. O kaip į tokį gestą reaguoti, tėsprendžia jos pačios.

Yra pagrindo teigti, kad dalies lietuvių veikėjų reakcija buvo labai susijusi su manifestu. Katalikiškuose „Šaltinyje“, „Viltyje“ netrūko komentarų apie manifestą, jo įtaką lietuvių ateičiai, politinei linijai, lietuvių ir lenkų santykiams, lietuviškų Suvalkų gubernijos žemių likimui, nors vidaus reikalų ministro N. Maklakovo direktyva tokio pobūdžio komentarai buvo uždrausti<sup>5</sup>.

Tačiau bene aiškiausiai visas spaudoje apie manifestą išsakytas mintis reziumavo M. Yčas 1914 m. spalio mėn. laiške lietuvių išeivijos JAV atstovams: „Žinomojo atsiliepimo vyriausiojo karo vado į lenkų tautą rezultate kyla klausimas — kas daryti pasižy-

---

\* Rusijos užsienio politikos archyve yra išlikęs dokumentas, atskleidžiantis, kaip buvo rengiamasi pagrįsti Poznanės Didžiosios Kunigaikštystės aneksiją. „Statistikoje apie gyventojus lenkus“ šioje teritorijoje užrašytoje rezoliucijoje buvo reikalaujama „padidinti lenkų tautybės gyventojų skaičių 17%“ (F. 135.— Op. 474.— D. 43.— L. 19—24).

mėjus iš lenkų pusės tendencijoms išplėsti savąją hegemoniją ir į Lietuvį tautą, žinoma, dengiantis istorijos unija ir tradicijos broliškumu? Nutarta griežtai ir aiškiai: — kadangi dėl visos virtinės istorijos, ekonomijos ir kultūros faktorių lenkinimo pavojus yra baisesnis už rusinimo ir dargi vokietinimo pavojų, visomis pajėgomis gintis nuo lenkų hegemonijos, geriau pasilikti kad ir status quo su Rusija, by tik atsiginus nuo lenkų hegemonijos. . .” Aiškiai pasižyminti nuomonė, — dėstė toliau laiško autorius, — taikos konferencijoje pakeisti Europos žemėlapi vadovaujantis etnografiniais kriterijais bei akivaizdus rusų nenoras matyti per plačią Lenkiją liepia jiems „itin klausytis lietuvių balso, nes jisai teikia progos išstumti vietoj istorinės Lenkijos — etnografinę Lenkiją ir, be to, moraliai pateisina tokią poziciją”. Dėl visų šių veiksnių, pasak M. Yčo, turi būti iškelta vieningos Lietuvos idėja, t. y. Mažosios Lietuvos ir Didžiosios Lietuvos su Suvalkų gubernija sujungimo idėja <sup>6</sup>.

Nepaprastajame Rusijos Valstybės Tarybos ir Dūmos posėdyje 1914 m. liepos 26 (rugpjūčio 8) d. ir dalies Vilniaus lietuvių draugijų bei spaudos atstovų susirinkime rugpjūčio 4(17) d. priimtoje „Lietuvių deklaracijoje“ tokia pozicija bei idėja ir atsispindėjo. Posėdyje M. Yčas pasakė kalbą, kurioje, užtikrinęs parlamentarus tautiečių lojalumu, išsakė viltis pusiau perplėštus lietuvius matyti suvienytus po Rusijos vėliava. Deklaracijos, netrukus pavadintos „gintarine“, autoriai (S. Šilingas, J. Basanavičius, D. Malinauskas) siūlė Rusijai remtis net nežymiausiu etnografiniu vienetu ir taip pat pageidavo subirusius lietuviškus „gintarinius karolius“ surinkti Rusijos vadovaujamoje tautų sąjungoje. Deklaracijos ryšį su didžiojo kunigaikščio manifestu ar, kaip manyta, galimais jo padariniais išdavė tiek Žalgirio mūšio paminėjimas, tiek evaluotomis formomis išdėstyta lietuvių etnopolitinio savarankiškumo argumentacija: lietuviai nėra nei lenkai, nei rusai („nebūdami slavai, mes, kaip šviesus kietasis gintaras, įriedėjome į slavų jūrą“); lietuviai turi istorinę-valstybinę tradiciją („per visą savitos Lietuvos gadynę, kuomet lietuvių tauta pati buvo savo likimo vykintoja ir pati kur tinkama kreipė savo valią“); lietuviai išsaugojo kultūrinį savitumą („sugebėjo nusaugoti savąją kultūrą visame josios grynume per vergijos amžius, per masinę savųjų brolių išsižadėjimą savosios tėvynės“); lietuviai puoselėja politinius tikslus („artinasi valanda įvykdymo lietuvių tautos svajojimų, iš tiesų žilųjų: savo pradžią ima jie nuo Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Mindaugo“)<sup>7</sup>.

Tendencija formuluoti lietuvių aspiracijas atsižvelgiant į manifestą „Į lenkus“, kitaip tariant, sieti jas su Rusijos bandymais spręsti Lenkijos problemą, išryškėjo ir J. Gabrio 1914 m. pabai-

gos—1915 m. pradžios veikloje. O tai liudija, kad M. Yčo laiškas sėkmingai pasiekė adresatą.

Priminsime, kad nuo 1914 m. vidurvasario LIB vedėjas aktyviai dalyvavo JAV lietuvių kolonijų politiniame gyvenime. Dar rugpjūčio mėn. jis ėmėsi iniciatyvos surengti visuotinį išeivijos suvažiavimą, ragino apsvarstyti dvi problemas: suformuluoti norimos ir įmanomos Lietuvos politinės ateities perspektyvą, tinkamai pasirinkti jos įgyvendinimo taktiką. J. Gabrys siūlė jas sprendžiant atsizvelgti į ateityje galimus tris Lietuvos geopolitinės padėties variantus: Lietuva Rusijai nugalėjus Vokietiją (pavyksta suvienyti Didžiąją ir Mažąją Lietuvos, sustiprėja ekonominės bei politinės lietuvių pozicijos); Lietuva Vokietijai nugalėjus Rusiją (karo veiksmai Lietuvoje, o po karo — negailestinga vokiečių asimiliacinė politika); Lietuva suirus Austrijai-Vengrijai (naujų valstybinių darinių formavimasis, Lenkijos, o žinant lenkų „pretenzijas“, ir Lietuvos klausimo iškilimas)<sup>8</sup>.

Dėl nesutarimų, ypač rinkimų į forumą tvarkos reikalu, visuotinio suvažiavimo surengti nepavyko. Tačiau tiek katalikų organizacijų Amerikos lietuvių politiškas seimas rugsėjo 21—22 d. Čikagoje, tiek tautininkų ir socialistų Amerikos lietuvių II visuotinis seimas spalio 1—2 d. Bruklina diskutavo dėl J. Gabrio pasiūlytų problemų ir pasirinko pirmąjį jau minėtų geopolitinių alternatyvų variantą.

Čikagoje seimas, kuriame dalyvavo LIB vedėjas, priėmė rezoliuciją, reikalavusią suteikti Lietuvai kuo plačiausią autonomiją, aneksuoti Mažąją Lietuvą, grąžinti Suvalkų guberniją, užmegzti federacinius ryšius tarp autonominių Lietuvos ir Latvijos. Orientaciją į Rusiją sušvelnino tezė dėl lietuvių atstovo dalyvavimo taikos konferencijoje. Tokiu atstovu buvo išrinktas J. Gabrys, be to, jis dar buvo įgaliotas informuoti Europos spaudą apie Lietuvą<sup>9</sup>.

1914 m. pabaigoje J. Gabrys išvyko į Europą pasirengęs agitacijai, kišenėje turėdamas dar Čikagos spaustuvės dažais kvepiančią savo knygelę „Kokia autonomija Lietuvai reikalinga? (Autonomija ar savivalda)“. Tačiau 1915 m. sausio mėn. Tautybių Sąjungos (*Union des Nationalités*) leidinyje „Les Annales des Nationalités“, „The British Review“ vasario numeryje ir kovo mėnesį Paryžiuje pradėtame leisti žurnale „Pro Lituania“ išspausdinti jo straipsniai rodė, kad tema yra kiek kitaip formuluojama.

„Lietuva ir Lenkijos autonomija. Ar gali Lietuva būti autonominės Lenkijos dalimi?“— klausė skaitytojų J. Gabrys ir, nagrinėdamas 1914 m. rugpjūčio manifestą „Į lenkus“, teigė, kad jis reiškia ne tik autonominės Lenkijos perspektyvą. Sakinys, jog Rusija „iš jūsų tikisi vieno—pagarbos teisėms tų tautų, su

kuriomis jus sujungė istorija", leidžia padaryti išvadą, kad rusai palankiai žiūri ir į lietuvius, latvius, gudus bei ukrainiečius. O tai įgalina, atkuriant Lenkijos autonomiją, griežtai kelti nacionalinį principą ir juo garantuoti kitų tautinę savimone turinčių bendrijų autonomiją jų etnografinėje teritorijoje. Tiesa, Lietuvai J. Gabrys siūlė taikyti plačiai suprastą etnografinį principą, kuris apimtų istorinius, politinius, geografinius, ekonominius ir etninius kriterijus. Svarbiausia čia yra ta aplinkybė, kad Lietuva — tai ne istorinė-geografinė kategorija, o buvusi valstybė arba LDK branduolys, kuris nesikeitė iki pat 1772 m. padalijimo. Taigi, kaip lenkų karūnos, čekų Šv. Vaclovo karūnos, taip ir lietuvių Didžiosios Kunigaikštystės teisės neišnyko ir galioja Suvalkų, Kauno, Vilniaus, Gardino gubernijose bei dalyje Minsko gubernijos. Tokią Lietuvos teritoriją, prijungus dar ir lietuvišką Rytų Prūsiją (iki Karaliaučiaus imtinai), ir turėtų apimti autonomija. Su tokia Lietuva, pasak J. Gabrio, latviai ir gudai, jei pastarieji išsikovos autonomiją, galėtų sudaryti autonomijų federaciją<sup>10</sup>.

Paskaitą ta pačia tema LIB vedėjas skaitė 1915 m. balandžio 15 d. Paryžiuje, sociologų draugijoje. Pakartojęs straipsniuose išdėstytą argumentaciją ir reziūmavęs lenkų propagandos teiginius, J. Gabrys paragino lenkus mažiau dairytis į Rytus ir verčiau reikalauti dalies Rytų Prūsijos su Dancingu aneksijos<sup>11</sup>.

Taigi galima kalbėti apie dalies lietuvių veikėjų koordinuotą akciją — deklaruoti Lietuvos etnopolitinį atskirumą ir kelti jos statuso klausimą pasinaudojant Rusijos politikos vingiais. Kita vertus, tikslų sukonkretinimas — Lenkijos problema, iš esmės tebebuvusi tarptautinio pobūdžio, ir Mažosios Lietuvos prijungimas — tarsi rodė, kad bandoma internacionalizuoti Lietuvos klausimą taip „palengvinant“ jo sprendimą Rusijos imperijoje. Tokiu atveju „gintarininkai“ dangstė savo intencijas deklaratyviai lojalia pozicija. Liepos 26 d. per posėdį M. Yčas rašė broliui Jonui: „Ūpas pas mus geras, visi laukia laimėjimų karėje, paskui supranta, kad nebegalės be reformų apsieiti, nors šią valandą nekalbėsime apie tai.“<sup>12</sup> Beje, tokia deklaratyviai lojalia pozicija nebuvo išsiskirta ir iš bendro Rusiją apėmusios patriotinės atmosferos fono: ištikimybę sostui prisiekė latvių, estų, armėnų, lenkų ir kitų tautų atstovai (tokia pat padėtis buvo ir Austrijoje-Vengrijoje)<sup>13</sup>.

Tuo tarpu J. Paršaičio-Gabrio atvejį, manytume, reikėtų pasiūlyti turint omenyje tokią tezę: susijęs su Rusija ir priklausomas nuo Antantės.

A. Eidinto monografijoje „Slaptasis lietuvių diplomatas“ yra smulkiai nušviesta šios spalvingos asmenybės biografija ir veikla. Priminsime, kad, be vedėjavimo LIB, jis buvo dar ir 1912 m. bir-

želio mėn. Paryžiuje įkurtos Tautybių Sąjungos generalinis sekretorius, taip pat redagavo leidinį „Les Annales“. Lankydamasis Paryžiaus salonuose, jis galėjo sužinoti vakariečių požiūrį į Rusijos tautines problemas, tarptautinės situacijos vertinimus. Kaip pažymi prancūzų istorikas E. Demmas, J. Paršaičio ikikarinė publicistika ir politiniai memorandumai visada išlaikė antivokišką kryptingumą, tuo tarpu antirusiškos tendencijos patyrė metamorfozę kaip tik 1912 m. viduryje<sup>14</sup>. Šias išvelgtas tendencijas paryškina J. Gabrio ir S. Sazonovo susitikimo Peterburge 1913 m. rugpjūčio 13(26) d. faktas. Susitikime užsienio reikalų ministras buvo supažindintas su Ambasadorių konfederacijos Londone pirmininkui E. Grey'ui nusiųstu memorandumu, kuriame J. Gabrys protestavo prieš lenkų aspiracijas traktuoti Lietuvą kaip Lenkijos provinciją<sup>15</sup>.

Taigi kontaktų būta ir su Rusijos pareigūnais. Tiesa, sunku juos pavadinti agentūriniais, kaip prieškario metais tą padaryti mėgino lenkų spauda. Veikiausiai čia turėjo reikšmės abipusis suinteresuotumas. Karo metais rusų diplomatams Šveicarijoje, atsakingiems už agentūrinį darbą su lietuviais, teko verbuoti žmogų iš LIB vedėjo aplinkos, nors paties J. Gabrio veikla 1915 m., jo bei A. Viskanto rugpjūčio 3—4 d. Ženevoje organizuota lietuvių—latvių konferencija (buvo protestuota prieš vokiečių padarytus tarptautinės teisės pažeidimus, reikalauta autonomijos) nebuvo vertinama neigiamai<sup>16</sup>. Atrodo, jog už propagandos antilenkiškumą\* J. Paršaičiui buvo atleidžiamos „autonominio federalizmo“ nuodėmės, juolab kad šiai koncepcijai pritarė ir Rusijos sąjungininkės.

Jau minėto M. Paléologue ir S. Sazonovo pokalbio metu 1915 m. sausio pradžioje Prancūzijos ambasadorius, pagyręs ministrą už drąsius bandymus suteikti lenkams autonomiją, mėgino pašnekovą įtikinti, kad dėl daugelio nerusiškų tautų individualumo tiesiog būtina ir joms pritaikyti regioninę autonomiją, nes priešingu atveju imperija paprasčiausiai neįveiks jų separatizmo. Į tai S. Sazonovas atsakė: „Jūs palietėte šiuo metu opiausią mūsų vidaus politikos problemą. Teoriškai aš maštau Jūsų siūloma kryptimi.

---

\* Pažymėtina dar Paryžiuje 1915 m. birželio 26—27 d. įvykusi Antroji tautybių konferencija. Vienas energingiausių jos organizatorių buvo J. Gabrys. Konferencijoje netrūko antilenkiškų kalbų. Pavyzdžiui, profesorius Ch. Seignobos, artimas J. Paršaičio bičiulis, pareiškė: „Tegu lenkai siekia savivaldos, jei jie tai sugeba, bet tegu jie neprimeta savo norų kitoms tautoms, lietuviams, ukrainiečiams ir gudams, kurie turi tokią pat teisę į savivaldą.“ Vėliau išleistuose protokoluose antilenkiški kalbų motyvai išryškinti kursyvu. Zr.: Conférence des Nationalités tenue à l'École des Hautes Études Sociales les 26—27 juin 1915.— Paris, 1915.— P. 10, 16.

Bet jei mes prieitume prie praktinių sprendimų, Jūs pamatytumėte, kaip sunku tai suderinti su Carizmu. Mano manymu, nėra Rusijos be Carizmo." 17

Vis dėlto toks atsakymas nebuvo vienprasmis. Juk kas galėjo pasakyti, ką S. Sazonovas vadino „Carizmu“? Jei buvo kalbama apie legitimizmo, patvaldystės, autokratijos principus, tai tautinio individualumo apsauga, kaip rodė etnografinės Lenkijos autonomijos svarstymai, neturėjo sumenkinti valstybės teisinės monopolijos. Ir visai kas kita, jei omenyje turėtas sistemos funkcionalumo pagrindas — biurokratija. Jos reakciją galėjo pajusti ir lietuviai.

Štai kaip M. Yčas prisiminė „Gintarinės“ deklaracijos įteikimą Rusijos ministrui pirmininkui I. Goremykinui:

„Man įėjus į kabinetą, jis atsistojo ir, porą žingsnių paėjęs į priekį, maloniai pasisveikino ir paprašė sėsti. Pirmiausia aš jam nusiskundžiau, kad vidaus reikalų ministeris Maklakovas neleido man Biržuose laikraščio tokiu momentu, kada mūsų tauta turi būti sargyboje visų įvykių ir gauti tikrų žinių, kas vyksta karo lauke.

— Taip, tikrai reikėtų laikraščio,— pritarė jis man.— Bet čia vidaus reikalų ministerio kompetencija. Jeigu jis atsisakė duoti, tai aš jo priversti negaliu.

Užbaigęs reikalą su laikraščiu, aš ištraukiau iš kišenės ir padaviau jam Vilniaus lietuvių visuomenės deklaraciją. Jis paskaitė, susiraukė ir, padėjęs ant stalo, pasakė:

— Tak vied eto čėpuča.

Aš į jį pasižiūrėjau ir patraukiau pečiais, reikšdamas savo nusistebėjimą.

Paėmęs vėl į rankas pavartė, dar kartą paskaitė ir paklausė:

— V suščnosti govoria, o čem vy prosite?\*

Atsakai, kad aš nieko neprašau. Tiktai lietuvių visuomenės organizacijos per mane pareiškia savo nusistatymą dėl karo ir ko jos lauktų po karo. . .

— Teper ja ponimaju. Perdaite litovskomu naseleniju moju iskrenniuju blagodarnost za vyražennyje čuvstva. . .“ 18 \*\*

Tai toks „perdyla“ vadovavo Rusijos politikai, šaipėsi M. Yčas, ir turėjo nugalėti vokiečių. Tiesa, šaipėsi jis. . . 1935 m. Tačiau pažiūrėkime, kaip karo pradžioje deklaratyviai lojalią poziciją vertino visa lietuvių visuomenė ir apskritai kokią ateitį ji matė.

---

\* „Iš esmės kalbant, ko jūs prašote?“ (rus.).

\*\* „Dabar aš suprantu. Perduokite lietuviams nuoširdžią mano padėką už parodytus jausmus. . .“ (rus.).

## KOMPROMISAI IR KONFLIKTAI

Atidus skaitytojas turbūt jau pastebėjo, kad kalbant apie lietuvių poziciją karo pradžioje pabrėžtinai buvo vartojamas žodelis „dalies“. Taigi jam leidžiama suprasti, kad buvo ir kita ar kitos „dalys“, kita ar kitos politinės linijos. Tačiau prieš įrodydami šią tezę ir nenorėdami varginti skaitytojų abstrakčia aritmetika, iš pradžių pasiūlysime trumpai apžvelgti to meto lietuvių politinį pasaulį: konkrečią jo sudėtį, ideologijas, vyravusias tendencijas. Galbūt tokia apžvalga išryškins atitinkamas teorines koncepcijas, kuriomis rėmėsi vienos ar kitos politinės linijos šalininkai nepriklausomai nuo dažnai akimirksniu besikeitusių aplinkybių.

### LIETUVIŲ POLITINIS PASAULIS

Istoriografijoje apie XX a. pradžios lietuvių politinį pasaulį jau pakankamai prirašyta, kad nekiltų abejonių dėl jo egzistavimo. Įrodyta, kad buvo pliuralizmas, partijų, visuomeninių-politinių srovių įvairovė. O svarbiausia, buvo ne tik surastas, bet ir konceptualizuotas orientyras, neleidęs pasiklysti ganėtinai klaidžiamame politikos labirinte. Šis orientyras — klasikinės dešinės—kairės, konservatorių—radikalų formulės.

Nemaža istorikų, tyrusių 1905—1920 m. laikotarpį, lietuvių visuomenėje įžvelgia dvi didesnes politines grupuotes, kurios paprastai apibūdinamos „konservatorių“ bei „radikalų“ terminais. Prie pirmųjų yra priskiriami besiorganizavę tautininkai (Tautiškoji lietuvių demokratų partija, jos įpėdiniai viltininkai, o nuo 1914 m.—vairininkai) ir krikščionys demokratai, o prie antrųjų — Lietuvos socialdemokratų (LSDP) ir Lietuvos demokratų (LDP) partijos<sup>1</sup>. Žinoma, toks skirstymas nereiškia, kad šios stovyklos buvo monolitinės ar kad tarp jų priklausomai nuo situacijos, programų ypatumų ir net žmonių charakterių savybių neatsirasdavo tarpinių grandžių, kurios gal net vyraudavo,—nuosaikiųjų konservatorių, nuosaikiųjų radikalų ir pan.\* Tačiau, šiaip ar taip, gravitacijos poliai buvo aiškūs: konservatyvusis—tautinis bei katalikiškasis ir radikalusis—socialistinis.

---

\* Po to, kai 1912 m. per Dūmos rinkimus krikščionys demokratai apgavo tautininkus vietoje bendrai siūlytos Suvalkų gubernijos kandidatūros — J. Basanavičiaus staiga iškėlę kun. J. Laukaitį, jų blokas skilo. LDP ir LSDP glaudžiau bendradarbiauti trukdė principiniai nesutarimai dėl proletariato išimtinio vadovavimo visuomenei, skirtingi požiūriai į tautos savimonės žadinimo bei kultūros ugdymo uždavinius ir pan. LDP neatsisakė dalyvauti su konservatoriais tautinių kultūros institucijų veikloje.

Tokia konstrukcija rėmėsi bendru pamatu — tam tikros bendruomenės (lietuvių), gyvenančios tam tikrame krašte (Lietuvoje), pertvarkymo idėja, kuri po 1905-ųjų buvo sukonkretinta — imta reikalauti politinės autonomijos. Įtampa tarp polių laikėsi, t. y. laidavo daugiau ar mažiau normalų politinio pasaulio funkcionavimą, dėl nevienodo pertvarkymo principų aiškinimo.

Nors tiek konservatoriai, tiek radikalai autonomijos reikalavimą visų pirma grindė natūraliomis, prigimtinėmis tautos teisėmis, tačiau jie skirtingai suprato pačią tautos sąvoką. Pirmieji vylėsi pamažu atnaujinti labiau etniškai suvokiamos tautos gyvenimą<sup>2</sup>. Konservatoriai matė Rusijos valdžios palankumą etnografinės specifikos pabrėžimui ir nepripažino atviros konfrontacijos su ja, pasisakė už kompromisų, nuolaidų taktiką. Antrieji, brandinę socialistinės pakraipos reformų planus, siekė modifikuoti (LDP) arba transformuoti (LSDP) tautą — *populi*, apsisprendusių gyventi viename valstybiniame darinyje piliečių visumą<sup>3</sup>. Dėl tokio požiūrio buvo neišvengiamas konfliktas su caro valdžia.

Tiesa, abi grupuotės greitai pajuto, kad tokie valstybinės asociacijos pagrindai nėra pakankamai juridškai ir politiškai stabilūs; — tą parodė programose atsiradusios reikšmingos prigimtinių tautos teisių sąsajos su istorine Lietuvos valstybės tradicija. Jos ir konservatoriams, ir radikalams leido ne tik gana panašiai apibrėžti savo aspiracijų teritorinę erdvę — istoriškai etnografinę, arba Tikrąją, Lietuvą (maždaug apimančią Vilniaus, Kauno, Gardino, Suvalkų gubernijas), bet ir suaktualinti nacionalinės konsolidacijos problemą.

Lietuvių konservatorių akys kryo į Lietuvos bajoriją, kurios dauguma išlaikė buvusios valstybės, LDK, pilietinę savimonę, politines bei kultūrinės tradicijas ir kartu reprezentavo statiškuosius, hierarchiškuosius, radikalizmui besipriešinusius pradus. Tačiau norą atgauti tautinę aristokratiją, turint galvoje jos etnokultūrinę, o neretai ir etnopolitinę polonizaciją, dar reikėjo suderinti su savo principine orientacija į etnografines vertybes. Derinti nesisekė, nes aiškėjo, kad siūlomas kompromisas — bajorijai garantuojamos visuomeninės-luominės privilegijos jos lituanizacijos kaina — veda į aklavietę. Vargu ar daugelis Lietuvos bajorų galėjo vėl sulietuvėti, įveikti senas tradicijas laužantį psichologinį barjerą. O tautininkams ir krikščionims demokratams susitaikyti su jų lenkiškumu neleido pavojus prarasti įtaką liaudžiai, juolab kad Lietuvoje lenkų politiniai ir kultūriniai sąjūdžiai taip pat plėtė savo socialinę bazę, o polonizacijos procesas, ypač Rytų Lietuvoje, buvo smarkiai pasistūmėjęs. Antra vertus, konservatoriai, lenkiškumą sutapatinę su bajorija bei aristokratija, veiksmingiau rungėsi dėl įtakos sričių ir su lietuvių radikalais<sup>4</sup>.

Tuo tarpu šie, nors ir kėlė klasinį požiūrį, suponavusį mažų mažiausiai neigiamą nusistatymą dvarininkijos atžvilgiu, mėgino skirti visuomeninį ir tautinį pradą. Linę vertinti etnografinius bruožus kaip kultūrinius, pripažindami lenkų bei kitų tautybių ypatingumą, jie etninei diferenciacijai priešpriešino pilietinę integraciją (visų Lietuvoje bendrai gyvenančių tautybių lojalumą kraštui ir pilietinių pareigų jam vykdymą). Todėl lietuvių ir lenkų konfrontaciją radikalai laikė pavojingu dalyku, bandė užkirsti jai kelią ne tik mažindami lietuvių tautininkų, krikščionių demokratų bei lenkų tautinių demokratų įtaką, bet ir plėsdami ryšius su demokratinės bei socialistinės pakraipos partijomis ar sąjūdžiais Lietuvoje.

Iš jų išsiskyrė dar nuo XIX a. pabaigos formavęsis iš esmės demokratinis bajoriškos kilmės inteligentų sąjūdis. Šis, vadinamasis krajovcų (kraštiečių, krašto koncepcijos šalininkų), sąjūdis bandė tęsti LDK bajoriškojo teritorinio patriotizmo tradicijas, Lietuvos ir Gudijos teritoriją laikė vieninga, nedaloma politine, visuomenine ir ekonomine visuma, pasisakė už jos valstybingumo, pagrįsto demokratine Lietuvos (LDK) pilietybės institucija, atkūrimą ir lygiateisį federavimąsi (konfederavimąsi) su Lenkija.

Derybos, konsultacijos lietuvių ir Lietuvos politinių struktūrų integracijos tema tarp šio sąjūdžio, nedaugelio gudų inteligentų ir LDP, tarp LSDP ir Lenkų socialistų partijos (PPS) vyko dar 1905 m. revoliucijos laikotarpiu. Neoficialūs pasitarimai, susiję su Vilniaus masonų ložėmis ar surengti prisidengus „Gazeta Wileńska“ ir „Lietuvos žiniomis“, vyko ir 1908—1914 m.<sup>5</sup> Buvo bandoma į juos įtraukti ir nacionalistinių pakraipų atstovus. Tačiau politinio kompromiso paieškos nebuvo rezultatyvios. Ir lietuvių, ir Lietuvos politiniai pasauliai karą pasitiko draskomi prieštaravimų.

## „TAUTOS VIENYBĖS“ ATGIMIMAS

Išgirdusi apie visuotinę mobilizaciją ir neišvengiamą karinę konfrontaciją, imperatorienė Aleksandra Fiodorovna pravirko: „Tai visko pabaiga.“<sup>6</sup> Sunku pasakyti, ar ji ašaromis dangstė savo nerimą dėl gimtosios Vokietijos, ar ji, carienė motina, apraudojo žūstančius Rusijos sūnus. 1914 m. vidurvasarį verkė ir Lietuvos motinos. Veikiausiai keikdamos tiek Rusiją, tiek Vokietiją, lydėjo jos savo vaikus, meldėsi už jų gyvybę ir taip norėjo tikėti „Šaltiniu“, teigusiu, kad „dabar net kazokams nelaisvėje nekerta galvų, bet maitina, gydo ligonius ir po karo grįžta jie namo...“<sup>7</sup>

O vyrai? Vyrus taip pat šokiravo žinia apie karo pradžią, bet atsitokėję ir nuraminę moteris jie vėl metėsi į politiką. „Atsitiko

toji nelaimė, į kurią ligi paskutiniųjų valandų negalėjome pri-  
versti save tikėti",— guodėsi „Viltis“ ir ragino visus lietuvius tin-  
kamai atlikti savo priedermes ir pareigas valstybei<sup>8</sup>. Krikščionys  
demokratai Kaune suskubo svarstyti patriotinės demonstracijos  
surengimo klausimą. Kaip parodė M. Yčo kalba Dūmoje, „Gintar-  
rinė“ deklaracija, tautininkai ar jiems artimi veikėjai taip pat  
liko ištikimi konservatorių konformistinės politikos principams,  
dabar orientuotiems į labai konkrečius Rusijos valdžios veiksmus.  
Tačiau tokia taktika, kai prisidengus pompastišku lojalumu at-  
sargiai dėstomos politinės aspiracijos viliantis sulaukti ar net mė-  
ginant išprovokuoti oficialiosios Rusijos atsaką į jas, apčiuopia-  
mų rezultatų nedavė. Tiesa, Petrogrado kabinetų kuluaruose  
palankumo ženklų,— o tuo M. Yčas galėjo įsitikinti,— buvo paro-  
dyta. Bet ar jų pakako konservatoriams, norėjusiems įtikinti politi-  
nius oponentus, visų pirma radikalų stovykloje, pasirinktos tak-  
tikos perspektyvumu?

O radikalai pirmiausia pasipriešino taikstymosi su rusų valdžia  
taktikai, atvirai rusofilinei orientacijai. Demokratai bandė inici-  
juoti autonomijos šūkį — propaguoti 1905 m. politinius nutarimus  
dėl etnografinių ribų Lietuvos autonomijos su demokratiškai ren-  
kamam Seimui Vilniuje. Mėgino jie organizuoti ir „autonomistų  
grupę“, kuriai sutiko priklausyti ne tik socialdemokratai, neparti-  
niai demokratų ir socialdemokratų simpatikai, bet ir keletas tau-  
tininkų (A. Smetona) bei krikščionių demokratų atstovų<sup>9</sup>.

Taigi karas ne tik neužglaištė nesutarimų — jis dar labiau pa-  
blogino santykius lietuvių politiniame pasaulyje. Ir vis dėlto jis  
neiširo. Sutikime, konservatoriams kilęs noras įtikinti oponentus  
skatino diskutuoti. Dar prieš pat liepos 26 d. posėdį M. Yčas,  
J. Laukaitis neatsisakė tartis su demokratų atstovais Dūmoje  
P. Keiniu ir M. Januškevičiumi. Tiesa, tąsyk konservatoriai nu-  
vyklė, nes žadėjo kelti ir autonomijos reikalavimą<sup>10</sup>. Betgi ir ra-  
dikalams netrukus teko įsitikinti, kad vienas dalykas yra agituoti  
autonomijos naudai ir visai kas kita — nurodyti jos realizavimo  
būdus bei metodus. Cenzūra neleido panaudoti propagandai spau-  
dos, o apie masinį judėjimą, koks jis buvo 1905 m., esant karo  
padėčiai vargu ar realu buvo svajoti. Todėl „autonomistų grupė“  
iširo praktiškai nespėjusi nieko nuveikti.

Tad 1914 m. rugpjūčio 25 (rugsėjo 7) d. Vilniuje įvykęs slap-  
tas visų lietuvių politinių partijų bei srovių susirinkimas nebuvo  
atsitiktinis dalykas. Priešingai, jis dar kartą paliudijo lietuvių vi-  
suomenės tam tikrą politinį subrendimą — vienų strategija ir tak-  
tika koreguotina tik atsižvelgiant į kitų interesus. O susirinkimo  
darbotvarkėje svarbiausias buvo punktas dėl Lietuvos ateities  
esant naujai politinei situacijai. Paaiškėjus, jog visi susirinkusieji

pasisako už politinę autonomiją, buvo pereita ir prie būdų ją pasiekti nagrinėjimo. Čia nuomonės įvairavo, tad sprendimai buvo priimami balsų dauguma. Taigi dauguma pripažino, jog kai kurios „Gintarinės“ deklaracijos mintys netinkamos, nors viešai to kritikuoti nederėtų ir apskritai šio pareiškimo atžvilgiu reikėtų būti indiferentiškiems („nei šilta, nei šalta“). O ateityje panašaus pobūdžio kalbas turėtų apsvarstyti bendras politinis komitetas, kuris ir rūpintųsi lietuvių tautos reikalais, jiems atstovautų. Niekas neprieštaravo, kad reikia tokio komiteto, tačiau nesutarimų kilo dėl jo sudarymo principų. Sprendžiant iš likusių šykščių duomenų, konservatoriai siūlė išplėsti S. Šilingo iniciatyva organizuotą Lietuvos politikos centrą (jo nariai buvo L. Noreika, J. Kubilius, J. Basanavičius, A. Smetona, P. Dovydaitis ir kt.). Tačiau rugpjūčio 26 d. dalis demokratų ir socialdemokratai, atskirai susirinkę, pareiškė nepasitikėjimą centru ir įsteigė savo komitetą<sup>11</sup>.

Pirmasis bandymas nepavyko. Ir vargu ar buvo galima staiga, balsavimu įveikti dar prieškario metais susikaupusius prieštaravimus, atsisakyti siekių užimti vadovaujančias pozicijas ir sutramdyti asmenines ambicijas. O juk ne vieną ano meto veikėją kankino „politikos profesoriaus“ kompleksas — tai patvirtina pravadės („idėjos gaidys“ — S. Šilingas) ar epigramos („kadangi tarp mūsų nėra gilių politikų, tai aš jums išaiškinsiu“ — A. Bulota)<sup>12</sup>. Tačiau politinio kompromiso vis dar buvo ieškoma. Vienas LDP lyderių, M. Sleževičius, nesidrovėdavo apsilankyti Lietuvos politikos centro posėdžiuose. Vienytis atkakliai ragino tautininkų „Vairas“, redaguotas A. Smetonos.

Aiškesnes formas visa tai įgijo 1914 m. spalio—lapkričio mėn. Lietuvių kolonija Maskvoje pasiūlė sudaryti visų Rusijos dūmų lietuvių atstovų komitetą. Į sumanymą Vilniuje buvo palankiai pažiūrėta. Tokio komiteto sudarymas bei jo veikla galėjo prireikus remtis juridine motyvacija — tautos išrinkti atstovai. O svarbiausia, tarp buvusių ir tuometinių Dūmos narių visos politinės grupuotės turėjo savo atstovus. Spalio 20—21 (lapkričio 1—2) d. komitetas (P. Leonas — pirmininkas, A. Bulota — išdininkas, M. Yčas, M. Januškevičius, V. Jarulaitis, P. Keinys, J. Kubilius, V. Kuzma, J. Laukaitis, L. Lopas, A. Povylis, J. Sabolis, V. Stašinskas, V. Vitkauskis) konstituavosi. Konservatorių ir radikalų skaičius jame praktiškai buvo apylygis<sup>13</sup>. Tačiau netrukus paaikšėjo, kad abi pusės tebenori dominuoti, kovos centras perkeliamas į planuojamą steigti visos tautos šelpimo organizaciją. Komitetui iš esmės buvo palikta tik viena funkcija — parengti jos įstatus.

Dar 1914 m. rugpjūčio mėn. Vilniuje buvo įkurtas laikinasis lietuvių komitetas nukentėjusiems nuo karo šelpti, tačiau metų

pabaigoje jis jau nebepajėgė spręsti iškilusių problemų. Po triuškinamo rusų armijų pralaimėjimo Rytų Prūsijoje rugsėjo mėn., atkaklių kautynių Suvalkijoje rugsėjo—spalio mėn. nuo pafrontės linijos į Vilnių plūstelėjo lietuvių pabėgėliai. Kauno guberniją alino rusų kariuomenės rekvizicijos, o vietinei administracijai sunkiai sekėsi aprūpinti gyventojus maisto produktais, būtiniausiaiis reikmenimis. Nukentėjusiųjų, pabėgėlių reikalais ir žadėjo pasirūpinti Lietuvių draugija nukentėjusiems nuo karo šelpti (LDNKŠ).

Kita vertus, lietuvių veikėjams rūpėjo ne tik šelpimo reikalai. Kadangi caro valdžia palankiai žiūrėjo į filantropines draugijas\*, buvo manyta LDNKŠ slapta panaudoti ir politiniams tikslams. Tiek konservatoriai, tiek radikalai sutiko, kad draugija, kurios veikla apims visą Lietuvą, t. y. Vilniaus, Kauno, Gardino ir Suvalkų gubernijas, leis pabrėžti krašto išskirtinumą, o gubernijose steigiami draugijos skyriai kurs prielaidas naujoms lietuvių visuomenės struktūroms atsirasti, „užsitikrinti tolesniam laikui“<sup>14</sup>. Tad suprantama, kad abi pusės nebuvo abejingos tam, kas gi tokiai draugijai vadovaus.

Steigiamajame susirinkime lapkričio 21 (gruodžio 4) d. krikščionys demokratai ir tautininkai, manipuliuodami rinkimais, išsikovojo Centro komitete dvylika iš numatytų penkiolikos vietų. Demokratai ir socialdemokratai rinkimų rezultatus energingai užprotstavė. Tai ir tapo „vienybės“ irimo pradžia.

Tiesa, priimtinos visiems išeities dar bandė ieškoti tautininkai, pasiūlę sutelkti dėmesį tik į nukentėjusiųjų nuo karo šelpimą. LDP sutiko, bet pareikalavo išlaikyti paritetą CK. Krikščionys demokratai tokį reikalavimą kategoriškai atmetė. Nors dalis radikalų buvo besutinką konstruktyvios opozicijos vaidmeniui, vis dėlto nusileido daugumos argumentams: negausi opozicija neturės įtakos draugijos veiklos krypčiai, bendradarbiavimas „klerikalnacionalistiniame CK“ sukompromituos lietuvių demokratiją Lietuvos „pažangiosios visuomenės“ akyse<sup>15</sup>.

Nuomonių skirtumas radikalų stovykloje atsirado 1914 m. pabaigoje atsinaujinus lietuvių ir lenkų ginčams. Tiek LDP, tiek LSDP karštai palaikė konservatorius, kartu reikalavo atskirti lietuviškas Suvalkų gubernijos apskritis (Seinų, Marijampolės, Naumiesčio, Vilkaviškio) nuo Kongresinės Lenkijos. Be to, buvo pro-

---

\* Caro valdžios palankumą lėmė pakankamai pragmatiški interesai. Su draugijų pagalba buvo galima nusikrauti dalį karo naštos nuo savo pečių (Žr.: Pervaja mirovaja vojna. 1914—1918.—Moskva, 1968.—S. 336). Leidžiant steigtis tautinėms filantropinėms organizacijoms Šiaurės Vakarų krašte, matyt, buvo tikėtasi sukurti tam tikrą įtampos tarp jų židinį: Gardino, Vilniaus gubernijas savo globos sritimi skelbė lietuviai, gūdai ir lenkai, Suvalkų guberniją — lietuviai bei lenkai ir pan.

testuota ir prieš lenkų pretenzijas į Mažąją Lietuvą. Tačiau kai 1915 m. pradžioje LDNKŠ aktyviai įsitraukė į įsiliepsnojusį konfliktą dėl lietuviškų pamaldų Vilniuje, radikalai sunerimo.

Lietuvos visuomenėje kilęs konfliktas dėl kalbos bažnyčioje greitai virto smarkia diskusija tautinių mažumų reikalu. Lietuvių konservatoriai teigė, kad Lietuvoje lenkams priklauso tik mažumos teisės, tačiau vargu ar jos taikytinos, nes tie, kurie laiko save lenkais, yra sulenkėję lietuviai, nesusipratę etnografiniai elementai, kuriuos reikia sulietuvinti<sup>16</sup>. Iki tol radikalai, suprasdami, kokie opūs yra lietuvių ir lenkų santykiai, savo programose specialiai neišskirdavo Lietuvos lenkų iš kitų tautinių mažumų. Kita vertus, dar 1914 m. spalio mėn. spaudoje įvykę radikalų ir konservatorių debatai parodė, kad tautinių mažumų klausimo interpretavimas yra labai susijęs su abiejų grupuočių teorinėmis koncepcijomis, skirtomis valstybinio Lietuvos konstituavimosi pagrin-dams.

Formaliu pretekstu svarstymams tapo Vilnių pasiekusios Čikagoje surengto lietuvių kongreso rezoliucijos ir ypač J. Gabriio autonominės Lietuvos projektas. Konservatoriai pozityviai įvertino LIB vedėjo pasiūlytą plačiai suprastą etnografinį principą. Rusų spaudoje pasirodė M. Yčo straipsnių, kuriuose drąsiai, pritariant J. Gabriui, buvo pabrėžta, kad Rytų Prūsija, kartu ir Karaliaučius, yra lietuviškas kraštas<sup>17</sup>.

Tuo tarpu radikalai J. Paršaičio projektą kritikavo, jie reikalavo laikytis tikro etnografinio principo: ieškoti ne tik kalbos, papročių ir kitokių etninių bruožų, istorinės tradicijos, bet ir atsižvelgti į gyventojų apsisprendimą, kuriai tautai jie save priskiria, kokiam autonominiam centrui nori priklausyti. Brėždamas takoskyrą tarp J. Gabriio bei jį palaikiusių konservatorių iš vienos pusės ir radikalų — iš kitos koncepcijų, J. Šaulys aiškino: „Vienas dalykas yra paskelbti svetimus elementus etnografiniais ir pasistengti juos kuo greičiausiai asimiliuoti, o kitas, prisiėmus ekonominiais ir kt. motyvais kryptančius savitosios Lietuvos linkui svetimus elementus, suteikti jiems lygias kultūrinio plėtojimo teises. . .“<sup>18</sup>

O 1915 m. pradžioje kai kurie LDP (F. Bortkevičienė) ir LSDP (M. Biržiška) nariai ėmė pabrėžti, kad lenkai priklauso tautinei mažumai, ir neatsiribojo nuo konservatorių interpretacijos<sup>19</sup>. Vadinasi, radikalų mažumos tolesnis bendradarbiavimas LDNKŠ CK galėjo reikšti teorinių koncepcijų atsisakymą. Štai kodėl kovo 2(15) d. „Lietuvos žinių“ redakcijoje įvykusiame demokratų pasitarime buvo griežtai pareikalauta, kad mažuma, vadovaujama M. Sleževičiaus, pasitrauktų iš draugijos, o mažumos veikla buvo

įvertinta kaip užkertanti kelią tautų, gyvenančių Lietuvoje, telkimo programai<sup>20</sup>.

Tautų, gyvenančių Lietuvoje, telkimo programa LDP veikloje nebuvo nauja ar originali. Prieškario metais lietuvių demokratai ne kartą bandė vienyti Lietuvos demokratines jėgas bendram šviečiamajam-kultūriniam darbui ar politinei kovai dėl Lietuvos valstybingumo. Karo pradžioje šią programą buvo imta įgyvendinti filantropinėje veikloje. 1914 m. pabaigoje—1915 m. pradžioje radikalai pasitraukė iš LDNKŠ ir jau sausio 19 (vasario 1) d. Vilniaus gubernatoriui P. Veriovkinui įteikė Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo gyventojams agronomijos ir teisių pagalbai teikti įstatus. Veiklos būdai, tikslai ir teritorija buvo numatyti tokie pat kaip LDNKŠ. O skirtumą gegužės 21 d. steigiamajam susirinkimui pirmininkavęs J. Vileišis paaiškino maždaug taip: nors įstatuose Agronomijos draugija pavadinta „lietuvių“, tačiau tinkamiau ją būtų vadinti „Lietuvos“, nes į ją stoja ir nelietuviai<sup>21</sup>. Būti LDP ir LSDP organizuotos draugijos nariais sutiko Dūmos atstovas žydas N. Fridmanas, gudai A. Zasztovtas, A. Luckievičius, D. Siemaška, lenkai U. Jankowskis, A. Venšlawowiczius, Rusijos Valstybės Tarybos narys A. Meysztowiczius ir kt.

To pakako, kad krikščionys demokratai iškeltų šūkį: „Katalikams nepalaikyti tos draugijos.“ O tautininkai ją pavadino lietuviškai—lenkiškai—žydiškai—pirmeiviškai—endekišku aljansu“<sup>22</sup>. Tai gi jie matė ir politinę draugijos įkūrimo prasmę.

## RADIKALŲ GRAVITACIJOS

Radikalų atsisakymą 1914—1915 m. sandūroje kartu su konservatoriais kurti lietuvių visuomenines-politines struktūras lėmė ir vis smarkėję nesutarimai dėl santykių su Petrogradu politinės taktikos. Nors sužinojus apie triuškinamą A. Samsonovo ir R. Renenkampfo armijų pralaimėjimą Rytų Prūsijoje konservatoriai pastebimai padaršėjo ir dabar atvirai prašė „liuosybės etnografinėi Lietuvai jos vidujiniame susitvarkyme“, pasiekti tai tebebuvo planuojama „ramiu kultūriniu darbu“<sup>23</sup>. Radikalai nebuvo nusistatę prieš kultūrinį darbą, bet spyrė apie laisvės troškimą prabilti oficialiai, pavyzdžiui, iš Dūmos tribūnos.

1915 m. sausio mėn. sušaukus eilinę Dūmos sesiją, P. Keinys ir M. Januškevičius pareikalavo iš M. Yčo ir J. Laukaičio paskelbti lietuvių vardu deklaraciją, kurioje pagaliau garsiai būtų pasakyta: norima Lietuvai visiškos politinės autonomijos. Konservatorių atstovai politinės autonomijos idėjai neprieštaravo, tačiau siūlė neskubėti, nes dabar esąs netinkamas momentas, rusams nesi-

seka fronte, galbūt todėl vertėtų pasitenkinti jau 1914-aisiais išsakytų minčių pakartojimu. Abiem pusėms neradus priimtino varianto, pareiškimas taip ir nebuvo perskaitytas. Dėl tos pačios priežasties nerado bendros kalbos ir Dūmų lietuvių atstovų komitetas, iširęs sausio pabaigoje<sup>24</sup>.

Taigi konservatoriai laikėsi tos pačios linijos: viešai nedeklaruoti politinių tikslų, bet lojaliai susitaikėliška laikysena uždirbti deramą atlygį Lietuvai po Rusijos pergalės. Nors Petrogradas nieko nežadėjo, neoficialiai jis pritarė lietuvių pretenzijoms į Mažąją Lietuvą, dalį Suvalkų gubernijos, parėmė dėl kalbos ir bažnyčios konflikto, teikė finansinę paramą LDNKŠ. „Lietuvių draugijos rimtumą yra pripažinusi pati vyriausybė,— gyrėsi A. Smetona,— pripažinusi Rusijos miestų sąjunga ir rusų visuomenė...“<sup>25</sup> Tad ar ne tikslingiau yra palūkuriuoti, svarstė konservatoriai, nesuerezinti rusų valdžios ir visuomenės\*, palengva didinti iš anksto rodomą pasitikėjimą. Konservatorių platformoje atsirado netgi toks motyvas: kadangi lietuviai dėl karo patyrė daug vargo, tai jam pasibaigus savo reikalavimus galės grįšti nukentėjusiųjų teise<sup>26</sup>.

„Vergiški maskolberniai“— taip radikalai pavadino konservatorių poziciją. „Mes keliam politinės autonomijos reikalavimą nepriklausomai nuo visokių orientacijų“,— aiškino LSDP liniją M. Biržiška savo broliui Viktorui<sup>27</sup>. Ir šį kartą, priešingai nei karo pradžioje, tiek LSDP, tiek LDP galėjo sukonkretinti, kokiais būdais to reikia siekti.

Pirmasis buvo siejamas su tokia galimybe: Rusijoje kyla revoliucija, turinti socialinių ir pavergtų tautų laisvės siekių, ji sutriuškina rusiškojo valstybingumo formą ir ją išsklaido arba sukuria sąjunginę formaciją. Antruoju buvo numatyta Lietuvos politinio savarankiškumo klausimą derinti su Lenkijos nepriklausomybės reikalu<sup>28</sup>.

Koks galėjo būti lietuvių konservatorių požiūris į šiuos būdus, rodo jau cituotas M. Yčo laiškas išeivijos veikėjams. Tiesa, apie revoliuciją M. Yčas neužsiminė, bet, matyt, katalikų „Draugas“, išdėstęs JAV lietuvių konservatorių nuomonę, pavartojo tokius argumentus, kuriuos mėgo ir jų bendraminčiai iš metropolijos: „Mums, amerikiečiams, labai būtų net lengva sukelti revoliuciją Lietuvoje. Tik pasiuntinėkime iš „Lietuvos gelbėjimo fondo“ ar kt. į sukilėlių rankas vieną kitą tūkstantį dolerių, o revoliucija kaipmat bus gatava. Bet tai didžiausias blefas... Mes turim pasi-

---

\* M. Yčas, informuodamas rusų visuomenę apie Čikagoje įvykusio seimo nutarimus, sušvelnino kai kurias formuluotes. Taip „plati autonomija“ virto „savivalda“, o „federaciniai ryšiai su latviais“ apskritai dingo (Yčas M. Litovcy v Amerike i vojna // Russkie vedomosti.— 1914.— 23 nojabr.).

rodyti prieš didžiąsias valstybes ne nesubrendėliais, padaužomis, o susipratusiai. Neverta prisidėti net prie Rusijos revoliucijos, nes ir taip apmokės Lietuvai, kuri išlaiko daugiamilijoninę kariuomenę." 29

Dėl tokio stebėtino konservatorių naivumo galima visai spėlioti. Vis dėlto atrodo, kad svarbiausia ir čia buvo teorinės koncepcijos. Konservatorių ginamas etnografinės tautos principas iš esmės suponavo priklausomybę nuo Rusijos geros valios, neretai vertė abejoti lietuvių galimybe iškovoti net politinę autonomiją. „Kiek esame ją priaugę, kultūriškai subrendę, įpratę į politinį gyvenimą?“ — tokie klausimai dažniausi to meto konservatorių kalbose 30. Žinoma, ir radikalams buvo aišku, kad savo menkomis jėgomis geidžiamos autonomijos nepasieks, tačiau carinės Rusijos gera valia smarkiai abejojo.

Carinė Rusija yra pastatyta ant rusiškų tautinių pamatų, kurių jėga, — aiškino radikalai, — palyginti su kuria Lietuva ir jos tautinės pajėgos yra pernelyg menkos. Visai kas kita būtų, — samprotavo jie, — jei Rusija taptų demokratine šalimi. Sukūrus pilietinę visuomenę ir decentralizavus valstybę, į ką apeliuoja rusų liberalinės ir socialistinės partijos, bus panaikintos tautinės diskriminacijos prielaidos, o politinė Lietuvos autonomija garantuos lietuvių nacionalinę konsolidaciją 31. Iš čia plaukė išvada, kad revoliucinis kelias — tai tiesiausias kelias tokiam tikslui pasiekti. Panašiai buvo galima argumentuoti ir orientaciją į Lenkijos nepriklausomybę, jei ji, Lenkija, kurtųsi demokratiniiais pagrindais ir pasirodytų, kad Rusijai demokratinės idėjos yra tolimos.

Tačiau kaip tokios Lietuvos valstybingumo perspektyvos derinosi su principine radikalų nuostata siekti nacionalinės konsolidacijos? Juk, kaip žinoma, į ją radikalai žiūrėjo labiau pro pilietinius, o ne siaurus tautinius akinius. Logiška būtų manyti, kad jie nepriklausomai nuo orientacijos į demokratinę Rusiją ar demokratinę Lenkiją pirmiausia turėjo rūpintis demokratiškai organizuotos Lietuvos visuomenės formavimu. Ir štai čia ėmė aiškėti, jog vienokia ar kitokia Lietuvos politinio savarankiškumo perspektyva lems tokios visuomenės formavimo ir jos integracijos kryptį.

Dar prieškaryje LDP ir LSDP nariai drauge su Lietuvos lenkų, žydų, gudų demokratinių ir socialistinių sąjūdžių atstovais, aktyviai dalyvaudami Vilniaus masonų ložių veikloje, galėjo įsitikinti, kad viena yra vadovautis meilės, brolybės, žmonių dvasios laisvės šūkiams ir visai kas kita — rasti bendrą, suderintą, visiems priimtina poziciją Lietuvos politinio savarankiškumo atžvilgiu.

Ložių iniciatyva 1913 m. pabaigoje—1914 m. pradžioje buvo bandyta steigti tuomet Maskvoje atnaujintos Autonomistų—federalistų sąjungos Lietuvos skyrių, kurio darbą buvo planuota skirti Lietuvai palankios politinės autonomijos siekiam, Rusijos viešosios nuomonės formavimui. Bet, kaip ir 1905 m., kilo lietuvių (J. Šaulys, J. Vileišis, A. Bulota, A. Janulaitis) nesutarimai su gudais (A. ir I. Luckievičiai, V. Ivanauskas), lenkais (M. Römeris, W. Abramowiczius) ir žydais (J. Romas, Z. Šabadas), kokia koncepcija remtis siekiant autonomijos, kokią etnopolitinės integracijos formulę pasirinkti<sup>32</sup>.

Lietuvių radikalai gynė etnografinės Lietuvos (Kauno, Suvalkų, Gardino gubernijos, didesnė Vilniaus gubernijos dalis bei nedidelė Kuršo dalis) formulę, numačiusią, kad lietuvių etnosas bus nacionalinės konsolidacijos branduolys. Nepaisant Steigiamojo Seimo sankcijos, jų projektas atrodė artimesnis lietuvių konservatorių projektams nei minėtų gudų, lenkų ir žydų atstovų sumanymas atgaivinti istorinės Lietuvos (maždaug Vilniaus, Kauno, Suvalkų, Gardino, Vitebsko, Mogiliovo, Minsko gubernijų teritorijoje) valstybingumą.

Gudai protestavo visų pirma dėl to, kad išvelgė lietuvių norą suskaldyti Gudiją.

Lenkai, kuriuos reprezentavo Lietuvos bajoriškojoje inteligentijoje besiformavusios krajojcų visuomeninės-politinės srovės atstovai, aukščiau už viską kėlė istorinius argumentus, istorinio-politinio valstybingumo veiksnį, o ne etnografinį. Tiesa, tarp jų lietuviškas projektas po truputį populiarėjo. Dalis krajojcų manė, kad tokioje Lietuvoje lenkai sudarytų labai rimtą elementą, kuris tiesiogiai remtųsi etnokultūriškai polonizuotomis Vilniaus ir Vakarų Gudijos (Lietuvos Rusios) teritorijomis. Vis dėlto dauguma tebereikalavo įtraukti ir Vidurio bei Rytų Gudiją, iki galo likti ištikimiams LDK valstybinei-pilietinei tradicijai. Žydams taip pat buvo nesuprantama, kaip galima vieną kūną dalyti į dalis, juolab kad žydų diaspora istorinės Lietuvos teritorijoje sudarė tautiniu požiūriu nedalomą visumą. Neradus kompromiso, Lietuvos skyrius iro<sup>33</sup>.

Tačiau karui prasidėjus iškilo naujos aplinkybės. Visų pirma atsirado proga patikrinti rusų proliberalinių ir socialistinių jėgų požiūrį į Rusijos ateitį. 1914 m. spalio 19—22 (lapkričio 1—4) d. Petrograde įvykusiame Rusijos Didžiųjų Rytų ložių susirinkime buvo svarstoma opozicijos caro valdžiai taktika karo metu. Svarstymai parodė, kad revoliucinis pertvarkymų kelias daugumai yra nepriimtinas, nes buvo baiminamasi nesuvaldomos masių stichijos.

Susirinkimas nenagrinėjo ir Rusijos decentralizavimo perspektyvų. Vilniaus atstovų (M. Römerio, Z. Šabado, A. Luckievičiaus) atvežtas nutarimo projektas („Suvažiavimas, pripažindamas Lietuvos ir Gudijos autonomijų principus ir manydamas, kad atėjo laikas įtraukti tai į Rusijos liberalizacijos judėjimo programą, nutaria...“) buvo atmetas pareiškus, kad dar per anksti tai deklaruoti<sup>34</sup>. Taigi gravitacijai į demokratinę Rusiją atsirado rimtų kliūčių.

Nors į Petrogradą atvykusioje Lietuvos ir Gudijos delegacijoje nebuvo lietuvių atstovo ir nėra žinoma, ar su ja buvo svarstomas susirinkimui pateiktas projektas, tačiau jame išdėstyti principai, turint omenyje minėtus nesutarimus, buvo pakankamai kompromisiški. Dalis lietuvių radikalų vis dar tikėjo revoliucijos švyturiu, todėl tokia paskirų autonomijų formulė leido spirtis Gudijos, kartu ir Rusijos eventualiai grėsmei<sup>35</sup>.

Bet sužinojus apie susirinkimo Petrograde rezultatus revoliucijos šalininkų gretos LDP ir LSDP sumažėjo. Buvo imta brandinti planus kitaip išspręsti Lietuvos klausimą. Ieškota kontaktų su latvių, ukrainiečių tautiniais sąjūdžiais, tačiau tiek Ryga, tiek Kijevas buvo nusiteikę prorusiškai. Tokiu momentu lietuvių radikalus ir pasiekė krajovcų pasiūlymas pakeisti geopolitinę orientaciją, suderinti Lietuvos politinio savarankiškumo siekį su Lenkijos nepriklausomybės judėjimu.

1915 m. sausio mėn. M. Römeris, A. Zasztowtas, V. Studnickis, M. Niedziałkowski pateikė J. Šauliui, M. Biržiškai, A. Janulaičiui, J. Vileišiui ir F. Bortkevičienei tokio projekto metmenis: atgaivinama Jogailaičių idėjos pagrindu demokratiškos Lenkijos ir Lietuvos valstybių federacija. O argumentai buvo tokie: ši valstybių kombinacija paremta giluminiais istorijos dalykais; stipri dėl aktyvaus lenkų judėjimo; ji tampa priemone Lietuvai išsivaduoti iš Rusijos valstybingumo, kuris, net ir būdamas liberalios formos, negarantuoja išsivadavimo; jėgų santykis Lietuvos—Lenkijos kombinacijos atveju lietuviams būtų naudingesnis nei santykis su rusais Rusijos valstybėje. Lietuviai sutiko svarstyti tokią galimybę<sup>36</sup>.

Kovo 9—10 (22—23) d. Varšuvoje įvyko Lietuvos ir Lenkijos politikų susitikimas. Lietuvai atstovavo vienas iš LDP lyderių, M. Sleževičius, nepartinis demokratas J. Šaulys ir krajovcai M. Römeris bei W. Abramowiczius, Lenkijai — Nepriklausomybininkų bloko\* atstovai S. Patekas, W. Malinowski, L. Abramowiczius, Z. Chmielewski ir kt. Buvo numatyta, jog šis pasitarimas skirtas

---

\* Blokui priklausė Tautos susivienijimas (endekų partijos secesija, *Zjednoczenie Narodowe*), Tautos darbo organizacija (Realistų partijos secesija, *Organizacja Pracy Narodowej*), tautininkai radikalai (*Radykali Narodowi*), liaudininkai — „Aušra“ (*Ludowcy* — „Zaranie“) ir kt.

Lietuvos ir Lenkijos, dviejų lygių valstybinių vienetų, santykiams nustatyti, todėl nesutapatinamas su lietuvių ir lenkų susitarimais Lietuvoje. Konsultacijų metu buvo susitarta nenutraukti užsimezgusių ryšių ir įkurti Lenkų—lietuvių informacinį biurą su skyriais Varšuvoje ir Vilniuje. Varšuvoje tokių skyrių organizavo S. Patekas. Tuo tarpu Vilniuje jis nebuvo įkurtas.

Balandžio 18 d. M. Römerio bute į pirmą organizacinį skyrius susirinkimą atvyko tik A. Zashtowtas, W. Abramowiczius ir J. Šaulys. Tiek LDP, tiek LSDP pranešė, jog noriai prisidės prie visų informacinių pasitarimų, bet jokioms organizacinėms struktūroms nepriklausys<sup>37</sup>. Kas paskatino lietuvių radikalus atsisakyti bendros su Varšuva akcijos?

Visų pirma buvo suabejota grupuočių, sudariusių Varšuvos skyrių, socialiniu radikalizmu: „grynai buržuazinė organizacija“ (LSDP), nepasižymi demokratizmu sprendamos visuomeninio gyvenimo problemas (LDP)<sup>38</sup>.

Antra, 1915 m. pavasarį—vasarą išryškėjo kai kurie politinės konjunkcijos Rusijoje pokyčiai. Rusų proliberalinė ir socialistinė opozicija pastebimai sukruto. Buvo pradėta kaltinti vyriausybę vidaus santaikos nesilaikymu, nesėkmėmis fronte, reikalauta suformuoti visuomenės pasitikėjimą turintį ministrų kabinetą. Radikalų stovykloje revoliucijos Rusijoje šalininkai, vadovaujami M. Sleževičiaus, stėjo ginti nuomonės, jog rusų socialistai, vadinamieji trudovikai (darbiečiai), verti didesnio pasitikėjimo nei endekiško šovinizmo neatsikratęs politinis partneris Varšuvoje. Ir iš tiesų liepos 19 d. Dūmos sesijoje darbiečių frakcija, kuriai priklausė LDP atstovai, padėjo į tribūną prasisprauti M. Januškevičiui, kuris oficialiai pareikalavo autonomijos<sup>39</sup>. Vadinasi, bent jau darbiečių palankumu buvo galima neabejoti.

Trečia, imdami viršų, revoliucinio, rusiškojo kelio šalininkai natūraliais sąjungininkais laikė lietuvių konservatorius, kadangi geopolitinė gravitacija į Rusiją derino jų ir konservatorių etnopolitinius prioritetus. Štai ištrauka iš minėto M. Januškevičiaus pareiškimo: „... būdama savita tauta savo istorine praeitimi, savo kalba, savo ypatingu būdu, gyvendama kaip kompaktiška grupė žemėje, pašventintoje jos ainių kaulų, laukia, kad galų gale bus patenkintas jos liaudies troškimas, kad lietuvių tauta gaus, ką ji privalo gauti — visišką tautinę autonomiją.“<sup>40</sup> Vargu ar ką nors stebintų, jei tokius argumentus nacionalinei teritorinei autonomijai pagrįsti būtų pavartojęs, pavyzdžiui, M. Yčas\*.

---

\* Tiesa, M. Januškevičius baigė kalbą tokia fraze: „Lietuvių tauta nenori engti jokios šalia gyvenančios tautos, pripažįsta joms teisę laisvai plėtotis.“ Tačiau, kaip matėme, ir konservatoriai formaliai tokią teisę pripažino.

Priešingai, gravitacijos į Lenkiją sekėjai linko laisviau žiūrėti į nacionalinės konsolidacijos programą. Dėl Lenkijos eventualaus siekimo savo valstybingumą išplėsti į rytus jie savo ruožtu stengėsi prie Lietuvos priartinti Gudiją ir per daug nesibaimino dėl etniniams lietuviams grėsusių komplikacijų<sup>41</sup>. Tačiau ši linija neįsitvirtino. Kontaktai su Varšuva buvo nutraukti.

Dėl tokios baigties aktyvūs tų įvykių dalyviai (pvz., M. Römeris) linko kaltinti konceptualų lietuvių radikalų dvilypumą, tautinio ir teritorinio pradų varžytynes jų valstybinėje programoje<sup>42</sup>. Radikalai mėgino apsaugoti nuo tokių kaltinimų — tai liudija jų pastangomis sudaryta Agronomijos draugija. O draugija turėjo įrodyti, jog neatsiakoma lietuvių ir Lietuvos visuomeninių-politinių struktūrų integracijos kurso. Antra vertus, draugijai galėjo atitekti ir gravitacinių jėgų sutaikintojos vaidmuo. Bet tokių idėjų įgyvendinimui atsirado naujų rimtų kliūčių.

## VOKIETIJOS VEIKSNYS

Koks vaidmuo pirmaisiais karo metais teko šiam veiksniai lietuvių politikoje, besiformavusiose valstybinėse programose? O jas, kaip matėme, lėmė tai, kad Rytų Prūsijoje buvo lietuvių žemių. Lietuvių veikėjų nuomone, šis faktas, karo pradžioje įtrauktas į etnopolitinę programą, galėjo tapti atramos tašku sukonkretinant Lietuvos klausimą, parodant, kad jis vertas tarptautinės politikos dėmesio. Be to, akivaizdi ir ta aplinkybė, kad šis faktas oficialiai buvo pateikiamas kaip Mažosios Lietuvos prijungimo prie Didžiosios motyvas, t. y. tokią misiją atlikti buvo patikėta Rusijai. Atrodo, kad niekas galvos per daug nekvaršino, nori Prūsijos lietuviai tokio susivienijimo ar ne.

Kaip žinoma, jie atsiskyrimo nuo Vokietijos ar autonomijos nereikalavo, tačiau Didžiosios Lietuvos autonomijos idėją kėlė. V. Gaigalaitis, Vydūnas ne kartą siuntė atvirus laiškus į Užatlantę ir įtikinėjo, kad jei Vokietija laimės, tokia galimybė bus reali. Išeivijos spauda skelbė laiškus ir net surengė savotišką apklausą, kas tiki vokiškosios orientacijos perspektyvumu. Pasirodė, kad tiki tik „progresyvus elementas — socialistai ir radikalai“. Visi kiti abejojo, ar iš tiesų vokiečiai turi daugiau žmoniškumo vertybių negu rusai, kaip teigė Vydūnas, ar jie yra linkę sukurti didlietuvių—latvių buferinę valstybę, saugančią reichą nuo panslavizmo pavojaus (V. Gaigalaičio argumentas)<sup>43</sup>.

Kol išeivijos spauda svarstė šiuos dalykus, J. Gabrys nutarė pats išsiaiškinti Vokietijos ketinimus. Prieš palikdamas Ameriką,

Niujorke, „Ritz“ viešbutyje, jis kelis kartus susitiko su grafu Bernstorffu, reicho ambasadoriumi JAV. Savitarpio supratimo aplinkoje buvo svarstoma, kokia padėtis susidarys vokiečiams okupavus vakarinius Rusijos pakraščius. Ambasadorius išreiškė viltį, kad ateityje Lietuva taps nepriklausoma, bet prisijungusi prie Vokietijos bloko. J. Gabrys neprieštaravo, o Bernstorffas pažadėjo pagalbą užmezgant ryšius su Vokietijos atstovybėmis Romoje bei Berne, parašė rekomendacinį laišką pasiuntiniui Italijoje von Flotowui<sup>44</sup>. Tačiau pirmoji pažintis su Berlyno atstovais LIB vedėjui brangokai kainavo.

Didžiojoje Britanijoje jis buvo įkalintas. Policija rado grafo vizitinę kortelę. Tik įsikišus draugams iš Paryžiaus J. Gabrys buvo paleistas. Ko gero, šis nelinksmas nuotykis atšaldė jį, ir jis nebesiryžo įteikti Flotowui rekomendacijos. 1915 m. balandžio mėn. nuvykęs į Romą, jis aplankė monsinjorą E. Pacellį, būsimąjį popiežių Pijų XII, ir Rusijos atstovą prie Šv. Sosto D. Nelidovą. Kalbėjo J. Gabrys apie savarankiškos lietuvių bažnytinės provincijos (Vilniaus, Žemaitijos, Seinų vyskupijos) sudarymą, Rytų Prūsijos prijungimą, Lietuvos autonomiją Rusijoje<sup>45</sup>. E. Pacellis bei D. Nelidovas J. Gabrį iš klausė, bet tuo reikalas ir baigėsi.

Suprantama, Lietuvoje apie tautiečio politikos labirintus niekas nenumanė, tačiau apie Prūsijos lietuvių laiškus, išėivijos atsiliepimus, matyt, buvo žinoma (išėivijos laikraščiai gana reguliariai pasiekdavo Rusiją). Šiaip ar taip, čia buvo panašiai diskutuojama: ar verti pasitikėjimo vokiečiai, ar su krašto atplėšimu nuo Rusijos sietinos viltys sukurti valstybinį vienetą reiche, pavyzdžiui, *Bundesstaat* (federacinės valstybės) forma?<sup>46</sup>

Tiek konservatorių, tiek radikalų stovyklose buvo asmenų, abejojusių rusiškosios orientacijos tikslingumu. Tačiau tokių kaip Vydūno ar V. Gaigalaičio argumentų oponentams įtikinti nepakako. O oponentai visų pirma iškėlė vokiečių *Drang nach Osten* politikos, eksterminacinių jos metodų grėsmę. „Iš vokiečių nėra mums ko laukti,— aiškino M. Sleževičius.— Vokiečių valstybė daug aukštesnės kultūros ir reikalinga kolonijų; būtumėm išnaudoti ir ištautinti; kadangi mūsų liaudies dauguma nesusipratusi — atsispirti nesugebės aukštesnės kultūros valdžiai. Iš Rusijos viso to neturime bijoti. Žemės ji turi užtektinai, o dėl savo teisių jei ir teks kovoti, tai yra vilties, kad tikriausiai laimėsime.“<sup>47</sup>

Išties lenkų, suomių, ukrainiečių politinė veikla liudija, jog vokiškosios orientacijos sėkmę paprastai nulemdavo ne antipatija Rusijai, aksiologiniai vertinimai ar geopolitinės padėties vizijos, bet kur kas apčiuopiamesni dalykai. Be Vokietijos vadovybės suinteresuotumo, pasireiškusio moraline ir, svarbiausia, materia-

line parama, neapsiėjo nei lenkų, nei suomių, nei ukrainiečių germanofilai<sup>48</sup>. Tuo tarpu lietuviams tokio dėmesio neparodyta\*.

Bet 1915 m. vasarą išryškėjo naujos aplinkybės. Ėmė aiškėti, kad anksčiau svarstyta krašto atplėšimo nuo Rusijos galimybė virsta realybe. Pozicinis karas Rytų fronte rodė vokiečių pranašumą.

Birželio mėn. P. Hindenburgo armijos perėjo į puolimą. Generolo Belowo vadovaujama Nemuno armija, sėkmingai puldama šiaurės vakarų ir rytų kryptimis, liepos 8(21) d. užėmė Šiaulius, o po kelių dienų — ir Panevėžį. Generolo H. Eichhorno 10-oji armija rugpjūčio 5(18) d. įžengė į Kauną. Rusai skubiai traukėsi Vilniaus link. Be kautynių buvo atiduotos Osovieco ir Gardino tvirtovės.

Vokietijos laimėjimai objektyviai pakurstė germanofiliską nuotaiką krašte. Tiesa, sunku pasakyti, ar germanofilizmas, ypač provincijoje, buvo siejamas apskritai su laisve, ar buvo laikomas Rusijos pralaimėjimo įrankiu. Neabejotina, kad rusų vykdyta „išdegintos žemės“ taktika, nuodugnios arklių ir maisto rekvizicijos, represijos, neretai priverstinė evakuacija kėlė gyventojų nepasitenkinimą, pyktį, neapykantą. Tačiau nepraeis nė pora metų ir liaudies masės, nuvargintos okupacinės vokiečių politikos, ims ilgėtis rusų sugrįžimo<sup>49</sup>.

Vis dėlto nepriklausomai nuo norų ir nuotaikų fronte klostėsi tokia padėtis, kad ir krašto politikai buvo priversti susimąstyti dėl tolesnės veiklos orientyrų. Dauguma jų drauge su šimtatūkstantine karo pabėgėlių minia ir rusų administracija traukėsi į Rusijos gilumą. Likusieji sumanė sukurti Vilniuje instituciją, kuri reprezentuotų Lietuvą vokiečiams. Tiesa, įvairios politinės grupuotės tokią instituciją įvairiai įsivaizdavo.

Lietuvių konservatoriai šį vaidmenį taikė LDNKŠ ir ragino radikalus prisidėti prie jos. Pastarųjų gretos 1915 m. vidurvasarį buvo gerokai praretėjusios, savo Agronomijos draugijos veiklą jie buvo laikinai suspendavę, bet prie konservatorių dėtis nesukbėjo<sup>50</sup>.

---

\* Vertinant radikalų, kuriems vadovavo M. Sleževičius, revoliucinio kelio į Lietuvos valstybingumą programą, reikia konstatuoti paradoksalią jos atitikimą Vokietijos planams. 1915 m. pradžioje reicho Užsienio reikalų ministerija sankcionavo bei skyrė milijoną markių socialdemokrato A. Helphando-Parvusos, iš istorinės Lietuvos kilusio žydo, idėjoms įgyvendinti. O Parvusas, be kita ko, siūlė skatinti Rusijos tautų, siekiančių autonomijos, separatizmą, paremti politines partijas, siekiančias socialinės revoliucijos Rusijoje, plėtoti socialinės-tautinės revoliucijos Rusijoje propagandą infiltruojant į atitinkamas tautines, socialines grupes asmenis, pritariančius tokioms idėjoms (žr.: *Eidintas A. Slaptasis lietuvių diplomatas*.— P. 53). Tačiau nėra pagrindo tvirtinti, kad lietuvių radikalai buvo įtraukti į šią akciją.

Delsimo priežastimi tapo Vilniuje smarkiai kaitusi politinė atmosfera. Suformuoti išimtinai tautinę instituciją reikalavo ne tik lietuvių konservatoriai, bet ir Lietuvos endekai. Jie, nuo karo pradžios laikę R. Dmowskio pasirinktą taktiką tik laikinu manevru, nutarė, jog pagaliau atėjo metas ne tik nusimesti lojalumo carizmui kaukę, bet ir įrodyti lenkiškojo politinio veiksnio įtakingumą. Kadangi istoriškai tiek Vilniuje, tiek apskritai Lietuvoje ir Gudijoje lenkų įtaka reišksėsi ne jų procentine dalimi, bet ekonominiu ir intelektualiniu potencialu, todėl, teigė endekai, lenkams ir priderėjo teisė perimti reprezentanto funkcijas. O kokia linkme tokia reprezentacija būtų evoliucionavusi, parodė endekų atgaivinta agitacija už buvusios LDK žemių prijungimą prie Lenkijos Karalystės<sup>51</sup>.

Tokio nacionalistinio vajaus sąlygomis visai kitokio pobūdžio projektą pasiūlė krajojvcai ir Lietuvos dvarininkai, artimi Vilniaus Žemės ir Prekybos bankams. Teigdami, jog viso krašto interesams gali atstovauti tik visų jame gyvenančių tautų sudarytas organas, jie pasiūlė sudaryti Piliečių komitetą (*Komitet Obywatelski*)<sup>52</sup>. Beje, tokie komitetai jau veikė Pavyslio gubernijose, jie oficialiai vykdė rusų administracijos pagalbinių įstaigų funkcijas. O neoficialiai šios įstaigos, kuriose bendradarbiavo įvairių politinių partijų, socialinių sluoksnių atstovai, Lenkijos politikų sumanymu, turėjo konsoliduoti tautą<sup>53</sup>.

Matyt, panašių tikslų buvo siekta ir Vilniuje. Oficialiai rusų valdžiai aiškinta, jog Piliečių komitetas rūpinsis Vilniaus miesto, Vilniaus bei Kauno gubernijų gyventojų reikalais, atstovaus jiems. Neoficialiai, pabrėždami ne etninio išskirtinumo, bet pilietinio pasitikėjimo principą, Piliečių komiteto iniciatoriai ragino lietuvių, lenkų, gudų, žydų politikus telktis bendram darbui ir manė, aplinkybėms palankiai susiklosčius, paversti šią įstaigą kvazivyriausybine struktūra, ir ne tik Kauno bei Vilniaus gubernijoms<sup>54</sup>. Tai, kad ir Lietuvos dvarininkijos (aristokratijos) dalis siūlė eiti tokiu keliu, neturėtų per daug stebinti. „Senasis, vadovaujantis Lietuvos sluoksniis“ anaipol nesirengė trauktis nuo visuomeninio-politinio gyvenimo scenos, likti jos užkulisiuose. Ir jam toli gražu nebuvo tas pats, koks likimas laukia Lietuvos, o tiksliau — su tradicija išsaugotos LDK<sup>55</sup>.

Žinoma, Vilniaus „stumbrų“ (taip XX a. pradžioje buvo praminti tie su Vilniaus Žemės ir Prekybos bankais bei jų vadovybe susiję dvarininkai) veiksmus tiek prieškario, tiek karo metais, lėmė ne vien išlaikytos buvusios valstybės politinės, kultūrinės tradicijos, pilietinė savimonė, bet ir praktiniai interesai — saugoti savo socialinį išskirtinumą, pirmiausia vengiant nemalonumų su caro valdžia<sup>56</sup>. Taip šimtmečio pradžioje atsirado vadinamoji

ugodovcinė (kompromisinė, taikos) politika, virtusi karštomis dvarininkijos lojalumo carui demonstracijomis. Ir nors tam tikrų socialinio bei politinio pobūdžio apribojimų, taikytų vakarinėse imperijos gubernijose, tokia politika nepavyko panaikinti, tačiau sąlygos daugmaž netrukdomai veikti minėtų bankų priedangoje atsirado. „Stumbrams“ gana neblogai sekėsi krautis kapitalą ir... rūpintis krašto gerove.

„Tas bankas [Žemės; Prekybos bankas iš esmės buvo jo padalinys.— R. L.] mūsų krašto ekonominiame gyvenime yra suvaidinęs stambią rolę,— veik po trisdešimties metų prisimins M. Yčas,— kaip krašto įstaiga ir krašto gerovės kėlėjas. Jo rūpesčiu buvo Lietuvos miestuose Vilniuje, Kaune pristatyta daug namų ir — ačiū jo protingiems kreditams — pristeigta pramonės įmonių. Daugelis dvarų gaudavo paskolų ir gerino savo ūkius. Tiesa, kiti neretai turėdavo ir blogų pasekų: pasiskolinę pinigų, lengvabūdziai dvarininkai išdumdavo po Europą pasivažinėti, praleisdavo visokiems pasilinksminimams, o savo užstatytus ūkius nugramzdindavo. Bet, žinoma, banko už tai smerkti netenka.

Žemės banko priešaky stovėjo mūsų krašto bajorai, didžponiai — gr. Broel-Plateriai, Zubovai, Končos, Montvilai, Bochnicai, kun. Drucki-Lybecki, Šachno ir kiti. Lietuvių jie nevengdavo priimti tarnybon. Kuomet mūsų inteligentai ėmė mokslus išėję Vilniun spiestis, tai Vilniaus Žemės bankas mielu noru juos skirdavo savo valdininkais. Tarp žymių lietuvių tarnavo savo laiku A. Smetona, valstybės prezidentas, M. Biržiška, daktaras J. Šaulys, J. Landsbergis, Č. Landsbergis, J. Paknys, broliai Lukauskai, Tūbelis, Gaidelionis, Janušauskas ir kiti. Banko valdyba nesikišdavo į politinius bei tautinius lenkų—lietuvių ginčus ir dėl to neliesdavo savo valdininkų, kad šie, kaip A. Smetona, redagavo „Viltį“, varė kovą su Vilniaus krašto lenkais ir aštriai polemizudavo su vietos lenkų laikraščiais. Jau tokia buvo Žemės banko gera tradicija.“<sup>57</sup>

Suprantama, pakanti ir tolerantiška banko atmosfera — tai dar ne pilietinė dvarininkijos pozicija. „Gera tradicija“ neprieštaravo ir hierarchiškai visuomenės sampratai, paternalistiniam, tėviškai globėjiskam požiūriui į žemesnius sluoksnius. Tačiau modernėjanti laiko dvasia, apatiniųjų luomų veržimasis į visuomeninę politinę areną vis dėlto dalį Lietuvos dvarininkų privertė keisti konservatyvias pažiūras (kai kurie palengva artėjo prie krajavycų nuostatų) ar bent pridengti jas moderniais šūkiiais. Priešingu atveju įsisiūbavę tautiniai sąjūdžiai krašte žadėjo paprasčiausiai nušluoti juos nuo žemės paviršiaus. Štai kodėl dalis Lietuvos dvarininkijos (aristokratijos) pakankamai nuoširdžiai toleravo tautinius krašto sąjūdžius, ieškojo su jais sąlyčio taškų, kad pajungtų

juos ir nukreiptų sau tinkama linkme. Kadangi, kaip ir anksčiau, tarp dvarininkų dominavo sąjungos su Lenkija tendencijos, tai ta linkmė buvo ganėtinai aiški<sup>58</sup>.

Piliečių komitetas, užsitikrinus jame daugumą, vėrė galimybę pasiekti panašius tikslus. Pats pavadinimas *obywatelski* prirėkęs sėkmingai galėjo būti verčiamas ne kaip „piliečių“, bet kaip „dvarininkų“. O turint omenyje, jog panašūs komitetai veikė Lenkijoje, steigėsi Gardino gubernijoje, galima buvo sulaukti ir tos dienos, kada jų pagrindu bus unifikuota visa buvusios Abiejų Tautų Respublikos teritorija.

Štai kodėl lietuvių, gudų, žydų politikai gana atsargiai žiūrėjo į pasiūlymą. Tačiau paaiškėjus, jog Piliečių komiteto sudarymui pritaria ir į jį savo atstovus deleguoja krajovcai, prie krajovcų konservatorių priskiriami dvarininkai, lenkų socialistai, o endekams bei jų simpatikams atitenka tik kelios vietos, iš pradžių gudai, o vėliau ir žydai sutiko dalyvauti jame. Prie jo prisidėti linko ir LDP, ji ragino LSDP, tautininkus ir krikščionis demokratų sekti jos pavyzdžiu<sup>59</sup>.

Bet pastarieji jau buvo pasiekę kompromisą — LDNKŠ CK sudėtis išplėsta įtraukus nepartinių, socialdemokratai gavo keturias vietas, kurias rugsėjo 9(22) d. užėmė A. Janulaitis, S. Kairys, P. Bugailiškis ir M. Biržiška<sup>60</sup>. Tuo tarpu Piliečių komitete lietuvių konservatoriai ir LSDP išvelgė keletą nepriimtinių dalykų: neatitinkantis tautinės gyventojų sudėties jo sudarymo principas (10 lenkų, 5 lietuviai, 3 žydai, 2 gudai), išskirtos tik dvi gubernijos ir pan. LDP, sutikdama su tuo, kad besikuriantis darinys neatspindi lietuviško sąjūdžio etnopolitinės orientacijos, žadėjo suburti Piliečių komitete opoziciją, kuri kontroliuotų lenkų darbus<sup>61</sup>.

Tokią demokratų poziciją, matyt, nulėmė tai, kad partijoje, pasitraukus į Rusiją M. Sleževičiui, M. Januškevičiui ir kitiems revoliucinio kelio šalininkams, iniciatyvą vėl buvo paėmę gravitacijos į Lenkiją sekėjai, vadovaujami J. Vileišio<sup>62</sup>. O Piliečių komitetui priklausė tie politikai (W. Abramowiczius, A. Zasztowtas), su kuriais LDP jau svarstė tokios gravitacijos principus. Antra vertus, LDP neketino atmesti galimybės palaikyti ryšius ir su gudų bei žydų veikėjais, su kuriais tradiciškai bendradarbiavo ir kurie sutiko dalyvauti Piliečių komitete (broliai Luckievičiai, Z. Šabadas).

Vis dėlto sunku pasakyti, kokį sprendimą būtų priėmusios lietuvių politinės grupuotės, jei ne keletas aplinkybių.

Visų pirma Vilniaus—Kauno gubernijų piliečių komiteto iniciatoriams pavyko gauti oficialų rusų valdžios leidimą. Tiesa, Petrograde vieningo požiūrio į komitetą nebuvo. Kaip parodė Lenkijos autonomijos svarstymai (1915 m. liepa), dalis rusų politikų

etnografinėje Lenkijoje norėjo ne tik liberalizuoti režimą, bet ir imtis kai kurių socialinio ir politinio pobūdžio nuolaidų ar bent jau parodyti daugiau pasitikėjimo „vietiniais lenkais“ ir Vakarų gubernijose. Jiems prieštaravo „kietojo kurso“ šalininkai, kurie teigė, kad kol egzistuos didelis dvasinis ryšys tarp „vietinių lenkų“ ir Lenkijos Karalystės lenkų, kol šis elementas trauks vakarinius pakraščius į Lenkiją, o likę gyventojai neatsispirs jo skleidžiamai lenkiškumo dvasiai, tol jokių kalbų apie nuolaidas ir pasitikėjimą negalės būti<sup>63</sup>. Suprantama, kad liepos mėn. A. Meysz-towicziaus prašymas steigti komitetą buvo atmestas, nes vidaus reikalų ministro postą užėmė „kietojo kurso“ šalininkas N. Mak-lakovas. Tačiau jau rugpjūčio pradžioje jį pakeitė liberalas Ščer-bakovas\*, kuris rugsėjo 2(15) d. davė tokį leidimą<sup>64</sup>. Rugsėjo 4(17) d. gubernatorius P. Veriovinas patvirtino įstatus ir iš esmės komitetui perdavė rusų administracijos funkcijas. Taigi komitetas buvo legalizuotas, o jo sprendimai galėjo būti juridiskai motyvuojami.

Antra vertus, pirmąją savo akcija Piliečių komitetas tarsi patvirtino savo vardą ir padarė nemažą įspūdį lietuviams.

Rugsėjo 5(18) d. į Vilnių įžengė vokiečių kariuomenė. Kitą dieną vilniečiai miesto gatvėse jau skaitė generolo grafo A. Pfeilio atsišaukimą, kuriame Vilnius buvo vadinamas Lenkijos Karalystės perlu. Atsišaukimas baigėsi žodžiais „Dieve, palaimink Lenkiją“. Subruzdo ne tik lietuvių visuomenė, kurios įpareigoti J. Basanavičius, E. Vileišienė ir J. Kymantas turėjo vokiečiams paaiškinti, kad Vilnius yra Lietuvos miestas. Savo delegaciją nusiuntė ir Piliečių komitetas. Ji patvirtino, jog Vilnius — ne Lenkija, o Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinė<sup>65</sup>.

Rugsėjo 23 d. lietuvių politikai priėmė kompromisinį sprendimą. Buvo nutarta steigti slaptą, visas lietuvių politines gruputes reprezentuojančią atstovybę, o į Piliečių komitetą deleguoti demokratą J. Vileišį, J. Šaulį, V. Stašinską, B. Žilinską, tautininką J. Kymantą, socialdemokratą P. Eidukevičių ir pasižiūrėti, kas iš to išeis<sup>66</sup>. Beje, panašią veiklos taktiką rinkosi ir Lietuvos lenkai, ėmęsi organizuoti visą jų politinį spektrą atspindintį (nuo endekų iki socialistų imtinai) Lenkų komitetą<sup>67</sup>. Paskirai burtis planavo ir gudai. Taigi visos politinės Lietuvos jėgos, nors ir rado kompromiso formą, žvelgė į ją su nepasitikėjimu ir, kaip parodė ateitis, galvojo veikiau ne apie bendrą veiklą Piliečių komitete, o apie savo pozicijų sustiprinimą pasitelkus vokiečius.

\* Netrukus prie Vidaus reikalų ministerijos vairo vėl grįžo „kietojo kurso“ sekėjai. Ministru tapęs Chvostovas įvertino savo pirmtako veiksmus Šiaurės Vakarų krašte kaip neatitinkančius Rusijos valstybės interesus. Jo nuomone, toliau čia reikėjo remti tik lietuvius. Žr.: Monarchija pered krušeniem.— Leningrad—Moskva, 1927.— S. 230, 231, 241.

Išdėsčius visa tai, vargu ar būtų galima nepritarti nuomonei, kad Pirmasis pasaulinis karas suteikė naują impulsą lietuvių politinei veiklai ir valstybinės programos plėtotei. Visiškai akivaizdu ir tai, kad Pirmasis pasaulinis karas privertė lietuvių tautinio išsivaduojamojo sąjūdžio veikėjus ieškoti ne tik naujų veiklos ir programų įgyvendinimo perspektyvų, bet ir naujų būdų spręsti senas, iš prieškario paveldėtas problemas: politinės vadovybės organizavimo, radikalų ir konservatorių politinių linijų derinimo bei pan. Nors 1914—1915 m. tų problemų iš esmės išspręsti nepavyko, tebeegzistavo conceptualūs nuomonių dėl būdų Lietuvos valstybingumui pasiekti skirtumai, o šių nuomonių sąveikos mechanizmas nebuvo sukurtas, tačiau išryškėjo veiksniai, nuo kurių priklausė tolesnis lietuviškos politikos likimas. Paradoksalu, bet tie veiksniai — praktinės situacijos vingiai.

## Antra dalis

# NE TIEK Į RYTUS IR Į PIETUS, KIEK Į VAKARUS

## KĄ OKUPAVO VOKIETIJA? A. PFEILIO KAZUSAS

Po Centrinų valstybių sėkmingos ofenzyvos padėtis Rytuose stabilizavosi 1915 m. rudenį. Prasidėjo pozicinis karas. Nors jo nuobodulį kartkartėmis sudrumsdavo tiek vienos, tiek kitos pusės puolimai, tačiau padėtis fronte aiškiai pasikeis tik 1917—1918 m. sandūroje. O dabar fronto linija nusidriekė išilgai Dauguvos iki Dvinsko, toliau ėjo Naručio ežeru, Berezinos upe Pinsko, Pripetės upės link, Polesės pelkėmis, kirto Lucką, Dubną, Tarnopolį, Černovcus. Taigi Vokietija ir Austrija-Vengrija užėmė didelę, per 140 000 km<sup>2</sup>, teritoriją.

Ką gi okupavo Centrinės valstybės ir konkrečiai Vokietija? Klausimas neatrods jau toks iš piršto laužtas, jei žvilgtelėsime į istoriografijoje pateikiamas šio fakto interpretacijas.

1915 m. Vokietija okupavo dalį Rusijos imperijos,— teigia Z. Petrauskas. Kaizerinės Vokietijos kariuomenė okupavo,— aiškina P. Vitkauskas,— dalį Lenkijos, Lietuvą, vakarinę Latviją ir dalį Baltarusijos. Pasak W. Sukiennickio, buvo užimta Abiejų Tautų Respublikos teritorija, Rusijos įsigyta 1793, 1795 ir 1815 m. O štai R. Dmowskio nuomone, vokiečių ir austrų rankose atsidūrė „buvusi Lenkijos valstybė veik 1793 m. sienomis, kurias rytuose daugmaž ir atitiko vokiečių—rusų fronto linija“<sup>1</sup>.

Šių tezių įvairovę galima apibendrinti ir teigti, jog buvo okupuota Rusijos imperijos dalis su etnografinėmis lenkų, lietuvių, latvių, gudų žemėmis, kuriose kažkada egzistavo Abiejų Tautų Respublika. Tačiau vėlgi iškiltų problema: ar šis teiginys adekvačiai atspindi, koks buvo Centrinų valstybių požiūris į užimtą teritoriją? Ar jos į ją žiūrėjo kaip į integralią Rusijos imperijos dalį, etnografinių grupių efemerišką darinį, buvusią valstybę ar dar kitaip?

Be abejo, tikslingiausia būtų šiuos dalykus aiškintis atsižvelgiant į Centrinų valstybių karo tikslus Rytuose. Nors, kaip ma-

tėme, literatūroje šiuo klausimu kontroversijos netrūksta, tačiau nė vienas istorikas neneigia, kad Vokietijos ir Austrijos vadovaujantiems sluoksniams rūpėjo savo valstybių rytinių sienų saugumas. Neneigiamas ir tas faktas, kad, netgi svarstant separatinės taikos su Rusija galimybes, neatmetant ikikarinio *status quo* ar pasitenkinant tik nedidelėmis sienų korektyvomis, tiek Berlynui, tiek Vienai buvo vis sunkiau ignoruoti ir politinį šių problemų aspektą<sup>2</sup>. O jis glaudžiai siejosi su vadinamuoju lenkų klausimu.

Akivaizdu tai, kad, iki 1914 m. iš esmės buvęs taikos tarp trijų imperijų garantas, karo pradžioje lenkų klausimas ėmė netekti tokių funkcijų. Visos trys imperijos bandė pasinaudoti visų pirma lenkų sąjūdžio energija ir nukreipti ją sau palankia linkme: Rusija — į vakarus, Vokietija ir Austrija — į rytus. Suprantama, kad tuomet atgimė ir istorinės Lenkijos būties interpretacija, iki tol sąmoningai neigta, bet nepamiršta.

Dar XIX a. pabaigoje kai kurie vokiečių strategai ir politikai rekomendavo, jei karas su Rusija sėkmingai pasibaigtų, atkurti Lenkiją iki Dvino ir Dnepro. Pačioje karo pradžioje apie Lenkijos valstybės nuo Libau (Liepojos) iki Odesos restituciją privačiuose pokalbiuose užsiminė ir Vilhelmas II, ir T. Bethmannas-Hollwegas. Galimybė atkurti istorinę Lenkiją neabejojo ir grafas B. Czapskis-Huttenas, vienas įtakingiausių reicho Užsienio reikalų ministerijos, Vyriausiosios karinės vadovybės (toliau — VKV) ir paties kaizerio ekspertų Rusijos klausimais. G. Cleinowas, atsakingas už insurekcinę veiklą tarp lenkų, 1914 m. lapkričio mėn. buvo parengęs žemėlapi, kuriame Lenkijos sienas rytuose nubrėžė Dvino ir Berezinos upėmis<sup>3</sup>. Tad su šia koncepcija minėtas Vilniuje išplatintas grafo A. Pfeilio atsišaukimas tarsi susišauktų ir bylotų, jog vokiečiai suvokė esą iš Rusijos atimamoje Lenkijoje.

Tačiau nors anuomet Vilniuje, regis, dažniau buvo pritarta atsišaukimui nei protestuota prieš jį, nedelsiant buvo duotas įsakymas nuplėšyti išplatintas proklamacijas. „Matyt, šis atsišaukimas nebuvo vokiečių kariuomenės vadovybės inspiruotas,— spėja P. Čepėnas,— nes paprastai vokiečiai, prieš įžygiuojant į svetimą teritoriją, būdavo smulkiausiai supažindinami su ja.“<sup>4</sup>

Išties vokiečių ir austrų vykdyta (ar planuota vykdyti) insurekcinė politika liudytų, jog bent jau bendrais bruožais apie nacionalinę Rusijos pakraščių sudėtį buvo žinota. O pranešimuose apie karo eigą Rytuose, be Rusijos ir Lenkijos, pavartoti Kuršo, Lietuvos ir net Žemaitijos vardai liudijo ir istorinės geografijos žinias<sup>5</sup>. Pagaliau 1914—1915 m. plūstelėjo, ypač Vokietijoje, nemažas srautas literatūros apie vakarinę Rusijos imperijos dalį.

Bet štai generolas E. Ludendorffas, tuometinis Rytų fronto generalinio štabo viršininkas, t. y. atstovas tos „vadovybės“, į

kurią ir apeliuoja P. Čepėnas, savo atsiminimuose skūsis: „Dėl vokiečių literatūros stygiaus mes labai mažai žinojome apie kraštą ir žmones, per tat jautėmės lyg kokiam naujam pasauli.“<sup>6</sup> Todėl, kol buvo aiškinamasi jo specifika,— dėstė generolas,— santykiai su Lenkija, tol buvo rūpinamasi tik administraciniais reikalais, politikoš niekas nelietė ir į imperinę vadovybę dėl politinių direktyvų nesikreipė<sup>7</sup>.

Cia galima pacituoti ir J. Šaulio kalbos, pasakytos 1917 m. rugsėjo 18 d. lietuvių konferencijoje Vilniuje, ištrauką, kuri patvirtintų E. Ludendorffo teiginius: „Pasirodė, kad vakar[yskčių] Rusijos provincijų [sąstatas] buvo svetimas Vokietijai. Grafas Pfeilis, paskelbdamas pranešimą, pavad[ino] Vilnių Lenkų perlu. Tik [po] 1/2 metų pradėjo apčiuopomis orientuotis mūsų santykiuose.“<sup>8</sup>

Tad galbūt yra teisūs tie istorikai, kurie gina maždaug tokią hipotezę: vokiečiai Vilniuje greitai (jau kitą dieną) suprato, kad jie ne Lenkijoje, todėl, taisydami klaidą, liepė nuplėšyti pernelyg palankų lenkams atsisaukimą ir ėmėsi susipažinti su užimtomis teritorijomis; susipažinę oficialiai kvestionavo Rusijos imperijos integralumą, kad galėtų tas teritorijas aneksuoti. Tą liudytų 1916 m. balandžio 5 d. kanclerio T. Bethmanno-Hollwego pareiškimas Reichstage apie tai, jog Vokietija negrąžins Rusijai „tautų, kurios gyvena tarp Baltijos jūros ir Volynės pelkių, nesvarbu, ar tai lenkai, lietuviai, vokiečiai ar latviai“<sup>9</sup>.

Nesiginčijant, ar toks pareiškimas vertintinas kaip ketinimas valdyti (*animus occupandi*), galima pažymėti, kad Romanovų imperijos vientisumu oficialiai buvo suabejota gerokai anksčiau. Dar 1915 m. rugpjūčio 19 d. T. Bethmannas-Hollwegas Reichstage nedviprasmiškai pareiškė, kad vakarinių Rusijos pakraščių užėmimas reiškia ne ką kita, kaip jų išlaisvinimą iš rusų jungo. Tiesa, tąkart kancleris apeliavo į anuometinę lenkų teritorijos okupaciją, kuri ir grąžins kraštui nacionalinį gyvenimą<sup>10</sup>.

Kaip žinoma, 1915 m. vasaros pabaigoje Centrinųjų valstybių kariuomenė buvo užėmusi Pavyslio gubernijas, didesnę Kauno ir Kuršo gubernijų dalį, veržėsi į Volynę, Gardiną, Vilnių. Sprendžiant iš T. Bethmanno-Hollwego žodžių, tai lyg ir būtų Lenkija.

Tačiau dar prieš porą savaičių rugpjūčio 4 d. laiške E. Falkenhaynui kancleris ne tik buvo išdėstęs, ką jis laiko Lenkijos teritorijos ribomis, bet ir nurodęs konkrečius lenkų klausimo sprendimo būdus: sudarius separatinę taiką su Rusija, grąžinti jai Lenkijos Karalystės (Kongresinės) dalį; tokios taikos nepasiekus, įsteigti autonominę karalystę, tvirtais ryšiais susietą su Cen-

trinėmis valstybėmis, arba Kongresinę Lenkiją unifikuoti su Galicija\*, prieš tai pakoregavus pirmosios sienas Vokietijos naudai<sup>11</sup>.

Tai, kad kalbant apie Lenkiją buvo turima galvoje Kongresinė Lenkija, patvirtina ir rugpjūčio 13—14 d. derybos tarp T. Bethmanno-Hollwego ir Austrijos-Vengrijos užsienio reikalų ministro S. Buriano. Derybų metu buvo nutarta Kongresinės Lenkijos teritoriją, bet be Suvalkų ir Chelmo gubernijų, laikyti paskirus politiniu vienetu, nors ir padalytu į vokiškąją bei austriškąją okupacines zonas. Rugpjūčio mėn. tokios zonos — Varšuvos ir Liublino generalgubernijos — ir buvo įsteigtos<sup>12</sup>.

Taigi nėra abejonių, kad Lenkija besąlygiškai laikyta buvusia valstybe. Tačiau jos politinis modelis bent jau Vokietijos imperinės vadovybės projektuose per vienus metus gerokai pasikeitė. Istoriniai precedentai\*\* vargu ar paslėpė, kad šie projektai įgyvendinami panašiai kaip rusų sumanymai, kuriais bandyta etnografiškai apibrėžti Lenkiją, t. y. pritaikyti jai riboto savarankiškumo koncepciją. Toks Centrinųjų valstybių taikymasis prie Rusijos politikos farvaterio gali būti aiškinamas labai įvairiai (vokiečių politinėje mintyje ir praktikoje etniniai elementai vyravo ne mažiau negu rusų), tik, matyt, gana svarbu čia buvo etnografinio modelio „lankstumas“ įvairių politinių kombinacijų atžvilgiu. Pavyzdžiui, Vokietijos veiksmai Belgijos atžvilgiu 1915 m. pradžioje rodė, kad pradėtas etnografinis šios 1914 m. okupuotos valstybės separavimas į flamandiškąją bei valoniškąją dalis anaipatol netrukdo reicho vadovybei zonuoti taikos su Prancūzija sudarymo dirvos ir kartu, prisidengus riboto savarankiškumo koncepcija, rengtis netiesioginei Belgijos aneksijai<sup>13</sup>. Panašių tendencijų aptinkama ir Vokietijos Rytų politikoje<sup>14</sup>, tik čia, priešingai nei Vakarų politikoje, buvo daugiau variantų.

Antai rusų agentūros užsienyje parengtas ir 1915 m. rugpjūčio 25 d. S. Sazonovui įteiktas pranešimas bylojo, kad Vokietija, rengdamasi neutralizuoti Rusiją, planuoja sukurti buferinius valstybinius organizmus, bet dar nėra apsisprendusi, kokiais būdais ši sumanymą įgyvendinti. Pranešime teigta, kad, viena vertus, vo-

---

\* Lenkijos ir Galicijos unifikacijos projektas kitaip dar vadintas austriškuoju lenkų klausimo sprendimu arba Habsburgų imperijos „trializacija“. Projektas buvo populiarus tarp Galicijos lenkų. Pritarė jam ir įtakingi austrų politikai. Tuo tarpu vengrai, išvelgdami pavojų konstituciniams imperijos pagrindams, tokią galimybę priešinosi. Žr.: *Kann R. A History of the Habsburg empire 1526—1918.*— University of California Press, 1980.— P. 473, 503—506.

\*\* Demarkacijos linija tarp okupacinių zonų buvo nubrėžta sulig trečiuoju Abiejų Tautų Respublikos padalijimu nustatyta Prūsijos—Austrijos siena. Suvalkų gubernijos priskyrimas paskirai vokiečių karinei valdybai taip pat galėjo būti istoriškai motyvuotas — nuo 1795 m. ji priklausė Prūsijai.

kiečiai linksta atsižvelgti į etnonacionalinę okupuojamų pakraščių sudėtį. Antra vertus, jie neatsisako minties atgavinti ne tik Lenkijos Karalystę, bet ir Didžiąją Lietuvos Kunigaikštystę (be Ukrainos). Šiuo atveju neatmetama idėja atkurti jų uniją ir taip nukreipti lenkų žvilgsnius nuo Poznanės Didžiosios Kunigaikštystės<sup>15</sup>.

Žinoma, nepatikus skaitytojas gali suabejoti: vokiečiai įstengė rusams įbrukti dezinformaciją. Tačiau galima paklausti, ar tokio politinio šantažo argumentai paneigtų tezę, kad vokiečių valdžia pakankamai įvertino etnopolitinę okupuojamo krašto istoriją ir jos reikšmę. Vargu, juolab kad tokią tezę iš dalies patvirtintų ir ta aplinkybė, jog 1915 m. liepos—rugsėjo mėn. reicho vadovaujantys sluoksniai stengėsi kompleksiskai spręsti rytuose okupuojamų teritorijų likimą. Betgi neskubėkime pateikti išvadų ir pažiūrėkime, kaip atrodė tie sprendimai.

1915 m. liepos 13 d. Vokietijos vyriausybė sušaukė specialų posėdį, skirtą rytuose užimamų teritorijų — Lenkijos, Lietuvos ir Kuršo — problemoms aptarti. Kaip tik tame posėdyje buvo patikslinta „Lenkijos“ sąvoka ir nuspręsta „ištaisyti“ reicho sieną — nuo Kongresinės Lenkijos atskirti Suvalkiją. Daugumai jokių abejonių nekilo dėl Kuršo, „seno vokiečių krašto“, aneksijos. Kalbant apie Lietuvą, buvo prisiminta jos istorinė būtis, tačiau dauguma nemanė, kad tai trukdys aneksijai ir kolonizacijai. Tačiau tiek Kuršo, tiek Lietuvos aneksijai nepritarė pats T. Bethmannas-Hollwegas, manęs, jog tokia aneksija panaikina visas galimybes sudaryti separatinę taiką su Rusija (liepos mėn. vienas iš „Deutsche Bank“ direktorių, Mankewitzius, nuvyko į Stokholmą ir bandė užmegzti kontaktus su Rusijos pasiuntiniu A. Nekliudovu). Todėl konkretaus sprendimo dėl Kuršo ir Lietuvos nebuvo priimta<sup>16</sup>.

Bet rugpjūčio mėn., vis dar sėkmingai puolant Rusiją, Lenkijos, Lietuvos ir Kuršo klausimas vėl atsidūrė Vokietijos vadovujančių sluoksnių dėmesio centre.

„Apkarpis“ Kongresinę Lenkiją, sukūrus Suvalkijos karinę valdybą, suformuojamos dar dvi valdybos — Kuršo ir Lietuvos. Jų viršininkais paskiriami A. Gossleris ir J. Isenburgas-Birsteinai. Pirmojo administruojama sritis apėmė vokiečių kontroliuojamą Kuršo guberniją. Tuo tarpu J. Isenburgui-Birsteinui teko tik Kauno gubernijos šiaurės ir šiaurės vakarų dalis<sup>17</sup>. Tiesa, jau rugpjūčio 28 d. Tilžėje, kur buvo įsikūrusi Lietuvos karinė valdyba, pasirodžiusiame lietuviams skirto „Dabarties“ laikraščio pavyzdiniame numeryje buvo aiškinama, jog, vokiečių valdžios manymu, Lietuva — tai Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernijos. Neužmiršta ir

Lietuvos praeitis\*. Tačiau 1915-aisiais J. Isenburgo-Birsteino teritorinė kompetencija nebuvo išplėsta, o likusiame plote buvo sudaryta Vilniaus karinė valdyba ir Gardino bei Baltstogės karinės sritys.

Būtų galima manyti, kad tokį visos šios teritorijos suskirstymą nulėmė visų pirma karinės vadovybės interesai. Valdybos ir sritys atitiko vokiečių armijų dislokacijos vietas: Lietuvos karinė valdyba — 8-osios, Gardino karinė sritis — 12-osios ir pan.<sup>18</sup> Taigi administracinio valdymo efektyvumą turėjo garantuoti reichsvero komunikacijos linijos. Tai liudytų jau cituoto E. Ludendorffo naujai — karinės, o ne politinės strategijos dalykai rūpėjo Vyriausiajai karinei vadovybei Rytuose.

Tačiau istoriniai dokumentai rodytų ką kita — politika generolai domėjosi ne mažiau už imperinę valdžią, o militarinę administracija, 1915 m. rugsėjo 4 d. pavadinta *Oberbefehlshaber Ost* (Oberostas — Rytų fronto karinės vadovybės administruojamas kraštas), atsirado ne vien karinės strategijos sumetimais.

Dar 1915 m. rugpjūčio 27 d. E. Ludendorffas nusiųtė trumpą, bet iškalbingą laišką A. Zimmermannui: „Kadangi Lenkija iš manęs atimama, aš privalau įkurti kitą Karalystę Kurše ir Lietuvoje. Tik duokite man politines direktyvas.“<sup>19</sup>

Berlynas generolo pageidavimą svarstė, tačiau duoti direktyvų neskubėjo, kadangi aiškios nuomonės politinės valdžios ešelonuose nebuvo. Reikalą komplikavo separatinės taikos ir apskritai santykių su Rusija problema. Kaip tik atsižvelgdamas į ją turėjo parengti politines rekomendacijas 1915 m. rugsėjo pradžioje į okupuotas teritorijas nusiųstas profesorius M. Seringas, kanclerio ir užsienio reikalų sekretoriaus patarėjas. Rugsėjo 21 d. šių rekomendacijų kopija ir buvo įteikta E. Ludendorffui<sup>20</sup>. Ką gi siūlė imperinės vadovybės patarėjas ir ar jo pasiūlymais buvo pasinaudota?

Visų pirma M. Seringas atmetė separatinės taikos su Rusija idėją. Jo nuomone, vokiečių ginklo pergalė Rytuose atvėrė realią galimybę sužlugdyti Rusijos įsigalėjimą Europoje. Vadinasi, Romanovams jokių būdu negalėjo būti gražintos užimtose teritorijos, kurias Vokietija privalėjo arba tiesiog aneksuoti, arba kartu

---

\* Tokios tezės išdėstytos įvardiniame straipsnyje „Įsivedimui“, kurį pasirašė V. Steputaitis (Steputat). Šis mažlietuvių atstovas Prūsijos Landtage tuomet buvo ir parlamentaras, ir karinės valdybos Spaudos skyriaus bendradarbis, taip pat palaikė artimus ryšius su Vokietijos užsienio reikalų žinyba. Dar liepos mėn. V. Steputaitį buvo galima užtikti Berlyne, kur jis, be kita ko, bandė prišnekinti universitete studijavusį J. Žilių, žinomą lietuvių išeivijos JAV visuomenininką ir politikos veikėją, parengti Lietuvos etnopolitinį žemėlapi. Žr.: *Bielskis V. Kairiųjų vaidmuo siekiant Lietuvos nepriklausomybės // Lietuvos žinios.*— 1930.— Nr. 90.

su Austrija-Vengrija asocijuoti ar suformuoti buferines valstybes.

Profesorius teigimu, Kuršas, o ateityje ir Livonija su Estija labiausiai tinka tiesioginei aneksijai dar karo metu. Aneksija bei nauja kolonizacijos banga leis lengvai per dvi tris kartas suldyti šias istorines vokiečių provincijas (*die deutschen Ostseeprovinzen Russlands*) su senąja tėvyne.

Tuo tarpu situacija Lietuvoje, pasak profesoriaus, iš esmės skiriasi nuo padėties Baltijos provincijose: Lietuvos visuomenėje tebegyvos Didžiosios Kunigaikštystės tradicijos, aukštutinieji sluoksniai — ne vokiečiai, o gyventojų tankumas dukart didesnis nei Kurše. Nepaisydamas šių kliūčių, M. Seringas vis dėlto patarė rengti Lietuvą aneksijai pasinaudojant trintimi tarp lietuvių tautinio sąjūdžio ir lenkiškojo elemento. Vietinius lenkus ir ypač lenkų dvarininkiją derėjo iškelti iš Lietuvos (Kauno gubernija, didžiosios Vilniaus, Suvalkų ir Gardino gubernijų dalys) į buferinę Lenkijos valstybę, asocijuotą su Centrinėmis valstybėmis ir atitinkamai išplėstą rytų kryptimi. Lietuvių tautinį sąjūdį nukreipus į kuklų tikslą — ribotą kultūrinę autonomiją ir „garantavus“ jo įgyvendinimą, — sujungti Lietuvą su Vokietija bendromis geležinkelio, muitų, švietimo ir kitokiomis sistemomis. „Ir lietuviai, — baigė savo rekomendacijas imperinės valdžios patarėjas, — neabejotinai virs ištikimais Vokietijos subjektais, kaip ir jų tautiečiai Prūsijoje.“<sup>21</sup>

Yra pagrindo teigti, kad M. Seringo patarimai turėjo įtakos Vokietijos Rytų politikai. Ši įtaka pasireiškė visų pirma tuo, kad vėl sukėlė vadovaujančių sluoksnių diskusijas. O ginčuose kristalizavosi ir tie praktinės politikos metmenys, kuriuos buvo mėginta taikyti Lietuvai ir Kuršui.

Sprendžiant iš rugsėjo mėn. T. Bethmanno-Hollwego susirašinėjimo su E. Falkenhaynu, profesoriaus argumentai kanclerio neįtikino. Jis aiškino, kad lietuvių judėjimas nepasitenkins tik kalbos ir religijos laisve, latviai yra pernelyg antivokiškai nusiteikę, pagaliau vienokia ar kitokia aneksijos forma prieštarauja gerų santykių su Rusija perspektyvai<sup>22</sup>.

Tuo tarpu Vilhelmštrasė linko pritarti posūkiui į aneksinę politiką, motyvavo jį Rusijos kurtumu taikos zondažams. Užsienio reikalų ministerijai imponavo ir pasiūlymas suskaldyti okupuotą teritoriją. Pastebėjusi, kad taip galima kontroliuoti lenkų klausimą, G. Jagowo žinyba atkakliai ignoravo Vienos raginimus priškirti Kongresinę Lenkiją Austrijai ir mąstė apie buferinės Lenkijos, susietos su Vokietija ir galbūt išplėstos rytų kryptimi, sukūrimą<sup>23</sup>. Todėl kai rugsėjo mėn. užsienio reikalų sekretorius pateikė kaizeriui autonominės Kuršo ir Lietuvos kunigaikštystės, pri-

klausysiančios reichui, projektą, šio darinio teritorija apėmė tik tų pačių pavadinimų karinių valdybų administruojamas sritis<sup>24</sup> (nėsiųžtumėme vertinti šios kombinacijos kaip geopolitinio Kuršo — Žemaitijos derinio; nors J. Isenburgo-Birsteino valdybos ribos iš esmės sutapo su Žemaitija, o jos pavadinimas retkarčiais šmėkštelėdavo spaudos puslapiuose, oficialioje vokiečių valdžios pareigūnų komunikacijoje ši kategorija neaptinkama).

Tačiau tuo momentu neliko nuošalyje ir Vyriausioji karinė vadovybė Rytuose. P. Hindenburgo ir E. Ludendorffo komanda neabejodama pritarė aneksinei politikai. Ji teigiamai įvertino ir vokiškąją Lenkijos variantą, bet kėlė principinę išlygą: jokių teritorinių nuolaidų Rytuose<sup>25</sup>. Kitaip tariant, generolai kategoriškai nesutiko, kad būtų skaldomas besikuriantis Oberostas.

Nors nė viena iš pusių 1915 m. rudenį nelinko nusileisti, bet atrodo, kad savotiškas kompromisas buvo pasiektas. Oficialus pareiškimas, bent jau primenantis lenkiškąją rugpjūčio mėn. precedentą, Lietuvos ir Kuršo atžvilgiu iš Reichstago ar kitos tribūnos nenuskambėjo. Vilhelmštrasė diplomatinėms tarnyboms neutraliose šalyse išsiuntė direktyvą palaikyti Lietuvos, susidedančios iš Suvalkų, Kauno, Vilniaus, Gardino ir Kuršo gubernijų, iliuziją<sup>26</sup>. Gruodžio 1 d. Vilnių aplankęs Vilhelmas II prie spėjamo Vytauto kapo prisiminė šlovingas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tradicijas ir savo protėvių vedybinius ryšius su Jogailaičių dinastija<sup>27</sup>. O tuo tarpu Oberosto politinis skyrius skelbė etnografinių krašto studijų medžiagą...<sup>28</sup>

Taigi apibendrinaht galima pasakyti, kad Vokietijos vadovaujantys sluoksniai pakankamai gerai suvokė, kur atsidūrė reichsvero armijos po sėkmingo puolimo 1915 m. vasarą ir rudenį. Tik dėl didžiosios politikos reikėjo apsispręsti, kaip šį suvokimą pateikti: ar kaip istorinių-geografinių, Rusijai priklausančių Lenkijos, Lietuvos ir Kuršo teritorijų užėmimą, buvusios valstybės (valstybių) atgaivinimą, ar kaip etnografinių tautų išlaisvinimą?

Matyt, 1915 m. rudenį Vokietija vis dar nebuvo apsisprendusi. Tai ir reikėtų turėti omenyje vertinant grafo A. Pfeilio atsišaukimo Vilniuje pasirodymą.

## DIDŽIOSIOS LIETUVOS KONTŪRAI

Nuo 1915 m. rudens iki 1916 m. pavasario Oberosto sritis — Kuršas, Lietuva, Suvalkija, Vilnius, Gardinas bei Baltstogė — buvo reorganizuotos, unifikuotos ir centralizuotos. Formaliai tokį

darbą užbaigė 1916 m. birželio 7 d. P. Hindenburgo pasirašytas „Administracinis statutus“, tapęs savotiška Oberosto konstitucija.

Šio dokumento esmė ta, kad visa įstatymų leidžiamoji, teis-  
mo funkcijų ir vykdomoji valdžia okupuotoje teritorijoje paveda-  
ma Vyriausiajai karinei vadovybei Rytuose<sup>1</sup>. Praktiškai tai reiškė,  
kad E. Ludendorffo „kita Karalystė“ skelbiasi esanti nepri-  
klausoma nuo Berlyno, o jos administravimas iš pagrindų skirsis  
nuo kitų užimtų kraštų valdymo. Priešingai nei Varšuvos ir Liub-  
lino generalgubernijose, kuriose veikė civilinės valdybos, Serbi-  
joje, kurioje į pagalbą buvo pasitelkti kolaborantai, ar Juodkal-  
nijoje, kurioje išliko senasis vietinio valdymo aparatas, Oberostas  
buvo paverstas griežto, karinio-kolonijinio pobūdžio administra-  
ciniu vienetu<sup>2</sup>.

„Mes esame čia, mes liksime čia“, — maždaug taip samprotavo  
Vokietijos kariškiai, ketinę Rusijos pašonėje kurti kvazivalstybę,  
o jos ekonomiką ir strateginę padėtį (Rytų Prūsijos apsauga, var-  
tai į Pabaltijį, Petrogradą ir Ukrainą) efektyviai panaudoti karui  
su Romanovų imperija. O antrąja minėto principo dalimi, anot  
E. Ludendorffo, buvo numatyta „toliau vykdyti vokiečių kultūros  
darbą“: diegti naują agrotechniką, plėtoti transportą, o svarbiau-  
sia, sukurti germanizuotų švietimo įstaigų tinklą<sup>3</sup>.

Žinoma, tokių tikslų įgyvendinimas nebuvo ramus ir paprastas  
darbas. Net tradicine pergalės ir jėgos dvasia išauklėti reicho ge-  
nerolai gana gerai suprato, kad mūšyje neišsiversi be politikos  
subtilybių. O jei ši taisyklė ir būdavo primirštama, tai ją nedel-  
siant primindavo Berlynas. Imperinė valdžia anaip tol neketino  
paisyti visų Vyriausiosios karinės vadovybės Rytuose, o nuo  
1916 m. rugpjūčio mėn. P. Hindenburgui ir E. Ludendorffui užėmus  
aukščiausius postus VKV — ir jos pretenzijų<sup>4</sup>.

Dėl valdančiųjų Vokietijos struktūrų tarpusavio konkurencijos  
Oberostas netapo statišku dariniu. Matysime, kad jame pamažu  
vyko reikšmingi „teritoriniai pertvarkymai“, o oficialiai uždraus-  
tas politinis gyvenimas ne tik nenutrūko, bet netgi suaktyvėjo.  
Nekintamas išliko tik vienas dydis — išorinės Oberosto sienos.

## POLITIKOS KAMUFLIAŽAS

Yra politikoje toks reiškinys, kuris vadinamas kamufliažu.  
Šiaip jau prancūzišku žodžiu *camouflage* („maskavimas“) nusako-  
mas karo lėktuvų, laivų, pabūklų ir pan. nudažymas plačiais dry-  
žiais, dėmėmis, kad jų kontūrai atrodytų kitokie ir priešui būtų  
sunku juos atpažinti. Ir politikos kamufliažas — tai maskuotė, kai  
atrodo vienai, o yra kitaip. Kai išorė, užuot atskleidusi esmę, ją

uždengia arba pridengia. Tokiu būdu apgaunama didžioji dauguma. Neapsigauna tik tie, kurie iš anksto žino, jog kamufliažas egzistuoja. Tai panašu į mirażą: jeigu žinai, kad jis gali būti, tai netiki savo akimis.

Kiekviena tokia maskuotė susideda bent iš dviejų sluoksnių: giluminio, pagrindinio, bei viršutinio, šalutinio. Didžiausios problemos ir kyla, kai prireikia šiuos sluoksnius identifikuoti, atskirti tikrąjį nuo dirbtinio.

Įžvalgi akis lengvai pastebėtų, kad savo į pietus nutįsusia forma ir kontūrais Oberostas buvo labai panašus į 1793—1795 m. LDK. O ir palyginę jų teritorijas (atitinkamai apie 111 000 ir apie 123 000 km<sup>2</sup>) pamatytume nedidelį skirtumą. Žinoma, tai dar neįrodo, kad Vokietijos—Rusijos fronto linija neatsitiktinai stabilizavosi ties antrojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo riba.

Juk, galimas daiktas, užsitęsęs karo kampanijai, 1915 m. abi pusės galų gale surado jas laikinai patenkinusią, taktiškai patogią, upingą ir ežeringą liniją. Galimas daiktas, E. Falkenhaynas kategoriškai atmetė P. Hindenburgo pasiūlymą žygiuoti tolyn, Minsko kryptimi todėl, kad pastebėjo savo armijų išsekimo požymių<sup>5</sup>. O galbūt sprendimą nebepulti rusų lėmė Vakarų fronte ilgai tylėjusių prancūzų suaktyvėjimas. Tarsi prisiminusi sąjungininkės įsipareigojimus, Prancūzija būtent 1915 m. rugsėjo mėn. surengė ofensyvą. Tiesa, ji buvo be didesnio vargo atremta. O ir Rusijos generalinis štabas netikėjo staigiomis permainomis Vakaruose, bandė pasikliauti savo jėgomis. Tik, pasak generalinio štabo viršininko M. Aleksejevo, sėkmingai vykdyti operacijas prieš vokiečius trukdė „slaptos jėgos“<sup>6</sup>.

Siaip ar taip, faktas yra faktas — fronto linija priminė istoriją, kurios Vokietija, kaip matėme, nebuvo pamiršusi. Atrodo, kad ir minėta 1915 m. pabaigos Vilhelmštrasės direktyva dėl eventuales Oberosto tapimo Lietuva turėjo būti panaudota kaip politinio šantažo ir spaudimo Rusijai priemonė. Tiesa, rusų agentūra ir diplomatai užsienyje tokio žaidimo lauką gana greitai nustatė.

V. Svatkovskis, garsus neoslavų veikėjas, karo metu buvęs ir Petrogrado telegramų agentūros korespondentas Šveicarijoje, ir Rusijos užsienio reikalų ministerijos Informacijos skyriaus darbuotojas, jau 1916 m. sausio mėn. pranešimuose Petrogradui nurodė, kad tikrieji Berlyno tikslai — Suvalkų gubernija, Osoviecas (Eisviečiai) bei dalis Lomžos gubernijos, kurios reikalingos strateginiam sienų su Rusija ištaisymui. Šiuos tikslus bandoma maskuoti kalbomis apie vienokią ar kitokią Lenkijos bei Lietuvos valstybingumo formą. Nors jos taip pat glaudžiai siejamos, pripažino V. Svatkovskis, su „Vidurio Europos“ projektu ir su uždaviniu nuteikti prieš Rusiją okupuotų pakraščių gyventojus<sup>7</sup>.

Sausio 20 d. V. Svatkovskis parengė atskirą raštą „Lietuvių klausimas ir Vokietija“, kuriame, be kita ko, aiškino:

„Vokiečių politika skiria etnografinę rusų Lietuvą, t. y. Kauno, Suvalkų ir dalį Vilniaus bei Gardino gub., nuo etnografinės Lenkijos ir nuo Gudijos krašto. Tokiu būdu Suvalkų gub. valdymas visiškai atskirtas nuo didžiosios, vokiečių okupuotos Lenkijos Karalystės dalies valdymo. Oficiali kalba Suvalkų gub.— vokiečių ir lietuvių. Augustavo kanalas pripažįstamas siena. Vokietijos politika etnografinėje Lietuvoje yra aiškiai lituanofilinė ir antilenkiška. Gudiškose srityse — aiškiai polonofiliška. Vilnių vokiečiai laiko lenkų centru ir kelia ten į pirmą vietą lenkus, o lietuviškų mokyklų neleidžia steigti.

Gruodžio 2—15 d. Vilnių aplankė Vilhelmas II su princu Oskaru. Jie dalyvavo iškilmingose mišiose Katedroje, aplankė Vytauto palaidojimo vietą, kur padėjo karūną. Kaizerio įsakymu buvo papuoštas Vytauto portretas. Tuo tarpu susirinkusi minia, pakurstyta agentų, šaukė: „Tegyvuoja imperatorius Vilhelmas II ir Lietuvos karalius Oskaras!“ Matyt, Vilhelmas atsivežė Oskarą todėl, kad Lietuvoje buvo kilęs pernelyg didelis triukšmas dėl princo Joachimo, o imperatoriaus planai Lietuvos atžvilgiu dar nėra nusistovėję [...].

Vis dėlto laukiama, kad pavasarį, turint omenyje karo veiksmus, bus paskelbta apie Lietuvos autonomiją ar kitą savivaldos arba valstybingumo formą.

Kol kas dėl Lietuvos ateities yra trys skirtingi pasiūlymai:

1) Lietuvos Karalystė — formaliai nepriklausoma, buferinė valstybė. Šį planą palaiko dalis vokiečių inteligentijos ir ypač socialdemokratai. Tačiau jis rimtų šansų neturi, kadangi vadovaujantys sluoksniai šiuo metu apskritai nepalaiko nepriklausomos, buferinės valstybės idėjos.

2) Lietuvos Karalystė — „Bundesstaat“ su vienu iš Vilhelmo sūnų soste. Už tokią Lietuvą Zimmermannas, URM valstybės pasekretoris.

3) Lietuva — imperijos sritis, „Reichsland“. Karščiausių šalininkų yra tarp pangermanistų. Pangermanistai sutinka suteikti lietuviams tik kultūrinę autonomiją (kalba, religija ir t. t.). Šiaip jau jie, būdami priešiški nusiteikę lenkų atžvilgiu, į lietuvius žiūri palankiai.

Lietuvos dydžio klausimas nėra galutinai išspręstas. Vokiečiai mėgsta užsiminti, kad Lietuva gali susidėti iš Suvalkų, Kauno, Vilniaus, Gardino ir Kuršo gub., t. y. bus didesnė už Lenkijos Karalystę. Kt. žiniomis, Lietuvos valstybinis ar autonominis darinys nepereis etnografinių ribų.“<sup>8</sup>

Paskutinę pastraipą V. Svatkovskis pabraukė, bet plačiau nekommentavo. Matyt, Rusijos užsienio reikalų ministerijos informatoriaus galva, ir taip buvo aišku, kad Oberostas iš esmės sąmoningai mėginamas paversti kamufliažu. Viena vertus, vokiečiai *divide et impera* metodais vykdo etnografinį okupuotos teritorijos gryninimą, kita vertus, jie skleidžia gandus apie didelės Lietuvos, kurią sudarytų visos Oberosto sritys, valstybinį konstituavimą. Du akivaizdžiai nesuderinami dalykai: realioji politika ir ore kabanti idėja. Vadinasi, didelės Lietuvos įvaizdį vokiečiai naudoja tik kaip viršutinį maskuotės sluoksnį, galimas daiktas, provokuodami Rusiją separatinei taikai. O giluminis, tikrasis, yra etnografinis, Rusijai savotiškai artimas ir todėl nelabai pavojingas. Dėl viso pikto, anot V. Svatkovskio, tereikia kiek įkvėpti lietuvius, pažadėti jiems bent trečdalį to, ką žada vokiečiai<sup>9</sup>.

Panašią nuomonę 1916 m. vasario 5 d. Rusijos užsienio reikalų ministro pavaduotojui A. Neratovui išdėstė ir V. Bacherachtas, įgaliotasis ministras Berne. Rusų diplomatas teigė, kad priešingu atveju, t. y. jei vokiečiai ryšis suteikti etnografinėi Lietuvai savarankiškumą, lietuviai neatsispirs tokiai dovanai. Jo žiniomis, vokiečiai V. Gaigalaičio ir V. Steputaičio lūpomis su lietuviais jau tariasi<sup>10</sup>.

Tačiau Petrogradas lietuviams angažuotis neskubėjo, jis tarsis lūkuriavo, kokia bus tolesnė įvykių eiga, ir laukė gautos informacijos patvirtinimo.

## LIBERALUS OKUPACIJOS PERIODAS

V. Svatkovskis ir V. Bacherachtas neklydo principiniu klausimu — Vokietijos vadovaujantiems sluoksniams rūpėjo politinė Oberosto ateitis. Tik, žinoma, vargu ar jau 1915 m. pabaigoje—1916 m. pradžioje tiek Berlynas, tiek Kaunas, kur buvo įsikūrusi Vyriausioji karinė vadovybė Rytuose, galėjo turėti vienareikšmę tos ateities perspektyvą. Kita vertus, ši aplinkybė netrukdė jiems modeliuoti ir tikrinti įvairių variantų. Kaip taikliai pokalbyje su tuo pačiu V. Svatkovskiu pažymėjo R. Dmowski, 1915 m. gruodžio mėn. atsidūręs Ženevoje, „vokiečiai politikoje nesikrato net smulkmenų, kuo nepasizymi rusai“<sup>11</sup>.

Išties vokiečiai, traktuodami Oberostą kaip savo ekonominės eksploatacijos ir politinių eksperimentų objektą, darbo ėmėsi rimtai, kruopščiai ir nuodugniai. Mokesčius ir kontribucijas, baudas ir rekvizicijas lydėjo įvairaus pobūdžio statistikos rinkimas — tai buvo 1915 m. lapkričio 1 d. ir 1916 m. kovo 9—11 d. atlikti gyventojų surašymai, atsargus vyravusių krašte politinių nuotaikų ir

nuostatų tyrimas bei kolonizacinių planų sudarymas. Visa tai buvo vykdoma, E. Ludendorffo žodžiais tariant, prisidengus neutralios tautinės politikos skraiste. „Kol aš krašto administracijai vadovavau,—rašė generolas atsiminimuose,—kiek galima neutraliai prie įvairių tautų laikėmės.“<sup>12</sup>

Iš pažiūros tokios „neutralios politikos“ požymių ištis aptikume.

Vilniuje okupacinė administracija bendradarbiavo su Piliečių komitetu, kuriame daugiausia buvo lenkų, tačiau drauge prie Vilniaus karinės valdybos viršininko rotmistro Beckeratho įkūrė patariamąją tarybą, sudarytą iš 3 lenkų, 3 lietuvių, 3 žydų ir 1 gudų atstovo<sup>13</sup>. Kauno ir didesnėje Suvalkų gubernijos dalyje vokiečių ir lietuvių kalbos buvo pripažintos oficialiomis, ir tai rodė, kad čia pirmenybė teikiama lietuviams, nors Vilniaus pavyzdžiu prie Kauno miesto burmistro buvo suformuota lietuvių—lenkų—žydų patariamoji atstovybė<sup>14</sup>. Gardino gubernijoje buvo palankiau žiūrima į gudų mokyklų steigimą, o vykdant 1915 m. gruodžio 5 d. P. Hindenburgo įsaką dėl kiekvienos Oberosto tautybės teisės į laikraštį gimtąja kalba (lietuvių „Dabartis“, lenkų „Dziennik Wileński“, žydų „Letzte Nai's“, latvių „Dsimtes Zinas“) Vilniuje buvo duotas leidimas leisti gudišką „Homan“<sup>15</sup>. Toleruojamos buvo ir tautinės, dar rusų laikais susikūrusios filantropinės organizacijos. Beje, 1916 m. birželio 7 d. Oberosto statuto IX paragrafe buvo skelbiama, kad vokiečių pareigūnams visos šios teritorijos tautos yra lygiavertės.

„Liberalus okupacijos periodas“ — taip Kauno lietuvių veikėjas J. Pikčilingis, turėdamas galvoje tautinį aspektą, apibūdino vokiečių režimą 1915—1916 m. sandūroje<sup>16</sup>. O tai, atrodo, būtų dar vienas įrodymas E. Ludendorffo „neutralios politikos“ naudai ir, beje, kvestionuotų anksčiau pateiktos V. Svatkovskio informacijos tikroviškumą. Beje, tokių įrodymų rastume ir daugiau.

Antai 1915 m. pabaigoje—1916 m. pradžioje Vilniuje bei Kaune būta atsišaukimų, raginusių daugiatautę krašto visuomenę taikiam sambūviui, skatinusių visas čia gyvenusias tautas prisidėti prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atkūrimo. Tiesa, atsišaukimai buvo nelegalūs, bet ar tai trukdo pripažinti vokiečių „neutralumo“ nuopelnus? Juk, kaip žinoma, būdingi Šiaurės Vakarų krašto konfrontacijos ir tautinių konfliktų reiškiniai atsirado ne tik dėl natūralių tautinės emancipacijos procesų, bet ir ne mažiau (o gal ir daugiau) dėl rusų *divide et impera* politikos metodų. O dabar, regis, politikos mašinos vairas buvo pasuktas kitu kampu ir štai rezultatas — atsišaukimai, pasiekę Austriją, Šveicariją bei Prancūziją, tarsi patvirtino bandymus sukurti Didžiosios Lietuvos iliuziją.

O pirmasis dienos šviesą išvydo keturiomis kalbomis (lietuvių, lenkų, gudų ir jidiš) atspausťas Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės konfederacijos tarybos atsišaukimas-universalas, kuriame buvo pasisakyta už LDK atkūrimą lygiomis teisėmis dalyvaujant lietuvių, gudų, lenkų ir žydų tautoms. Numatyta nedalomos valstybės teritorija turėjo apimti tas Lietuvos ir Gudijos žemes, kuriose egzistavo LDK ir kurios dabar buvo vokiečių kariuomenės okupuotos. 1915 m. gruodžio 19 d. datuotą atsišaukimą pasirašė LDK Konfederacijos Laikinoji („Laikinė“) Taryba<sup>17</sup>.

Antrasis — tai šapirografu atspausťas trijų lapų tekstas, kuriame skelbiami 1916 m. sausio 6 d. Vyriausiojo Lietuvos Tautos Komiteto priimti „Postulatai“ ir „Savivaldės Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės Konstitucijos pamatai“.

Čia „Postulatams“ teko Konstitucijos preambulės vaidmuo. Juose buvo minimos lietuvių, latvių ir gudų tautos, kurias, remiantis istorine tradicija ir nacionaliniu principu, turėsianti suvienyti monarchijos — savarankiškos LDK su vietiniu dinastu — idėja. Visoms trims etnografinės būsimosios LDK dalims buvo garantuojama autonomija. Be to, buvo apeliuojama į taikos kongresą, privalantį svarstyti Lietuvos nepriklausomybės klausimą.

„Konstitucijos pamatuose“ buvo numatytos kunigaikščių (§ 1), paprastojo ir didžiojo Seimo (§ 3—4), ministrų kabinetų, ministrų tarybos ir Valstijos Tarybos (§ 5) bei nepriklausomo prisiekusiųjų teismo (§ 6) institucijos. Nors septyniuose šio projekto paragrafuose yra prieštaravimų ir neaiškumų (demokratišų teisių garantijos ir Romos katalikų privilegijavimas kitatikių atžvilgiu, autonominių kraštų seimų statusas ir pan.), tačiau iš suteiktų teisių monarchui (kunigaikštis yra vyriausiasis kariuomenės vadas; vadovauja vykdomosios valdžios organams, kuriuos pats skiria; taip pat skiria pusę Valstijos Tarybos narių, Latvijos ir Gudijos premjerus; sušaukia Seimą ir paleidžia jį, jei palaiko 3/4 ministrų; tvirtina Seimo priimtus įstatymus, o kai kuriais atvejais juos leidžia ir t. t.) ir Seimui (įstatymų leidimas; ministrų kabineto kontrolė, nors su išimtimis užsienio politikos srityje; renka pusę Valstijos Tarybos narių) galima spręsti, jog buvo planuota dualistinė (kompromisinė) konstitucinė monarchija<sup>18</sup>.

Pagaliau trečiasis dokumentas — jau minėtos LDK Konfederacijos Laikinosios Tarybos 1916 m. vasario mėn. atsišaukimas „Piliečiai!“ Jame, plėtojant universale iškeltą nedalomos ir savarankiškos LDK idėją, aiškinamos būsimos valstybės geopolitinės ir etnopolitinės orientacijos.

Taryba pasisakė už atsiskyrimą nuo caro bei eventualiai liberalios Rusijos ir šliejimąsi prie Centrinų („Vidurio Europos“) valstybių. Pastarosios, atsišaukimo autorių nuomone, siekdamos ne

tik susilpninti savo priešininę, bet ir apsaugoti nuo jos grėsmės ateityje, suinteresuotos sudaryti buferinių-barjerinių valstybių grandinę, kurioje bus lenkų, lietuvių, gudų bei Pabaltijo tautų gyvenamos žemės. Todėl, Tarybos įsitikinimu, atėjo metas reikauti, kad lietuvių ir gudų kraštas, o būtent Kauno ir Vilniaus gubernijos, lietuvių ir gudų gyvenamos Suvalkų ir Gardino gubernijų dalys, lietuviškoji Kuršo dalis su išėjimu į Baltijos jūrą, taip pat Minsko gubernijos dalis\*, linkstanti prie Vilniaus, sudarytų nedalomą valstybinį vienetą su sostine Vilniumi, demokratiškai renkamu Seimu, visomis teisių garantijomis tautoms, gyvenančioms minėtoje teritorijoje. Valstybės formą, konstituciją turėjo nustatyti demokratiškai išrinktas Steigiamasis („įstatymų leidžiamasis“) Seimas Vilniuje<sup>19</sup>.

Kalbant apie šiuos 1915 m. pabaigos—1916 m. pradžios dokumentus reikia iš karto pasakyti, jog juos parašė ne vokiečiai. Tarybos atsišaukimas — tai vilniečių, o Komiteto teiginiai bei Konstitucijos projektas — kauniečių darbas. Istorijos literatūroje tuo neabejojama, nors kai kurių neaiškumų „autorinės teisės“ kelia. Ši išlyga — dėl bandymų konkrečiai įvardyti konfederatus<sup>20</sup>. Tad ir mes, eidami istoriografijoje pramintu taku, pabandykime. . . Bet čia nekantrus skaitytojas turbūt jau sušuks: vadinasi, ryšio tarp atsišaukimų ir vokiečių neutralumo bei liberalumo, pagaliau Didžiosios Lietuvos iliuzijos nėra! Ką gi, nekantriam ir, neužsigaukite, neatidžiam skaitytojui primintume, kad kalbėjome apie tokio ryšio galimybę, bet ne apie tokį ryšį *de facto*. Beje, ši pastaba skiriama ir vokiečių „neutraliajai politikai“. Dar galima pasakyti, jog ieškodami konfederatų, o vėliau kalbėdami apie LDK Konstitucijos autorius ir bandysime išsiaiškinti, kaipgi iš tikrųjų buvo.

## KAIPGI IŠ TIKRŲJŲ BUVO VILNIUJE

Paprastai konfederatų ieškoma Piliečių komiteto demokrati-niame sparne, tarp lietuvių radikalų, lenkų krajovcų, demokratų, socialistų bei gudų ir žydų socialistinės, demokratinės pakraipos veikėjų. Prielaida tokioms paieškoms esti atsišaukimuose ir plika akimi pastebima „krašto“ koncepcija: Lietuvos—Gudijos valstybingumo idėja, etnopolitinės integracijos pagrindimas demokrati-ne LDK pilietybės institucija.

Jau rašėme, kad gerą dešimtmetį, nuo 1904—1905 iki 1914—1915 m. įvykių, minėtos politinės jėgos nesėkmingai bandė išspręs-

---

\* Tradiciškai su Minsko gubernijos dalimi buvo tapatinama katalikiška Nau-garduko apskritis. Žr.: Römer M. Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego.— Lwów, 1908.— S. 396.

ti lietuvių ir Lietuvos politinių struktūrų jungimosi uždavinį, taip pat suderinti valstybingumo įgyvendinimo sumanymus. Sunkumą kėlė ta pati „krašto“ koncepcija. Lenkų krajovcų projektams, gudų ir žydų interpretacijoms nepritarė lietuvių radikalai. Ir nors tiek vieni, tiek kiti valstybingumo klausimą siejo su Lietuvos (Gudijos) visuomenės pilietėjimu, tačiau šio proceso kryptį ir būsimą valstybinio darinio teritoriją įsivaizdavo skirtingai.

Atsišaukimuose galima aptikti teiginių, kurie leistų kalbėti apie surastą kompromisą. Pavyzdžiui, akcentuojant LDK vientisumą ir nedalomumą (lenkų, gudų, žydų pozicija), planuojama valstybė apibrėžiama etnografinės Lietuvos ir Vakarų Gudijos, arba Lietuviškos Rusios, teritorija (projektas artimesnis lietuvių radikalams), nors 1916 m. vasario mėn. tekste yra reikšmingas „bent“<sup>21</sup>, neatmetantis teritorinio plėtojimosi perspektyvos (lenkai, gudai, žydai). Kitaip tariant, tarpusavio susitarimas susiejamas su geopolitine tikrove. Šiandien fronto linija sutampa su rytine siena tos Lietuvos, kuri mielesnė lietuvių radikalams, bet galbūt rytoj frontas pasislinks į rytus. . .

O ką apie konfederatus byloja archyvų dokumentai? Lietuvos valstybiniame archyve yra išlikęs atsišaukimo „Piliečiai!“ tekstas. Po juo pieštuku užrašytos J. Šaulio, J. Vileišio, A. Janulaičio, brolių Luckievičių, V. Lastauskio, D. Semaškos, A. Zasztowto, Z. Šabado bei S. Rozenbaumo pavardės<sup>22</sup>. Tiesa, 1932 m. J. Vileišis prisimins šį atsišaukimą rašęs su J. Šauliu, V. Lastauskiu ir „vienu ar kitu iš lenkų“<sup>23</sup>. Tačiau jis galėjo prie lenkų priskirti A. Zasztowtą, daugiau besisukinėjusį lenkiškojoje Lietuvos visuomenėje, nors Piliečių komitete atstovavusį gudams<sup>24</sup>. Tokiu atveju kiltų klausimas, ar kartais J. Vileišis nesumaišė „Piliečių!“ su universalu? Jeigu taip, reikėtų aiškintis, ar 1916 m. pradžioje demokratiniame Piliečių komiteto sparne nebūta nesutarimų, dėl kurių lenkų veikėjai buvo eliminuojami, o galbūt Vilniuje net buvo atsiradęs naujas politinių jėgų susigrupavimas. Mat pasižvalgius po to meto Vilniaus politikų kuluarus pirštusi būtent tokia versija. Vadinasi, ir konfederacijos projektai būtų kiek kitaip vertintini.

Pradėkime nuo Piliečių komiteto. Štai keli J. Šaulio liudijimai mus dominančios įstaigos reikalui. 1915 m. spalio 8 d. J. Šaulys dienoraštyje rašė: „Einant Piliečių komitetan reikia vaduoties ne tiek neteisinga tautine proporcija, kiek klausimu, ar tame komitete bus galima turėti demokratams [lietuvių, lenkų, gudų, žydų.— R. L.] užtektinai intakos ir ar galima bus neprileisti lenkų tautininkams ir dvarininkams vesti siauros savo tautinės ir luominės politikos. [. . .] Mums išrodė, kad darbas demokratams vis dėlto bus galimas, kas pagalios lig šiol ir pasitvirtino.“<sup>25</sup> Bet jau

1916 m. liepos 4 d. laiške konservatorių (!) „Lietuvių balsui“ (laikraštis ėjo Petrograde; radikalai čia leido „Naująją Lietuvą“) jis aiškino: „Jei ką galiu dėlei Piliečių komiteto istorijos pridėti, tai tat, kad lenkai pasirodė jame galutinai nesugyvenami, kaip ir apskritai visa savo politika, varoma dabar Lietuvoje. Lenkai privedė prie to, kad visi ryšiai tarp mūsų ir jų turėjo visai nutrūkti. Lenkų mestąją mums pirštinaite mes priėmėme.“<sup>26</sup>

Kaip matome, kaltinimas pareikštas drąsiai, be užuolankų, nors, deja, ir be įrodymų, kurių šiaip jau pagal džentelmeniškos dvikovo principus reikėtų. Tačiau atrodo, kad ir kita pusė tokių principų nepaisė. Pavyzdžiui, krajovcas Z. Jundzillas tiesiog konstatavo, kad komitetas iširo dėl lietuvių ir lenkų nacionalistų kaltės<sup>27</sup>. Iš pirmo žvilgsnio keista: juk iš dvidešimt keturių narių nacionalistiniams sparnams, sakytume, priklausė tik trys — artimas tautininkams J. Kymantas ir endekai W. Węslawskis bei A. Zwierzyńskis.

Dabar žvilgtelėkime į išlikusį 1916 m. kovo 9 d. lietuvių ir gudų atstovų nutarimą, kuriame ne tik pareiškama apie savo išstojimą iš Piliečių komiteto, bet ir nurodomos tokio žingsnio priežastys: lenkų dauguma priima tik sau palankius sprendimus, atsisako vykdyti ankstesnius įsipareigojimus dėl komiteto tautinės sudėties išplėtimo, taip pat ne komitete vykdo prieš lietuvius ir gudus nukreiptą politiką<sup>28</sup>. Taigi kamuolys vėl įlekia į tuos pačius vartus. Tik, regis, šį kartą su lenkais žaidžia jungtinė komanda.

Reikšmingos nutarime ir dar dvi detalės. Visų pirma išvardytos priežastys byloja apie ilgalaikę trintį Piliečių komitete. Kaip žinoma, pirmasis konfliktas išžiebė dar 1915 m. gruodžio mėn., kilus vadinamajam Vevė (Vevey) skandalui. Prasidėjo ši manipuliavimo lėšomis istorija gana banaliai. Piliečių komiteto pasiuntiniams J. Šauliui ir B. Krzyżanowskiui pavyko susitarti su Šveicarijoje, Vevė mieste, veikusiu rašytojo H. Sienkiewicziaus vadovaujamu Generaliniu komitetu karo aukoms Lenkijoje šelpti dėl pašalpos Lietuvai. Šimtas tūkstančių frankų į Vilnių buvo atsiųsti, tačiau veik visa suma pateko Lenkų komitetui. Šis ją panaudojo švietėjiškai lenkų propagandai, lenkų mokykloms steigti ir pan. Piliečių komitete kilo kivirčiai, pasibaigę J. Kymanto atsistatydinimu, byla teisme ir nuskriaustų lietuvių, gudų, žydų apeliacijomis dėl aki-vaizdaus lenkų sukčiavimo, o toliau skirstyti aukas ėmė vokiečiai<sup>29</sup>. Tačiau Vevė skandalo padariniai buvo kur kas skaudesni.

Tarp tautybių kilę vaidai dėl pinigų atnaujino senas žaizdas, iš esmės vėl virto kova dėl įtakos ir pozicijų stiprinimo tiek Vilniuje, tiek kitur. Viena vertus, politinės jėgos aiškiai separavosi pagal tautinio priklausomumo principą. Kultūrinėje „Rūtos“ draugijoje rengdami arbatėles, lietuvių konservatoriai (A. Smetona,

J. Basanavičius, A. Stulginskis, kunigai P. Dogelis, J. Kukta, J. Stankevičius), radikalai (J. Šaulys, J. Vileišis, S. Kairys, A. Janulaitis) ir besiblaškusieji tarp šių stovyklų (P. Klimas) telkėsi į „Inteligentų būrį Lietuvos reikalams svarstyti“<sup>30</sup>; gudai (broliai Luckievičiai, V. Lastauskis, J. Solovėjus, B. Pogodka) formavo Gudų tautinį komitetą<sup>31</sup>; Lenkų komitete bendrą kalbą rado endekai, demokratai, krajovcai, socialistai<sup>32</sup>. Antra vertus, vis dažniau į bendras antilenkiškas akcijas įsitraukdavo lietuviai, gudai bei kiek pasyvesni žydai (kova dėl savų mokyklų, visų kalbų, ne tik vokiečių ir lenkų, vartojimo administracijoje ir t. t.)<sup>33</sup>.

Vis dėlto, nors po šios istorijos Piliesių komiteto autoritetas smarkiai sumenkėjo, demokratinio sparno dėka jo veikla nenutrūko. Svarbu pažymėti ir tai, kad kaip tik tuo metu pasirodė pirmasis konfederatų atsisaukimas, bendros politinės programos idėja bandęs ne tik gesinti atsinaujinusius tautinius nesutarimus, bet ir iš dalies reabilituoti patį Piliesių komitetą sumanymą. Apie kompromiso paieškas, taip pat apie lietuvių radikalų, lenkų, žydų, gudų socialistinės bei demokratinės liberalinės pakraipos veikėjų bendradarbiavimą bylotų ir netrukus, 1916 m. sausio pradžioje, iškelta iniciatyva įsteigti visų tautų masonų ložę<sup>34</sup>. Vargu ar įkurti tokią struktūrą būtų buvę įmanoma be dar formaliai egzistavusių ložių, kurioms vadovavo advokatas T. Wróblewski, žinios. Tiesa, ši iniciatyva nebuvo įgyvendinta. O štai konfederacijos idėja sukėlė visų nesutariančiųjų susidomėjimą.

Toks dėmesys jai gali būti aiškinamas labai įvairiai. Teatleidžia skaitytojai už kiek ilgesnę citatą iš P. Klimo dienoraščio puslapių, tačiau ji ypač tinka apibūdinti tuomet dar buvusiam norui konfliktinę situaciją panaikinti priimtinu politiniu kompromisu. Taigi 1916 m. sausio 6-oji: „Įdomus atsisaukimas,— žiūr[ėk], čia pridedu. „Lietuvos didžiosios kunigaikštijos konfederacija“— visai kaip 100 metų atgal! Pakėlė truputį ūpą. Šneka, jog lenkai ima jausti nešeimininkai besą. Ima rokuotis su lietuviais, kaip ponais, ir gudais... Vargšai, iš didelės puikybės taip nusileisti ligi klapo [berno, prasčioko]... Lauksime, kaip ta konfederacija ims gyvuoti. Ligi šiol nieko nežinia — nei pamatai, nei siekimai dar, matyti, nenustatyti. Kieno tat darbas, irgi dar slapybė. Smetona, gavęs lapelį, tik pradžiugo flegmatiškai — gerai esą.“<sup>35</sup>

Turint tai omenyje nevertėtų apeiti ir dar kelių veiksmų, o būtent: pasikeitusios geopolitinės padėties, kuri gerokai supolitino Lietuvos visuomenę, vertė ją rimtai rengti ateities projektus, bei pačių konfederatų taktikos — ne tik inicijuoti, bet ir propaguoti konfederaciją tarp „savųjų“. Bene ryškiausias pavyzdys, kaip veikė minėti veiksniai — lietuvių „Inteligentų būrio Lietuvos reikalams svarstyti“ genezė.

Kaip skaitytojai prisimena, palikome lietuvių veikėjus Vilniuje bederinančius bendros atstovybės įkūrimo planus. LDP lyderiams nesutikus „teptis“ rankų su klerikalais ir atnaujinus Agronomijos draugijos veiklą, nepavyko susitarti dėl LDNKŠ CK pavertimo lietuviškos politikos centru<sup>36</sup>. Tačiau dialogas nenutrūko. Jis tapo aiškesnis gruodžio pradžioje, „Rūtos“ salėje sukvietus pirmąjį vokiečių okupacijos metais lietuvių vakarėlį. Tokie vakarėliai, konservatorių ir radikalų politinės diskusijos prie arbatos stiklinės vyko 1915 m. gruodžio 4, 11, 15, 26 d., 1916 m. sausio 20 ir 27 d., o vėliau — veik kiekvieną ketvirtadienį. Iš pradžių buvusios padrikos ir abstrakčios kalbos ilgainiui konkretėjo.

Antai gruodžio 4 d. A. Janulaitis analizuoja V. Gaigalaičio knygą „Die litauisch-baltische Frage“ („Lietuvių—baltų klausimas“), kurioje rašoma apie galimybę sukurti didlietuvių—latvių buferinę valstybę.

Gruodžio 11 d. išklausomas A. Janulaičio referatas apie P. Rohrbacho knygą „Russland und wir“ („Rusija ir mes“), J. Šaulio įspūdziai apie jo pažintį su knygos autoriumi Berlyne, konservatorių pastabas apie pavojingą vietos ir Karalystės lenkų agitaciją prieš lietuvius ir už didelę Lenkiją, pasikeičiama nuomonėmis apie Lietuvos valstybingumo pamatus. J. Vileišiui pareiškus, jog Lietuvai praverstų Minsko gubernija, konservatoriai (A. Smetona) griežčiausiai pasisako prieš ekspansiją, dėl kurios Lietuva savo istorijoje yra pasimokiusi, ir stoja už etnografinį principą.

Gruodžio 26 d. A. Janulaitis tvirtai pareiškia, kad lietuviai turi visko, ko reikia nepriklausomai šaliai su savo tautine kultūra. Konservatoriai dar abejoja, ar pakaks tam jėgų.

Sausio 20 d. radikalai užveda kalbą apie Lietuvos ir Gudijos konfederaciją.

Sausio 27 d. vėl šnekama apie Lietuvą—Gudiją, ir šį kartą radikalai sulaukia konservatorių pritarimo. Konservatoriai sutinka, kad verta dėtis su Gudija, bet tik tiek, kiek ji vokiečių užimta, nes tuomet gudai nepavojingi, o ekonominiu, religiniu ir net kultūrinium požiūriu artimi bei reikalingi. Atrodo, kad konservatoriams jie reikalingi ir politiniu atžvilgiu, kaip sąjungininkai prieš lenkus, nes, kai radikalai prabyla apie eventualų konfederacijos teritorijos plėtimą, jie kategoriškai prieštarauja: sustiprės lenkų įtaka. Radikalai nusileidžia, ir pasiekiamas kompromisas — sudaroma komisija **etnografinėms** ir **politinėms** konfederacijos riboms nustatyti bei pagrįsti (J. Šaulys — pirmininkas, A. Smetona, kun. J. Stankevičius, A. Janulaitis, P. Klimas).

Vasario 3 d. J. Šaulys praneša, kad komisija konfederacijos konstituavimosi pamatais linkusi laikyti istorinį, etnografinį, religinį, ekonominį ir strateginių interesų principus. Valstybės sie-

nas siūloma brėžti Kauno, Vilniaus, Suvalkų, Gardino ir iš dalies Minsko gubernijų ribomis, remiantis etnografiniais Lietuvos lietuviškumo požymiais, taip pat išplėsti teritoriją šiaurės vakarų kryptimi: Liepoja—Ryga—Dinaburgas (Daugpilis). Pasisakoma prieš jungimąsi su Rusija ar Lenkija, nes tai neparemiama jokiais kriterijais. Tokią Lietuvos atgimimo schemą nutariama plėsti, detalizuoti ir visomis įmanomomis priemonėmis propaguoti<sup>37</sup>.

Nėra abejonių, jog radikalams piršti konfederacijos idėją buvo lengviau dėl tos aplinkybės, kad diskutuojamos valstybės teritorijos projektas, iš esmės grįstas istoriškai etnografinės, arba Tikrosios, Lietuvos pamatu, neprieštaravo abiejų grupuočių teorinėms programoms. O šios, kaip ir anksčiau matėme, leido tiek radikalams, tiek konservatoriams tą Tikrosios Lietuvos teritoriją koreguoti priklausomai nuo situacijos. Išrinkta komisija, derinama radikalų ir konservatorių programinius prioritetus (atitinkamai politinius-pilietinius ir etnografinius-etninius), ir bandė rasti abiem pusėms priimtina teritorinį variantą. Pabrėžus orientaciją į etnografinės vertybes, konfederacijos sumanymas lietuvių konservatoriams tapo dar patrauklesnis, ko pagaliau ir siekė radikalai.

Deja, neturime duomenų, kaip lenkų, gudų ir žydų veikėjai diskutavo dėl konfederacijos, bet gerai žinome, kad tokios diskusijos vyko ir atsakymai susiformavo tuo pačiu metu kaip ir lietuviams — vasario pradžioje<sup>38</sup>. Kaip tik dėl to ir būtų galima manyti, kad konfederatai koordinuotai dėjo pastangas „užkrėsti savuosius“ 1915 m. gruodžio 19 d. sumanymu ir jo pagrindu surasti politinį kompromisą. Tačiau nereikėjo ilgai laukti, kad išryškėtų tokių pastangų bejėgiškumas.

Vasario 10 d. buvo žinoma, kad Lietuvos—Gudijos konfederacijos idėjai pritaria ir sutinka lietuvių projekto pagrindu ją svarstyti tik gudai, išrinkę šiam tikslui specialią komisiją. Žydai nutarė susilaikyti\*. Lenkai neprieštaravo, kad į Lietuvą—Gudiją būtų žiūrima kaip į atskirą vienetą, bet pareiškė, jog savarankiško valstybinio darinio jis sudaryti negalys, todėl turįs būti „prijungtas federacijos teisėmis“ prie Lenkijos<sup>39</sup>.

---

\* Anot P. Klimo, „paaiškėjo, kad žydai lietuviams jokie esą talkininkai valstybės idėjoms remti, nes apsirėiškia kaip griežti okupacijos-aneksijos (vokiečių) šalininkai, iš to ieškodami tik gešefto“. Žr.: *Klimas P. Dienoraštis*. 1915—1919.—Chicago, 1988.—P. 84. Ir kituose šaltiniuose aptiktumėme valstybinių Lietuvos žydų aspiracijų paneigimų. Žr.: *Jurkiewicz J. Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905—1922.*—Poznań, 1983.—S. 128. Vertinant šias informacijas reikia turėti galvoje, kad kalbama apie dominuojančią, bet ne vienintelę žydų politikų tendenciją. Be to, svarbu pažymėti dar vieną momentą: vokiečiai Oberosto teritorijoje panaikino rusų antisemitinius įstatymus. Žr.: *Laqueur W. A History of Zionism.*—London, 1972.—P. 174.

Dėl federacijos privalomumo ir nesavanoriškumo, regis, išžeidė net ir lietuvių radikalai, kurie prieš metus tokios kombinacijos neatmetė. Tačiau tąkart buvo kalbama apie dviejų partnerių lygiateisiškumą. Nenuostabu, kad „Inteligentų būrys“ vienprasmiskai įvertino lenkų veikėjų pareiškimą kaip nesąmonę ir pamišėlių svaiciojimus, o tautinės separacijos procesas ėmė spartėti.

Sunku pasakyti, ar ši procesą buvo galima sustabdyti. Šiaip ar taip, 1916 m. vasario—kovo mėn. įvykiai Vilniuje byloja, jog čia tautinė atmosfera kaito. Siūlytume atkreipti dėmesį į dar vieną Piliečių komiteto lietuvių ir gudų atstovų nutarimo detalę. Tai — kovo 9 d., pati nutarimo data. Būtent tą dieną įvyko gyventojų surašymas, vokiečių oficialiai numatytas surengti dar vasario mėn. Be kita ko, surašymo anketose buvo reikalaujama atsakyti ir į tokį klausimą: kokią kalbą gyventojai laiko gimtąja <sup>40</sup>? Visos suinteresuotos pusės, supratusios, kad taip bandoma išsiaiškinti tautinę gyventojų sudėtį, metėsi į propagandinę kampaniją. Tik atrodo, kad ji vyko ne itin korektiškai, nes galų gale virto vieningais lietuvių, gudų ir žydų protestais prieš lenkų agitacijos metodus, dėl kurių buvo iškreiptas tautinis Vilniaus veidas\*.

Antai lietuvių 1916 m. kovo 18 d. pareiškime vokiečių okupacinei valdžiai buvo sakoma, jog Vilniaus miestas — tai Lietuvos—Gudijos krašto centras, kur, be žydų, nuolat atvyksta gyventojų iš artimų lietuvių ir gudų gyvenamų apskričių, o lenkai sudaro tik „nedidelę mažumą“. O dabar šie procentus užsidirbę pasinaudami net bažnyčių sakyklomis, iš kurių raginę visus katalikus rašyti lenkais, jei nenorį tapti „pagonimis lietuviais“ ir „eretikais gudais“ <sup>41</sup>.

Šį pareiškimą sukūrė „Inteligentų būrys“. Rašė jį J. Vileišis, ir, pasak P. Klimo, reikėjo tik stebėtis, kad „J. V., toks „obyvatelių“ ir teritorijos principo šalininkas, įstengė visai dorai, „patriotiškai“ sukombinuoti. Šaulys ir Vileišis — Lietuvos obyvateliai — visai ima grįžti į lietuvių tautos žmones“ <sup>42</sup>.

Savo ruožtu vargu ar reikia stebėtis, kad Piliečių komitetas iširo,— didėję tautybių konfliktai nusvėrė politinių perspektyvų panašumą demokratų stovykloje. Atrodė, kad lietuvių, lenkų, gudų, žydų socialistinės bei demokratinės pakraipos veikėjai, aki-

---

\* Surašymo duomenimis, Vilniaus gyventojai gimtąja kalba pasirinko: lenkų — 70 629 (50,15%), jidiš — 61 265 (43,5%), lietuvių — 3699 (2,6%), rusų — 2030 (1,46%), gudų — 1917 (1,36%), kitas — 1300 (0,93%). Žr.: *Sukiennicki W. East Central Europe during World War I.*— New York, 1984.— Vol. 1.— P. 161. Į eventualų klausimą, ar tikrai žydai buvo nepatenkinti tokia statistika, atsakytume P. Klimo žodžiais: „Žydai sutiko paremti (vakarykščiiose tarybose) lietuvių memorialą ir patys savąjį ruošia. Esą lenkai „pavogę“ apie 20 000 Maiziešiaus sūnų, lenkais užrašę...“ Žr.: *Klimas P. Dienoraštis. 1915—1919.*— P. 101.

mirką susivieniję bendrai veiklai, ir vėl nuėjo savais keliais. O tai to meto sąlygomis galėjo reikšti tik viena — tolesnį konflikto eskalavimą, nes atrodo, jog minėtos politinės jėgos, visų pirma įtakingiausios — lietuvių ir lenkų, atsidūrė savųjų konservatorių farvateryje.

Lenkų komitete ėmė dominuoti endekiška linija, dažnai iš viso neigusi Lietuvos valstybingumo galimybę ir atvirai agitavusi už Lietuvos prijungimą prie Lenkijos<sup>43</sup>.

Lietuvių politinių jėgų konsolidacijos ypatumai atsispindėjo 1916 m. kovo pabaigoje—balandžio pradžioje „Inteligentų būrio“ parengtoje proklamacijoje „Lietuviai!“ Netrukus pasklidusi krašte, ji ragino susipratusius lietuvius burtis po tautinės, visiškai nepriklausomos Lietuvos vėliava. O konservatorių pozicijų stiprėjimą rodė ne tik pabrėžta principinė orientacija į etninį (etnografinį) Lietuvos lietuviškumą, bet ir deklaruotas valstybinės natūralizacijos kelias<sup>44</sup>. Paradoksalu, bet diskusijose įtraukti jį į proklamaciją reikalavo konservatoriai, o ne radikalai — J. Šaulys, palaikomas J. Vileišio, gynė orientacijos į „Vidurio Europą“ tikslingumą ir tik paskutiniu momentu nusileido<sup>45</sup>. Ir nejučia kyla mintis, jog radikalai, beskatindami konservatorius, net patys nepastebėjo, kaip, sureikšminę išorinės paramos veiksnį, pasiklydo savo teorinės programos ir praktinės veiklos vingiuose. Tiesa, yra galimybė šį paradoksą paaiškinti. Siūlo galo, regis, reikia ieškoti antrame, 1916 m. vasario mėn. datuotame Lietuvos ir Gudijos konfederacijos tarybos atsišaukime, pasirodžiusiame tuo pat metu kaip ir „Inteligentų būrio“ proklamacija.

Preliminariai būtų galima manyti, jog naujasis atsišaukimas liudijo, kad kairiajame nebeegzistavusio Piliečių komiteto sparne prieštaravimai buvo įveikti ir bandyta, vėl prisidengus Konfederacijos Laikinosios Tarybos vardu, pakartoti ankstesnį precedentą. Tačiau išleisdami į „Vidurio Europą“ apeliavusį atsišaukimą jo autoriai jau žinojo, kokią atsakymą pateiks „Inteligentų būrys“. Ir neapsiriko. Balandžio 16 d. J. Šauliui buvo dar kartą primintas negatyvus nusistatymas orientacijos į Centrinės valstybes atžvilgiu bei pareikšta, jog radikalai, ieškodami Berlyne karjeros ir pinigų, laužo lietuvių vienybę<sup>46</sup>. Taigi pirštusi išvada, jog konfederatų iniciatyva buvo ne rami ir apgalvota, o karštligiška ir iš anksto pasmerkta nesėkmei kompromiso paieška. Juolab kad, sprendžiant iš neigiamos Lenkų komiteto *in corpore* reakcijos, aišku, jog nei lenkų demokratai, nei socialistai, nei krajovcai šioje akcijoje apskritai nedalyvavo. O komiteto kritikos objektu vėl tapo „Vidurio Europos“ kursas, kuriuo esą maskavosi lietuvių ir vokiečių blokas<sup>47</sup>.

Tad ko gi tokiu atveju tikėjosi konfederatai? Gal išties šiam žingsniui juos paakino vokiečiai? Juk atsišaukimo tekstas greitai paplito už Oberosto ribų. Ir, prisiminus V. Svatkovskio prognozes apie tikėtiną 1916 m. pavasarį vokiečių pareiškimą Lietuvos valstybingumo klausimu, kai kam galėjo susidaryti įspūdis, jog dirva šiam reikalui aktyviai ruošiama.

Tačiau, matyt, nėra pagrindo konfederatų iniciatyvoje išvelgti kažką daugiau nei savarankišką besiklosčiusios situacijos vertinimą, įgalinusi naujai modeliuoti politinius ir valstybinius tikslus. Tik čia reikia pabrėžti, kad šis savarankiškumas buvo ne absoliutus, bet dalinis, „paveiktas“ vokiškojo veiksnio. Kad būtų aiškiau, pateiksime konkretų ryšio tarp konfederatų vertinimo ir vokiečių įtakos pavyzdį — J. Šaulio politinę liniją, su kuria anuomet nedviprasmiškai sietas antrasis Konfederacijos Laikinosios Tarybos vardu išleistas atsišaukimas<sup>48</sup>.

Išeities tašku rekonstruojant J. Šaulio politinę liniją galėtų būti jau aptartos varžytynės lietuvių radikalų stovykloje dėl Lietuvos valstybingumo formulės. „Didžiausias Lietuvos valstybingumo idėjos jungimo su Lenkija šalininkas yra Jurgis Šaulys, nepartinis, kairysis demokratas“, — teigė M. Römeris 1915 m. rugpjūčio 12 d. memoriale<sup>49</sup> lenkų Vyriausiajam tautiniam komitetui\*. Tokios geopolitinės gravitacijos šalininkai, kaip matyti, vadovavo si iš esmės dviem motyvais: pirmiausia tokiu būdu galima išsivaduoti iš Rusijos valstybingumo ir tai nėra taip pavojinga kaip vokiškasis variantas; antra vertus, susitarus su Lenkija, lengviau konsoliduoti Lietuvos (Gudijos) visuomenę.

Natūralu būtų manyti, kad dėl padėties 1915 m. pabaigoje — 1916 m. pradžioje ši koncepcija turėjo pakisti. Svarbiausia, Vokietijos pavojus, į kurią anksčiau buvo žiūrima tik kaip į nemalonią galimybę, virto faktu. Ir neatrodė, kad vokiečiai, vis labiau jautęsi esą padėties šeimininkai, būtų ketinę išsižadėti karo grobio. Tačiau triukšmingas pangermanistų bei aneksionistų choras nenuslopinė ir švelnesnį balsą.

J. Šaulys, 1915 m. spalio — lapkričio mėn. lankęsis Berlyne<sup>50</sup>, galėjo įsitikinti, kad čia nėra nepopuliarios P. Rohrbacho idėjos apie valstybinių organizmų sukūrimą Rusijos pakraščiuose. Svarbu pažymėti ir dar vieną momentą: kaip tik tuo metu pasirodė Reichstago deputato F. Naumanno „Mitteleuropa“, tiražu aplenkusi net O. Bismarcko memuarus ir tapusi ne vien politiniu bestselleriu. F. Naumanno konceptas — Vokietijos vadovaujama eko-

---

\* Vyriausiasis tautinis komitetas (*Naczelnny Komitet Narodowy*) — Galicijos konservatorių iniciatyva įkurta institucija, kurios pritarimu J. Piłsudskis reorganizavo šaulių būrius į Lenkijos legionus. 1915 m. vasarą M. Römeris nuvyko į tuometinį legionierių telkimosi centrą Piotrkovą.

nominė Vidurio Europos sąjunga — buvo panaudotas ir vokiečių praktinėje politikoje. 1915 m. lapkričio mėn. T. Bethmannas-Hollwegas sutiko su austriškuoju Lenkijos klausimo sprendimo variantu, bet pareikalavo iš Vienos sudaryti su Vokietija ekonominę sąjungą<sup>51</sup>.

Vis dėlto negalima tvirtinti, jog vizito Berlyne J. Šauliui pakako, kad persiorientuotų į Centrinės valstybes. Nors, grįžęs į Vilnių, jis bent jau lietuvių veikėjams užsimindavo apie tokios orientacijos reikalingumą (anot P. Klimo, pirma J. Šaulys buvo „lenkų strubuodegiu, o dabar, matyt, vokiečių“<sup>52</sup>), nors antrajame konfederatų atsišaukime akivaizdžiai atsispindi tiek P. Rohrbacho (buferinė pakraščių valstybių zona tarp Vokietijos ir Rusijos), tiek F. Naumanno (Vidurio Europos valstybių sąjunga) idėjos, tačiau to paties laikotarpio J. Šaulio ir M. Römerio korespondencija byloja, kad pirmasis anaipol neatsisakė ankstesnio kurso — lenkiškos valstybių kombinacijos<sup>53</sup>. Tik dabar planavo to siekti pasinaudodamas Vokietijos politikos farvateriu.

Šį posūkį daugiausia lėmė dvi aplinkybės. Visų pirma M. Römerio informacija, kad Berlynas ir Viena sprendžia Lenkijos likimą būtent pagal sistemą *Mittleuropa* ir kad čia neišvengiamai iškils Lietuvos valstybingumo klausimas<sup>54</sup>. Antra vertus, kiek netikėtai J. Šauliui pačiam teko įsitikinti, jog Lietuvos (Gudijos) valstybingumo reikalas vokiečiams nėra baisus.

Kaip minėta, vokiečiai ėmė dalyti iš Šveicarijos atsiųstus pinigus. Taigi 1916 m. sausio pradžioje Beckerathas nutarė lėšų skirstymą perduoti lenkų organizacijoms, nes jos buvo surinktos „lenkų lenkams“<sup>55</sup>. Lietuviai, nieko nelaukdami, sėdo rašyti protesto laišką pačiam P. Hindenburgui. Ir štai tuomet (sausio 6—7 d.) raminti įsiaudrinusių tautiečių iš Kauno atvyko V. Steputaitis. Jis pareiškė, kad tiek imperinė vadovybė su T. Bethmannu-Hollwegu priešakyje, tiek aukščiausi karinės vadovybės ešelonai žiūri į lietuvius palankiau nei vietiniai administratoriai<sup>56</sup>. Aplankė V. Steputaitis ir Beckerathą<sup>57</sup>. Sunku pasakyti, apie ką jie kalbėjosi, bet, šiaip ar taip, sausio 18 d. J. Šaulys buvo iškviestas pas Vilniaus karinės valdybos viršininką.

Žinoma, galima vertinti šį sausio įvykių Vilniuje epizodą kaip tipišką vokiečių „skaldyk ir valdyk“ politikos pavyzdį: parodytas palankumas lenkams, bet neužmiršti ir lietuviai. Taigi ir iš vokiečių „neutralios politikos“ liktų tik muilo burbulas. Deja, neatrodo, kad kuris nors iš vietinių veikėjų būtų taip samprotavęs. Pavyzdžiui, J. Šauliui rūpėjo tik pokalbio su Beckerathu detalės:

„Beckerathas domėjosi apie lietuvių norus. Pasakiau jam, jog mūsų noras, kad iš Lietuvos (su Suvalkų gubernija) ir Gudijos krašto, dabar užimtosios jo dalies, būtų sudaryta viena valstybinė

vienata, kuri galėtų liuosai ir savarankiškai valdyties. Iš tolesnio pasikalbėjimo supratau, kad tokia idėja apskritai nėra baisi vokiečiams, nors daug kyla abejojimų dėl jos įvykinimo. Pirmiausia nėra žinios, ar vokiečiams pasiseksią tariantis su Rusija palaikyti visa, kas bus užimta ligi karo galo. Teisybė, vokiečių noras esąs būtinai pasilaikyti Kuršius ir Nemunu liniją pravesti. Supratau, kad jei vokiečiams pasisektų visas užimtąsias dabar Lietuvos bei Gudijos žemes pasilaikyti, mūsų geidimas nebūtų negalimas, bet jei tektų nemaža, sakysime, Gudiją, o gal ir Lietuvos dalį, atgal rusams atiduoti, tai tuomet liktų gal Lietuvos prijungimas prie Vokietijos... Iš viso ko sprendžiant, aišku, kad Lietuvos ateities klausimas dabar vokiečių pasvarstomas ir kad ta ateitis nemaža pareis ir nuo karo šion ar ton pusėn pakrypimo.“<sup>58</sup>

Įdomu tai, kad J. Šaulys bandė aptarti ir Lenkijos klausimą, palyginti jį su Lietuvos reikalais. Tačiau jam trumpai, bet kategoriškai buvo atšauta, esą Lenkijos visai kitokia padėtis, nes jai net Rusija žada autonomiją<sup>59</sup>.

Žinoma, toks pokalbis galėjo nuteikti ir pačioms pesimistiškiausioms mintims, kad reikia laukti karo galo ir eventualaus Lietuvos padalijimo. Kita vertus, niša, kurioje buvo galima montuoti modifikuotą LDK ateities konstrukciją, išliko. Kaip matėme, tuo buvo bandyta pasinaudoti.

Konfederatų akcija buvo palaikoma ir Lenkijoje, Galicijoje. 1916 m. pavasarį Vyriausiojo tautinio komiteto Karinio departamento oficioze „Wiadomości Polskie“ pasirodė keletas J. Šaulio korespondento M. Römerio straipsnių, kuriuose, remiantis Konfederacijos Laikinosios Tarybos atsišaukimais, buvo ginama LDK integralumo idėja, pabrėžiama tokios valstybės atkūrimo reikšmė Lenkijai\*, raginama pripažinti ir aiškiai paskelbti, jog LDK yra

---

\* LDK atkūrimo reikšmę Lenkijai M. Römeris grindė geopolitiniais argumentais. 1916 m. gegužės mėn. memoriale minėtam komitetui jis siūlė pagalvoti, kas atsitiks, jeigu Lietuva bus padalyta tarp Vokietijos ir Rusijos, o dalį jos žemių vokiečiai „perleis“ ir Lenkijai. Pasak memorialo autoriaus, vokiečiai intensyviai germanizuos Kuršą ir Lietuvą, rusai negailestingai rusifikuos Rytų Gudiją, o lenkai, energingai polonizuodami Vakarų Gudiją, galbūt dalį Rytų Lietuvos, vieną gražią dieną atsisbus suspausti tarp tvirtų prūsų ir rusų sienų. Ir kas toliau, ar sugebės lenkai išlaikyti nepriklausomybę?—retoriškai klausė memorialo autorius. Vadinasi, dėl lenkų interesų reikia pripažinti lietuvių bei gudų aspiracijas, pareikšti apie savo *désintéressement* teritoriniams reikalavimams rytuose, propaguoti istorinės Lietuvos ir Kuršo, kaip buferinės valstybės tarp Vakarų Europos ir Rusijos, sukūrimo idėją net ir tuo atveju, jei tokia valstybė būtų kuriama po Hohenzollernų skeptru. Tik šiuo būdu, M. Römerio manymu, buvo galima tikėtis anksčiau ar vėliau palenkti lietuvių ir gudų politikus užmegzti federacinius ryšius su Lenkija. Nes ir jie supras, kad Lietuvos—Gudijos nepriklausomybė negalima be Lenkijos paramos. Žr.: *Sukiennicki W.* Min. veik.—T. 1.—P. 134—136.

istorinė valstybinė formacija<sup>60</sup>. Tačiau M. Römerio balsas nebuvo išgirstas.

1916 m. gegužės 1 d. Vyriausiasis tautinis komitetas priėmė rezoliuciją, reikalavusią sukurti nepriklausomą Lenkijos valstybę, sudarytą iš Galicijos, Kongresinės Karalystės ir teritorijų rytuose<sup>61</sup>. Tą pačią dieną „Lenkijos žinios“ išspausdino balandžio 20 d. Vilniuje parašytą straipsnį, kuriame buvo smarkiai kritikuojami konfederacijos atsišaukimai<sup>62</sup>.

Vadinasi, nėra sunku nuspėti, kuo virto J. Šaulio politinė linija. Juk ir cituotame jo liepos 4 d. laiške lietuvių veikėjams Rusijoje gana aiškiai matyti, kad jau buvo kalbama ne apie tolesnį dialogą su lenkais, o apie Lietuvos lenkų nesavarankiškumą, nacionalistines lenkų politikos tendencijas Lietuvos atžvilgiu ir deramą lietuvių atsaką į jas. Kitaip tariant, neturėta jokių vilčių dėl geopolitinės gravitacijos į Lenkiją perspektyvos. Tačiau manytume, kad tokios gravitacijos žlugimo priežasčių ieškoti vienos ar veik panašiuose kitos pusės kaltinimuose nėra prasmės dėl paprastos priežasties: juose neatsispindėjo konkreti to meto situacija. Ją, o šiuo atveju ir J. Šaulio politinę liniją, kuri vis dėlto nenutrūko ir nelikus vietos lenkiškajam elementui, lėmė kur kas sudėtingesnės tarptautinės aplinkybės.

1916 m. kovo—gegužės mėn. Berlynas dar kartą pabandė iširti separatinės taikos galimybes. Šį sykį į Stokholmą buvo nušiuštas H. Stinnesas, kuris drauge su vokiečių bei japonų diplomatais aptarinėjo perspektyvą sudaryti Vokietijos—Japonijos—Rusijos aljansą<sup>63</sup>. Rusų patraukti vokiečiams nepavyko, ir Berlynas nutarė juos paspausti. Balandžio 5 d. iš Reichstago tribūnos nuskambėjo kanclerio pareiškimas apie lietuvių, latvių, baltų, lenkų išlaisvinimą iš Rusijos jungo. (Lietuvoje sklاندė gandai apie eventualią taiką, todėl T. Bethmanno-Hollwego pareiškimas buvo įvertintas kaip pirmas žingsnis į karo užbaigimą<sup>64</sup>. Taigi antrojo konfederatų atsišaukimo pasirodymu, J. Šaulio žodžiais tariant, buvo reaguota į „karo šion ar ton pusėn pakrypimą“.) Drauge, atsikratydamas Austrijos balasto, balandžio 15 d. kancleris S. Burianą informavo, kad atmeta austriškąjį Lenkijos variantą, nes planuoja iš Kongresinės Lenkijos sukurti nuo Vokietijos priklausomą buferinę valstybę. Ji turėjo būti praplėsta Vilniaus, o ateityje galbūt ir Minsko kryptimi, t. y. priskiriant jai tas etniniu požiūriu mišrias teritorijas, kurios buvo nustatytos Oberoste atlikus gyventojų surašymą (į vakarus nuo šios linijos liksiantį 60 000 km<sup>2</sup> plotą manyta inkorporuoti į reichą)<sup>65</sup>.

Nėra abejonių, kad kanclerio emisarai, ruošdami atitinkamą dirvą, ėmėsi energingai dirbuotis tarp lenkų. Sprendžiant iš B. Czapskio-Hutteno 1916 m. birželio 2 d. raporto kancleriui, vis-

kas vyko T. Bethmanno-Hollwego numatyta kryptimi ir daug greičiau negu buvo tikėtasi; kliūčių pasitaikė tik Oberoste, nes jo vadovybė nelinko pritarti Varšuvos—Vilniaus formulei<sup>66</sup>.

Išties, E. Ludendorffo balandžio 27 d. išleista slapta direktyva patvirtintų šiuos žodžius: administracijų vadovai buvo raginami sparčiau ruošti kolonizuoti kraštą. Šiam tikslui pasiekti turėjo būti pakirstas tikėtinas lenkiškojo elemento pasipriešinimas, o kiti gyventojai, ypač lietuviai ir gudai, favoritizuojami siekiant užsitikrinti jų simpatijas<sup>67</sup>.

Reikia pažymėti, jog ši nurodymą jau buvo pradėta praktiškai įgyvendinti. Balandžio 22 d. J. Šaulys buvo konfidencialiai informuotas apie netrukus įvyksiantį Suvalkų ir Vilniaus sričių sujungimą (jos sujungtos gegužės 1 d.), į ką buvo paprašyta atkreipti ypatingą dėmesį: Suvalkų sritis neteksianti Lenkijai, o Lietuvos centras būsiąs Vilnius. Žadėta nepatvirtinti kan. Pacevičiaus, kaip lenkininko, Žemaičių vyskupo įgaliojimų, o prolenkiškai nusiteikusį Beckerathą pakeisti (jį pakeitė lietuvių kalbą mokantis hauptmanas Pohlis). Be to, buvo perduotas E. Ludendorffo pageidavimas gauti lietuvių deklaraciją, kurioje Lietuvos ateitis būtų siejama su Vidurio Europos valstybių sistema ir atribota nuo Rusijos bei Lenkijos. Taip pat buvo pranešta, kad bus paprašyta ir panašaus gudų pareiškimo<sup>68</sup>.

Tą dieną J. Šaulys dienoraštyje įrašė: „Atmaina yra iš tikrųjų neapsakomai svarbi! Apie tai galima būtų labai daug pasakyti... Visa tai reiškia, kad taika jau artinas. Šiaipgi p. Ludendorffas išsidavęs, kad Lietuvos klausimas paašikėjęs, t. y. ji negrįš į Rusiją, apie Gudiją to dar negalima pasakyti.“<sup>69</sup>

Balandžio 23 d. gauta informacija jau buvo svarstoma „Intelligentų būryje“. Ir nors prieš savaitę konservatoriai gravitacijos į „Vidurio Europą“ galimybę buvo atmetę, ši kartą su ja sutiko — informacija įvertinta kaip reali paskata siekti valstybingumo<sup>70</sup>.

Gegužės pradžioje už orientaciją į Centrinės valstybes pasisakė ir Gudų tautinis komitetas, jis delegavo I. Luckievičių į lietuvių ir gudų sudaromą LDK Konfederacijos Laikinąją Tarybą<sup>71</sup>.

Lenkai apie dialogą nė nemanė<sup>72</sup>.

Tad vargu ar reikia stebėtis, kad J. Šaulio politinė linija, nelikus joje vietos lenkiškajam elementui, nenutrūko. Vokiečių politikos sukurtame įtampos lauke nebuvo taip paprasta išlikti neutraliam, juolab kad šią įtampą kurstė ne tik kanclerio ar Vyriausiosios karinės vadovybės Rytuose veiksmai, bet ir aktyvi reicho Užsienio reikalų ministerijos veikla. O sekant V. Steputaičio ar P. Rohrbacho pėdsakais, vienaip ar kitaip paliktais J. Šaulio politinėje linijoje, nėra sunku nustatyti, kurios struktūros galėjo pa-

dėti Vokietijos užsienio reikalų ministerijai daryti įtaką įvykiams Oberoste.

Pirmasis nuo 1915 m. pabaigos priklausė vienam įtakingiausių Oberosto skyrių (politiniam), sudarytam iš Vilhelmštrasės mokyklą išėjusių asmenų<sup>73</sup>. Antrasis, būdamas Užsienio reikalų žinybos Propagandos skyriaus bendradarbiu, ne kartą lankėsi Kaune — jis konsultuodavo P. Hindenburgą ir E. Ludendorffą arba konsultuodavosi su jais. Beje, minėta balandžio 27 d. direktyva pasirodė dar vieno P. Rohrbacho vizito metu<sup>74</sup>. Pagaliau reikia turėti omenyje, kad pats E. Ludendorffas artimai bendravo su A. Zimmermannu. Užsienio reikalų valstybės pasekretoris kuravo vokiečių insurekcinės politikos reikalus, taip pat Berlyno kuluaruose garsojo kaip karštas „Vidurio Europos“ idėjos šalininkas. Nėra abejonių, kad šios idėjos įgyvendinimas, materialiniai ir politiniai jos aspektai gerokai priklausė nuo to, kaip susiklostys Vokietijos ir Rusijos santykiai<sup>75</sup>. Kaip matėme, būtent atsižvelgdama į tuos santykius Vokietijos užsienio reikalų ministerija ėmėsi propaguoti Didžiosios Lietuvos įvaizdį. O jam J. Šaulio politinės linijos elementai — Lietuvos (Gudijos), arba modifikuotos LDK, valstybingumas „Vidurio Europos“ sistemoje — neprieštaravo.

## KAIPGI IŠ TIKRŲJŲ BUVO KAUNE

Gal kam pasirodys keistas ar dirbtinis bandymas ieškoti Vokietijos užsienio reikalų ministerijos „pirštų antspaudų“ ir mūsų pradėtoje, bet nebaigtoje Vyriausiojo Lietuvos Tautos Komiteto byloje. Juk gerai žinoma, kokie lietuvių veikėjai, kaip rengė ir 1916 m. sausio pradžioje paskelbė LDK atkūrimo postulatus, LDK Konstitucijos projektą. Ir žinomi faktai tarsi neleidžia suabejoti šios akcijos autentiškumu.

Sumanymas išleisti politinę proklamaciją kilo Kauno lietuvių veikėjams. Negausi, bet pakankamai veikli jų dalis dar vokiečių okupacijos pradžioje ėmė burtis apie S. Banaitį bei prelatą A. Dambrauską-Jakštą. Būtent jie drauge su kun. A. Alekna 1916 m. sausio 2 d. parengė LDK atkūrimo postulatus. Sausio 8 ar 9 d. A. Dambrausko bute įvyko susirinkimas, kuriame dalyvavo daugiau žmonių. Šeši kunigai, S. Banaitis ir ką tik iš Tilžės atvykęs J. Kriaučiūnas, pasivadinę Vyriausiuoju Lietuvos Tautos Komitetu, nutarė spausdinti minėtus postulatus bei S. Banaičio parengtą LDK Konstitucijos projektą. Sausio 6 d. nurodyta tam, kad vokiečiai nesusetų atsišaukimo pasirodymo su J. Kriaučiūno atvykimu. Saugumo sumetimais atsišaukimo šriftas buvo surinktas vokiečių

spaustuvėje, o visas 800 egzempliorių tiražas išleistas S. Banaičiui priklausiusioje spaustuvėje. Netrukus lapeliai su dokumentų tekstais pasirodė Kaune, taip pat Suvalkijoje. Istoriografijoje vyrauja nuomonė, kad tuo metu Kaune buvęs kunigas J. Purickis atsišaukimą išsivežė į Šveicariją, kur, dirbdamas LIB, pasirūpino LDK paskelbimo žinią paskleisti šveicarų ir prancūzų spaudoje<sup>76</sup>.

Taigi akciją parengė konfesinės inteligentijos atstovai, krikščionims demokratams artimi asmenys, kitaip tariant, lietuviškojo klerikalinio konservatyvizmo atstovai. Manytume, kad į šį kauniečių būrio ypatumą verta atkreipti dėmesį. Jis padeda sukonkreinti atsišaukimuose kurto Lietuvos valstybingumo modelio kilmę. Iš bendrais bruožais jau aptartų 1916 m. sausio 6-ąją datuotų dokumentų matyti, kad jų autoriai LDK sudarymą grindė dviem pamatiniais dalykais: tautiniu, nacionaliniu principu ir istorine valstybine tradicija. Šie pamatai nėra lygiaverčiai, nes antrojo implikuojama monarchijos institucija aiškiai neutralizuoja pirmąją. Lietuviai, latviai, gudai turi teisę apsispręsti valstybiniam gyvenimui, bet jie neturi teisės kvestionuoti valstybinės valdžios formos, principinio jos atributo — kunigaikščio. Būtų galima manyti, kad atsišaukimų autoriai, nors ir apeliavo į „dabartinio karo iškeltą tautybės principą“<sup>77</sup>, vis dėlto abejojo jo taikymo efektyvumu, todėl išskyrė istorinę teisę. Viskas spręsis taikos konferencijoje, o čia įmanomi įvairiausi nesusipratimai,— maždaug taip samprotavo vienas jų, A. Dambrauskas, 1916 m. sausio 10 d. parašęs straipsnį „Dabartinės mūsų pareigos ir Lietuvos ateitis“<sup>78</sup>. „Dabar svarbiau ne tiek pasauliui pranešti apie savo nepriklausomybės siekį, kiek juo uždegti visą Lietuvą“,— teigė jis ir su tuo siejo Vyriausiojo Lietuvos Tautos Komiteto siekį suburti „Didžiąją lietuvių, latvių, gudų, lenkų ir žydų sąjungą“<sup>79</sup>.

Štai kas rūpėjo A. Dambrauskui ir, reikia manyti, kitiems akcijos organizatoriams — nacionalinės konsolidacijos problema (apie šį rūpestį bylojo ir žodžių „Vyriausiojo Komiteto“ papildinys — „Lietuvos Tautos“). Tokio susivienijimo stabilumą ir turėjo užtikrinti konservatyvi, monarchinė valstybinės valdžios forma. Drauge ji simbolizavo hierarchinę visuomenės tvarką, kurioje vietos buvo visiems luomams ar sluoksniams. Vadinas, monarchija galėjo padėti išsipildyti ir senai konservatorių vilčiai. Štai kaip apie ją dar 1915 m. pavasarį rašė M. Römeris, puikiai išmanęs programines lietuvių politinių grupuočių nuostatas: „Tautinės aristokratijos atgaivinimas — tai karšta lietuvių klerikalų svajonė, jų nuoširdus geismas. Ta mintis kartojama visur ir visada, kai tik klerikalai paliečia šią temą. Aiškiausiai tai suformuluota vieno klerikalų vado ir žymiausio jų politikos, poeto kun. A. Dambrausko (lit. pseudonimas — A. Jakštas), dabartinio lietuvių mokslinio

mėnraščio „Draugija“ redaktorius, vienu metu garsioje Lietuvoje jo politinėje brošiūroje, kuri išleista 1904 m., pavadintoje „Głos Litwinów do młodej generacji szlachty, panów i magnatów na Litwie“ [„Lietuvių žodis jaunosios kartos Lietuvos bajorams, ponams ir magnatams“.— R. L.]. Šiandien klerikalai didelių vilčių, kad bajorija ir aristokratija staiga pasuks į lietuvių pusę, neturi, bet savų reikalavimų neatsisako...“<sup>80</sup>

Tai, kad geismas susigrąžinti prie tautos kamieno bajoriją bei aristokratiją nebuvo užgesęs, patvirtintų ir 1916 m. sausio 25—26 d. įrašai A. Dambrausko dienoraštyje: „Atėjo žinia apie sudarymą Šveicarijoje naują Lietuvai šelpti komitetą [Generalinis komitetas karo aukoms Lietuvoje šelpti, vėliau plačiau pakalbėsime apie jį.— R. L.]. Pirmininkas — Pilsudskis, vice — baronas Brunovas, Viskantas, sekretorius Daumantas, valdybos nariai: Purickis, Steponavičius. Aukščiau minėtas komitetas sujungtas Lietuvos dvarininkų ir kunigų. Šis tų dviejų konservatyvių elementų susiartinimas gali atnešti mums naudos ne tik materialiai, bet ir kultūros žvilgsniu, kaip tai dar prieš priespaudą mano „Glose“ buvo plačiau nurodyta.“<sup>81</sup>

Akivaizdu, jog visa, kas čia išdėstyta, nepaneigia tezės dėl akcijos autentiškumo. Antra vertus, turėdami omenyje kauniečių būrio politinį-idėjinį angažavimąsi, galime paklausti: kurgi dingo konservatoriams būdingas atsargumas, kodėl jie nebesivadovauja konformistinės veiklos principais?

Tikėtiną atsakymą galima pateikti remiantis bendraminčių iš Vilniaus pavyzdžiu. Bet juk čia konservatoriai veikė permanentiškai sąveikaudami su radikalais, o Kaune tokiai sąveikai nebuvo sąlygų, nes atrodo, kad nebuvo likę radikalų<sup>82</sup>.

Kiek įtikinamesnis atsakymas — konspiracijos priemonės, kurių buvo griebtasi rengiant atsišaukimus. Tačiau ir čia rastume prie ko prikibti. Visiškai išvengti represijų nepavyko (pavyzdžiui, cypėje buvo uždarytas S. Banaičio spaustuvės prievaizdas B. Bauža), nors pagrindinių veikėjų vokiečiai nepalietė. O sausio 18 d. Kaune okupacinė administracija laikinam Žemaitijos vyskupijos valdytojui kun. J. Stakauskui padiktavo sutartį, kuria buvo numatyta mokėti algas dvasininkams ir kategoriškai draudžiama jiems kištis į politinę veiklą<sup>83</sup>. Tuo pačiu metu nutrūko S. Banaičio dar 1915 m. pabaigoje pradėtas lietuvių ir lenkų veikėjų dialogas dėl bendros veiklos ginant Kauno gyventojų reikalus. Kaune, kaip ir Vilniuje, kilo tautinių vaidų dėl vienos ar kitos kalbos vartojimo bažnyčiose, dėl vyskupo įgaliojimų (Žemaičių vyskupas P. Karevičius, karo audrų nublokštas, gyveno Rusijoje) ir pan.<sup>84</sup>

Be abejo, išvardytų faktų pakanka tik kelti hipotezei, jog vokiečiai kontroliavo padėtį, neleido peržengti neleistinos ribos,

tačiau jų nepakanka kelti prielaidai, kad vokiečiai buvo suintesuoti atsišaukimo pasirodymu ir ypač jo išplitimu už Oberosto ribų. Tiesa, minėtame A. Dambrausko straipsnyje užsimenama apie V. Gaigalaičio koncepcijos, išdėstytos knygelėje „Die litauisch-baltische Frage“, įtaką LDK atkūrimo idėjai. Ši įtaka pasireiškė tuo, kad analogiškai V. Gaigalaičio didlietuvių—latvių buferinės valstybės sumanymui LDK įsivaizduota visų pirma kaip lietuvių ir latvių valstybė, o antra, jai buvo skiriamas buferio tarp germanų ir slavų (rusų) pasaulių vaidmuo<sup>85</sup>. Kita vertus, jau ne kartą turėjome progą įsitikinti, kad Lietuvos ir Latvijos kombinacija buvo populiarė tarp lietuvių ir be V. Gaigalaičio pagalbos. Nors ir nevienodai interpretuojama, tačiau tokia galimybė buvo svarstyta dar 1914—1915 m. tiek Lietuvoje, tiek emigracijoje JAV, tiek Šveicarijoje\*.

Vis dėlto 1916 m. sausio 6 d. atsišaukimo istorijoje yra viena „balta dėmė“— LDK atkūrimo postulatų ir Konstitucijos pateikimas į Europos spaudą. Kaip jie ten atsидūrė? Mat historiografijoje klaidingai teigiama, kad dokumentų tekstus išvežė J. Purickis. Jis to padaryti negalėjo, kadangi tuo metu buvo ne Kaune, o Fribūre, Šveicarijoje, kur steigė Generalinį komitetą karo aukoms Lietuvoje šelpti<sup>86</sup>. Pirmą kartą karo laikotarpiu J. Purickis Lietuvoje lankysis tik 1917 m.<sup>87</sup>

Deja, tiesioginių duomenų, kurie leistų aiškiai atsakyti į šį klausimą, nėra išlikusių, todėl toliau pateikiamos dvi versijos yra gana hipotetiškos. Tačiau tik jos gali padėti „nuspalvinti“ mūsų „baltą dėmę“.

Pasak pirmosios versijos, reikėtų prisiminti J. Gabri-Paršaitį ir trumpam grįžti į 1915 m. vasaros pabaigą. Ši data — lemtinga LIB vedėjo biografijoje: tuomet jis nusprendė ne tik apsigyventi neutralioje Šveicarijoje, į Lozaną perkelti „Les Annales des Nationalités“ bei „Pro Lituania“ leidimą, bet ir pasinerti į įprastą Šveicarijos politiniam klimatui intrigu pasaulį.

1915 m. liepos—rugpjūčio mėn. J. Gabrys aktyviai mezgė naujas pažintis, vėrė duris naujoms iniciatyvoms. Lozanoje jis susipažino su Ukrainiečių biuro vadovu grafu M. Tiškevičiumi<sup>88</sup>. Netrukus į Romą popiežiui nuskriejo jų pasirašyta telegrama su prašymu sustabdyti rusų kariuomenės savivalę Lietuvoje bei Ukrainoje<sup>89</sup>. Ženevoje LIB vedėjas susitiko su T. Masaryku. Netrukus

---

\* Išskirtini trys argumentai, kuriais lietuvių veikėjai grindė arba iš kurių kildino bendro lietuvių ir latvių valstybingumo idėją: 1) genetinis lietuvių ir latvių artumas, bendrą kilmę; 2) geopolitiniai Lietuvos ir Latvijos kombinacijos pranašumai; 3) protestantizmas — katalikybės atsvara, valstybės pažangos garantas. Plačiau žr.: *Šliūpas J.* Lietuvos laisvė.—Brooklyn, New York, 1917.—P. 6—7, 10 ir kt.

pasirodė specialus čekams skirtas „Les Annales des Nationalités“ numeris. Ten pat, Ženevoje, J. Gabrys aplankė latvių poetą Keninščą, kuris jį įvedė į latvių emigrantų aplinką<sup>90</sup>. Rugsėjo 3—4 d. Berne organizuota lietuvių ir latvių konferencija, be kita ko, pasmerkė vokiečių kariuomenės žiaurumus Lietuvoje ir Latvijoje. Pagaliau rugsėjo pradžioje Berne J. Gabrys lankėsi ir pas G. Rombergą. Vokietijos pasiuntiniui jį rekomendavo V. Stepankivskis, ukrainietis, M. Tiškevičiaus sekretorius, bendradarbiavęs su vokiečių atstovybe.

Nėra visiškai aišku, apie ką šnekėjosi J. Gabrys ir G. Rombergas. Žinoma, kad LIB vedėjas įteikė memorandumą apie padėtį Lietuvoje. Pasiuntinys nusiuntė telegramą Užsienio reikalų ministerijai, joje pažymėjo, kad lietuvis darė „protingo žmogaus išpūdį“<sup>91</sup>. Matyt, pokalbyje buvo aptarta ir politinės Lietuvos ateities tema. Taip manyti galima turint galvoje J. Gabrio veiklos specifiką: jo užmegzti kontaktai tuoj pat vienaip ar kitaip įgydavo konkrečias formas. Štai ir po minėto susitikimo J. Paršaitis pasirūpino informacijos „Lietuvos Karalystė“ išspausdinimu Berne „Bund“. 1915 m. rugsėjo 11 d. ją perspausdino Paryžiaus „Le Temps“, rugsėjo 14 d.—Šveicarijoje lenkų leista „Polonia“. Informacija skelbė, kad vokiečiai žada įkurti nepriklausomą Lietuvos Karalystę, kurios sostą užims jauniausias Vilhelmo II sūnus princas Eitelis-Fritzas<sup>92</sup>. Suprantama, savo atsiminimuose aprašydamas šį epizodą J. Gabrys suteikė jam tik propagandinio triuko prasmę (išgarsino Lietuvos vardą) bei reikšmę (sutaupė šimtus dolerių) ir jau jokių būdu neužsiminė apie vizitus pas G. Rombergą\*.

Rugsėjo 2 d. LIB vedėjas dar kartą aplankė G. Rombergą ir paprašė leidimo vykti per Vokietiją į Stokholmą, kur planavo susitikti su M. Yču. Pasiuntinybė kreipėsi į Berlyną, ir rugsėjo 14 d. Užsienio reikalų ministerija sutiko išduoti pasą kelionei

\* Štai kaip J. Gabrys pasakoja apie savo sumanymą paleisti Lietuvos Karalystės „anti“: „Apie Lietuvą nebebuvo kalbama nei kaip apie tautą, nei kaip apie valstybę, tačiau kas būtų, jei būtų imta ir numatyta tokios tautos ar tokios valstybės valdymo forma? [...] Juk interesas skatina atsirasti kapitalą, karūna sukelia karaliaus įvaizdį, o jis yra susijęs su valstybės, kurioje šis karalius viešpatauja, sąvoka“ (Vers l'Independance Lithuanienne. Faits, impressions, souvenirs. 1907—1920.—Lausanne, 1920.—P. 78). Čia reikia pabrėžti, kad mus dominantys įvykiai vyko legitimistinėje Europoje. Net netolima XX a. pradžios istorija bylojo, jog praktiškai kurti valstybę pradama nuo karūnos, t. y. nuo monarcho asmens. Ryškiausias tokios praktikos pavyzdys būtų 1913 m. Albanijos precedentas (žr.: Aronson T. Crowns in conflict: The triumph and the tragedy of European Monarchy 1910—1918.—London, 1986.—P. 75—83). 1914 m. pabaigoje—1915 m. pradžioje ir T. G. Masarykas savo valstybės programą pradėjo įgyvendinti sprenddamas Čekijos sosto klausimą. Žr.: Dr. Masaryk T. G. The Making of a State. Memories and Observations. 1914—1918.—New York, 1927.—P. 7—8.

reicho teritorija<sup>93</sup>. Spalio pradžioje J. Gabrys pasirodė Švedijos sostinėje, tačiau prieš tai dar buvo sustojęs Tilžėje. Anot J. Gabrio, čia jis turėjo „susisiekti su kai kuriais mūsiškiais ir gauti iš jų vertingų naujienų“<sup>94</sup>. Kaip žinoma, Tilžėje veikė nedidelė mažlietuvių veikėjų grupė (M. Ašmys, E. Jagomastas), kartais apsilankydavo V. Gaigalaitis. Tačiau šiame mieste dar tebebuvo įsikūrusios ir Lietuvos karinės valdybos įstaigos. Sprendžiant iš V. Steputaičio 1915 m. lapkričio mėn. raporto Užsienio reikalų ministerijai, su juo, o ne su kuo kitu susitiko LIB veikėjas. V. Steputaitis, lydėjęs J. Gabrį iki Kopenhagos, rekomendavo Vilhelmštrasei pradėti su lietuvių veikėju glaudžiai bendradarbiauti<sup>95</sup>.

Beje, Stokholme pasikartoję Berno istorija. Atvykę iš Petrogrado, M. Yčas ir S. Šilingas galėjo švedų laikraščiuose perskaityti J. Gabrio iniciatyva pasirodžiusias publikacijas. Jose buvo rašoma, kad Lietuva po karo viliasi susilaukti nepriklausomybės, o Lietuvos sienos, sutapdamos su istorinėmis ribomis, sieks Minską, Mogiliovą, Kijevą ir nepriklausoma valstybė turės 15 milijonų gyventojų<sup>96</sup>.

Rusijos lietuvių atstovai užsipuolė LIB vedėją už tikrovės neatitinkančių žinių platinimą, tačiau oficialiai jų nepaneigė. Konfliktą užgesinti padėjo J. Gabrio nuolankumas spalio 8—11 d. Stokholme vykusiuose pasitarimuose, pavadintuose Pirmąja lietuvių konferencija. Paršaitis ne tik sutiko su nuomone, kad apie Lietuvos nepriklausomybę bus kalbama tik tada, kai paaiškės, jog Rusija pralaimėjo karą, bet ir apskritai neprieštaravo pasiūlymui be pakeitimų priimti S. Šilingo surašytus nutarimus<sup>97</sup>. Nutarimuose nėra nieko ypatingo, kad reikėtų juos čia visus pateikti. Pagrindinė mintis tokia: šalpos, propagandos ir politinėje veikloje lietuviai įvairiuose kraštuose turi „nuplėšti nuo savęs visus svetimus rūbus bei skudurus“. Kas čia buvo turima omenyje, pasiaiškinsime kitame skyriuje. Dabar tik pažymėsime, kad atsižvelgiant į tai LIB buvo raginamas ir toliau užkirsti „kelį lenkų unijos monams“<sup>98</sup>. Šiuose žodžiuose gal ir nebūtų nieko keisto: J. Gabrio antilenkiškumas, kurį jis viešai demonstruodavo, nebuvo paslaptis. Pagaliau 1916 m. sausio—kovo mėn. „Pro Lituania“ numeriuose spausdinti straipsniai bylojo, kad J. Gabrys, sąžiningai vykdydamas konferencijos nutarimus, savo linijos neatsisako. O straipsniuose LIB vedėjas griežtai kritikavo 1915 m. spalio pradžioje aštuonių lenkų partijų Vokietijos vyriausybei įteiktą memorandumą, kuriame buvo siūloma prie Lenkijos Karalystės prijungti tris Lietuvos gubernijas<sup>99</sup>.

Bet štai W. Sukiennickis yra suabejojęs, ar J. Gabrys, be atodairos taikęs savo žurnalistinius metodus, šį kartą neblefavo, W. Sukiennickiui kituose šaltiniuose nepavyko aptikti nė men-

kiausios užuominos, apie toki lenkų memorandumą<sup>100</sup>. Deja, Stenfordo universiteto profesorius nepateko į Rusijos archyvus, kuriuose saugomi caro Rusijos Užsienio bei Vidaus reikalų ministerijų dokumentai. O tarp jų yra išlikusios ne tik minėto memorandumo kopijos vokiečių, prancūzų, rusų kalbomis, bet ir aprašymai, kaip jos čia pateko. Vidaus reikalų ministerija gavo jas iš savo agentūros Dūmoje, o ši — iš M. Yčo, kai jis grįžo iš Stokholmo<sup>101</sup>. S. Sazonovo žinybai dokumento kopiją atsiuntė V. Svatkovskis, savo ruožtu konfidencialiai gavęs ją Šveicarijoje iš lietuvių. Vietoje komentaro V. Svatkovskis perdavė 1916 m. sausio 3 d. pokalbio su R. Dmowskiu stenogramą: endekų lyderis neatmetė galimybės, kad toks memorandumas buvo įteiktas, nors taip pat siūlė patikrinti, ar vokiečiai, bandydami sukiršinti lenkus su rusais ir taip sustabdyti Pavyslio gubernijų liberalizacijos programos vykdymą, nepakišo lietuviams klastotės. V. Svatkovskis žadėjo tą padaryti<sup>102</sup>. Kaip baigėsi tas patikrinimas, nežinoma, tačiau yra pagrindo tvirtinti, kad politinė nuojauta R. Dmowskio nepagavo. 1915 m. spalio mėn. V. Steputaitis galėjo J. Gabriui įduoti memorandumo tekstą, o šis — perduoti jį M. Yčui, vėliau — V. Svatkovskiui, su kuriuo buvo pažįstamas.

Antraip sunku patikėti, kad LIB vedėjas, suklastojęs toki dokumentą, 1915 m. lapkričio mėn. drįso įteikti G. Rombergui laišką-pareiškimą, adresuotą T. Bethmannui-Hollwegui. O jame J. Gabrys kategoriškai stojo prieš memorandumė išdėstytus teiginius ir pranešė, kad jis ką tik dalyvavo žymių Lietuvos visuomenės veikėjų susirinkime, kuris vienu balsu patvirtino tokias išvadas: 1) Lietuvos grįžimas į Rusijos sudėtį būtų nelaimė; 2) Lietuvos įtraukimas į Lenkijos teritoriją, kaip to nori lenkai, nepageidautinas; 3) vienintelė priimtina išeitis yra visiškas Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas<sup>103</sup>.

Būtent po šio laiško-pareiškimo J. Gabrys atsidūrė reicho institucijų dėmesio centre. Pažymėtina, kad Užsienio reikalų ministerija, „stumdama“ LIB vedėjo bylą imperijos kanceliarijoje, pabrėžė ne jo antilenkiškumą, bet glaudžius kontaktus su Prancūzija<sup>104</sup>. Lapkričio pabaigoje Berlynas davė sutikimą G. Rombergui dirbti su J. Gabriu.

Neformalaus kontrakto sąlygos buvo aptartos 1916 m. sausio 9—11 d. Štutgarte. J. Gabrys sutiko nutraukti antivokišką ir pradėti antirusišką propagandą, leisti vokiečių kalba žurnalą „Litauen“, rašyti straipsnius „Dabarčiai“. Už juos J. Gabriui buvo pažadėta kas mėnesį mokėti po 1000 markių<sup>105</sup>.

Nėra abejonių, kad LIB vedėjas jautė, kuo kvepia tokio pobūdžio ryšiai su vokiečiais. Tačiau tik jie vėrė galimybes susisiekti su okupuotu kraštu. Dar lapkričio 8 d. jis nesėkmingai kvietėsi

V. Gaigalaitį atvykti į Lozaną ir aptarti sumanymą Šveicarijoje įkurti Lietuvių nacionalinį komitetą. Bandymai įtikinti G. Rombergą (Užsienio reikalų ministerija), kad A. Smetonos ir keleto kitų lietuvių veikėjų atvykimas į Šveicariją yra tikslingas, buvo taip pat nesėkmingi<sup>106</sup>. Tad, kai Vokietijos pasiuntinys Berne pasiūlė susitikti Štutgarte ne su A. Smetona, o su V. Steputaičiu, J. Gabrys ilgai nedvejojo. Kuo baigėsi šis susitikimas, jau žinome. Tačiau manytume, kad Štutgarte J. Gabrys buvo supažindintas ir su tuo, kokios politinės nuotaikos vyravo Lietuvoje. Neatmestina nuomonė, kad V. Steputaitis galėjo atsivežti ir mus dominančių LDK atkūrimo postulatų bei Konstitucijos tekstus. Dar sausio 8 d. V. Steputaitis buvo Kaune ir susitiko su A. Dambrausku. Tiesa, šio dienoraštyje užfiksuota tik viena pokalbio detalė: V. Steputaitis informavo, kad padėjo lietuviams Vilniuje<sup>107</sup>. Daug išraiškingesnis būtų A. Dambrausko palinkėjimas J. Gabriui. Jį vasario 24 d. laiške LIB vedėjui pacitavo M. Ašmys: „Dar geriau Jums bus veikti po to, kai galėjote susitikti su p. Steputaičiu.“<sup>108</sup>

Bet galima spėti, kad būta ir kito kauniečių atsišaukimo kelio į Europą. Antroji versija gal net padėtų išsiaiškinti, kodėl istoriografijoje neabejojama kunigo J. Purickio indėliu šioje akcijoje.

Pačioje 1916 m. pradžioje išties į Kauną buvo iš užsienio atvykęs lietuvių kunigas. Tik ne J. Purickis, kaip 1933 m. prisiminė sausio 6 d. atsišaukimo rengėjai A. Dambrauskas, S. Banaitis, J. Kriauciūnas, bet J. Žilius<sup>109</sup>. Beje, tai buvo antras jo vizitas į Oberostą (pirmą kartą lankėsi 1915 m. lapkričio mėn.<sup>110</sup>). Atvyko J. Žilius iš Berlyno. Išvyko taip pat Berlyno kryptimi. O vasario 6 d. jis jau pasirodė Šveicarijoje<sup>111</sup>. Tokios niekieno netrukdomos kelionės, juolab į Oberostą, į kuri negalėdavo patekti net Reichstago deputatai, vargu ar buvo įmanomos be įtakingų asmenų sankcijos. O ir iš J. Žiliaus kalbų vasario 12—14 d. Fribūre įvykusioje lietuvių konferencijoje, vasario 15 ir 18 d. Generalinio komiteto karo aukoms Lietuvoje šelpti valdybos posėdžiuose galima suprasti, kad lietuvių kunigas turėjo Berlyne pakankamai gerus ryšius. Pavyzdžiui, komiteto valdybai jis žadėjo organizuoti netrukdomą surinktų lėšų persuntimą į Kauną arba Vilnių<sup>112</sup>. Konferencijoje sakėsi galįs leisti Berlyne prolietuvišką laikraštį<sup>113</sup>. Kaip žinoma, panašaus pobūdžio periodinius leidinius Berlyne, Vokietijos užsienio reikalų ministerijos globojami, leido ukrainiečiai ir lenkai<sup>114</sup>. Vadinas, nesunku numanyti, kur vedė J. Žiliaus ryšiai. Galimas daiktas, kunigas, jais pasinaudojęs, atvežė į Šveicariją ir kauniečių atsišaukimą. Kai Šveicarijos spauda paskelbė žinią apie LDK atkūrimą, o paskui išspausdino minėtos Fribūro konferencijos nutarimus, datuotus kovo 1—5 d., ir nurodė vyks-

mo vietą — Berną, atidus skaitytojas būtų pastebėjęs tų faktų sąryšį.

Nutarimai bylojo, kad lietuviai svarstė istorinės Lietuvos—Lenkijos unijos klausimą ir nusprendė laikyti šią uniją nustojusia faktiškos ir juridinės galios dar XVIII a. pabaigoje, kai žlugo abi valstybės. Atsižvelgdami į šią aplinkybę, lietuviai palinkėjo lenkams išsikovoti nepriklausomybę ir paskelbėimą Lietuvos likimą į savo rankas bei taikos konferencijoje reikalauti grąžinti visišką laisvę ir nepriklausomybę<sup>115</sup>.

Šiuo atžvilgiu būtų įdomus dar vienas dalykas. Konferencijoje svarstant, skelbti ar neskelbti nutarimus, J. Žilius nedviprasmiškai užsiminė, kad vokiečiai ypač paisyti užsienio lietuvių balso, pareiškto spaudoje<sup>116</sup>. Tačiau praktika parodė, jog daugiausia dėmesio nutarimams ir konferencijai skyrė ne vokiečiai, o rusai.

V. Svatkovskis, pridėjęs savo komentarus, nusiuntė nutarimų tekstus į Petrogradą. Sprendžiant iš komentarų, Rusijos užsienio reikalų ministerijos informatorių jaudino ne nepriklausomybės Lietuvai reikalavimas, bet faktas, kad konferencijoje dalyvavo ir Lietuvos dvarininkai, Fribūro komiteto nariai. Jis niekaip negalėjo suprasti, kodėl polonizuota dvarininkija pritarė Lietuvos atskirumo nuo Lenkijos idėjai. V. Svatkovskis savo komentarus grindė informacija, gauta iš neįvardytų lietuviškų šaltinių<sup>117</sup>. Todėl, deja, negalime pasakyti, kas konkrečiai įbruko V. Svatkovskiui dezinformaciją — nė vienas iš dvarininkų, Generalinio komiteto karo aukoms Lietuvoje šelpti narių, lietuvių konferencijoje Fribūre (Berne) nedalyvavo\*.

\* \* \*

Trumpai reziumuojant visų pirma derėtų pabrėžti, kad tik nuodugnė 1915 m. pabaigos—1916 m. pradžios įvykių analizė leidžia suprasti, kodėl, nepaisant komplikuotos ir iš pirmo žvilgsnio nepalankios situacijos, lietuvių politinė programa buvo toliau brandinama. Geopolitinės permainos atvėrė duris naujoms lietuvių grupuočių iniciatyvoms, leido garsiai prašnekti apie tai, kas iki

---

\* 1916 m. vasario 12—14 d. Fribūre įvykusioje lietuvių konferencijoje dalyvavo kun. V. Daumantas-Dzimidavičius, J. Gabrys, kun. J. Purickis, kun. A. Steponaitis, S. Šalkauskis, J. Tumėnas, kun. A. Viskantas, kun. J. Žilius. Nustatyta iš: *Čepėnas P.* Naujųjų laikų Lietuvos istorija.— Chicago, 1986.— T. 2.— P. 427; *Steponaitis A.* Atsiminimai. 1914—1919.— K., 1940.— P. 50; Protokoly mów S. Szałkowskiego na dwóch posiedzaniach Zarządu Komitetu Generalnego nie-sienia pomocy ofiarom wojny w Litwie // VUMB RS.— F. 140.— S. v. 79.— Atskiri nenumeruoti lapai.

tol daugiau buvo tik neišsakomų apmąstymų objektas. Antra vertus, reikia pažymėti, kad dėl konkrečios vokiečių politikos lietuvių veikla, sumanymai įgyvendinti valstybingumą ėmė darytis mažiau savarankiški.

## ŠALIN NUO RUSIJOS

Ką reiškė lietuvių politikai posūkis į Vokietiją? 1916 m. balandžio mėn. tikriausiai nedaugelis lietuvių veikėjų galėjo aiškiai atsakyti į šį klausimą. 1916 m. liepos mėn. atsakymas, galima sakyti, buvo suformuluotas.

1916 m. pavasarį bent jau Vilniaus „Inteligentų būryje“ su Rusija sieti ateities perspektyvų nebandė nei radikalai, nei konservatoriai. 1914—1915 m. dominavusi politinė linija su jos Lietuvos valstybingumo Rusijoje idėja nebeturėjo pagrindo, o naująją su nepriklausomybės postulatu dar reikėjo pagrįsti.

Balandžio 24 d. J. Šaulys, A. Smetona, J. Basanavičius, P. Klimas ir P. Dogelis pripažino, kad kombinacija su Vokietijos vadovaujama „Vidurio Europos“ sistema yra perspektyvi, nes tuomet lietuviai galės atsiplėšti nuo Rusijos. Tačiau iš vokiečių pareikalauta politinio Lietuvos savarankiškumo garantijų: demokratiška Lietuva 1905 m. Vilniaus Seimo platforma, apsisprendimo teisė kultūriniam bei tautiniam gyvenimui ir pasirenkant politinę-valstybinę formą, išėjimas į jūrą ir sostinė Vilnius<sup>1</sup>.

Garantijų vokiečiai nedavė, jie paprašė aiškiau suformuluoti politinę programą, o prieš tai dar pasiūlė pasirašyti Rusijos Pavergtų tautų lygos kreipimąsi į JAV prezidentą W. Wilsoną (kreipimėsi išvardijamos Rusijos skriaudos suomių, baltų, lietuvių, gudų, lenkų, ukrainiečių, gruzinų tautoms ir reikalaujama gelbėti nuo visiško išnaikinimo).

Lietuviai, nors ir nesulaukė pageidaujamų įsipareigojimų, nutarė pasirašyti kreipimąsi bei parengti naują deklaraciją<sup>2</sup>. Formaliai žiūrint, ir jie vokiečiams nesiangažavo. Juolab kad birželio 10 d. vyriausiajam Rytų karo vadui įteiktame memorandume buvo drąsiai apeliuota į nepriklausomybę<sup>3</sup>. Tačiau praktiškai lietuvių politinė linija vis dėlto atsідūrė Vokietijos strateginės politikos fartyje.

Vokiečiai nieko nelaidavo, bet atvėrė galimybę pasirodyti pasauliui ir, be to, atkakliai pageidavo išvysti lietuvių etnopolitinę programą. Lietuviai parodytą dėmesį suprato kaip ženklą pradėti neoficialius, „diplomatinius“ kontaktus su įvairaus rango vokiečių

pareigūnais ir manė, jog yra pripažinti politiniu ir svarbiausiu Oberosto subjektu. Neatsitiktinai balandžio pabaigoje „Inteligentų būrys“ buvo performuotas į mažesnę Lietuvos diplomatijos grupę (be jau minėtų asmenų, jai priklausė J. Vileišis, A. Janulaitis, A. Stulginskis, J. Stankevičius, J. Bakšys, S. Kairys, M. Biržiška). Anot P. Klimo, visi jos nariai juto, jog „per tuos popiergalius su lietuviais kvočiasi pats Bethmann-Hollwegas, kuris neseniai rasi pirmą kartą lietuvių vardą pasauliui iš valdžios lūpų paskelbė“<sup>4</sup>.

Suprantama, dėl įvairių priežasčių partneriai nebuvo lygiaverčiai. Vokiečiai diktavo žaidimo taisykles. Lietuviai nenorėjo būti eliminuoti, tad turėjo paisyti jų. Vokiečiai nesiuolė garantijų, bet paskelbė negražinsią Lietuvos Rusijai (T. Bethmannas-Hollwegas), žadėjo apsaugoti nuo Lenkijos (Suvalkų guberniją) ir užkirsti kelią polonizacijos pavojams (kan. Pacevičius, Beckerathas-Pohlis). Iš lietuvių birželio 10 d. memorandumo išplaukė, kad pikčiausios lietuvių tautos priešės yra Rusija, Lenkija ir didžioji Lietuvos lenkiškosios visuomenės dalis. Pabrėžė, kad kariaujančios valstybės pasiskelbė kovojančios dėl pavergtų tautų išvadavimo, pareiškimo autoriai apeliavo į tautinės laisvės principą, savo tautos išskirtinumą, norą išlaikyti ir plėsti gimtąją kalbą, tautinę, dvasinę ir medžiaginę kultūrą, todėl siūlė dar rusų išdraskytą kraštą sujungti į vieną politinę teritoriją — Kauno guberniją, mažiausiai 3/4 Suvalkų gubernijos su Suvalkais, mažiausiai pusę Vilniaus gubernijos (Trakų, Švenčionių, Vilniaus, pusė Lydos ir trečdalis Ašmenos apskričių), nedidelę Gardino gubernijos dalį ir Kuršo dalį su Palanga. Be to, memorandume pažymėta, kad Lietuvai reikalingas išėjimas į jūrą ir prekybinis uostas, nepriklausoma bažnytinė organizacija bei demokratiškai išrinktas Seimas Vilniuje<sup>5</sup>.

Memorandumą rašė A. Smetona<sup>6</sup>, todėl būtų galima teigti, kad memorandumo tezės, nors ir atitiko vokiečių nurodytas gaires, atitiko ir lietuvių konservatorių platformą. O tokiu atveju kalbėti apie lietuvių politikos posūkį į Vokietiją 1916 m. balandžio mėn. nėra pagrindo. Maža to, prekybinio uosto reikalavimą galima sieti su aliuzija į Klaipėdą, t. y. į Mažąją Lietuvą.

Tačiau būtent teritorinėje programoje randamas vienas momentas, leidžiantis galvoti apie posūkį. Ta etnografinėmis kvalifikacijomis apibrėžta (dainų melodijos, pasakos, papročiai, religija, būdas, kilmė, išvaizda) Lietuva buvo be didžiosios Gardino gubernijos dalies, o tai reiškė tiek konservatorių, tiek radikalų — beje, redagavusių memorandumą, — teritorinių projektų pataisą.

Be abejo, pataisa buvo padaryta logiškai. Apskritai memorandumu buvo modeliuotas Lietuvos valstybingumas lietuvių etnoso pagrindu ir aiškintas griežtas etnopolitinis Lietuvos atskirumas nuo kaimyninių Rusijos bei Lenkijos, o minėta konkrečia pataisa

buvo atsiribota dar nuo vienos kaimynės — Gudijos. Ir vis dėlto manytume, kad šią pataisą suponavo ne tiek vidinis pareiškimo dėsningumas, kiek vokiečių sugestijos.

Vokiečiai sakėsi nežiną, kas bus Gudijai. Lietuviai suskubo nuo jos atsiriboti. Bet drauge vokiečiai užsiminė, kad juos domina ir gudų politiniai siekiai. Vadinasi, vokiečiai neketino pamiršti gudų, tad ir lietuviai nelinko nutraukti su pirmaisiais kontaktų. Kaip jau minėta, Lietuvos diplomatijos grupė su Gudų tautinio komiteto atstovais sudarė LDK Konfederacijos Laikinąją Tarybą. Tiesa, gegužės 21 d. ji virto tiesiog Lietuvių ir gudų nuolatinė komisija, tačiau naujas vardas reikalo esmės nekeitė. Birželio 4 d. abi pusės patvirtino, kad laikysis anksčiau paskelbtos Konfederacijos platformos, nors su viena reikšminga išlyga — tik lietuviai ir gudai sudaro vokiečių okupuotos Lietuvos bei Gudijos pagrindą<sup>7</sup>.

Taigi lietuvių politinė linija susidvejinė. Priklausomai nuo eventualumų prioritetas buvo teikiamas arba konservatorių, arba radikalų programoms. Objektiviai tai rodė tam tikrą lietuvių politikos brandą. Bet vertinant šį epizodą negalima neatkreipti dėmesio į vokiečių politikos gudrybes skatinant tas dvi tendencijas ir tarsi laukiant, kuri iš jų laimės ar kuri iš jų bus naudingesnė.

Kalbėdami apie naudingumą, turime omenyje konkrečias, 1916 m. pavasarį ir vasarą tarptautinėje politikoje išryškėjusias peripetijas, susijusias ir su Vokietija. Tiesa, karinių operacijų aktyvumas vasario—liepos mėn. (mūšiai prie Verderno, Naročės, Polesėje) lyg ir patvirtino, jog tiek Vokietija, tiek kitos didžiosios valstybės tikisi pergalę pasiekti karo, o ne diplomatijos priemonėmis. Tačiau vadovaujančiuose sluoksniuose vis dažniau buvo susimąstoma, kada ir kaip užbaigti karą, kad dėl jo nekiltų naujų karų.

Apie Berlyno vykdytus separatinės taikos zondažus jau rašėme. Ta pačia proga norėtume paminėti ir kitą sostinę, kurioje panašaus pobūdžio iniciatyvų taip pat kilo,— Vašingtoną. Baltieji rūmai, karo pradžioje paskelbę neutralitetą, anaip tol nemanė likti nuošaliai nuo pasaulio įvykių. Jau 1914 m. vasarą W. Wilsono aplinka parengė naują užsienio politikos koncepciją, siūliusią Amerikai atskirti nuo kariaujančių blokų pagrindinius elementus — Vokietiją ir Didžiąją Britaniją, sulieti jų galią su savąja ir padiktuoti naujos pasaulėtvarkos sąlygas<sup>8</sup>. Kokios tos sąlygos, koks pasaulėtvarkos veikimo mechanizmas, ar įmanoma į bendrą schemą įtraukti kitas valstybes (Prancūziją, Japoniją), — tai turėjo tapti Vašingtono derybų su Berlynu bei Londonu objektu.

1914 m. gruodžio mėn. vokiečiai ir britai sutiko su amerikiečiais apsvarstyti kompromiso sąlygas, ir 1915 m. sausio—balan-

džio mėn. į Europą buvo komandiruotas prezidento emisaras pulkininkas E. House'as. Tačiau pulkininko misija nebuvo sėkminga. Nė viena iš pusių nepanoro nusileisti, nors abi pripažino, kad ateityje reikia sukurti tokią pasaulinę organizaciją, kuri sugebėtų efektyviai užkirsti kelią konfliktams<sup>9</sup>. Baltieji rūmai atkreipė dėmesį į šią mintį ir 1915 m. antrojoje pusėje sukonkretino ją Tautų Lygos projektu. Lyga būtų gynusi kiekvieną tautą nuo agresijos ir garantavusi nusiginklavimo procesą<sup>10</sup>.

1916 m. sausio—kovo mėn. E. House'as vėl lankėsi Europoje. Šį kartą pulkininkas turėjo W. Wilsono instrukcijas paspausti abi puses ir, be kita ko, pabrėžti, kad JAV pasirinks tą aljansą, kuris sieks laiduoti tautų apsisprendimo teisę. Dėl įvairių priežasčių prezidento emisarui ir šį kartą nepasisekė. Galimas daiktas, daugiausia įtakos tokiai įvykių baigčiai turėjo Vokietijos admiraliteto užsispyrimas žengti neriboto povandeninio karo link. Toks vokiečių žingsnis ne juokais kėlė grėsmę JAV prekybos jūromis laisvei ir balandžio—gegužės mėn. vos nesibaigė diplomatinį santykių nutraukimu. Galbūt įtakos turėjo tai, kad britai skubėjo paskelbti amerikiečius savo sąjungininkais ir tuo pat metu žiauriai malšino airių sukilimą<sup>11</sup>. Tačiau nepriklausomai nuo antrosios E. House'o misijos baigties JAV tarpininkavimas tiek Antantės, tiek Centrinų valstybių politikoje paliko pėdsakų. Pavyzdžiui, Antantė 1916 m. pavasarį ėmė aktyviai kištis į Lenkijos reikalus, skatino Petrogradą pagaliau priimti konkretų sprendimą ir taip užkirsti kelią vokiečių bei austrų propagandai<sup>12</sup>. Vokietija ėmėsi organizuoti vadinamąją *Los von Russland* („Šalin nuo Rusijos“) kampaniją, kuria buvo siekiama atkreipti pasaulio visuomenės dėmesį į Rusijos engiamų tautinių mažumų likimą.

Kampanijai vadovavo Vokietijos užsienio reikalų ministerijos Propagandos skyriaus šefas O. Wesendonckas. Sumanymą inicijavo ir detalizavo baronas F. von der Roppas<sup>13</sup>. Šią pavardę toliau dar ne kartą rasime, todėl siūlytume skaitytojams geriau susipažinti su pačiu asmeniu.

F. Roppas gimė 1879 m. spalio 21 d. Daudžgiriuose, prie Biržų, Pabaltijo vokiečių protestanto ir rusės stačiatikės iš Gurjevų giminės šeimoje. Iki 8 metų sūnų augino motina, mat tėvas daugiausia laiko praleisdavo Vokietijoje ir Anglijoje. Sakoma, jog vaikystėje, ne be lietuviškos įtakos, Friedrichas ne tik pramoko lietuviškai, bet ir karštai pamilo gimtinę. Tiesa, netrukus tėvas išsivežė sūnų į Vokietiją, kur šis baigė aukštąsias studijas. Tapęs diplomotu kasybos inžinieriumi, F. Roppas kurį laiką dirbo Konge. Čia užmezgė ryšius su būsimoju reicho kolonijų valstybės sekretoriumi W. Solfu ir pamažu darė diplomatinę karjerą. Etiopija, Didžioji Britanija, JAV, o karo išvakarėse ir Austri-

ja-Vengrija — tai tik keletas jo misijų maršrutų. Tačiau bene svarbiausios pažintys jo laukė Hamburge. Į energingą, inteligentišką, mokantį kelias kalbas baroną atkreipė dėmesį stambiausios pasaulyje laivybos monopolijos „Hamburgas—Amerika“ generalinis direktorius A. Ballinas. Krito F. Roppas į akis ir M. Warburgui, to paties vardo banko namų savininkui<sup>14</sup>. Abu žydų magnatai Vokietijoje garsėjo ne tik biznio, bet ir politikos pasaulyje. Ypač įtakingas buvo A. Ballinas — kaizeriui ir kancleriui artimas asmuo, savas žmogus Vilhelmštrasėje. Vaizdžiu vokiečių istoriko G. Hallgarteno apibūdinimu, kai kuriais laikotarpiais jo laivai vilkdavo buksyru visą Vokietijos imperiją ir jos politiką<sup>15</sup>.

Prasidėjus karui, A. Ballinas buvo priešakinėse gretose tų veikėjų, kurie gynė pasaulinės politikos (*Weltpolitik*) koncepciją. Šios koncepcijos šalininkai, kritikuodami, pasak jų, ribotą „Vidurio Europos“ sumanymą, ragino labiausiai stengtis įsiviešpatuoti jūrose ir kolonijose. Tačiau A. Ballinas manė, kad vokiečiams per šį karą tokio tikslo nepavyks pasiekti, nes jie neįstengs sutriuškinti visų savo priešų ir ypač Anglijos. Todėl jis siūlė reikalingus ateičiai atramos taškus rasti sudarant su Didžiąja Britanija kompromisinę taiką<sup>16</sup>.

A. Ballino pavedimu nuo 1915 m. pavasario iki 1916 m. sausio 20 d. F. Roppas atliko dvi informacinio pobūdžio keliones į Angliją ir JAV. Grįžęs pateikė keletą memorandumų, kuriuose nagrinėjo galimybes sudaryti separatinę taiką su anglais, taip pat pateikė pasiūlymų, kaip, išnaudojant vokiečių simpatijas JAV, užkirsti kelią karo pavojui iš Amerikos pusės. A. Ballinas rekomendavo baroną T. Bethmannui-Hollwegui, G. Jagowui ir A. Zimmermannui<sup>17</sup>.

1916 m. vasario mėn. F. Roppas pasirodė Lozanoje. Viešbutyje „Hotel Palace“ jis susitiko su J. Gabriu, o kitą dieną pokalbį tęsė LIB vedėjo viloje „Messidor“. Baronas teiravosi, ar J. Gabrys norėtų padėti organizuoti Rusijos engiamų tautų konferencijos. J. Gabrys sumanymui pritarė, bet siūlė pakeisti šiurkštokai suformuluotą pavadinimą ir pavadinti ją trečiaja Tautybių Sąjungos rengiama konferencija. F. Roppas kiek nusileido: „Aš pasiimsiu savo rusus, ir mes rengiame bendrą konferenciją.“ J. Gabrys laikėsi savo: „Jokios bendros konferencijos, aš paskiriu prezidiumą, aš parengiu programą, o Jūs sušaukiate savo rusiškas tautas.“ Kiek pagalvojęs, baronas sutiko<sup>18</sup>.

Veikiausiai F. Roppas truputį pergudravo LIB vedėją, nes įtikino, kad jis pats sukūrė veiksmų planą. Viena vertus, vargu ar buvo galima rimtai tikėtis antivokiškomis nuotaikomis garsėjusioje Lozanoje surengti provokišką konferenciją. Antra vertus, kai balandžio 15 d. J. Gabrys pasiūlė G. Rombergui sukurti Ne-

rusiškų tautų lygą (*Ligue de peuples allogenes russes*), tokios lygos (*Die Liga der Fremdvölker Russlands*) skyriai jau veikė Berlyne ir Stokholme. O kurtis jie pradėjo dar prieš F. Roppo pokalbį su J. Gabriu. Tuomet Vokietijos užsienio reikalų ministerijai buvo įteiktas planas, kuriame baronas numatė tokios organizacijos tikslus: propaguoti Vokietijos išvaduojamąją misiją, siekti neutralių šalių, ypač JAV, palankumo, prisidėti prie eventualaus Rusijos suskaldymo<sup>19</sup>. Nors F. Roppas nepatikslino, kaip Rusija bus skaldoma, bet, matyt, žinodamas apie Vilhelmštrasės vykdomą insurekcinę politiką, tikėjosi, kad radikalesnį tautinių mažumų reikalavimai pablogins nacionalinius santykius Romanovų imperijoje. Vadinas, jos vadovaujantys sluoksniai bus verčiami toms mažumoms teikti nuolaidų, gal net decentralizuodami imperiją. Stiprėjant tautų apsisprendimo teisės poveikiui tarptautinei politikai ir diplomatijai, padidėjęs tautų separatizmas ir decentralizacijos pavojus Rusijai tapo tomis spaudimo priemonėmis, kuriomis galima pasinaudoti separatinėse derybose arba taikos konferencijoje.

Gegužės 10 d. dienos šviesą išvydo minėtas Pavergtų tautų lygos kreipimasis-skundas, skirtas JAV prezidentui. Tekstą perspausdino daugiau nei 200 pasaulio laikraščių ir spaudos agentūrų. Kreipimasis susilaukė palankaus Švedijos įvertinimo. Amerikos pasiuntinys Petrograde gavo prezidento nurodymą užmegzti tiesioginį kontaktą su lygos atstovais ir aptarti būsimo bendradarbiavimo gaires<sup>20</sup>.

Taigi F. Roppas galėjo džiaugtis pakankamai efektyvia veiklos pradžia ir tęsti su J. Gabriu pradėtą darbą.

Reikia pripažinti, jog J. Gabrys neblogai suprato, kad Vokietijos politikoje prasideda naujas laikotarpis, todėl neverta likti nuošalyje. Jis pritarė lygos kreipimuisi, įkūrė jos padalinį Šveicarijoje (V. Stepankivskis, M. Tiškevičius ir kt.) ir inscenizavo naują lietuvių konferenciją, paskelbusią griežtai antirusišką rezoliuciją. Devyniuose jos punktuose buvo išdėstyta Rusijos skriaudų Lietuvai istorija ir kreipiantis į civilizuotą, pradedantį pripažinti tautų teises pasaulį pareikšta, jog „dėl šių priežasčių Lietuva negali kęsti ruso jungo ir nesutiks už jokią kainą jam vėl pasiduoti... Lietuva reikalauja gražinti jai visišką nepriklausomybę“<sup>21</sup>.

Konspiracija buvo tų dienų Šveicarijos kasdienybė, tad suprantama, kad ir balandžio 25–30 d. įvykusios konferencijos vieta nurodyta Haga. Ir po lygos kreipimusi J. Gabrys ne pats parašė, o užrašė anoniminių lietuvių komiteto Šveicarijoje pavadinimą. Tačiau, galimas daiktas, anoniminius pareiškimais buvo siek-

ta suintriuguoti, priversti įvairius politinius sluoksnius skirti daugiau dėmesio.

Šiaip ar taip, J. Gabri netikėtai prisiminė Paryžiaus draugai, kurie perspėjo jį atsidūrus slidžiame kelyje ir ragino sustoti<sup>22</sup>. Bet Paryžiaus draugai nieko negalėjo pažadėti dėl Lietuvos likimo. Vokiečių politikos farvateris bent nurodė veikimo gaires ir sąlygas, kuriomis, atrodė, galima kelti lietuvių aspiracijas. Be to, F. Roppas garantavo atvešias į Lozaną kelis lietuvių veikėjus iš Oberosto. Vadinasi, vėrėsi galimybės koordinuoti bendrą politinę veiklą, taigi ir įgyvendinti seną LIB vedėjo mintį — Šveicarijoje įsteigti Lietuvių nacionalinį komitetą. Panašių tikslų vedami, į Europą jau skubėjo JAV lietuvių atstovai (beveik metus veikusi katalikų Tautos taryba siuntė J. Bielskį ir kun. V. Bartušką, o tautininkai — R. Karužą), tad momentas planams įgyvendinti buvo ypač palankus. Juolab kad netrukus paaiškėjo, jog bus proga sutikti ir Rusijos lietuvių delegatą.

Hagos konferencijos rezoliucija sukėlė Rusijos *charge d'affaires* Šveicarijoje M. Bibikovo pyktį, jis grasino patraukti atsakomybėn už valstybės išdavystę<sup>23</sup>. Suprantama, anoniminiai pareiškimai pasiekė ir Petrogradą. Kaip tik balandžio pabaigoje iš čia į turnė po sąjungininkių sostines rengėsi vykti Dūmos delegacija. Į ją buvo įtrauktas ir M. Yčas, Dūmoje priklausęs Konstitucinių demokratų (kadetų) partijos frakcijai. Prieš pat kelionę M. Yčą išsikvietė S. Sazonovas ir įpareigojo jį užkirsti kelią Šveicarijos lietuvių separatizmui<sup>24</sup>. Nei tuomet, nei vėliau lietuvių atstovas Dūmoje neišsitarė apie pokalbį su caro ministru, bet net sėdint prie Ženevos ežero buvo galima pastebėti, kad M. Yčas staiga pakeitė planus: jis atšaukė gegužės 1 d. Stokholme rengtą JAV bei Rusijos lietuvių susirinkimą, pasiūlė susitikti Londone, o galų gale pranešė atvažiuojąs į Šveicariją<sup>25</sup>. J. Gabrys galėjo pasidžiaugti pirmaisiais darbo vaisiais, nors gegužės 30—birželio 4 d. Lozanoje įvykusioje pirmojoje lietuvių konferencijoje ne viskas klojosi taip, kaip LIB vedėjas norėjo.

Konferencija, kuriai pirmininkavo M. Yčas, prasidėjo gana ramiai. Buvo išklaustyti penki pranešimai („LDNKŠ CK Rusijoje“ — M. Yčo, „Amerikos lietuviai“ — R. Karužos, „Šveicarijos lietuviai“ — kun. V. Daumanto, „Lituanija, lietuvių komitetas belaisviams šelpti“ — A. Steponaičio, „LIB“ — J. Gabrio) ir pereita prie politinių diskusijų. Jos vyko audringai, ir, kaip rašoma Rusijos agentūros pranešimuose, vos nekilo muštynės<sup>26</sup>. Orientacijai į Vokietiją pasipriešino amerikiečiai, pažymėję, kad emigracijoje aktyvėja judėjimas dėl nesusaistytos Lietuvos nepriklausomybės. M. Yčas dėjo visas pastangas patraukti savo tautiečius į rusų

pusę: ant stalo buvo paklota 100 000 frankų prorusiškai propagandai ir duota suprasti, kad Lietuvos autonomijos Rusijos sudėtyje principas susilaukia ne tik rusų opozicijos atgarsio <sup>27</sup>.

Galų gale aiškios politinės deklaracijos konferencija nepriėmė, nors pareikštas protestas prieš vokiečių okupacinės valdžios žiaurumus Lietuvoje ir prašymas užstoti lietuvių teises panėšėjo į reveransą Rusijai. Bet tik į reveransą, nes vis dėlto konferencijos dalyvių dauguma nusprendė atsižvelgti į „dviejų pakraipų“ lietuvių politikoje reikalingumą. Reorganizuotas LIB (bandymas neutralizuoti J. Gabri) turėjo tapti kolegialios penkių narių tarybos vykdomuoju organu, bet rūpintis jos įsteigimu buvo pavesta LIB vedėjui, t. y. J. Gabriui. Anot M. Yčo, ši taryba, periodiškai susirinkdama, privalėjo veikti iki taikos kongreso, o vėliau, padidinta iki 15 narių, turėjo atstovauti lietuvių tautai <sup>28</sup>.

Atrodo, kad pakraipoms rasti bendrą kalbą padėjo dar viena aplinkybė: abi jos vieningai stojo prieš Generalinį komitetą karo aukoms Lietuvoje šelpti.

Iš esmės konferencijos dalyviai sprendė gana seną ginčą — eiti su „senuoju vadovaujančiu sluoksniu“ ar neiti, o kitaip tariant, neatmesti unijos (federacijos) su Lenkija kelio ar jį atmesti. Jį gynė V. Daumantas, J. Purickis, J. Gabrys, kaltinę komitetą lenkiškų unijinių tradicijų tęsimu, reikalavę jį pasmerkti ir lietuviškajam elementui iš jo išstoti. Tam pritarė ir M. Yčas <sup>29</sup>. Už pirmąjį stojo S. Šalkauskis ir A. Viskantas, kurio iniciatyva dar 1915 m. gruodžio 12 d. į minėtą komitetą susibūrė J. Purickis, A. Steponaitis, V. Daumantas, J. Pilsudskio brolis Bronislavas bei Lietuvos aristokratai: baronas S. Brunnowas (dvarininkas iš Kauno gubernijos), grafas A. Plateris-Zybergas (Vitebsko gubernija), kunigaikštis J. Puzyna (Vilniaus gubernija).

A. Viskantas aiškino, kad komitetą vienija tik filantropiniai tikslai, kad jis kratosi visokių dalykų, kvepiančių politika. Kunigas citavo J. Puzynos žodžius („vieni esame už uniją, kiti — prieš, bet visi trokštame tėvynės gėrovės“) ir įrodinėjo, jog atsivėrė galimybė „sutaikinti jaunalietuvišką ir senalietuvišką judėjimus“, todėl neverta atstumti Lietuvos aristokratijos ir bajorijos, kurios vis dėlto buvusios krašto savarankiškumo idėjos puoselėtojos, galinčios ir dabar suvaidinti pozityvų vaidmenį. Vadinas, neverta jas atstumiant nutraukti ryšių su tradicijomis, — dėstė A. Viskantas, — peršokti istoriją nuo Liublino unijos iki „„Aušros“ gėdynės“ bei atsisakyti Suvalkų, Kauno, Vilniaus, Gardino, Minsko, Kuršo, Vitebsko gubernijų <sup>30</sup>.

Oponentai nebuvo nusistatę prieš tradicijas, bet kartu kėlė klausimą, ar jos apsaugos nuo polonizacijos pavojaus, ar nepra-

ris lietuvių tautinio identiteto\*, į kurį dabar ima kreipti dėmesį didžioji politika. Balsų dauguma buvo nuspręsta „komiteto veikimą likviduoti, pasiūlant lietuvių elementui išstoti“<sup>31</sup>.

Abi pakraipos išties galėjo jaustis pasukusios teisingais keliais. M. Yčas, po kelių savičių vėl užsukęs į Lozaną, pasigyrė pabuvęs audiencijoje pas Benediktą XV. Popiežius žadėjo jam lenkų ir belgų pavyzdžiu paskelbti katalikiškame pasaulyje „Lietuvių dieną“, rinkliavą lietuvių katalikų naudai. Niekam nekėlė abejonių politinė tokios, jau metus lietuvių planuotos, akcijos esmė — vienprasmis lietuvių katalikų išskyrimas iš lenkų katalikų. Tarp tų neabejojusiųjų buvo ir rusai. Tik dėl energingų Rusijos *charge d'affaires* prie Šv. Sosto N. Boko pastangų protestantui M. Yčui pavyko aplankyti Šv. Tėvą<sup>32</sup>.

Savo ruožtu ir J. Gabrys buvo ne pėščias. Trečioji Tautybių Sąjungos konferencija buvo beveik baigta organizuoti, bet svarbiausia, kad į ją jau vyko lietuvių delegacija iš Vilniaus (A. Smetona, J. Šaulys, S. Kairys), o Lozanoje po kelionės Lietuvoje ilsėjosi kun. V. Bartuška. Vadinasi, įtakos turėjo ir LIB vedėjo ryšiai. F. Roppo (Užsienio reikalų ministerija) paspaustas, Oberostas sutiko į Šveicariją išleisti tris lietuvius. G. Rombergo rūpesčiu iš Kauno kalėjimo buvo paleistas V. Bartuška, prieš gerą mėnesį sulaikytas už nelegalios korespondencijos, literatūros ir pan. laikymą<sup>33</sup>. Tad J. Gabrys pasiūlė M. Yčui palaukti, kol visi susirinks, dar kartą aptarti reikalus, gal net kartu dalyvauti Tautybių Sąjungos konferencijoje. M. Yčas atsisakė.

Birželio 25 d. į Lozaną atvyko A. Smetona, J. Šaulys, S. Kairys. Tačiau jie atvyko ne vieni. Kartu buvo du gudų delegatai (V. Lastauskis, I. Luckievičius) ir juos lydėjęs asmuo — V. Steputaitis. Tą pačią dieną pasirodė ir F. Roppas. Ir štai čia paaikškėjo, kad J. Gabrys patenka į gana keblią padėtį.

Pirma, atvažiavę lietuviai apie konferenciją žinojo tik tiek, kad tai — Antantės renginys<sup>34</sup>. Be to, V. Steputaitis jiems perdavė

---

\* Su tautinės identifikacijos problema susidūrė ir pats Generalinis komitetas, kai rinko valdybą. Iš septynių jos narių keturi turėjo būti kalbantys lietuviškai. Dėl „kalbėjimo lietuviškai“ užvirė maždaug tokia polemika: J. Gabrys — „yra nemažai lenkų, šnekančių lietuviškai“; S. Brunnowas, A. Plateris-Zybergas — „keturi lietuviai, vartojantys buityje lietuvių kalbą kaip gimtąją“; L. Rostkowskis — „uždaromos durys lietuviams, kalbantiems lietuviškai, tačiau kurių gimtoji buvus lenkų kalba“; A. Viskantas — „kalba eina apie keturis lietuvius, neolitanų arba jaunaliuvių judėjimo atstovus“; V. Daumantas — „nepamirškime komiteto tikslo — suartinti lietuvių liaudį su savo dvarininkija“; B. Piłsudskis — „reikia valdyboje daugumos, šnekančios lietuviškai“. Buvo pritarta J. Puzynos teiginiui: „valdybos daugumą sudaro lietuviai lietuvių kalbos“ (*de la langue lithuanienne*) Žr.: Generalinio komiteto dėl karo nukentėjusių šelpti Lietuvoje protokolai // VUMB RS. — F. 140. — S. v. 79. — P. 4—19.

Oberosto ultimatumą — nė žodžio nei prieš Vokietiją, nei prieš okupacinį režimą, nei apie nepriklausomybę<sup>35</sup>. Prieš Vokietiją vilniečiai nesirengė protestuoti, bet dar birželio 10 d. Vilniuje tardamiesi su gudais dėl bendros taktikos kongrese buvo nutarę kalbėti apie nepriklausomybę ir kritikuoti okupacinį režimą<sup>36</sup>. Antra, lietuvių trįjulė gerokai nustebo, kai J. Gabrys, nieko nepaiškinęs, pristatė jiems lietuvių baroną F. Roppą, kuris ir turėjo nušviesti padėtį<sup>37</sup>.

Matyt, situaciją baronas gerai paaikškino ir taip padėjo LIB vedėjui išvengti keblumų, nes dar tos pačios dienos vakare viloje „Messidor“ (pats šeimininkas nedalyvavo) įvyko Nerusiškų tautų lygos organizacinis susirinkimas. Jame buvo išrinktas prezidiumas (J. Šaulys tapo vicepirmininku) ir aptarta lygos taktika būsimajame konferencijoje — veikti bendrai, neatakuoti vieniems kitų\*.

Birželio 26 d. lietuviai, kurie rengėsi dalyvauti Tautybių Sąjungos konferencijoje, susirinko atskirai. Jie kalbėjo apie forume skelbtiną deklaraciją. J. Gabrys ir V. Bartuška ragino iškelti nepriklausomybės reikalavimą. A. Smetona, S. Kairys, J. Šaulys, prisibijodami Oberosto represijų, kiek svyravo, ragino rimčiau apsvarstyti etnopolitinės Lietuvos struktūros klausimą. Vilniečiai prisipažino, kad prieš išvažiuodami jie vis dėlto nutarė nutraukti su gudais artimesnius santykius, nes šie nepaisė pasitarimų konfidencialumo. F. Roppas siūlė vartoti neutralesnę „laisvės“ sąvoką, neužkertančią kelio nei nepriklausomybei, nei ribotam savarankiškumui<sup>38</sup>. Pasitarimo pabaigoje buvo surašytas dokumentas, pavadintas „Nepriklausomybės deklaracija tautų konferencijai Lozanoje“. Daugiausia vietos jame buvo skirta lietuvių istorijai — pasakojimams apie buvusią valstybę, kovai su rusifikacija ir tautinio individualumo išsaugojimui. Istorija, istorine teise, taip pat tautų apsisprendimo principu grindžiamus lietuvių etnopolitinius tikslus dokumento autoriai išdėstė paskutinėse pastraipose: „Lietuvių tauta su savo tradicijomis, kultūra, tautiniais idealais ir savo individualybe tiki, kad vienintelis kelias tautai išlikti yra atgauti savo teisę visose gyvenimo srityse ir kad tauta turi imti savo likimą į savo rankas. Remiantis faktu, kad Lietuva buvo kadaise nepriklausoma valstybė ir reikalaujanti savo teisių, ji neturi jokios intencijos priešintis, kad Didžiojoje Lietuvos Kuni-

---

\* Ši sąlyga iš esmės buvo skirta lietuvių, gudų, ukrainiečių ir lenkų santykiams. F. Roppas J. Gabrį įspėjo, kad konferencijoje dėmesys turi būti sutelktas į Lenkijos klausimą. Baronas prižadėjo, jog lenkai vengs kaimynų atžvilgiu nekorektiškų kalbų. J. Gabrys sutiko ir garantavo išcenzūruosiąs antilenkiškas lietuvių, gudų, ukrainiečių kalbų vietas. Žr.: *Colliander B. En Kونسپراتۆرس Minnen.* — P. 31—32.

gaikštystėje gyvenančios tautos, ypač gudai, patys nuspręstų savo likimą. Lietuva, savo praeityje turėjusi tiek daug nusivylimų savo kaimynais, mato užtikrintą ateitį ir pakankamai garantuotą laisvę tik turėdama visišką nepriklausomybę.“<sup>39</sup>

Pareiškimu buvo apeliuojama į teisingumo ir doros principus. Šiuo atžvilgiu jis neišsiskyrė iš bendros atmosferos, vyravusios birželio 27—29 d. vykusiame tautų kongrese. Tačiau įžvalgi akis galėjo lengvai pastebėti, kad lietuviai ne tik kelia prievarta su-naikintos LDK valstybės politinio palikimo problemą, bet ir yra pasirengę ją išspręsti. Vienu atveju jie ima tą palikimą į savo rankas, kitu — galbūt pasidalys jį su gudais.

Galima manyti, kad lietuviai tokiu būdu reagavo į vokiečių politikos vingius. Pagrindas tokiai nuomonei susidaryti būtų 1916 m. birželio 30—liepos 4 d. Lozanoje surengtos Antrosios lietuvių konferencijos nutarimai bei išlikusios diskusijų nuotrupos. Konferencijos dalyviai (A. Smetona — pirmininkas, J. Purickis — sekretorius, S. Kairys, J. Šaulys, J. Gabrys, A. Steponaitis, J. Tumėnas, S. Šalkauskis, V. Daumantas, J. Bielskis, V. Bartuška ir iš Romos atvykęs kun. K. Prapuolenis) patvirtino Pirmosios lietuvių konferencijos rezoliucijas\*, suspendavo antivokiškus jų punktus<sup>40</sup>. K. Prapuolenis, pasisakęs už autonomiją Rusijos sudėtyje, buvo apšauktas retrogradu ir rusų pataikūnu, jam buvo paaiškinta, kad ne Rusija, o Vokietija ateityje žada lietuviams „rengtis prie ribotos valdžios“<sup>41</sup>. Iš čia išplaukė šeštasis konferencijos rezoliucijos punktas: „Politinio takto klausime konferencija nutaria laikytis deklaracijos, paskelbtos tautų konferencijoj [...]. Tačiau, statant nepriklausomybės obalsį, kaip aukščiausią idealą, konferencija mato ir kitokių politinio Lietuvos egzistavimo galimumų, dėl to ragina tuos galimumus svarstyti ir prie jų ruoštis...“<sup>42</sup> Kaip vėliau paaiškins A. Smetona, šia formuluote nebuvo atmesta ir autonomijos galimybė<sup>43</sup>.

Konferencija pritarė, kad reikia Šveicarijoje organizuoti Lietuvių tarybą, kurioje būtų atstovaujama Rusijos, Lietuvos, JAV ir Šveicarijos lietuviams. Iki jos sudarymo nustatyti ir vykdyti politinės akcijos programą buvo palikta LIB nuožiūrai.

Lietuvių akimis žiūrint, posūkis į Vokietiją davė vaisių. Tiesa, J. Gabrys turėjo G. Rombergui įrodinėti, jog nepriklausomybės reikalavimas buvo vienintelis galimas kompromisas tarp jo ir prorusiškai nusiteikusių tautiečių. Bet susirūpino ir Rusija. Iškvietas

\* Antroji lietuvių konferencija pareikalavo kuo greičiausiai įvykdyti Pirmosios nutartį dėl Generalinio komiteto likvidavimo. A. Viskantas į lietuvių pasitarimus net nebuvo pakviestas. 1916 m. liepos 31 d. komiteto veikla nutraukta. Žr.: Generalinio komiteto dėl karo nukentėjusių šelpti Lietuvoje protokolai.— P. 98.

į Rusijos misiją Berne, J. Gabrys aiškino, kad nepriklausomybės deklaracija tapo vieninteliu kompromisu tarp jo ir vokiškosios orientacijos veikėjų<sup>44</sup>. Tuo tarpu 1916 m. liepos 28 d. J. Šaulys iš Berlyno rašė V. Gaigalaičiui: „Priėmė labai maloniai ir pažadėjo savo pagalbą. Dirva darbu Berlyne, kaip matau, yra — ir reikia jos kuo greičiau ir rimtai imtis.“<sup>45</sup>

Visa tai rodė, kad vokiečių politikos farvateris, žadėdamas išplėsti lietuvius iš Rusijos globos, atverdamas galimybes viešai pademonstruoti bei pagrįsti etnopolitinius reikalavimus, paskirų politinių centrų sąveikai, pamažu veda į tapsmą tarptautinės politikos subjektu. Vadinasi, atsiranda realus pagrindas įgyvendinti to subjekto programas.

## „VIVE LA POLOGNE!“, ARBA LENKIJOS ŠEŠĖLIS

Fronte tebevyko monotoniškos žudynės, o garsiąją Lozanos „Casino de Montbenon“ drebino garsūs džiaugsmo šūksniai. Kilo jie po to, kai birželio 29 d. Tautybių Sąjungos konferencijos posėdyje po M. Lempickio, Lenkijos valstybingumo lygos (*Liga państwowości Polskiej*) pirmininko, kalbos atsistojo F. Roppas ir mestelėjo: „Lenkija, ateities rakte, eik į priekį, ir mes seksime pasukui tave.“ Visus dalyvius apėmė euforija. M. Lempickį apsikabinęs bučiavo V. Lastauskis; A. Smetona, S. Kairys ir J. Šaulys spaudė lenkui ranką<sup>1</sup>. Ir galbūt tai buvo paskutinis kartas, kai buvusios Abiejų Tautų Respublikos tautos trumpam susivienijo net neįtardamos apie pavojus. . .

Mąžtant galimybėms sudaryti Vokietijos ir Rusijos separatinę taiką, reicho vadovaujantys sluoksniai karštligiškai ieškojo Lenkijos klausimo sprendimo variantų. 1916 m. liepos mėn. į Lenkiją, panašiai kaip 1915 m. rugsėjo mėn. į Lietuvą, buvo pasiūstas prof. M. Seringas. Jo išvados visiškai atitiko kanclerio poziciją. Kongresinė Lenkija, ištaisius jos šiaurės vakarų sienas prūsų naujai, o rytines išplėtus, turėjo būti pajungta Vokietijai<sup>2</sup>.

Liepos 21 d. A. Zimmermannui memorandumą įteikė ir F. Roppas. Baronas siūlė pasinaudoti Austrijos silpnumu, įkurti Lenkijos valstybę, pabrėžė propagandinį tokio žingsnio efektą užsienyje, užsiminė apie galimą lenkų kariuomenės sukūrimą kovai su Rusija<sup>3</sup>.

Liepos 26 d. Užsienio reikalų ministerijai buvo įteiktas dar vienas memorandumas, kurį pasirašė M. Seringas ir F. Roppas. Dokumento autoriai sintetino tris Vokietijos Rytų politikos koncepcijas: aneksionistinę, „Vidurio Europos“ ir *Randstaaten* („pa-

kraščių valstybių" steigimo). Būtent pastarajai buvo teikiamas prioritetas plėtojant satelitinės valstybės sampratą ir ją iliustruojant konkrečiu Lenkijos pavyzdžiu. Satelitinė valstybė, arba riboto valstybingumo darinys,— tai kompromisas tarp aneksijos ir visiškos nepriklausomybės, kuri Lenkijai, atsižvelgiant į jos geopolitinę padėtį, t. y. turint galvoje, kad ji yra tarp Vokietijos ir Rusijos, nereali. M. Seringas ir F. Roppas rekomendavo įkurti Lenkijos valstybę, susietą ilgalaikiais ir konstituciniais ryšiais su Vokietijos reichu. Konstitucinius ryšius garantuotų Vokietijos imperatoriaus paskiriamas\* karalius ir unija su reichu, ilgalaikius — Lenkijos tapimas „Vidurio Europos“ nare, jos ekonomikos glaudus susiejimas su Vokietijos: muitų sąjunga, bendros geležinkelių, pašto, telegrafo, pinigų sistemos. Kariuomenei vadovautų ir karinius patarėjus skirtų Vokietijos imperatorius. Užbėgdami už akių galime pasakyti, kad memorandume išdėstyta koncepcija bus taikoma ne tik Lenkijoje, bet ir Lietuvoje. Tačiau 1916 m. vasarą memorandumas buvo panaudotas kiek kitam tikslui.

Jo teiginiai buvo performuluoti į „Lenkų peticijos“ punktus, kuriuose ypač daug dėmesio skirta lenkų kariuomenės pajėgų organizavimui, jei būtų pasiryžta nieko nelaukus stoti į ginkluotą kovą su Rusija ir prašyti kompensacijos — teritorinės ekspansijos į rytus. Liepos 30 d. Varšuvoje peticiją pasirašė M. Lempickis, grafas A. Ronikieris ir kiti lenkų aktyvistai, t. y. orientacijos į Vokietiją šalininkai<sup>4</sup>.

Turint omenyje ekspansiją į rytus, neatsitiktinai buvo pabrėžiama, kad reikia sudaryti lenkų kariuomenę. Mat 1916 m. vasarą po nesėkmių frontuose apie naujus gyvosios jėgos šaltinius prabilo vokiečių generalitetas ir ypač Vyriausioji karinė vadovybė Rytuose. E. Ludendorffas netgi spaudė Berlyną kuo greičiau susitarti dėl Lenkijos su Viena ir nedelsiant imtis sudaryti lenkų kariuomenę<sup>5</sup>.

Berlynas tarėsi su Viena. Liepos 28 d. S. Burianas sutiko atsakyti austrolenkiško varianto, bet tik jei bus priimta Varšuvos—Vilniaus formulė. Šiuo atveju austrai stengėsi išlaikyti bent Galiciją, nes, kaip ir T. Bethmannas-Hollwegas, rūpinosi savo sienų saugumu. Rugsjūčio 11 d. Vienoje buvo pasirašytas susitarimas, kuriuo numatyta įkurti konstitucinės Lenkijos Karalystę, formaliai pripažinti abiejų Centrinųjų valstybių lygias teises į ją, bet kariuomenės organizavimą atiduoti vokiečių kontrolėn. Ši karalystė

\* Deja, neturėdami galimybių susipažinti su vokišku memorandumo tekstu, naudojoms vertimu į anglų kalbą (žr.: *Sukiennicki W.* Min. veik.—T. 1.—P. 261—263). Tad „paskiriamas“ vertėme iš *is designated*. Bet *designate* gali būti verčiamas ir taip: „paskirtas“, bet dar neužėmęs pareigų“. Tokiu atveju tai būtų dar vienas konstitucinių ryšių garantavimo būdas.

turėjo būti įkurta Kongresinėje Lenkijoje, Vokietijos naudai atskiriant nuo jos Suvalkų guberniją ir praplečiant į rytus teritorijomis su Vilniumi <sup>6</sup>.

Taigi kancleriui teliko susitarti su E. Ludendorffu, kuris, kaip žinoma, nepritarė Varšuvos—Vilniaus formulei. Šiam tikslui T. Bethmannas-Hollwegas galėjo panaudoti „Lenkų peticiją“ ir priminti generolui seną politikos taisyklę: „do, ut des“. Nors E. Ludendorffas nuomonės dėl Oberosto teritorinio vientisumo nepakeitė, bet rugpjūčio 14 d. pasirašė memorandumą, numačiusį į organizuojamą lenkų kariuomenę pašaukti Oberoste gyvenusius lenkus <sup>7</sup>.

Vokiečių politikos peripetijos iš karto atsiliepė lietuvių veiklai okupuotoje Lietuvoje. Tomis dienomis P. Klimas savo dienoraštyje įrašė: „...ūpas politikos srity „na poniženije“ (pamažu žemyn) eina. Iš visų deklaracijų ir denkšriftų (memorandumų) nieko neišeina“ <sup>8</sup>. Dar liepos mėn. A. Zimmermannas žadėjo J. Šauliui paramą Berlyne steigiant lietuvių atstovybę, rugpjūčio 2 d. siūlė surengti Stokholme lietuvių konferenciją, o jau rugpjūčio viduryje kontaktai su Berlynu nutrūko. Negana to, Oberostas ėmė mosikuoti vėzdu: suimami ir įkalinami J. Vileišis, A. Janulaitis, teisiamas P. Dogelis. Lietuviams teliko Lietuvos diplomatijos grupę performuoti į dar mažesnę „Biurą — politinę valdybą“ (A. Smetona, P. Klimas, J. Šaulys, S. Kairys, kun. J. Bakšys) ir laukti, kaip manyta, vokiečių padėties pagerėjimo karo frontuose <sup>9</sup>.

Santykių su vokiečiais krizę pajuto ir Šveicarijos lietuviai. Nesulaukę Vilniaus atstovų į numatytą tarybą, J. Gabrys drauge su V. Daumantu, J. Purickiu ir A. Steponaičiu pradėjo veikti Lietuvos tautos tarybos nuolatinės delegacijos vardu. LIB vedėjas, mėgdavęs pasiafišuoti tarybos prezidentu, rugpjūčio mėn. kreipėsi į G. Rombergą ir, remdamasis spaudoje pasklidusiomis žiniomis apie susitarimus Vienoje, atkakliai mėgino iškvosti, ką vokiečiai mano daryti su Lenkija, bei pareiškė, kad lietuviai į Lenkijos nepriklausomybę žiūri įtariai. G. Rombergas nuramino J. Gabrį, esą lietuviai būgštauja be pagrindo <sup>10</sup>.

Išties rugpjūčio 15 d. Berlynas nutarė Vienos susitarimus išaldyti, nes gavo pranešimą, kad separatinė taika su Rusija gali būti sudaryta per artimiausius kelis mėnesius <sup>11</sup>.

Pagrindo tokioms viltims suteikė Rusijos vyriausybės pasikeitimai. Liepos 21 d. užsienio reikalų ministras S. Sazonovas buvo priverstas atsistatydinti, o jo vietą, derindamas su premjero ir vidaus reikalų ministro pareigomis, užėmė B. Štiurmeris. Tai, kad B. Štiurmeris yra imperatorienės Aleksandros Fiodorovnos, sunkiai slepiančios savo simpatijas kursui susitarti su Vokietija, žmogus, nebuvo paslaptis. Be to, imperatorienė garsėjo kaip S. Sazonovo

plano liberalizuoti režimą Pavyslio gubernijose karščiausia opo-  
nentė. Tad suprantama, jog B. Šturmeris puolė būtent S. Sazonovo  
Lenkijos autonomijos projektą ir įtikino imperatorių, kad Rusijai  
oficialiai angažuotis jam 1916 m. vasarą, kaip pageidavo S. Sazo-  
novas, nėra galimybių. Premjeras visų pirma gąsdino, kad toks  
žingsnis internacionalizuos problemą, sukels pavojų Rusijos vien-  
tisumui ir reikš pasitraukimą nuo imperinio legitimizmo principų.  
Kita vertus, pasak B. Šturmerio, buvo kalbama ne tik apie Len-  
kijos Karalystės likimą, bet ir apie „visos apimties lenkų klau-  
simą“<sup>12</sup>.

Nėra abejonių, kad ši formuluotė buvo skirta Rusijos Šiaurės  
vakarų krašto ateičiai. Dar 1916 m. gegužės mėn. Saugumo sky-  
riaus generolas K. Globačiovas įteikė B. Šturmeriui pasiūlymus,  
kokia turėtų būti Rusijos politika šiame krašte atsižvelgiant į even-  
tualią Lenkijos autonomiją. Generolo nuomone, tik apdairi Rusi-  
jos politika „vietinių lenkų“ atžvilgiu padės apsaugoti Rusijos ir  
autonominės Lenkijos santykius nuo komplikacijų. O sutvarkyti  
ši reikalą, K. Globačiovo manymu, galima visai paprastai („so-  
veršenno prostym sposobom“) — tereikia Šiaurės Vakarų krašte su-  
daryti specialų vietinių lenkų gyventojų kadastrą ir pagal jį  
suteikti jiems lygias teises (personalinė autonomija?— R. L.). Taip  
pavyktų izoliuoti lietuvius bei gudus nuo lenkų, o pastariesiems  
suteiktus nuolaidų — išvengti komplikacijų su Kongresine Len-  
kija<sup>13</sup>.

Kitaip tariant, S. Sazonovo iniciatyvos vertė Rusijos vadovau-  
jančius sluoksnius ieškoti naujų, konkrečių Šiaurės Vakarų krašto  
tvarkymo perspektyvų, kurioms dauguma nebuvo pasiruošusi. Lie-  
pos 31 d. Ministrų Taryba rekomendavo atidėti manifesto dėl Len-  
kijos autonomijos paskelbimą<sup>14</sup>.

Tokią įvykių eigą Berlynas interpretavo kaip Rusijos pasiren-  
gimą kompromisui su Vokietija. Tačiau laikas bėgo, o Rusija  
tylėjo. Tad vokiečiai vėl bandė pasinaudoti politinio šantažo me-  
todais ir įpiršti rusams mintį, kad Centrinės valstybės rengiasi  
atgaivinti Lenkijos—Lietuvos uniją, t. y. grąžinti istorinį teisingu-  
mą. Pavyzdžiui, rugpjūčio 16 d. V. Bacherachtas A. Neratovą in-  
formavo, kad vokiečiai siūlo lietuviams uniją su lenkais, bet kol  
kas negatyvi lietuvių nepriklausomybininkų reakcija trukdo tai  
įgyvendinti<sup>15</sup>.

Paradoksalu, bet, regis, Petrogradas pateko į gana keblią padėtį.  
Dar liepos mėn. buvo gautas V. Svatkovskio pranešimas, kuriame  
buvo siūlyta rimtai susirūpinti lietuvių reikalu. Anot V. Svatkovs-  
kio, tarp lietuvių išryškėjusioje rusofilų autonomistų ir germano-  
filų nepriklausomybininkų kovoje tik efektyvi parama pirmie-  
siems gali pakreipti jos eigą Rusijai naudinga linkme<sup>16</sup>. O dabar

atrodė, kad rusai turėtų būti suinteresuoti ne tik lietuvių rusofilų stovyklos stiprinimu, bet ir nepriklausomybininkų pasiryžimu toliau priešintis vokiečių planui.

Reikia pasakyti, kad Rusija nebuvo palikusi lietuvių likimo valiai. Dėmesys jiems rodytas įvairiais būdais. Bent jau nuo 1916 m. pradžios Petrograde spausdinti lietuvių laikraščiai necenzūrojami rašė apie Lietuvos autonomiją. Be cenzūros įsikišimo buvo išspausdinti Berno konferencijos nutarimai dėl Lietuvos nepriklausomybės. Lietuvių radikalai ir konservatoriai jautė trudovikų ir kadetų globą. M. Januškevičius, padrašintas A. Kerenskio, vasario 12 d. ir birželio 9 d. Valstybės Dūmos posėdžiuose reikalavo autonomijos. Kovo 28 d. kadetų CK, atsižvelgdamas į P. Leono pasiūlymą parengti Lietuvos autonomijos projektą, sudarė Lietuvos reikalų komisiją (M. Yčas, P. Leonas, P. Miliukovas, A. Kornilovas, A. Kokoškinas ir kt.). Būtent su P. Miliukovo pagalba į parlamentinę delegaciją buvo įtrauktas M. Yčas, turėjęs užkirsti kelią Šveicarijos lietuvių separatizmui, o anot P. Leono — „neutralizuoti lenkus“, mat delegacijoje buvo ir du lenkų atstovai<sup>17</sup>. Kaip matėme, Rusijos užsienio reikalų ministerija padėjo M. Yčui nuvykti pas popiežių. (Nepaisant to, minėtoje liepos 31 d. Rusijos Ministrų Tarybos rekomendacijoje S. Sazonovui buvo inkriminuotas nenuoseklumas laikantis etnografinio principo, polinkis daryti nuolaidų Lenkijai lietuvių sąskaita. Mat eksministro projekte iš autonominės Lenkijos Karalystės nebuvo išbraukta Suvalkų gubernija<sup>18</sup>.)

1916 m. vasarą, reaguojant į užsienio agentūros pranešimus, buvo susirūpinta prorusiškos stovyklos Lietuvoje stiprinimu. Šiuo tikslu, bendradarbiaujant atitinkamoms Užsienio ir Vidaus reikalų ministerijoms bei Generalinio štabo žinyboms, būdavo leidžiami į okupuotą kraštą, kaip manyta, Rusijai palankiai nusiteikę lietuvių veikėjai, daugiausia dvasininkai<sup>19</sup>. Pirmiausia atvyko vyskupas P. Karevičius. Vatikano tarpininkavimu vyskupas per Švediją ir Vokietiją 1916 m. rudenį pasiekė Kauną. Netrukus V. Svatkovskis perdavė, kad P. Karevičius ir jo vadovaujama klerikalų konservatorių grupė subūrė lojaliai rusams nusiteikusius lietuvių veikėjus<sup>20</sup>.

Tuo tarpu Rusijoje veikusiam LDNKS CK dotacijos buvo padidintos iki 500—600 tūkst. rublių per mėnesį<sup>21</sup>. Cenzūra leisdavo spausdinti straipsnius apie Lietuvos nepriklausomybę<sup>22</sup>. Su M. Yčo pagalba buvo bandyta propaguoti Lietuvos autonomijos projektą tarp JAV lietuvių.

Šis projektas, pavadintas „Autonominio Lietuvos sutvarkymo pagrindiniais dėsniais“, dar rugpjūčio 25 d. buvo įteiktas minėtai kadetų CK komisijai. Rengė jį P. Leonas, padedamas J. Tumo ir

M. Yčo. Projekte buvo numatyta etnografinėje Lietuvoje (Vilniaus gubernija be Vileikos ir Dysnos apskričių, Kauno gubernija, Gardino gubernija iki Nemuno, nedidelė Kuršo gubernijos dalis) įvesti „pakankamai plačių ribų“ politinę autonomiją. Nors tas „pakankamai plačias ribas“ turėjo užtikrinti vienu rūmų Seimas, teismo įstaigos su Lietuvos Senatu, savas išdas ir valstybės sekretorius Lietuvos reikalams Rusijos Ministrų Taryboje, tačiau, sprendžiant iš numatytos Seimo kompetencijos (krašto reikalų įstatymų leidyba, išskyrus užsienio politiką, prekybą, armiją, emisiją, susisiekimą ir transportą, stačiatikių bei baudžiamųjų įstatymų leidybos dalykus ir t. t.), autonomija būtų buvusi labai ribota<sup>23</sup>. Nors ir būta neaiškumų dėl autonominės Lietuvos teritorijos (P. Leonas paaiškinamajame rašte apeliavo į kadetų pažadus priskirti Lietuvai Suvalkų guberniją, taip pat į ekonominiais sumetimais remiamą Liepojos prijungimą bei Mažosios Lietuvos sujungimą su Didžiąja), pilietybės institucijos ir pan., komisija ėmėsi svarstyti projektą. M. Yčas, rugsėjo mėn. vykęs į JAV rinkti aukų bei tvarkyti šeimos reikalų, išsivežė jį ir rugsėjo 29 d. išspausdino čekagiškėje „Lietuvoje“. Čia publikuoto projekto pirmasis punktas apie teritoriją buvo praleistas<sup>24</sup>. Tačiau diskusijos kilo ne tiek dėl teritorijos, kiek dėl paties Lietuvos valstybingumo principo. Rugsėjo 28—29 d. įvykęs išeivijos politinių partijų Lietuvos atstato suvažiavimas priėmė rezoliuciją, reikalavusią tik nepriklausomybės<sup>25</sup>.

Grįždamas į Rusiją, M. Yčas davė „Associated Press“ korespondentui interviu, kuriame pažymėjo, jog Amerikoje rado stiprų judėjimą dėl visiškos Lietuvos nepriklausomybės. Tačiau šis tikslas, anot M. Yčo,— tik tolesnės ateities reikalas. Dabar lietuviai reikalauja autonomijos. Ta autonominė valstybė, toliau dėstė lietuvių atstovas Dūmoje, turėtų Rusijoje tokį statusą, kokį turi Kanada Britų imperijoje, o jos teritorijai priklausytų Suvalkų, Kauno, Vilniaus, Gardino gubernijos ir Rygos, Libavos (Liepojos), Vindavos (Ventspilio) uostai. Taigi autonominėje valstybėje gyventų apie 8 000 000 žmonių<sup>26</sup>.

Vertinant M. Yčo interviu reikia pažymėti, kad jame daugiau atsispindėjo JAV lietuvių visuomenėje reikštos nuomonės. Nors tuoj pat reikėtų pridurti, jog ir Vilniuje, „Inteligentų būryje“, būta kalbų apie Rygos bei Liepojos uostus, o Kaune S. Banaičio ratelis vienprasmiskai kėlė lietuvių ir latvių federacijos idėją. 1916 m. birželio mėn. Lozanoje įvykusioje Tautybių Sąjungos konferencijoje lietuviai, kaip po metų prisipažins A. Smetona, net mėgino sueiti su latviais, bet nesėkmingai: „Sužinota, kad jie bijos lietuvių ir nieko nereikalauja, kaip tik liuosybės savo krašte.“<sup>27</sup> Nepriklausomai nuo to, žinojo M. Yčas apie nesėkmingus bandy-

mus užmegzti kontaktus su latviais ar ne, garsiai priminta bendro lietuvių valstybingumo su latviais idėja panėšėjo į kontrprojektą vokiečių tariamai pirštam Lietuvos sąjungos su Lenkija planui. Niekam nebuvo paslaptis atviras latvių rusofiliskumas. Vadinas, ir bendro lietuvių ir latvių valstybingumo idėja turėjo ryškų anti-vokišką atspalvį.

M. Yčo interviu neliko nepastebėtas. 1916 m. spalio 22 d. „Frankfurter Zeitung“ išspausdino V. Gaigalaičio straipsnį „Rusų autonomija Lietuvai“. Rusijos misijos Berne darbuotojai straipsnį rūpestingai išvertė ir persiuntė į Petrogradą. Kas gi taip sudomino rusus? Visų pirma V. Gaigalaitis pradėjo informaciją apie tai, kad caras pažadėjo M. Yčui plačią Lietuvos autonomiją. Toliau skaitytojai buvo supažindinti su lietuvių atstovo Dūmoje biografija ir su to meto lietuvių siekiu prisidengus sąjunga su latviais ir gudais atkurti Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. Anot straipsnio autoriaus, ši idėja populiari ir tarp prorusiškos orientacijos lietuvių, ir vis besiplečiančioje orientacijos į Vokietiją lietuvių stovykloje<sup>28</sup>.

Jeigu iš šio straipsnio išmestume blefo elementus, aptiktume gana paprastą V. Gaigalaičio žodžių prasmę, būtent: arba pats M. Yčas, arba net oficialioji Rusija bus priversta paneigti autonomijos pažadus, o Vokietija gaus galimybę propaguoti savo išvaduojamąją misiją; lietuvių pretenzijos išgąsdins latvius. O dėl orientacijos į Vokietiją stiprėjimo galima pasakyti, kad V. Gaigalaičiui buvo gerai žinoma apie okupacinio režimo brutalumą ir kilusį lietuvių nepasitenkinimą. Pats V. Gaigalaitis vilniečių buvo prašytas Berlyne tarpininkauti, kad vokiečiai pakeistų krašte savo politiką.

Nei M. Yčas, nei oficialioji Rusija į V. Gaigalaičio straipsnį ne-reagavo. Bet Petrogradas iš savo užsienio agentūrų pareikalavo tikslių žinių apie lietuvių politines aspiracijas, Lietuvos gyventojų nuotaikas ir, svarbiausia, papildomų duomenų apie Vokietijos planus Varšuvos—Vilniaus kombinacijos atžvilgiu. V. Svatkovskiui pavyko užverbuoti keletą Šveicarijos lietuvių veikėjų. Vienas iš jų — kun. A. Steponaitis, „Lituania“ pirmininkas, turėjęs galimybių belaisvių šelpimo reikalais vykti į Vokietiją ir į Lietuvą. Antrojo, kurio asmens nepavyko nustatyti, maršrutai paprastai siekdavo ne tik Berlyną, bet ir Vieną<sup>29</sup>. Vis dėlto 1916 m. lapkričio pradžioje rusams teko laikinai pamiršti lietuvių reikalus.

1916 m. lapkričio 5 d., nesulaukusios pranašauto Rusijos pūsio į separatines taikos derybas, Centrinės valstybės paskelbė manifestą apie savarankiškos Lenkijos Karalystės, glaudžia sąjunga susietos su Centrinėmis valstybėmis, atkūrimą. Tiek Rusija, tiek jos sąjungininkės griežtai užprotestavo ir pareiškė, kad tarptau-

tinės teisės požiūriu šis manifestas yra negaliojantis ir bereikšmis. Tačiau kai 1916 m. gruodžio 12 d. T. Bethmannas-Hollwegas Reichstage pareiškė, jog Vokietija yra pasirengusi pradėti su priešininiais taikos derybas, Rusijos užsienio reikalų ministerija įvertino manifestą Lenkijos klausimu kaip vokiečių bandymą „tam tikra prasme užbaigti karą“<sup>30</sup>. Tačiau Rusijos vadovaujantys sluoksniai 1916 m. pabaigoje apie separatinę taiką nedrįso manyti, nes opozicija privertė atsistatydinti provokiškai nusiteikusius ministrus su B. Štirmeriu priešakyje. Tad vokiečiams nieko kito neliko, kaip vėl spausti rusus.

Kadangi 1916 m. lapkričio 5 d. manifeste steigiamos Lenkijos Karalystės sienos nebuvo apibrėžtos, Berlynas išplatino oficialų komunikatą, kuriame buvo pranešama apie Vokietijos pasirengimą netolimoje ateityje pasirūpinti ir lietuvių reikalais<sup>31</sup>. O netrukus į Petrogradą iš misijos Berne ėmė plaukti informacija, tikslinanti Berlyno komunikato teiginius.

Slapta M. Bibikovo 1916 m. lapkričio 8 d. telegrama A. Neratovui: „Po Lenkijos eilėje stovi Lietuva, kuri atskirymui ruošiamą su karštingu skubotumu. Ji taps autonominiu dariniu Vokietijos Sąjungoje.“<sup>32</sup> M. Bibikovas 1916 m. lapkričio 21 d. A. Neratovui: „Vilniuje vokiečiai pranešė lietuviams apie planus sukurti Lietuvos valstybę. Ši valstybė, apimdama Kauno, Vilniaus, Gardino, didesniąją dalį Suvalkų gub. bei Kuršą, sudarys glaudesnę nei Lenkija sąjungą su Vokietija, bet turės nacionalinę armiją. Pasak vokiečių, Rusija turi būti susilpninta sudarant jos pakraščiuose pusiau nepriklausomas valstybes, bet nenorima jos erzinti tiesioginėmis aneksijomis, trukdančiomis sudaryti taiką.“<sup>33</sup> Slapta M. Bibikovo 1916 m. gruodžio 6 d. telegrama A. Neratovui: „Svatkovskis informuoja, kad į Šveicariją atvyko Vokietijos vyriausybės agentai (baronas Friedrichas Roppas) deryboms su lietuviais ir lenkais dėl Lietuvos valstybingumo. Jo formulė dar nenustatyta, bet Vokietija stengsis, kad Lietuva sudarytų kuo platesnę uniją su Lenkija.“<sup>34</sup>

Kur baigiasi vokiečių strategija ir prasideda politika? Maždaug taip suformulavo problemą naujasis Rusijos užsienio reikalų ministras N. Pokrovskis ir pareikalavo, kad Užsienio reikalų ministerijos Agentūrų skyrius, atsižvelgdamas į ją, parengtų agentūrų naujausių pranešimų apžvalgą. Apžvalga buvo parengta 1916 m. gruodžio 24 d. Pagrindinės joje išdėstytos mintys ir tezės buvo tokios.

Vokietijos strategiją nulėmė pati karo eiga. Išryškėjus persvarai prieš Rusiją, Berlyne viršų paėmė rytų krypties šalininkai, reikalavę plėsti reicho hegemoniją sausumoje. Jie atgaivino koncepciją *Mittleuropa* ir žengė pirmuosius žingsnius, kad ji būtų

įgyvendinta. Tai patvirtina Lenkijos savarankiškumo paskelbimas, rengiamasis sudaryti Lietuvos valstybę iš Kuršo, Vilniaus, Gardino, Suvalkų gubernijų bei eventualiai jos uniją su Lenkija. Vokietija atsisakė tiesioginių aneksijų ir ketino griebtis *annexiuos deguisse*s (netiesioginių). Sudarant taiką bus mėginama parodyti, kad minėtose teritorijose atkuriamos Rusijos pavergtos valstybės ir tai atitinka Antantės skelbiamą nacionalinį principą. Vokiečiai tikisi, jog tokiu atveju britai ir prancūzai per daug nesispyrios, juolab kad ši faktą prancūzams bus lengviau suvokti Belgiją ir okupuotą Prancūzijos dalį iškeitus į reicho kolonijas. Rusijai bus lengviau atsakyti vakarinių teritorijų, nes jai bus pažadėti sąsiauriai. Tačiau šioje vokiečių politikoje yra silpnų vietų, kuriomis derėtų pasinaudoti: prieštaravimai tarp Berlyno ir Vienos, sunkumai dėl lenkų, iš Lietuvos vis garsiau sklindantys balsai prieš germanizacijos pavojų. Jeigu šie procesai suaktyvės, buvo prognozuojama apžvalgos pabaigoje, reichas susidurs su jėgomis, jo paties išugdytomis, bet toli gražu neatliekančiomis to vaidmens, kuris joms buvo numatytas <sup>35</sup>.

Manytume, kad į šias Agentūrų skyriaus išvadas bei rekomendacijas N. Pokrovskis atsižvelgė. 1917 m. vasario 1—20 d. Petrograde įvyko sąjungininkų konferencija. Rusijos delegacijai vadovavo užsienio reikalų ministras. Konferencijoje buvo aptarti Antantės koordinuotos tarptautinės, karinės bei ekonominės politikos veiksmai, ir tai, be kita ko, turėjo parodyti sąjungininkų susitelkimą ir ryžtą toliau kariauti iki pergalės. O slapti susitarimai su Prancūzija (vasario 14 ir 27 d.) dėl abipusės laisvės nustatant vakarines bei rytines valstybių sienas leido Rusijai tikėtis, kad Vokietijos Rytų politikos tikslai bus neutralizuoti <sup>36</sup>.

Būtent konferencijos išvakarėse ir jos metu N. Pokrovskis gavo pranešimų, liudijusių, jog Lietuvos klausimu Vokietija yra pasirengusi lemiamam žingsniui. Sausio 26 d. M. Bibikovas informavo, kad kovo pradžioje numatoma paskelbti Lietuvos valstybę <sup>37</sup>. Sausio 29 d. V. Svatkovskis apibūdino Berlyne planuotos akcijos detales: Lietuva bus monarchija su katalikų dinastu; Kuršas gaus autonomiją, o lietuviams teks išėjimas į jūrą ties Palanga; konkrečios valstybės sienos liks nenurodytos, taip bus atvertos lietuviams perspektyvos rengti ekspansiją į gudų žemes, bet neįsipareigota Vilniaus bei Gardino klausimais; Lietuvos—Lenkijos unijos idėja atmesta, nes lietuvių su ja nesutinka, bet šių valstybių karinės sąjungos arba sandraugos variantai tebesvarstomi <sup>38</sup>. Vasario 2 d. M. Bibikovas patikslino, kad jau vasario mėn. bus paskelbta Lietuvos valstybė, paskirtas karalius, įsteigta valstybės taryba ir sudaryta armija <sup>39</sup>.

Tuo pat metu Petrogradas gavo memorandumus, kuriuos Šveicarijos Lietuvių tautos taryba įteikė Antantės ir neutralių šalių diplomatams. Juose buvo išdėstyti pageidavimai dėl nepriklausomos Lietuvos (Vilniaus, Kauno, Suvalkų, Kuršo, Gardino gubernijos, dalis Minsko bei Lomžos gubernijų iki Lyko ir Narevo upių) Karalystės įkūrimo ir jos pripažinimo. Sausio 28 d. ir N. Pokrovskii buvo perduotas Lietuvių tautos tarybos nuolatinės delegacijos laiškas, kuriame Rusija buvo raginama užbėgti už akių Vokietijos užmačioms ir oficialiai pažadėti Lietuvai bent tai, ką žadėjo Lenkijai<sup>40</sup>.

Turint omenyje minėtus pranešimus, toks lietuvių aktyvumas panėšėjo į Vokietijos inspiracijas išprovokuoti Rusiją, politiškai bei teisiškai palengvinti Lietuvos atskyrimą. Rusija neužkibo ant to kabliuko. Neigiama sąjungininkų reakcija į lietuvių memorandumus, susitarimai su Prancūzija leido N. Pokrovskii padaryti išvadą, kad lietuvių laisvėjimas neatitinka Rusijos interesų. Ministras pareikalavo imtis visų priemonių ir sustabdyti „lietuvių politinės sąmonės augimą“<sup>41</sup>.

1917 m. vasario—kovo mėn. Vokietija nepaskelbė pareiškimo dėl Lietuvos valstybingumo. Tuo N. Pokrovskis galėjo įsitikinti. Tačiau likimas nelėmė ministrui įsitikinti, ar vykdomas jo reikalavimas.

## APIE „LIETUVIŠKĄ“ IR LIETUVIŲ POLITIKĄ

Manytume, jog Rusijos užsienio reikalų ministerijos analitikai nesuklydo, kai pastebėjo, kad Vokietijos Rytų politikoje pereinama nuo tiesioginių prie netiesioginių aneksijų. Nuo 1916 m. pabaigos vokiečių politikai vis daugiau įtakos turėjo nesutarimai tarp VKV ir imperinės valdžios dėl okupuotų kraštų išlaikymo metodų. P. Hindenburgo ir B. Ludendorffo komandai artimesnis buvo aneksijos karo grobio (*jus belli*) būdas. Imperinė valdžia, paisydama tarptautinės viešosios nuomonės ir teisės, o vėliau — ir opozicijos Reichstage, nelinko prievarta pasisavinti užimtų teritorijų, mėgino ieškoti kito juridinio pateisinimo. Iš šios kolizijos paprastai kildinama vadinamoji Vokietijos lietuviška politika (*Litauische Politik*). Toliau panagrinėsime, kokių tikslų šia politika buvo siekta ir kaip ji koreliavo su lietuvių politine programa.

## RESTITUCIJOS REGIMYBĖ

Istoriografijoje dėl politinės praktinės 1916 m. lapkričio 5 d. manifesto prasmės (išvaduotojų legenda, lenkų kariuomenė, spaudimas Rusijos atžvilgiu) nesiginčijama. Keblesnis yra manifesto teisėtumo klausimas. Dažnai nurodoma Antantės 1916 m. lapkričio 18 d. deklaracija, teigusi, kad okupacija nepakeičia okupuotų teritorijų suverenų ir nesuteikia teisės kieno nors naudai disponuoti ja. Bet teisinėje literatūroje rastume ir kitą interpretaciją: Centrinės valstybės manifestu pareiškė, jog lenkų žemės priklauso ne Rusijai, su kuria kariauta, o kitam tarptautinės teisės subjektui, su kuriuo nekariauta <sup>1</sup>.

Tuo metu toks subjektas galėjo būti XVIII a. pabaigoje prievarta sunaikinta unijinė Lenkijos—Lietuvos valstybė. Kaip rodo istoriniai dokumentai, Berlynui ir Vienai nebuvo svetima restitucijos idėja. Tačiau remtis istorine teise kliudė tai, kad tiek Prūsija (Vokietija), tiek Austrija, prisidėjęsios prie to prievartos akto, anaipol nesirengė atsisakyti pagal tą aktą turėto palikimo. Tad Varšuvos—Vilniaus formulės įgyvendinimas tiko teisiškai imituojant bent dalinę restituciją ir apsaugant priklausiusį palikimą. Šiam tikslui buvo surastas kompromisas ir su VKV, išvelgusia manifesto sakinyje „Iš Rusijos valdžios išlaisvintose Lenkijos žemėse nuspręsta atkurti autonominę Lenkijos valstybę su paveldimu monarchu ir konstituciniu režimu“ Varšuvos—Vilniaus formulės atspindžius. Būsimos Lenkijos valstybės sienos neapibrėžtos, o netrukus pasirodžiusiame komunikate buvo žadėta pasirūpinti ir lietuvių likimu, apie kurį manifeste dėl Lenkijos nebuvo užsiminta <sup>2</sup>.

Tačiau komunikatas neatspindėjo tiesos. Gruodžio 9 d. A. Smetona ir J. Šaulys kreipėsi į A. Zimmermanną su prašymu vykdyti duotus pažadus. A. Zimmermannas rekomendavo kreiptis į Oberosto vadovybę <sup>3</sup>. Naujoji Oberosto vadovybė (Bavarijos princas Leopoldas, generolas M. Hoffmannas) tylėjo vykdydama dar rugpjūčio 14 d. E. Ludendorffo duotą direktyvą. Nė kiek nekeista, kad krašte prasidėjo prolenkiškas judėjimas, skatintas netrukdomos lenkų Laikinosios Valstybės Tarybos Varšuvoje agitacijos už Lietuvos prijungimą prie Lenkijos <sup>4</sup>. Atsakas į tai buvo lietuvių protestai Šveicarijoje <sup>5</sup>. Vilniuje lietuviai ir gudai rengėsi įteikti bendrą pareiškimą.

Atrodo, kad Berlyne tuo momentu buvo nuspręsta veikti subtiliau. Gruodžio mėn. Lozanoje pasirodė F. Roppas. Baronas J. Gabrį informavo, kad vokiečiai, nors ir neturi aiškaus plano Lietuvos atžvilgiu, bet, tikėdamiesi lenkų antplūdžio į kuriamos kariuomenės gretas, linksta priskirti Vilniaus kraštą Lenkijai; tam pri-

taria ir Kuršo baronai, užmezgę ryšius su lenkais. LIB vedėjas pasiūlė kompromisinį projektą — paskelbti tikrąją Lietuvą nepriklausoma valstybe su sostine Vilniumi, tarp jos ir Kuršo atgaivinti istorinius ryšius. Pasak J. Gabrio, taip būtų patenkinti lietuviai ir neužgauti lenkai (kadangi jų yra daug, būtų galima tikėtis pritraukti Lietuvą prie Lenkijos). Vokiečiams už nepriklausomybės paskelbimą žadėta 100 000 kareivių, be to, įrodinėta, jog Kuršas neutralizuos lenkų įtaką. F. Roppas teigė galįs tęsti savo veiklą tik prisidengęs pasiūlymu sudaryti federaciją su Lenkija. LIB vedėjas federacijos idėją atmetė, nes, jo nuomone, lietuviai tam dar nebuvo sustiprėję. Galų gale gruodžio 17 d. abu veikėjai raštu išdėstė savo veiklos tikslus: įkurti nepriklausomą Lietuvą iš Vilniaus, Kauno, Gardino ir Suvalkų gubernijų, įsteigti Lietuvoje tautinę tarybą, pavaldžią Šveicarijos Lietuvių tautos tarybai. Pastarosios vardu F. Roppui buvo suteikti įgaliojimai vesti derybas<sup>6</sup>.

Atrodo, pokalbiu liko patenkintos abi pusės. F. Roppui nepavyko nuteikti J. Gabrio palankiai federacijos planui, bet pasisėkė įtikinti, kad Lietuvos restitucija nėra negalima. LIB vedėjui atrodė, jog barono vizitas po nuskambėjusių pasaulyje T. Bethmanno-Hollwego pasiūlymų dėl taikos yra ženklas pradėti akciją dėl Lietuvos klausimo internacionalizavimo.

1917 m. sausio 11 d. Vakarų valstybių diplomatams Berne Lietuvių tautos tarybos vardu buvo įteiktas „Memorandumas dėl nepriklausomos Lietuvos atkūrimo“. Tas faktas, kad dokumentas lapkričio 12 d. ir 1918 m. vasario 7 d. buvo įteiktas pakartotinai, bylojo apie Šveicarijos lietuvių brandinto Lietuvos valstybingumo modelio pastovumą<sup>7</sup>.

Lietuvos valstybės projektą įrėmino du principai — istorinis ir nacionalinis. Pirmuoju buvo atsiribojama nuo Rusijos ir iš dalies nuo Lenkijos valstybingumo tradicijos. Antrasis dar labiau pabrėžė lietuvių apsisprendimą gyventi nepriklausomai ne tik nuo Rusijos, bet ir nuo Lenkijos. Istorinė teisė, valstybinė LDK tradicija leido apibrėžti numatomą Lietuvos teritoriją — Vilniaus, Kauno, Gardino, Suvalkų, Kuršo gubernijos, Minsko gubernijos Naugarduko apskritis, šiaurinė Lomžos gubernijos dalis iki Lyko ir Narevo upių (memorandumo autorių nuomone, šiame plote gyveno 65% lietuvių, po 10% gudų ir žydų, po 5% latvių ir vokiečių, 6% lenkų ar sulenkėjusių gyventojų). Su istoriniais precedentais, monarchijos tradicija buvo siejamas etnopolitinės konsolidacijos garantavimas. Lietuva turėjo tapti konstitucine karalyste, Norvegijos, Bulgarijos, Rumunijos ar Graikijos pavyzdžiu dinastas būtų pakviestas iš užsienio. Įstatymų leidžiamąją valdžią būtų vykdęs Seimas, vykdomąją — karaliui ir Seimui atsakingi ministrai. Planuota atgaivinti Lietuvos Statutą<sup>8</sup>.

Taigi lietuviai deklaravo savo restitucinę programą. Antantės diplomatai oficialiai grąžino ją įteikėjams (neoficialiai gautus tekstus pasiliko). Vokietijos diplomatai priėmė memorandumą su padėka<sup>9</sup>. Jame išdėstyti teiginiai, nors ir negatyviai, vis dėlto priminė buvusios unijinės valstybės tradicijų gyvybingumą.

1917 m. sausio 10 d., veik tuo pačiu metu kaip J. Gabrys, memorandumą Lietuvos klausimu Vokietijos užsienio reikalų ministerijai bei VKV įteikė ir F. Roppas. Jame baronas abejojo, ar įmanoma, lietuviams priešinant, sujungti Lietuvą ir Lenkiją. F. Roppas kritikavo okupacinį režimą, kuris savo tolerancija prolenkiškam judėjimui stūmė lietuvius nuo vokiečių, ir įrodinėjo, jog neverta nuolatinių reicho interesų aukoti dėl laikinų karo bei okupacijos teikiamų laimėjimų. Galų gale jis pasiūlė paimti lietuvius ekonominę ir karinę Vokietijos globon, bet garantuoti apsisprendimo teisę vidaus reikalais<sup>10</sup>. Praktiškai šis pasiūlymas reiškė, kad Vokietija turi aiškiai atskirti Lietuvą nuo Lenkijos ir kontroliuoti jas atskirai.

Pasiūlymą Vokietijos vadovaujantys sluoksniai įvertino nevienodai. Imperinė valdžia dvejojo. VKV su E. Ludendorffu priešakyje, nusivylusi „Lenkijos eksperimentu“ (vietoje planuotų 3 divizijų pavyko surinkti 370 asmenų, iš kurių 350 buvo žydai), buvo linkusi pritarti jam<sup>11</sup>. Tad F. Roppas netikėtai įgijo sąjungininkę.

Sausio viduryje baronas pasirodė Vilniuje, kur tarėsi su lietuviams bei Oberosto pareigūnais<sup>12</sup>. Lietuviai jam pateikė prieš mėnesį kartu su gudais suderintą politinę platformą\*: 1) LDK žemių, atskirtų nuo Rusijos, ir Kuršo nepriklausomybė; 2) prieš asociaciją su Lenkija; 3) LDK padalijama į tris savivaldes nacionalinės dalis (lietuvių, gudų, latvių); 4) sostinė — Vilnius, kuris priklauso lietuvių nacionalinei daliai, bet yra dvi oficialios kalbos (lietuvių ir gudų)<sup>13</sup>. F. Roppas pažadėjo garantuoti kontaktą su Berlynu ir užsiminė, kad tiek Berlyne, tiek tarp Oberosto aukštų pareigūnų nėra atmetama lietuvių atstovybės idėja.

Galimas daiktas, ši pastaba turėjo įtakos tam, kad lietuviai vasario 17 d. padavė protestą prieš lenkišką agitaciją atskirai, o ne kartu su gudais<sup>14</sup>. Protesto autoriai, be kita ko, apeliavo į LDK tradiciją ir į lietuvių subrendimą ją perimti<sup>15</sup>. Tuo tarpu gudai, vasario 28 d. nusiųntę telegramas P. Hindenburgui ir E. Ludendorffui, pasitenkino padėka už gudų lygiateisiškumo pripažinimą buvusiose LDK žemėse<sup>16</sup>.

---

\* Lietuviams atstovavo „Biuro — politinės valdybos“ („konsorciumo“) nariai A. Smetona, S. Kairys, J. Šaulys, A. Domaševičius, gudams — broliai Luckievičiai, V. Lastauskis. Pasitarimai vyko prieš pat 1916 m. Kalėdas. Žr.: Baltarusių organizacijos protokolai // MACB RS.— F. 21—2152.— L. 7.

Šiaip ar taip, abi akcijas suartino LDK reminiscencijos, o jas kovo mėn. sustiprino ir vokiečių veiksmai. Kovo 15 d. Lietuvos ir Vilniaus—Suvalkų sritys buvo sujungtos į Lietuvos karinę valdybą su centru Vilniuje (viršininkas — J. Isenburgas-Birsteinai). Kovo 26 d. į Berlyną atvyko A. Smetona, J. Šaulys, S. Kairys ir A. Luckievičius. Ta proga spaudoje sumirgėjo pranešimai, kad juos priims naujasis valstybės užsienio reikalų sekretorius A. Zimmermannas ir bus paskelbtas Lietuvos savarankiškumo aktas<sup>17</sup>. Tačiau joks pareiškimas dienos šviesos neišvydo.

Pasak J. Šaulio, A. Zimmermannas tik pažadėjo, kad „taikos taryboms einant lietuvių norai ir pageidavimai būsią „voll berucksichtig“ [„visiškai atsižvelgta“.— R. L.], kad jie, girdi, Vakarų Europon linkdami, galės vidurinės Europos sistemoj tvirtai savo gyvenimą plėtoti ir tvarkyti“<sup>18</sup>. Sprendžiant iš A. Zimmermanno konfidencialaus aplinkraščio, išleisto pačioje balandžio pradžioje, pareiškimas Lietuvos klausimu nebuvo padarytas, nes nenorėta suerzinti Rusijos<sup>19</sup>.

Atrodo, kad rašydamas aplinkraščių valstybės sekretorius gerai žinojo apie įvykius Rusijoje. Priešingai daugeliui prognozių, Rusijos revoliucija kėlė ne tautinius politinius, o socialinius ir pacifistinius šūkius. Socialistinė ir proliberalinė Rusijos opozicija, 1917 m. kovo mėn. išėjusi į politinę areną Laikinosios vyriausybės bei Petrogrado darbininkų ir kareivių deputatų sovieto pavidalu, pateko į keblią padėtį. Sovietas angažavosi taikos reikalavimams, kuriuos skandavo minios žmonių, padėjusių jam nuversti carą. Laikinoji vyriausybė, iš karto sulaukusi Antantės paramos, linko laikytis sąjungininkės įsipareigojimų<sup>20</sup>.

Tad, kol Petrograde pacifistai ir karo šalininkai aiškinosi santykius, tol Berlynas neprarado vilties sudaryti separatinę taiką su Rusija. Juolab kad kovo pabaigoje—balandžio pradžioje Stokholme vyko slaptos derybos dėl ilgalaiškės, garbingos abiem pusėms taikos sąlygų. Formaliai Berlynui atstovavo M. Erzbergeris, Katalikų centro partijos lyderis, rusams — žurnalistas B. Kolyška, artimas Petrogrado sovietui<sup>21</sup>. Neatsitiktinai kovo 27 d. T. Bethmannas-Hollwegas bei Austrijos užsienio reikalų ministras O. Czerninas taip pat svarstė eventualios taikos su Rusija sąlygas ir, atsižvelgdami į senkančius strateginius išteklius, pasirašė susitarimą, kuris neatmetė *status quo ante bellum* galimybės<sup>22</sup>.

Tačiau vos spėjo A. Zimmermannas pasirašyti aplinkraščių, stauga pasikeitė aplinkybės. VKV sužinojo apie M. Erzbergerio ir B. Kolyškos derybas ir griežtai pasipriešino imperinės valdžios taktikai. E. Ludendorffo nuomone, Vokietijai derėjo ne tartis su Rusija dėl taikos, o padiktuoti jai taikos sąlygas. Balandžio 5 d. Bingene įvykusioje konferencijoje generolai pareikalavo nedel-

siant aneksuoti Oberosto teritoriją: padalyti ją į Kuršo Kunigaikštystę ir į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, o Prūsijos karalių arba Vokietijos imperatorių paskelbti jų suverenu<sup>23</sup>. Berlyno sutarimu, aneksionistiniai VKV siekiai, net slapstomi po restitucijos skraiste, nebeatitiko dienos reikalavimų. Mat balandžio 7 d. į karą Antantės pusėje stojo JAV, paskelbusios tautų teises į politinį savarankiškumą. Tautų apsisprendimo principo pagrindu Petrograde rado bendrą kalbą karo šalininkai ir pacifistai.

## KURSAS — LIETUVOS KLAUSIMO INTERNACIONALIZAVIMAS

Išties balandžio 9 d. premjeras G. Lvovas paskelbė deklaraciją, kurioje žadėjo siekti tvirtos taikos ir remtis tautų apsisprendimo principu. Po dviejų dienų Visos Rusijos sovietų konferencija patikė konkretnę pasiūlymą — taika be aneksijų ir kontribucijų, paremta tautų apsisprendimo principu<sup>24</sup>. Ką šie teiginiai iš tikrųjų galėjo reikšti, parodė vyriausybės ir Sovieto pareiškimai Lenkijos klausimu. O jais buvo apeliuojama į Lenkijos valstybės, susietos su Rusija karine sąjunga, sukūrimą. Valstybės sukūrimas buvo argumentuojamas lenkų apsisprendimo teise, taikoma ne tik Rusijos, bet ir Vokietijos bei Austrijos teritorijoms, kuriose gyveno lenkų dauguma<sup>25</sup>. Vadinasi, Rusija, norėdama tą demokratinę apsisprendimo teisę įgyvendinti, rengėsi toliau kariauti ir nugalėti Centrines valstybes.

Be to, naujieji Rusijos vadovai, ketinę vadovautis tautų apsisprendimo principu, prisiminė ir senus pažadus dėl konstitucinės valstybės decentralizacijos. Ir nors saugant rusiškojo valstybingumo formą kilo Steigiamojo Susirinkimo sankcijos idėja, ilgainiui tiek suomių Seimas, tiek ukrainiečių Centrinė Rada, tiek estų Mäapaev, tiek latvių Landtagas, tiek lenkų Likvidacinė komisija buvo oficialiai pripažinti ir jiems centras perleido daugelį savo funkcijų<sup>26</sup>. Lietuvių politinis judėjimas Rusijoje tokio pripažinimo nesulaukė. Kodėl taip atsitiko?

Buvo keletas priežasčių. Pirmoji susijusi su lietuvių Rusijoje politinės programos evoliucija, antroji — su naujais Vokietijos manevrais Lietuvos klausimu.

Kovo—balandžio mėn., tiek konservatorių, tiek radikalų mąnymu, buvo tikslinga orientuotis į naująją Rusiją, kuri padarė keletą pareiškimų, skatinusių pavergtas tautas siekti laisvės. Nors ir neskubėjo savo pareiškimų vykdyti, vis dėlto Rusijos valdžia leido suprasti, kad praktiškai ta laisvė bus įgyvendinama etnografinėse kitataučių teritorijose. Tad abiejų lietuvių politinių grupuo-

čių, kovo 26 d. sudariusių Rusijos Lietuvių tautos tarybą, programos nesunkiai suartėjo ir buvo apsisistota prie etnografinės Lietuvos valstybingumo principo. Suderinusi pilietinius (Lietuvos Steigiamojo Seimo sankcija) ir etninius (Lietuva — Vilniaus, Kauno, Suvalkų gubernijos, kuriose „lietuvių tauta yra pamatinis gyventojų gaivalas“) grupuočių prioritetus, taryba pabandė paspartinti minėto principo įgyvendinimą<sup>27</sup>.

Kovo 31 d. G. Lvovui buvo įteikti tarybos nutarimai, paskelbę Lietuvos kaip politinio vieneto nedalomumo principą, reikalavę išskirti ją į atskirą administracinį vienetą ir pripažinti sudaromą Laikinąjį Lietuvos valdymo komitetą (12 lietuvių, 6 gudai, 3 žydai, 2 lenkai, 1 rusas). Premjeras pasveikino lietuvių iniciatyvą ir pasiūlė, nelaukiant galutinio kabineto sprendimo, nurodyti kandidatus į gubernijų administratorių pareigas\*.

Balandžio 27 d. kandidatų sąrašas vyriausybei buvo pateiktas, tačiau teigiamo atgarsio nesulaukė<sup>28</sup>. Prieš keletą savaičių Vilniaus ir Kauno gubernijų komisaris paskirti lenkas J. Montvila ir gudas O. Balajus nebuvo atšaukti, o Suvalkų gubernijos reikalus ir toliau tvarkė lenkų Likvidacinė komisija.

Matyt, Suvalkų gubernija, į kurią pretendavo lietuviai ir lenkai, rusų valdžiai buvo tapusi keblia problema. Vargu ar buvo pamirštas triukšmas, kilęs dar caro valdžiai iš Kongresinės Lenkijos išskyrus Chelmą. Nors užkulisiuose, pasak lenkų Likvidacinės komisijos pirmininko A. Lednickio, rusai lietuvių rankomis ir darė didelį spaudimą, vis dėlto Laikinoji vyriausybė nesiryžo gauti santykių su lenkais ir pakartoti Chelmo precedento<sup>29</sup>. Ypač karštai dėl Suvalkų gubernijos diskutuota Laikinosios vyriausybės sudaryto Ypatingojo pasitarimo Rusijos Steigiamajam Susirinkimui sušaukti posėdžiuose. Paprastai lietuviai, bandę reikalauti Suvalkų gubernijos, būdavo nutraukiami motyvuojant tuo, kad pasitarimas nekompetentingas spręsti politinio pobūdžio klausimų<sup>30</sup>.

Dėl tokios įvykių eigos ėmė ryškėti lietuvių skilimas. Konservatorių spaudoje pasirodė straipsnių, rutuliojusių tarptautinio Lietuvos klausimo koncepciją. Konservatoriai aiškino, kad didžioji lietuvių žemių dalis yra atplėšta nuo Rusijos ir todėl jų likimą spręst ne Rusijos Steigiamasis Susirinkimas, o tarptautinės instancijos, t. y. taikos kongresas. Vadinas, jau dabar svarbu pareikšti, kad lietuviai apsisprendžia nepriklausomybei, kurios formą nustatys po karo sušauktas Lietuvos Steigiamasis Seimas<sup>31</sup>. Radikalai

---

\* Balandžio 1 d. nutarimai buvo perduoti ir Sovietui. Vykdomojo komiteto narys J. Steklovas pripažino, kad lietuvių sprendimai neprieštarauja rusų skelbiamai tautų apsisprendimo teisei. Žr.: Tautos Tarybos darbai // Naujoji Lietuva.— 1917.— Kovo 26.— Nr. 3.

neprieštaravo dėl Lietuvos klausimo tarptautinio pobūdžio, bet teigė, kad apsisprendimo teisė priklauso Lietuvos Steigiamajam Seimui, kurio sušaukimą galėjo garantuoti tik pasaulio ir pirmiausia Rusijos demokratija<sup>32</sup>. Radikalai iš esmės linko laukti Rusijos Steigiamojo Susirinkimo.

Birželio 9—15 d. Petrograde įvykusiame lietuvių Seime laimėjo konservatorių linija. Radikalai atsisakė bendradarbiauti. Taryba ir komitetas iširo<sup>33</sup>. Beje, reikia pažymėti, kad Laikinis Lietuvos valdymo komitetas taip ir nespėjo visiškai konstituuotis. Lenkų nepatenkino dvi vietos. Gudų projektas išplėsti teritorinio priklausymo ribas Gardino, Minsko, Mogiliovo, Vitebsko gubernijomis buvo atmestas. Lietuvių nuomone, tokiu atveju Lietuvos klausimas būtų netekęs tarptautinio pobūdžio. Gudai manė kitaip, todėl taip pat atsisakė užimti jiems skirtas vietas<sup>34</sup>.

Žinoma, nieko keisto, jog iširus jungtinėms lietuvių politinio judėjimo struktūroms Laikinajai vyriausybei atkrito reikalas konkrečiai angažuotis lietuviams, juolab kad jie rinkosi Lietuvos klausimo internacionalizavimo kursą. Tačiau į akis krinta viena aplinkybė: tos struktūros iširo birželio viduryje, o lietuviai prašė atkreipti į juos dėmesį nuo kovo pabaigos. Visą tą laiką Laikinoji vyriausybė iš esmės dėsė. Kodėl?

Kaip rodo Rusijos užsienio reikalų ministerijos archyvų dokumentai, ir po revoliucijos Lietuvos reikalai buvo sprendžiami šioje žinyboje. Į ją atkeliavo bei buvo išnagrinėti ir pirmieji Lietuvių tautos tarybos nutarimai, ir Seimo rezoliucijos. Suprantama, čionai tebeplaukė užsienyje rezidavusių diplomatų bei specialiųjų tarnybų agentų pranešimai. Matyt, čia buvo formuojama vyriausybės politika Lietuvos klausimu.

Antai kovo 19 d. M. Bibikovas slaptoje telegramoje teigė, kad revoliucija Šveicarijos lietuviams atskleidė naujų perspektyvų. Rusų diplomato nuomone, atsirado galimybė patraukti į savo pusę tiek emigracijos, tiek, pasitelkus ją, okupuotos Lietuvos veikėjus. Tačiau tokiai akcijai reikėjo ne tik principinio Petrogrado sutikimo, instrukcijų deryboms su aiškiomis nuolaidomis lietuviams, bet ir nemažų finansinių dotacijų. Pasak M. Bibikovo, jas vertėjo skirti ir pasinaudoti patogiu momentu, kadangi lietuvių aspiracijos labai nuosaikios<sup>35</sup>.

Kovo 23 d. užsienio reikalų ministras P. Miliukovas davė interviu „Večernejė vremia“ korespondentui. Ten buvo pareikšta, kad sklendantys gandai apie vokiečių pasirengimą paskelbti Lietuvos valstybę yra provokacija ir jaukas lietuviams. Ministro manymu, lietuvių, kaip ir lenkų, ši meškerė neužkabinsianti, „nes lietuviai norimą nepriklausomybę tegali gauti iš laisvos Rusijos“<sup>36</sup>.

Kovo pabaigoje Petrogradą pasiekė šilti Lietuvių tautos tarybos nuolatinės delegacijos sveikinimai Laikinajai vyriausybei<sup>37</sup>. Kaip matėme, kovo 31 d. lietuvius Rusijoje padrašino premjeras.

Tačiau jau balandžio 10 d. naujasis *charge d'affaires* A. Onu atsiuntė konfidencialų delegacijos memorandumą, kuriame anks-tesnes laisvės, lygybės, brolybės idėjas pakeitė pakankamai konkretūs pageidavimai. Lietuviai pranešė apie naujausius vokiečių žingsnius, susijusius su Lietuvos nepriklausomybės paskelbimu, ir išreiškė viltį, jog dabartinė Rusijos vyriausybė suteiks Lietuvai tokias pat laisves bei teises kaip ir Lenkijai, kadangi abiejų padėtis vienoda<sup>38</sup>. Lenkijos, kaip „senosios Lietuvos sąjungininkės“, paminėjimas memorandume rodė, jog lietuviai, kalbėdami apie vienodą padėtį, neturėjo galvoje vien vokiečių okupacijos.

Savo ruožtu balandžio 29 d. V. Svatkovskis ne vien detalizavo Šveicarijos lietuvių programą (Lietuva sudaryta iš Vilniaus, Kauno, Suvalkų gubernijų, dalies Gardino, Minsko rajonų bei Kuršo, su Rusija palaikomi kariniai, ekonominiai ryšiai federacijos pagrindu arba personalinė unija monarchijos atveju), bet ir supažindino vadovybę su Vilhelmštrasės planais, kurie galėjo pakeisti lietuvių orientaciją. Anot V. Svatkovskio, Berlyne tvirtai laikomasi paslėptas aneksijos taktikos. Tačiau yra įvairių nuomonių. Vieni pataria naudotis dedukciniu metodu, t. y. siūlo iš pradžių paskelbti Lietuvos nepriklausomybę, o tik paskui imtis tvarkyti valstybės reikalus. Kiti rekomenduoja indukcinį būdą — pirmiausia sudaryti tautos tarybą ir administraciją, o apie valstybingumą pareikšti, kai pribręs reikalus svarstyti taikos klausimą. Tačiau tiek vieni, tiek kiti pageidautų konkretesnių Rusijos veiksmų dėl Lietuvos laisvės. Tai paskatintų šį klausimą internacionalizuoti<sup>39</sup>.

Visose A. Onu balandžio mėnesio telegramose V. Svatkovskio tezės buvo papildytos pranešimais apie Berne, Vilniuje ir Berlyne vykusias vokiečių ir lietuvių derybas<sup>40</sup>.

Atrodo, kad dėl šių pranešimų Petrogradas nutarė susilaikyti nuo pareiškimų lietuvių atžvilgiu.

Birželio pradžioje V. Svatkovskis informavo apie savo susitikimą su F. Roppu, rusų įtarimu, Berlyno emisaru. Petrogrado agento nuomone, F. Roppas atrodė labai prislėgtas, dažnai skundėsi, kad iki šiol Rusija nėra nutarusi lietuviams palankiai spręsti Lietuvos klausimo. Barono manymu, lietuvius visiškai patenkintų federacija su Rusija, o vokiečių kombinacijoms jie nepasiduosią. Ir pats F. Roppas per pokalbį prisipažino nusivylęs vadovaujančiais Vokietijos sluoksniais, neturinčiais konkrečios programos Lietuvos atžvilgiu<sup>41</sup>.

Visa tai negalėjo nepanešėti į vokiečių bandymus išprovokuoti Rusiją.

Kai liepos viduryje delegacija kreipėsi į Rusijos ambasadą Paryžiuje su prašymu palaikyti lietuvių interesus Antantės konferencijoje, jai buvo atsakyta, kad ambasada neturi šiuo klausimu įgaliojimų. Apie įvykį nedelsiant buvo pranešta Užsienio reikalų ministerijai<sup>42</sup>. Liepos 11 d. ir pasiuntinys Vašingtone B. Bachmetjevas pranešė, kad JAV lietuviai perdavę kreipimąsi į Laikinąją vyriausybę dėl laisvos, suvienytos Lietuvos įkūrimo. B. Bachmetjevas prašė centro supažindinti jį su vyriausybės požiūriu šiuo reikalu<sup>43</sup>. Slaptame memorandume naujasis užsienio reikalų ministras M. Tereščenka pareiškė, kad „lietuvių klausimas yra visiškai Rusijos klausimas“<sup>44</sup>.

Analogiška išvada ir rekomendacijos, kaip sprendinias šis Rusijos vidaus reikalas, M. Tereščenkai buvo įteiktos dar birželio 21 d. Užsienio reikalų ministerijos Ypatingojo politinio skyriaus ir Juridinio poskyrio parengtoje „Pažymoje apie lietuvių pretenzijas“. Čia buvo išnagrinėti Rusijos Lietuvių tautos tarybos nutarimai bei Petrograde Seimo priimtos rezoliucijos. Ministerijos valdininkai išvelgė, kad tuose nutarimuose siūlomas Lietuvos klausimo sprendimas yra nepriimtinas Rusijai, kadangi: 1) yra pagrindo įtarti, jog projektuojamoji Lietuva nesutampa su etnografinėmis lietuvių sienomis (jos tiksliai neapibrėžtos, numatyta, kad Laikinajame Lietuvos valdymo komitete lietuvių ir kitų tautų atstovų bus po lygiai); 2) neminimas Rusijos Steigiamasis Susirinkimas, o išimtinė teisė daryti galutinius sprendimus suteikta Lietuvos Steigiamajam Seimui. Be abejo, teigė pažymos autoriai, lietuviai turi teisę tikėtis, kad jų nacionaliniai siekiai sulauks atgarsio iš vyriausybės pusės, ypač paskelbus Lenkijos nepriklausomybę, tačiau tik ne lietuvių Seime pasirinktas kursas — Lietuvos klausimo internacionalizavimas. Lietuvos klausimas neturi tarptautinio elemento, nes visa lietuvių gentis su menkomis išimtimis gyvena Rusijos teritorijoje. Taigi norint etnografinėse lietuvių teritorijose sukurti autonominę administraciją, buvo aiškinama pažymoje, nereikia prijungti svetimų žemių. Lietuvos klausimas yra analogiškas Latvijos, Estijos klausimams, ir tokių motyvų, kurie vyravo skelbiant Lenkijos nepriklausomybę, čia nėra. Pažymos autoriai rekomendavo paremti tas lietuvių politines sroves, kurios kratosi separatizmo, ir įsteigti bendrą komisiją, kuri parengtų Rusijos Steigiamajam Susirinkimui plačios Lietuvos autonomijos projektą<sup>45</sup>.

Taigi dėl Lietuvos autonomijos Rusijos užsienio reikalų ministerija, regis, neabejojo. Tačiau jokių veiksmų atsižvelgiant į galimas tarptautines komplikacijas nebuvo imtasi. Iniciatyva Lietuvos klausimu liko vokiečių rankose.

## PRIJUNGIMO POLITIKA IR KELIO Į LAISVĘ PRADŽIA

Vokietijos vyriausybė neatsisakė planų sudaryti separatinę taiką su Rusija. Tačiau, sprendžiant iš instrukcijų „taikos“ pasiuntiniams, Berlynas nesirengė išsižadėti okupuotų teritorijų. Tik pasikeitusios aplinkybės privertė imperinę valdžią mėginti derinti VKV norą aneksuoti Kuršą bei Lietuvą ir Petrogrado formulę (taika be aneksijų ir kontribucijų, paremta tautų apsisprendimo teise), sulaukusią atgarsio ir Reichstage.

1917 m. balandžio 23 d. Kroicnache įvykusiame Karūnos tarybos posėdyje T. Bethmannas-Hollwegas bandė suderinti šias priešybes. „Kad būtų pašalinti nepriimtini ir rusams nesimpatiški aneksijos bei sienų ištaisymo terminai ir kad rusai lengviau suvirškintų Kuršo bei Lietuvos praradimą,— aiškino kancleris,— būtina jas įforminti kaip savarankiškas valstybes, kurios gaus vidaus savi-valdą, bet kariniu, politiniu ir ekonominiu atžvilgiu visiškai priklausys nuo mūsų.“<sup>46</sup> Kitaip tariant, kancleris siūlė VKV pereiti nuo aneksionistinės prie prijungimo politikos. Ką tai reiškė?

Aneksija — tai prievartinis svetimos teritorijos prijungimas prie savosios. Šis procesas turi būti vykdomas remiantis tam tikromis tarptautinės ir valstybinės teisės normomis. Pagal pirmąją teritoriją turi būti įsigyjama, pagal antrąją — prijungiama. Teritorija laikoma įsigyta tuomet, kai įvykdomos trys sąlygos: teritorija yra užgropta, karas pasibaigęs ir yra pareiškimas dėl įsigytos teritorijos. Ji prijungiama atskiru aktu, įstatymu ar kitokiu dokumentu, kuriuo remiantis ir įvykdoma aneksija<sup>47</sup>.

Tarptautinės teisės požiūriu pirmą žingsnį, kad įsigytų teritoriją, užgrobtų Lietuvą ir Kuršą, reichas jau buvo žengęs. Sudarius separatinę taiką, būtų įvykdyta antroji sąlyga. Kadangi teritorijos įsigijimą galiausiai patvirtina valios aktas, teliktų padaryti pareiškimą. Iš kanclerio kalbos išplaukė, kad prieš pareiškimą reikėtų „įforminti savarankiškas valstybes“, kurios pačios, o ne vokiečiai, pasisakys už pri(si)jungimą prie reicho. Tokiu būdu pasauliui bus pademonstruota, jog Vokietija aiškiai atsisako prievarta pasisavinti per karą užimtas teritorijas, nors iš tikrųjų ji neatsisako pasisavinimo arba prijungimo, įvykdyto apsisprendimo teisės pagrindu.

Sukdama į šį kelią, imperinė valdžia tikėjosi Kurše ir Lietuvoje sudaryti kraštų tarybas, kurios padėtų vykdyti apsisprendimo procedūrą. Tuo tarpu VKV mėgino užsitikrinti prioritetą sprendžiant Rytų politikos klausimus ir reikalavo priimti E. Ludendorffo parengtą reicho strateginių interesų Rytuose programą: 1) Vokietijai atitenka Kuršo bei Lietuvos teritorijos iki ribos, kurią nuro-

dys VKV; okupuojamos Livonija ir Estija; Baltstogė—Nemunas—Lyda — Vokietijos siena pietuose; vokiečiams atitenka Belovežo giria; 2) Vokietijos—Lenkijos delimitaciją nulems jų tarpusavio santykiai, nors bet koku atveju siena bus peržiūrėta Vokietijos naudai. Kol nėra nustatyta rytinė Lenkijos siena, tol tarp lenkų palaikoma idėja apie teritorinę ekspansiją į rytus. Tačiau tai neturi kelti pavojaus susitarimui dėl Kuršo ir Lietuvos<sup>48</sup>.

Taigi E. Ludendorffas kancleriui siūlė kompromisą. Iš pradžių šis atsisako Varšuvos—Vilniaus formulės, nors formaliai ji palaikoma, ir tik vėliau imama svarstyti autonomizacijos planą. T. Bethmannas-Hollwegas pritarė VKV programai.

Balandžio 30 d. pasitarimai vyko toliau. Buvo diskutuojama dėl etninių grupių, kurios įgis privilegijų Kurše ir Lietuvoje. Kurše pagrindiniu elementu turėjo tapti baltvokiečiai. Lietuvoje nutarta visomis priemonėmis išigyti lietuvių palankumą. Šiauriniuose Oberosto rajonuose turėjo būti skatinama lietuvių ir gudų sąjunga. Nuspręsta formaliai užkirsti kelią lenkų propagandai<sup>49</sup>.

Čia ir paaiškėjo, kodėl Lietuvos klausimu kancleris ėjo į kompromisą su VKV. Riboto savarankiškumo koncepcija buvo grindžiama tautų apsisprendimo principu. Dabar į šį principą buvo įkomponuota lietuvių etnografinė tauta, kuri dėl nepakankamo civilizacinio (valstybinio) potencialo galėjo pretenduoti tik į savarankiškos etnokultūrinės raidos teisę. Pasiėkus separatinę taiką su Rusija apsisprendimo principo pagrindu, etnografinės tautos teisės transformacija į valstybinę iš esmės pereitų Vokietijos kompetencijai\*. Kadangi E. Ludendorffas neketino atsisakyti LDK personalinės unijos su reichu plano, tai tokia galimybė buvo palikta, bet neužkirstas kelias ir kitoms galimybėms, kurios atsirastų, pavyzdžiui, nepasiekus separatinės taikos su Rusija.

Tačiau Berlynui dar reikėjo įveikti prieštaravimus, kurie kilo dėl numatomos Lietuvoje krašto tarybos bei Lietuvos autonomizacijos. VKV norėjo tik patariamąjį valdymo organą ir priešinosi ketinimams modifikuoti okupacinį režimą. Imperinė vadovybė abejojo, ar pavyks taip pritraukti lietuvius.

Kancleris davė nurodymus gegužės pradžioje pereiti prie lietuviškos politikos<sup>50</sup>, tačiau šia linkme pradėta dirbti jau kovo pabaigoje. Pavyzdžiui, į priėmimą pas A. Zimmermanną buvo pakviesti tik lietuviai, nors nebuvo užmirštas ir A. Luckievičius, kuris galėjo išdėstyti F. Roppui gudų aspiracijas<sup>51</sup>.

---

\* Gegužės 17—18 d. Kroicnache Vokietijos ir Austrijos-Vengrijos susitarimu buvo numatyta, kad pirmajai priklauso išskirtinės teisės Kurše, Lietuvoje, Lenkijoje, o antrajai — kompensacijos Balkanuose. Žr.: *Sukiennicki W.* Min. veik. — T. 1. — P. 349.

Kitą mėnesį buvo aktyviai siekiama išsiaiškinti Šveicarijos lietuvių nuomonę.

Balandžio pradžioje F. Roppas J. Gabriū informavo, jog aneksionistų pozicijos silpnėja, o mėnesio pabaigoje atvykęs į Berną pranešė, kad vokiečiai atsisako Lietuvos aneksijos ir planuoja ją organizuoti kaip nepriklausomą valstybę. Baronas perdavė Lietuvių tautos tarybos nuolatinei delegacijai vokiečių pageidavimus — neprieštarauti Patikėtinių tarybos sudarymui. J. Gabriū reikalavo paskelbti Lietuvos nepriklausomybę, drauge išrinkti Valstybės tarybą ir suteikti jai laisvę susisiekti su užsienio lietuviais. Ap-svarstęs su J. Gabriū tarybos sudėtį, F. Roppas gegužės pabaigoje pasirodė Vilniuje, ir čia jis supažindino lietuvių veikėjus su padėtimi: birželio pradžioje vokiečiai rengiasi paskelbti pareiškimą Lietuvos atžvilgiu, mano sudaryti dvylikos lietuvių Valstybės tarybą, kurios funkcijos būtų nukentėjusiųjų šalpa, karo nuostolių apskaita, banko steigimas, būsimos tvarkos svarstymas ir etnografinių ribų nustatymas<sup>52</sup>.

Gegužės 26 d. „Biuro — politinės valdybos“ (toliau — Biuras) posėdyje buvo svarstomas gautas pasiūlymas. Po kovo mėn. vizito į Berlyną tai buvo pirmas vokiečių palankumo ženklas, į kurį reaguoti teko itin sunkiu metu. Prolenkiška agitacija krašte tebevyko. Naujausiu jos liudijimu tapo prieš porą dienų išspausdinta visų Lietuvos lenkų politinių partijų deklaracija, raginusi Lietuvą sujungti su Lenkija. Revoliucijos Rusijoje atgarsiams pasiekus kraštą, nutrūko santykiai su gudais, kurie atsisakė modifikuotos LDK koncepcijos ir linko į federaciją su Rusija, gynė Gudijos nedalimumo principą. Komplikavosi situacija ir lietuvių politiniame pasaulyje. LSDP išstojo iš Biuro, nes jai nebuvo suteikta *liberum veto* teisė<sup>53</sup>. Faktiškai nesutarimai kilo dėl Lietuvos valstybingumo principo interpretavimo.

Vilniuje radikalėjant atmosferai, lietuvių konservatoriai linko grįžti prie etnografinės Lietuvos valstybingumo projekto, juolab kad dar „Lietuvos diplomatijos grupės“ pavedimu P. Klimas buvo parengęs studiją (1916 m. išleista Štutgarte, po metų — ir Vilniuje), kurioje konkrečiai išaiškino, kokioje teritorijoje tas valstybingumas yra galimas (didžioji dalis Kauno, Vilniaus, Suvalkų gubernijų, Gardino gubernijos dalis iki Nemuno; pietrytinė riba ėjo Medilo—Naručio—Beržūnės—Nemuno linija, apėmė Seinus, Krasnopolį)<sup>54</sup>. Konservatorių nuomone, turėjo būti sprendžiamas tautinės valstybės atsiradimo klausimas, todėl „svetimos mažumos apskritai negali būti traukiamos balsuoti, nes jos tam klausimui yra arba visuomet priešingos, arba indiferencijos“. Anot radikalų, derėjo Lietuvoje „atsiklausti visų piliečių“. Į tai konservatoriai

atkirtinėjo: „Kada valstybė susidarys, tada demokratijos principai įgaus visą reikšmę.“<sup>55</sup>

Tad suprantama, kad Biuras, apsvarstęs gautą pasiūlymą, nutarė tarybą sudaryti tik iš lietuvių, kurie pasiliktų sau teisę pakviesti žydų, gudų, lenkų atstovus, parodžiusius lietuvišką pilietinę savimonę<sup>56</sup>. Tokia nuostata bylojo, jog konservatoriai neatmetė pilietinės visuomenės Lietuvoje sukūrimo idėjos, tik jos įgyvendinimas buvo siejamas su etnolingvistiniu (etnokultūriniu) pagrindu asocijuota lietuvių visuomene.

Taigi Biuras pačiam tarybos sumanymui pritarė, tačiau pareikalavo išplėsti jos kompetenciją (ekonominė ir visuomeninė politika), surengti konferenciją tokiam organui sudaryti, garantijų, jog Lietuva nebus kolonizuojama, taip pat jog Lietuva turės išėjimą į jūrą. Už tai žadėjo paskelbti orientaciją į Vakarus, t. y. šliejamąsi prie Vokietijos, bei sudaryti muitų sąjungą<sup>57</sup>.

Gegužės 30 d. buvo gauta naujų pasiūlymų. Prekyba, transportas, paštas, kariuomenė, monetarinė sistema liks vokiečių rankose, o lietuviai gaus kultūrinę autonomiją. Biuras savo atsakyme kėlė buferinės Lietuvos valstybės idėją: Lietuva nepriklausoma; jos kariuomenė gina Vokietiją nuo slavų pavojaus (rusai, lenkai); atidavusi dalį šiaurinių Gardino gubernijos rajonų, Lietuva gauna Nemuno žemupį ir Klaipėdą; sudaroma ekonominė sąjunga su Vokietija; valstybinė forma — demokratinė, parlamentinė respublika arba monarchija<sup>58</sup>.

Birželio 2 d. Oberosto laikraščiai oficialiai paskelbė, kad vyriausiasis karo vadas Rytuose leido sudaryti lietuvių Patikėtinių tarybą. Po keleto dienų Biurui buvo praneštos naujos sąlygos: po karo dešimt metų lieka vokiečių valdymas, o Klaipėda ir Panevėžys perduodama po dvidešimt penkerių. Lietuviai gynė nepriklausomybės tezę. Iš pradžių iškeliamas Lietuvos nepriklausomybės klausimas, o sudarant taiką su Vokietija susitariama dėl valstybės formos ir nepriklausomybės garantijų<sup>59</sup>.

Vokiečiai kreipėsi į P. Karevičių, J. Basanavičių, A. Smetoną, kad šie nurodytų „patikimus“ kandidatus į tarybą, bet nesėkmingai<sup>60</sup>. Tada buvo mėginta paspausti Biurą. „Homan“ puslapiuose pasirodė straipsnių, įrodinėjusių, kad Vilnius priklauso etnografinėi Gudijai. Pasklido gandai, esą dalis Lietuvos su Vilniumi bus perleista Rusijai, o socialistiniams elementams buvo leista viešai rengti susirinkimus<sup>61</sup>. Tačiau Biuras nepasidavė. „Patys pastebime,— tomis dienomis rašė P. Klimas,— kaip mes per tą vokiečių čia buvimą politiniai bręstame. Mūsų pažiūros vis aiškesnės. Nepriklausomybės obalsis, jo įvykinimas, „orientacija“ į vakarus kristalizuojasi; taip pat santykiai su žydais, lenkais ir baltarusiais. Lietuvą tveriant — lietuviai tresprenžia, o ne mažumos. Šit min-

ties didžiausias laimėjimas, prieš ką visuomet „griešijo“ mūsų demokratiškas diletantizmas, o ir šiandien dar žydų bei lenkų uodegoj besisuka mūsų s-d. su Domaševičium pryšakyje.“<sup>62</sup> (Reikia pasakyti, kad konservatorių ir radikalų santykiai nenutrūko. Tarpinė grandis buvo S. Kairys, kuris anemiškai sutiko su konservatorių formule<sup>63</sup>.)

Kad ir kaip vertintume Biuro atkaklumą, į akis krinta ne mažesnis vokiečių atkaklumas įvairiais metodais siekiant patraukti būtent lietuvių konservatorius. Atsakymas į natūraliai kylantį klausimą „kodėl?“ išplauktų iš to, kas jau buvo pasakyta apie Berlyno posūkį į prijungimo taktiką: lietuvių konservatorių platforma rėmėsi etnografinės tautos teisėmis. Konservatoriai nacionalinį principą, traktuojamą kaip apsisprendimo teisę, laikė pagrindu Lietuvos valstybei sukurti, tuo tarpu vokiečių imperinė valdžia jį vertino kaip pagrindą prijungti Lietuvą. Tad nenuostabu, kad Berlynas visokiais būdais stengėsi įtikinti VKV ir Oberosto vadovybę nusileisti Biuro norui išsirinkti, o ne sudaryti tarybą<sup>64</sup>.

Berlynui pasiekti kompromisą su VKV palengvino veiksniai, susiję su vadinamosiomis pacifistinėmis tendencijomis Vokietijos politinėje arenoje (Reichstago liepos 19 d. taikos rezoliucija) ir Europos politikoje (popiežiaus rugpjūčio 1 d. taikos nota). Civilinė ir karinė vokiečių valdžios taip pat neatmetė pacifikacijos galimybės ir, rengdamosi sudaryti taiką su Rytaiis arba Vakarais, planavo remtis Vatikano taikos programa, kurios turinys buvo žinomas jau liepos mėn. Tačiau vienas iš popiežiaus programos punktų VKV buvo ypač nepriimtinas, nes jame buvo numatyta atkurti Lenkijos Karalystę Abiejų Tautų Respublikos teritorijoje<sup>65</sup>. Štai kodėl jau liepos viduryje Oberostas Biurui perdavė, kad leidžiama sudaryti Organizacinį komitetą, kuris surengs konferenciją tarybai išrinkti<sup>66</sup>. Tačiau tas komitetas, rugpjūčio 1 d. susirinkęs Vilniuje, VKV nuomone, galėjo būti panaudotas ir kitiems tikslams.

Vokietijos vadovaujančių sluoksnių pasitarime Bingene (liepos 31 d.) generolai siūlė taip veikti Lietuvoje: sudaryti lietuvių Patikėtinių tarybą, kurią karinė administracija pavėrs Krašto taryba; ši savo ruožtu kreipsis į kaizerį ir prašys personalinės unijos. Vilhelmštrasės atstovai priešinosi skubotam pareiškimui dėl personalinės unijos, tačiau su tokia Organizacinio komiteto traktuote (Patikėtinių taryba) sutiko, nes ir VKV nusileido. Buvo sutarta jau dabar pareikalauti iš lietuvių Vokietijai palankaus pareiškimo nekeliant personalinės unijos klausimo<sup>67</sup>.

Taigi Biuras rengėsi sudaryti Organizacinį komitetą, kurio tikslas — pasistengti sušaukti kuo platesnę konferenciją, o Berlynas

planavo išgauti iš jo politinio pobūdžio rezoliuciją, kurią galėtų panaudoti iškilus reikalui sudaryti taiką.

Dar prieš pirmą susirinkimą karinė valdžia Organizaciniam komitetui paaiškino, jog Lietuva privalo susijungti su Vokietija karine, muitų sąjungos, geležinkelio bendrumo konvencijomis, ir gąsdino, kad priešingu atveju Lietuva bus traktuojama tik strategiiniu požiūriu<sup>68</sup>.

Lietuviai puikiai suprato, ką tai reiškia (*Anschluss an Deutschland*), bet, be politinio pareiškimo, jokios kalbos apie konfenciją ir tarybą negalėjo būti<sup>69</sup>. Konservatoriai ragino pakviestus į Organizacinį komitetą radikalus nusileisti ir daryti kompromisus. „Ką mes galime,— klausė jie,— jei norime tikrai iškelti Lietuvos valstybės klausimą: Kongresas galutinai tatai spręs. Bet kongresui [taikos konferencijai.— R. L.] jau reikia paruošti pačią Lietuvos idėją. Reikia, kad jis su ja jau sutiktų. Tik vokiečiai čia ir gali padėti. Jie gali valstybės pagrindą paskelbti. Tos gi reklamos iš pradžios be kompromisų neįgysime. Rusai ir visa Entente mūs klausimo nepastato ir vargu bepastatys.“<sup>70</sup> Radikalai ilgai dėstė, kad tegali būti nepriklausomos, demokratinės Lietuvos orientacija, bet galų gale priartėjo prie konservatorių pozicijos. Kadangi Vokietija taikos sąlygų nediktuos, aiškino S. Kairys, tai nereikia jos kiršinti, o reikia numatyti nepriklausomos Lietuvos santykius ateityje su Vakarais<sup>71</sup>. Vis dėlto, konservatoriams pareikalavus pareiškime pabrėžti konvencijų galimybę, radikalai balsavo prieš, jie sutiko tik su pirmąja rezoliucijos dalimi: „Lietuvių tauta sudaro nepriklausomą valstybę etnografinėmis ribomis. Turėdami omenyje, jog Lietuva iš atžvilgio į savo ūkio bei kultūros reikalus yra pasvirusi ne tiek į rytus ir ne tiek į pietus, kiek į vakarus, net šių dienų politikos stovykloje numato jie reikalą būsimajai savarankiškai Lietuvos valstybei dėl jos ūkio, kultūros ir tautinės politikos motyvų sueiti tam tikrais dar nustatytiniais santykiais su Vokietijos valstybe, nepakenkiant savitam Lietuvos plėtojimos.“<sup>72</sup>

Pareiškimas su priedu apie konvencijų galimybę vokiečius patenkino, ir rugpjūčio 4 d. Užsienio reikalų ministerijos atstovas Malzevas jį išsivežė į Berlyną<sup>73</sup>. Tiesa, imperinė valdžia pareiškimo taikos akcijoje nepanaudojo, nes Rytai ir Vakarai į popiežiaus notą žiūrėjo labai atsargiai. Tačiau ji dabar galėjo nuraminti VKV, bijojusią, kad lietuviai panaudos savo krašto atstovybę savarankiškumui įgyti ir nepritars prijungimui prie Vokietijos.

Rugpjūčio 9 d. Kroicnache įvyko dar vienas reicho civilinės ir karinės vadovybių pasitarimas. Jame vėl buvo pakartota, kad Kuršo Kunigaikštystė ir LDK turi būti tvirtai prijungtos prie imperijos. Tačiau Užsienio reikalų ministerijos atstovams pavyko

klausimą dėl prijungimo formos atidėti iki naujojo kanclerio G. Michaelio vizito į Oberostą spalio mėn. Taigi atkrito reikalas deklaruoti personalinę uniją. Be to, pasitarime buvo susitarta neutralizuoti lenkų Katalikų bažnyčios įtaką Lietuvoje, krašto negermanizuoti, o Vilniaus neatiduoti Lenkijai <sup>74</sup>.

Pasak Užsienio reikalų ministerijos Rytų skyriaus šefo R. Naldonio pranešimo naujajam užsienio reikalų valstybės sekretoriui R. Kühlmannui, derėjo nuolaidomis lietuviams Lietuvą „taip prie mūsų priklausyti, kad ji priklausomai nuo padėties karui baigiantis turėtų arba kaip Vokietijos aneksuota, arba kaip savarankiška valstybė pati prie mūsų šlietis arba prisijungti“ <sup>75</sup>.

Tačiau imperinei vadovybei rugpjūčio mėn. iškilo nenumatyty sunkumų Šveicarijoje, kur Lietuvių tautos tarybos nuolatinė delegacija nutarė surengti plačiai atstovaujama konferenciją ir išrinkti bendrą lietuvių politinį organą. Berlynas mėgino užkirsti tam kelią.

F. Roppas vedė derybas su kariškiais dėl sklandesnio konferencijos Vilniuje parengimo, taip pat dėl būsimos tarybos teisių išplėtimo. Savo rugpjūčio 11 ir 28 d. laiškuose J. Gabriui baronas karštai įtikinėjo, kad E. Ludendorffas ir M. Hoffmannas žada visokeriopą paramą šiai akcijai. F. Roppas siūlė palaukti tarybos susikūrimo, kol visi dalykai pasieks tam tikrą apibrėžtą tašką. „Juk pagaliau,— rašė jis,— mes, lietuviai, privalome tinkamai susitelkti, kad panaudotume nepriklausomybę mūsų tautos gražiai raidai.“ <sup>76</sup> Sunku pasakyti, ar būtų šie žodžiai įtikinę Šveicarijos lietuvius, jeigu ne naujo jiems veikėjo — M. Erzbergerio — vizitai.

Reichstago deputatas, palaikęs artimus ryšius su Vilhelmštrase, priklausė vadinamiesiems liberaliesiems imperialistams ir buvo vienas iš įtakingiausių koncepcijos *Randstaaten* šalininkų. Savo veikloje bandęs derinti Katalikų bažnyčios ir reicho interesus, M. Erzbergeris visų pirma siekė sutrukdyti išgalėti protestantiškai Prūsijai <sup>77</sup>. Todėl suprantama, kad susitikimuose Brunene rugpjūčio 4 ir 22 d. Lietuvių tautos tarybos nuolatinės delegacijos atstovams kunigams K. Olšauskui, A. Steponaičiui bei V. Bartuškai jis atvirai išdėstė VKV planus prijungti Lietuvą personaline unija prie Prūsijos. Tokį planą, M. Erzbergerio nuomone, galėjo neutralizuoti tik krašte išrinkta taryba, kuri deramu momentu paskelbtų Lietuvą nepriklausoma monarchija su Viurtembergo kunigaikščiu Urachu, kataliku, priešakyje. Centro lyderis žadėjo partijos ir apskritai Reichstago paramą Lietuvai siekiant valstybingumo, taip pat garantavo, kad delegacijos atstovai galės dalyvauti Vilniuje rengiamoje lietuvių konferencijoje <sup>78</sup>.

M. Erzbergeris pažadus tesėjo. Rugpjūčio 28 d. Reichstage jis smarkiai kritikavo Oberosto režimą ir išreiškė viltį, kad netrukus

išrinktos tarybos leis vadovybei pakeisti karinę administraciją civiline<sup>79</sup>. Delegacijos atstovams (K. Olšauskui, J. Purickiui, A. Steponaičiui) buvo sudarytos sąlygos atvykti į Vilnių<sup>80</sup>.

Konferencijos posėdžiuose jie pasirodė rugsėjo 20 d., per patį diskusijų įkarštį. Jau trečią dieną tarėsi lietuvių veikėjai ginčijosi senu klausimu. Radikalioji mažuma kėlė valstybės natūralizacijos kelią (anot A. Domaševičiaus, tegyvuoja nepriklausoma demokratinė respublika ir išsiskirstome iki Lietuvos Steigiamojo Seimo), o konservatoriai, pasikloję Vokietijos pagalba, gynė etnografinės Lietuvos valstybės idėją<sup>81</sup>.

„Aš nesuprantu, dėl ko čia diskutuojama apie tai,— paprašęs žodžio tarė J. Purickis,— do, ut des.“<sup>82</sup> Pabrėžęs, jog pagalbos iš Rusijos, Anglijos, Prancūzijos sunku tikėtis, jis susirinkusiuosius informavo, kad aneksionistų pozicijos Vokietijoje silpnėja, o Reichstogas bus už Lietuvos nepriklausomybę. Tiesa, jai įgyvendinti keliamos dvi sąlygos: Lietuva monarchija su Viurtembergo dinastu, Lietuva sudaro sąjungą su Vokietija. Tokiomis aplinkybėmis, J. Purickio nuomone, reikėjo nuo diskusijų pereiti prie realaus dalyko — „išrinkimo organo, kuris palaikytų santykius su Vokia“<sup>83</sup>.

Kompromisui pasiekti ne mažiau reikšminga tapo ir dar viena aplinkybė. Tą pačią dieną Oberosto laikraščiai išspausdino M. Erzbergerio kalbos Biberache (Erzbergerio rinkimų apygardos Viurtemberge centras) santrauką. Reichstago deputatas kalbėjo apie tai, kad vyriausybė pritaria nepriklausomos Lietuvos Karalystės sumanymui. Nors prie šios kalbos santraukos buvo pridėtas labai kritiškas komentaras, neigęs „Centro lyderio fantazijas“, tačiau konferencijos dalyviams tai patvirtino J. Purickio žodžius<sup>84</sup>.

Rugsėjo 21 d. posėdyje po abipusių nuolaidų buvo priimta tokia rezoliucija: „Kad Lietuva galėtų laisvai plėtotis, turi būti sukurta nepriklausoma Lietuvos valstybė, demokratiškais principais sutvarkyta, prisilaikant etnografinių sienų su ekonomijos reikalaujamomis korektyvomis [radikalų nuostata.— R. L.]. Mažumoms garantuojamos kultūros teisės. Vilniuje sušaukta Konstituanta (daugiau radikalų keltas reikalavimas) turės nustatyti valstybės pamatus ir santykius su kitomis valstybėmis.“<sup>85</sup>

Antrosios jos dalies pagrindu tapo Organizacinio komiteto formulė be komentaro apie konvencijų galimybę: „Jeigu Vokietija sutiktų dar prieš Taikos konferenciją proklamuoti Lietuvos valstybę ir pačioje konferencijoje paremti Lietuvos reikalus, tai lietuvių konferencija, turėdama omeny, kad Lietuvos interesai normalinėse taikos sąlygose yra pasvirę ne tiek į Rytus ir ne tiek į Pietus, kiek į Vakarus, pripažįsta galimu sueiti būsimai Lietuvos

valstybei, nepakenkiant savarankiškam jos plėtojimuisi, į tam tikrus dar nenustatytus santykius su Vokietija." <sup>86</sup>

Konferencijos delegatai rugsėjo 21—22 d. išsirinko vykdomąjį organą — dvidešimties narių Lietuvos Tarybą, kuri, rezervavusi 5—6 vietas tautinių mažumų atstovams, turėjo įgyvendinti konferencijos nutarimus, o pirmiausia — paskelbti Lietuvos nepriklausomybę ir pasiekti jos pripažinimą.

## SVETIMOS VALDŽIOS ŽINIOJE ESANTIS KRAŠTAS

Sukūrus Lietuvos Tarybą, lietuvių ir vokiečių derybos tam tikru atžvilgiu lyg ir baigėsi. Atsinaujinti jos turėjo spalio mėn. G. Michaeliui apsilankius Oberoste ir, bent VKV nuomone, turėjo baigtis Lietuvos prijungimu. Lietuviai taip pat laukė naujo derybų etapo ir tikėjosi, pasinaudodami Vokietijos vadovaujančių sluoksnių prieštaravimais, imtis praktiškai įgyvendinti Vilniuje įvykusios konferencijos nutarimus. Tam rengdamiesi lietuviai mėgino sustiprinti Tarybos autoritetą ir įgaliojimus. Oberostas tokioms pastangoms neprieštaravo — prijungimas atrodys solidžiau.

## PASIRENGIMAS DERYBOMS

Nors ir būta abipusių nuolaidų, Vilniuje įvykusioje konferencijoje vis dėlto išryškėjo konservatorių linijos pranašumas: etnografinės Lietuvos nepriklausomybės idėjai įgyvendinti užteko lietuvių sankcijos (žinoma, ir Vokietijos paramos). Šiuo atžvilgiu radikalų siūlytos „ekonomijos korektyvos“ reikalo esmės nekeitė ir net erzino kitataučius, kuriuos buvo stengtasi įtraukti į Tarybą. Tad konsultacijos su dar neegzistuojančio valstybinio darinio tautinėmis mažumomis nebuvo sėkmingos. Mažumos nesutiko dalyvauti Taryboje ir kvestionavo jos priimtą krašto atstovybės statusą <sup>1</sup>.

Taryba bandė apeliuoti į bajoriją, kurios tik nedaugelis atstovų dalyvavo konferencijoje. Spalio mėn. „Lietuvos aide“, Tarybos oficioze, pasirodė straipsnių, raginusių diduomenę dalyvauti bendrame „valstybės darbe“ <sup>2</sup>. Kalbant apie šį posūkį į vertikaliąją visuomenės struktūrą buvo pabrėžiama valstybinė tradicija, valstybės atgimimas ir pan. Tarybos statute atsirado punktas apie rūpinimąsi „Lietuvos atstatymu“, o ne „sudarymu“, kaip buvo nu-

matę Organizacinis komitetas bei konferencija<sup>3</sup>. Šiokių tokių rezultatų tai davė. Buvo užmegzti ryšiai su kai kuriais dvarininkais (Przeddeckiu, Lukomskiu, Jonavičiumi) ir tartasi dėl jų dalyvavimo Taryboje<sup>4</sup>. Tačiau dauguma vargu ar užmiršo lietuvių liepos 10 d. memorialą kancleriui. Jame lietuviai polemizavo dėl ankstesnio visų Lietuvos lenkų politinių partijų atstovų rašto ir žadėjo lenkiškai kultūrai Lietuvoje padaryti galą<sup>5</sup>.

Geriau Tarybai sekėsi užsienyje. Jai pavyko susisiekti su Rusijoje ir Šveicarijoje atsidūrusiais lietuviais. Spalio 18—20 d. Stokholme ir lapkričio 2—10 d. Berne—Lozanoje įvykusiose lietuvių konferencijose Lietuvos Taryba buvo pripažinta „tikra Lietuvos atstove, vyriausia lietuvių tautos vadove“ ir net „Nepriklausomos Lietuvos valdžios branduoliu“. Taip Taryba buvo apibūdinta Berne—Lozanos konferencijoje, kurioje dalyvavo ir jos nariai A. Smetona, S. Kairys, J. Šaulys, A. Petrulis, J. Staugaitis<sup>6</sup>. Apskritai ši konferencija išsiskyrė iš ankstesniųjų ne tik trukme, bet ir svarstyty klausimų gausa. Kai kurie iš tų klausimų Lietuvos valstybingumui turėjo konstituojančios reikšmės.

Vienas svarbiausių darbotvarkės punktų buvo Lietuvos valstybės atkūrimas ir jos forma. Dauguma balsavo už rezoliuciją, numačiusią Lietuvai konstitucinės monarchijos formą, kurios nustatymu turėjo pasirūpinti Taryba\*. Monarchijos įvedimas sietas su valstybingumo tradicija, būsimomis derybomis su Vokietija („dar karui nepasibaigus teks nustatyti Lietuvos Valstijos formą“), etnosocialine Lietuvos struktūra ir stabilumo būsimoje valstybėje poreikiu<sup>7</sup>. Pastarasis atsirado dar ir dėl to, kad konferencija nutarė išplėsti etnografines Lietuvos ribas.

Galima būtų manyti, kad lietuvių veikėjai tiesiog detalizavo tas ekonomines korektyvas, kurias numatė Vilniuje įvykusi konferencija. Tačiau Šveicarijoje vis dėlto buvo vadovautasi ne tiek ekonominiais, kiek geopolitiniais motyvais, pasiremta istoriniais ir apsisprendimo teisės argumentais. Lietuvos ribas buvo nutarta

---

\* Gruodžio 8 d. Lietuvos Taryba balsų dauguma priėmė tokią rezoliuciją: „Lietuvos Taryba mano, jog dabartiniu padėjimu ir dabartinėmis aplinkybėmis būsimajai Lietuvos valstybei tinka konstitucinė paveldimoji monarchija, būtent Karalystė, valdoma demokratingai parlamentariu būdu, su katalikų dinastu.“ Radikalams, stojusiems už respubliką, pavyko įterpti tik vieną pataisą, o būtent — valstybės formą turėjo patvirtinti Steigiamasis Seimas (žr.: Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917—1918.—V., 1991.—P. 153—154). Sakoma, kad ginčų metu J. Vileišis net klaupėsi ant kelių, maldavo atsisakyti monarchijos. Aplinkybės buvo kiek pasikeitusios, ir J. Vileišis, matyt, nelabai norėjo prisiminti LDK konfederacijos projektą, savo forma neabejotinai monarchinių. Čia J. Šaulys buvo nuoširdesnis: „Turint omenyje dabartinį Lietuvos išsiplėtojimo laipsnį, respublika būtų netinkama. Pirma reikia tautą suorganizuoti, išauklėti“ (Ten pat.—P. 152).

išplėsti į vakarus (Klaipėda—Liepoja, oficialiai reikalaujant uosto, bet taktiniais sumetimais nesvarstant Mažosios Lietuvos klausimo), į pietryčius (Gardinas—Sokulka—Baltstogė—Volkovyskas—Slonimas, palei strateginius geležinkelius, oficialiai traktuojant šią teritoriją kaip nuo seniausių laikų Lietuvai priklausiusią) ir į šiaurės rytus (Latgalija, „jeigu latgaliai panorės“)<sup>8</sup>. Pastaraisiais dviem atvejais buvo mąstyta apie gudų ir latgalių atskirus administracinius vienetus, dar nustatytiniais santykiais susietus su Lietuvos valstybe. Ribų svarstymą inicijavusių konservatorių nuomone, tokiomis priemonėmis bus sukurtas efektyvus hiterlandas Vilniui<sup>9</sup>. Monarchija — valstybingumo, apsisprendimo, bendro solidarumo simbolis — turėjo saugoti tą efektyvų hiterlandą nuo dezintegracinių tendencijų.

Pagaliau buvo apsvarstytos konkrečios Lietuvos valstybės atkūrimo priemonės bei taktika. „Išeidami iš lietuvių tautos apsisprendimo teisės“, konferencijos dalyviai nutarė siekti iš Vokietijos tinkamo Lietuvos valstybei akto dar prieš taikos konferenciją, o iš Antantės — apsisprendimo teisės pripažinimo lietuvių tautai<sup>10</sup>. Pabrėždami apsisprendimo teisę, lietuvių politikai vargu ar žinojo, kokią reikšmę ta teisė netrukus įgis.

Tuo tarpu lapkričio viduryje A. Smetona, S. Kairys bei J. Šaulys, lydimi F. Roppo, nukako į Berlyną, kur barono pastangomis įvyko keletas lietuvių vakarų bei buvo sukurta Vokiečių—lietuvių draugija, sutelkusi žymius vokiečių politikus, finansininkus, mokslininkus. Parodytas dėmesys lietuvius sujaudino, bet ilgai džiaugtis tuo jiems neteko. Berlyne pasirodė ir J. Isenburgas-Birsteinas, kuris pakišo Kuršo Tarybos prašymą kaizeriui dėl susijungimo su Vokietija ir pagrasino, kad jeigu lietuviai to nepadarys, vokiečiams teks ištaisyti sienas: Gardinas—Kaunas—Kuršas<sup>11</sup>. Taip prasidėjo naujas lietuvių ir vokiečių derybų etapas.

## NAUJAS DERYBŲ ETAPAS. I DALIS

VKV skubėjo. Vyriausybei vadovavo nebe paklūnus G. Michaelis, net ne prūsas, o pirmą kartą reicho istorijoje — bavaras, grafas G. Hertlingas. Tuo tarpu įvykiai Rusijoje, bolševikų perveršmas vėrė naujas separatinės taikos Rytuose galimybes. Pasak E. Ludendorffo, tomis dienomis Berlyne atsiradęs karinės valdžios Lietuvoje viršininkas turėjo išgauti lietuvių ir Užsienio reikalų ministerijos sutikimą Lietuvos personalinei unijai su Prūsija<sup>12</sup>.

Lietuviai pareiškimo dėl unijos neįteikė, o lapkričio 26 d. įdavė VKV memorandumą, kuriame prašė sudaryti sutarties projektą, reguliuojantį būsimus Vokietijos ir Lietuvos santykius. Už tai Ta-

rybos nariai reikalavo padidinti jų kompetenciją ir pašalinti nenekčiamą kraštą J. Isenburgą-Birsteiną. Be to, memorandume buvo išreikšta viltis, kad Lietuva nebūs padalyta, o Vilnius bus pripažintas jos sostine. Tarybai paskelbus nepriklausomybę, Vokietija turėjo tą oficialiai pripažinti<sup>13</sup>.

Tačiau VKV atmetė memorandumą, nurodė kreiptis į Vilhelmą II ir apsiriboti funkcijomis vokiečių administracijos sudėtyje. Lapkričio 29 d. E. Ludendorffas pats susitiko su Tarybos delegacija ir vėl griebėsi grasinimų<sup>14</sup>. Lietuviai susvyravo, bet dar tą pačią dieną buvo išgelbėti.

Naujasis kancleris, nutaręs toliau vykdyti T. Bethmanno-Hollwego kursą, nusileido daugumos Reichstago partijų spaudimui ir savo lapkričio 29 d. kalboje pripažino apsisprendimo teisę Lenkijai, Lietuvai ir Kuršui. „Mes gerbiame tų caro pavergtų tautų apsisprendimo teisę,— sakė G. Hertlingas,— ir laukiame, kad jos pačios nustatys valstybės formas, atitinkančias jų sąlygas ir kultūrų pobūdį.“<sup>15</sup> Praktiškai tai buvo atsakas į sovietinės vyriausybės lapkričio 8 ir 15 d. dekretus dėl teisingos taikos, t. y. taikos be aneksijų ir kontribucijų, bei dėl Rusijos tautų laisvės apsispręsti, atsiskirti ir sukurti savarankiškas valstybes.

G. Hertlingo kalboje iškelta apsisprendimo teisė turėjo tapti taktine priemone derybose su rusais (lapkričio 26 d. su rusais susitarta po savaitės pradėti derybas dėl paliaubų; jas turėjo tęsti pasitarimai dėl taikos), kad Lietuva būtų prijungta prie reicho. Tuo tarpu VKV atrodė, jog vien ši taktinė, pagalbinė priemonė yra per toli siekianti, kadangi kelia pavojų karo tikslams Rytuose. Savo ruožtu lietuvių delegatai suprato kanclerio kalbą Reichstage kaip pagrindą Lietuvos valstybingumui paskelbti, todėl suskubo nusiųsti padėkos telegramą G. Hertlingui ir paprašyti audiencijos<sup>16</sup>.

Gruodžio 1 d. A. Smetona, S. Kairys, J. Šaulys buvo priimti Vilhelmštrasėje ir su R. Nadolniu sudarė protokolo forma pirmąją sutartį su Vokietija. Sutarties esmė buvo ta, kad Taryba, remdamasi Vilniaus konferencijos nutarimais bei apsisprendimo teise, galėjo skelbti nepriklausomybės atkūrimą, tačiau turėjo pažadėti priklausomybę Vokietijai, t. y. sudaryti su ja karinę (su savarankiškai tvarkoma Lietuvos kariuomene), komunikacijos (su administracijos savarankiškumu) konvencijas ir muitų bei monetarinės sistemų bendrumą. Šį pažadą lietuviai susaistė sąlygomis, kad Vokietija pripažins Lietuvą iki taikos konferencijos, o sprendimus dėl valstybės formos, sienų ir ryšių su Vokietija tvirtins Steigiamasis Seimas<sup>17</sup>.

Gruodžio 6—7 d. Lietuvos Taryba Vilniuje, o reicho vadovybė Berlyne svarstė šią protokolinę sutartį. Lietuviai įrašė dvi pataisas:

paskelbus nepriklausomybę, Taryba tuojau pat imasi tvarkyti Lietuvos vidaus gyvenimą; Lietuva bendrauja su Vokietija kaip suvereni valstybė<sup>18</sup>. Vokiečių nuomonės išsiskyrė.

P. Hindenburgui ir E. Ludendorffui protokolas atrodė per daug radikalus. Jie reikalavo jį atmesti ir svarstyti Lietuvos ir Prūsijos personalinės unijos klausimą. R. Kühlmannas ir G. Hertlingas aiškino, kad lietuvių pareiškimą apsisprendimo teisės mastu bus galima panaudoti derybose prieš rusus (jos turėjo būti atnaujintos gruodžio 12 d.) ir taip patenkinti vokiečių interesus. „Mes turime elgtis dabar pagal apsisprendimo teisės taktiką“, — dėstė generolams Užsienio reikalų ministerijos vadovas. „Pagaliau, — įsiterpė kancleris, — tas protokolas nieko neišsprendžia. Reikia tik pasiekti, kad lietuviai rodytų savanoriškumą.“<sup>19</sup> Vis dėlto protokolą buvo nutarta pataisyti taip, kad ateityje jis neužkirstų kelio Lietuvos personalinei unijai su Prūsija.

Gruodžio 10 d. Kaune Tarybos atstovams buvo įteiktas lietuvių pareiškimo projektas. Nors projekte nedeklaruota Lietuvos aneksija, tačiau kalbėta tik apie Lietuvos savarankiškumą ir nieko nesakyta apie vokiečių išipareigojimus jį pripažinti. Lietuviai reikalavo nepriklausomybės ir išipareigojimų ją pripažinti. Galų gale buvo pasirašytas pareiškimas, kurio pirmojoje dalyje buvo parašyta: „Lietuvos Taryba, krašto ir užsienio lietuvių pripažinta kaip vienintelė įgaliota lietuvių tautos atstovybė, pasiremmdama pripažintąja tautų apsisprendimo teise ir 1917 m. rugsėjo 18—23 d. Lietuvių konferencijos Vilniuje nutarimu, skelbia nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymą su sostine Vilniuje ir jos atpalaidavimą nuo visų valstybinių ryšių, kurie kada nors yra buvę su kitomis valstybėmis.“ Antrojoje dalyje Taryba prašė iš Vokietijos apsaugos ir pagalbos ir stojo „už amžiną, tvirtą Lietuvos valstybės sąjungą su Vokietijos valstybe“<sup>20</sup>.

Taigi buvo kalbama apie nepriklausomybę, bet neužsiminta apie vokiečių garantijas ją pripažinti. Nenumatyta Steigiamojo Seimo sankcija. Tačiau vokiečių atstovai žodžiu žadėjo, kad bus suteiktas pripažinimas, o paskelbta bus tik pirmoji pareiškimo dalis. Tad aiškėjo, jog dokumento padariniai gerokai priklausys nuo vokiečių ir rusų derybų Lietuvos Brastoje eigos.

Kol Lietuvos Taryba pasirašinėjo dokumentą (15 buvo už, 3 — prieš, 1 susilaikė, bet pasirašė visi 20), Vokietijos vadovaujantys sluoksniai tarėsi, kaip reikės elgtis su bolševikais prie derybų stalo ir koks turėtų būti Lietuvos likimas. Gruodžio 18 d. Karūnos tarybos posėdyje Vilhelmas II pritarė VKV nuomonei ir pasisakė už personalinę Lietuvos uniją su Prūsija, bet sutiko su kanclerio išlyga — jeigu unijai pritaris imperijos monarchai. Be to, buvo nutarta didinti Lenkijos ir Lietuvos prieštaravimus, kad nereikėtų

Vilniaus klausimo spręsti Berlyne<sup>21</sup>. Mažiausiai posėdyje kalbėjo R. Kühlmannas, paskirtas delegacijos vadovu. Vėliau savo atsiminimuose jis taip aprašys posėdžio metu kilusį planą: „Aš sumaniau, remdamasis tautų apsisprendimo teise, suardyti punktą apie taiką be aneksijų. Mano planas buvo įvelti rusus į grynai akademinę diskusiją apie tautų apsisprendimo teisę ir jos galimas praktines pasekmes, o po to, ką mes teritorinėmis nuolaidomis atiduodame, susigrąžinti pasinaudojus tautų apsisprendimo teise.“<sup>22</sup> Užsienio reikalų ministerijos šefas negalvojo apie Rusijos pakraščių aneksiją. Jam buvo svarbu juos tik atplėšti ir tokiu būdu sudaryti galimybę tuos kraštus paversti užstatu Antantei keliant teritorines pretenzijas<sup>23</sup>. Kitaip tariant, vokiečių diplomatinės tarnybos šefas vadovavosi nuostata, kad į susitarimus su Rytais reikia žiūrėti tik kaip į preliminarų taikos mūšį, po kurio dar turėjo būti atsiskaityta su Vakarais.

Vadovaudamasis šiuo planu, R. Kühlmannas jau pirmame derybų etape (gruodžio 22—28 d.) bandė išspręsti Rusijos vakarinių pakraščių problemą. Turėdamas omenyje tautų apsisprendimo teisę, jis pateikė sovietinei pusei gruodžio 11 d. pareiškimo pirmąją dalį ir pasiūlė į ją žiūrėti kaip į tautos valios išraišką. Bolševikai protestavo argumentuodami tuo, kad Taryba nėra demokratiniais pagrindais išrinkta tautos atstovė, ir pareikalavo pateikti Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo notifikaciją su visų Tarybos narių parašais<sup>24</sup>. Taigi pirmame derybų etape Lietuvos klausimo R. Kühlmannui nepavyko išspręsti, o antram (sausio 9—18 d.) reikėjo gauti lietuvių savarankiškumo notifikaciją, nes tik tuomet bus galima toliau laikytis pasirinktos taktikos. Sausio 7 d. buvo kreiptasi į Tarybą, kad ši viešai paskelbtų nepriklausomybę ir parengtų notifikacijos dokumentą griežtai laikydamosi gruodžio 11 d. nutarimo pirmosios dalies.

Tačiau Taryba nesirengė besąlygiškai tenkinti vokiečių norų. Tiek konservatoriai, tiek radikalai jau buvo pastebėję, jog gruodžio 11 d. akto pirmoji dalis naudojama tik kaip argumentas, kad Lietuva būtų atskirta nuo Rusijos, o krašte jos neleidžiama skelbti. Net A. Smetonos vadovaujami konservatoriai, kurie buvo linkę paisyti vokiečių reikalavimų, siūlė visų pirma gauti raštišką vokiečių išsipareigojimą pripažinti Lietuvą. Tuo tarpu radikalai stojo už nuoseklų tautos apsisprendimo principo įgyvendinimą, t. y. siūlė įtraukti Steigiamojo Seimo sankcijas Lietuvos valstybingumui, o kraštą valdyti pavesti mažumos atstovais papildytai Tarybai. Sausio 8 d. posėdyje buvo priimta gruodžio 11 d. nutarimo pirmoji dalis su papildymu apie kiek galima greičiau demokratiškai išrinktą Steigiamąjį Seimą<sup>25</sup>.

Kadangi toks pareiškimas prieštaravo R. Kühlmanno planui ir, be to, galėjo būti naudingas rusams, reikalavusiems plebiscito Lietuvoje, tai aišku, jog jis buvo atmestas. Sausio 9 d. lietuviai sutiko nusileisti, bet notifikaciją susiejo su teigiamais atsakymais į tris klausimus: kada Tarybai bus perleista valdžia, kada bus atitaukta vokiečių kariuomenė ir leista sava, ar Vokietija pripažins Lietuvą ir kada tai bus? Taryba netgi ėmėsi formuoti delegaciją, kuri Berlyne būtų atlikusi notifikacijos formalumus, jei būtų buvę gauti teigiami atsakymai<sup>26</sup>.

Vokiečiai tylėjo, nes Lietuvos Brastoje visą dėmesį teko sutelkti į Ukrainos klausimą<sup>27</sup>. Tad prie Lietuvos problemos grįžo tik prieš trečią derybų su rusais etapą (sausio 29—vasario 10 d.).

Sausio 27 d. buvo nuspręsta padidinti Lietuvos teritoriją—prijungti prie karinės Lietuvos valdybos Baltstogės—Gardino valdybą, pavadinti visą šią sritį Lietuvos karine valdyba su centru Vilniuje ir įkurti dvi apygardas—Šiaurės bei Pietų Lietuvos. J. Isenburgas-Birsteinai buvo priverstas atsistatydinti<sup>28</sup>.

Tuo pat metu vokiečiai mėgino paspausti Tarybą. Sausio 25 d. Vilniuje buvo leista gudams surengti konferenciją ir joje išrinkti Gudų Radą. Ši, nieko nelaukdama, kvestionavo Tarybos teisę kalbėti Lietuvos vardu ir kreipėsi į Vokietijos vadovybę su prašymu paremti kuriant Lietuvos—Gudijos federacinę valstybę.

Sausio pabaigoje atvykęs į Vilnių, R. Nadolnis lietuviams žodžiu pažadėjo, kad Vokietija tikrai pripažins Lietuvos nepriklausomybę, bet už tai Taryba turi pateikti dvi notifikacijas. Viena būtų skirta Rusijai (gruodžio 11 d. akto pirmoji dalis), kita—Vokietijai (gruodžio 11 d. aktas su priedais apie Steigiamąjį Seimą)<sup>29</sup>.

Tokiomis aplinkybėmis sausio 26 d. Tarybos posėdyje buvo imta nagrinėti notifikacijos klausimą. Diskusijos vėl sukėlė ginčus, kurie baigėsi Tarybos skilimu. Radikalai, siūlę grįžti prie sausio 8 d. formulės ir notifikuoti iš principo naują dokumentą, nesulaukė paramos. Protestuodami prieš konservatorių neryžtingumą, S. Kairys, M. Biržiška, J. Vileišis ir S. Narutavičius pasitraukė iš Tarybos. Konservatoriai 12 balsų priėmė reikalaujamus dokumentus<sup>30</sup>. Nors kitą dieną Taryba iškėlė vokiečiams sąlygą per tris savaites pripažinti nepriklausomybę, kitaip ji anuliuos visus raštiškus pasižadėjimus<sup>31</sup>, tačiau ir taip buvo aišku, kad iširus atstovybei konservatorių dokumentai prarado juridinį pagrįstumą. Tai tapo viena iš priežasčių, dėl kurių vokiečiai neišleido Tarybos delegacijos į Lietuvos Brastą. Karinė valdžia neišleido Tarybos delegacijos ir į Berlyną. Nesulaukus leidimo, konservatorių nuotaikos ėmė radikalėti. Vasario 8 d. pasitarime buvo nutarta į Berlyną „informacijai“ pasiųsti J. Šaulį, o jam grįžus skelbti Lietuvos nepriklausomybę<sup>32</sup>.

Tačiau anksčiau negu J. Šaulys išvyko į Berlyną F. Roppo kvietimu atvyko P. Karevičius. Manoma, kad kancleriui jis įteikė sausio 26 d. Tarybos notifikaciją<sup>33</sup>. Archyvų šaltiniai byloja, kad vyskupas įteikė ir memorandumą. Jame jis siūlė sudaryti Lietuvoje pereinamąją vyriausybę iš vieno pirmininko vokiečio, septynių valstybės sekretorių lietuvių ir septynių vokiečių. Pirmininkas turėjo būti artimas Vokiečių—lietuvių draugijai. Pagrįsdamas savo teiginius, vyskupas rašė, kad tik tokia vyriausybė galės sudaryti tarptautinę sutartį su Vokietija. Vasario 8 d. pokalbyje su Užsienio reikalų ministerijos atstovais P. Karevičius įspėjo dėl socialdemokratinių ir anarchistinių grupių pavojaus Lietuvoje ir aiškino, kad tik pripažinus nepriklausomybę sustiprės vokiečiams palankūs monarchistiniai, konservatyvūs elementai ir bus garantuotas glaudus krašto prijungimas prie reicho<sup>34</sup>. Vasario 10 d. vyskupą priėmė G. Hertlingas, kiek vėliau — VKV vadovybė<sup>35</sup>. Visi žadėjo paremti Lietuvos nepriklausomybės pripažinimą.

Be abejo, tokie pažadai galėjo būti duoti, tačiau vargu ar galima sutikti su P. Vitkausko nuomone, jog kancleris davė tokį pažadą, nes žinojo, kad tą dieną Lietuvos Brastoje turi būti išspręstas Lietuvos klausimas ir kad lietuviai planuoja įteikti notifikaciją<sup>36</sup>. Reikia pabrėžti, jog vasario 10 d. vokiečiai rengėsi ne tam, kad lietuviai įteiks notifikaciją (tik su dvylika parašų?), bet nutrauktų derybas, jeigu bolševikai nesutiktų su jų reikalavimais. Mat jau vasario pradžioje, diktuojuant VKV, buvo nutarta pereiti prie beapeliacinių jėgų pozicijų derybose su bolševikais. Vasario pradžioje generalitetas buvo parengęs naujo puolimo planą, kurį po to, kai bolševikai neišlaikė spaudimo ir nutraukė vasario 10 d. derybas, Vokietijos vadovybė formaliai patvirtino vasario 13 d. Hamburge įvykusiame pasitarime<sup>37</sup>. Taigi vokiečiams lietuvių notifikacijos nebereikėjo. Turėdami gruodžio 11 d. aktą su visų Tarybos narių parašais, jie, suprantama, galėjo paremti Lietuvos nepriklausomybės pripažinimą.

Štai kodėl jau vasario 10 d. J. Šaulys iš Berlyno siuntė telegramą į Vilnių ir prašė sukviesti visus Tarybos narius. O tos pačios dienos vakare atsiradęs Vilniuje pranešė, kad „griežtą žingsnį reikia daryti susitarus visai Tarybai“<sup>38</sup>. Štai kodėl F. Roppas, žinodamas apie lietuvių apsisprendimą ir abejodamas, ar tai nesibaigs Tarybos išvaikymu, vasario 12 d. telegrafavo iš Berlyno ir prašė „nedaryti žingsnio“<sup>39</sup>. Tačiau Taryba ryžosi. 1918 m. sausio 8 ir 26 d. formulių pagrindu pasiekus kompromisą su radikalais, vasario 16 d. *en bloc* buvo priimtas toks aktas: „Lietuvos Taryba, kaip vienintelė lietuvių tautos atstovybė, remdamasi pripažintąja tautų apsisprendimo teise ir lietuvių Vilniaus Konferencijos nutarimu rugsėjo 18—23 d. 1917 m., skelbia atstatanti nepri-

klausomą demokratiniais pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje ir tą valstybę atskirianti nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis tautomis. Drauge Lietuvos Taryba pareiškia, kad Lietuvos valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti kiek galima greičiau sušauktas Steigiamasis Seimas, demokratiniu būdu visų jos gyven-tojų išrinktas.“<sup>40</sup>

Taigi konservatoriai, nusileidę radikalams, vis dėlto sau-sio 8(26) d. formulėje įrašė svarbią pataisą — „galutinai“. Tai reiškė, jog jie neužkirto sau kelio iki Steigiamojo Seimo priimti kons-titucinius Lietuvos valstybingumui sprendimus. Tačiau, svarbiau-sia, akte buvo aiškiai užfiksuota, kad lietuvių tauta yra valstybės atkūrimo subjekta. O kaip lietuvių politikoje bus interpretuoja-ma tautos sąvoka (etniškai ar sociologiškai)<sup>41</sup>, priklausė nuo to-lesnės konservatorių ir radikalų sąveikos bei jai įtakos dariusių išorinių veiksnių.

Kokią reakciją aktas sukėlė Berlyne? Vasario 20 d. Tarybos nutarimas buvo viešai paskelbtas Reichstage. Jo tekstą perskaitė A. Groberis, Katalikų centro partijos frakcijos pirmininkas, o ta proga pasinaudojęs M. Erzbergeris oficialiai paklausė, kodėl gi vyriausybė delsia pripažinti Lietuvą<sup>42</sup>. Taigi J. Šaulio vizitas Ber-lyne, P. Klimo nedviprasmiškos užuominos leidžia, regis, teigti, jog Tarybos žingsnis buvo derintas su vokiečių opozicija.

Tuo tarpu vadovaujantys reicho sluoksniai, vasario 20 d. susi-rinę apsvarstyti padėties Lietuvoje, net ketino išvaikyti Tarybą. Įsiaudrinusius kolegas ramino Užsienio reikalų ministerijos atsto-vai, vicekancleris F. Payeris. Pamažu diskusija nukrypo į persona-linės unijos klausimą. Kariškiai vėl prisiminė Prūsiją. Imperinės valdžios atstovai abejojo, ar Lietuvos—Prūsijos kombinacija Eu-ropoje nesukels aneksijos įvaizdžio<sup>43</sup>. Klausimas liko atviras, o tai atitiko kanclerio planus.

„Reikia Tarybą atvesti į protą derybomis“,— aiškino jis<sup>44</sup>. G. Hertlingas nutarė tęsti derybas su lietuviais, nes jį, Katalikų centro partijos narį, Reichstage spaudė partijos draugai. Antra vertus, kancleris iš patikimų šaltinių sužinojo, jog Prancūzija ke-tina pripažinti Lietuvą<sup>45</sup>.

## INTERMEDIJOS TEMA: ANTANTĖ IR LIETUVIAI

Turint omenyje Antantės ir jos sąjungininkų pareiškimus 1918 m. pradžioje (sausio 6 d.— D. Lloydas George'as, sausio 8 d.— W. Wilsonas), galėjo susidaryti įspūdis, jog Vakarų valstybės nie-

ko kito nenori, kaip tik pertvarkyti Europą teisingumo ir tautų apsisprendimo teisės pagrindu. Tačiau prireikus konkrečiai kalbėti apie Rusijos ateitį tie norai tapdavo migloti ir neaiškūs. Išimtyje aiškiai buvo daromas tik Lenkijai ir Suomijai. Pirmąją pasiūlydavo karšti komplimentai, kurie leido suprasti, jog po karo turės iškilti nepriklausoma lenkų valstybė. Antroji sausio 4 d. gavo *de jure* Prancūzijos pripažinimą. Po dviejų savaitių ją pripažino ir Didžioji Britanija,— tiesa, ilgai svyravusi, ar toks žingsnis netaps blogu pavyzdžiu kitoms Rusijos tautoms<sup>46</sup>. Tad ar nesuklaidino G. Hertlingo patikimi šaltiniai?

Aišku, kancleris puikiai suprato, kad Antantė vargu ar žiūrės pro pirštus į Centrinų valstybių pastangas išvirtinti Rytuose. Juk Berlyne buvo gerai žinoma, kad, pavyzdžiui, Ukrainos Rada derasi ne tik su vokiečiais ir jų sąjungininkais, bet ir su Antante<sup>47</sup>.

Be abejo, Vakarai buvo suinteresuoti užkirsti kelią priešininkų įtakai anarchijos pamažu apimamuose Rytuose, todėl modeliauvo įvairius galimo barjero prieš Centrinų valstybių ekspansiją variantus. Juose vietos atsirasdavo ir nacionaliniams judėjimams Rusijoje. Antai britai 1917 m. pabaigoje—1918 m. pradžioje barjero prieš Turkiją vaidmenį skyrė armėnams, gruzinams, azerbaidžaniečiams. Prancūzija į tokią užtvarą Vidurio Europoje, be Lenkijos, Rumunijos, įtraukė ir Ukrainą. Tiesa, šiame prancūzų plane pagrindiniu ramsčiu turėjo tapti Lenkija. Savo ruožtu Ukraina nebuvo aiškiai atskirta nuo Rusijos ir jai viso labo buvo ketinama suteikti pagalbinės barjero zonos funkciją. Tačiau Lietuvos Brastote bręstant Ukrainos nepriklausomybės ir jos separatinės taikos su Centrinėmis valstybėmis klausimams, Prancūzija buvo pasirengusi Radai suteikti pripažinimą *de facto* (dėl biurokratinių nesklandumų prancūzai paprasčiausiai nespėjo laiku informuoti Rados apie tai)<sup>48</sup>. Tad galbūt Antantės planuose atsirado vietos ir lietuviams?

Pradėkime nuo Didžiosios Britanijos. Yra žinoma, kad 1918 m. sausio pabaigoje britai informavo estus ir latvius ginsią jų interesus taikos kongrese ir mėginsią apsaugoti nuo aneksionistinių Vokietijos užmačių. Vasario mėn. Latvių Tautiniam Komitetui buvo pradėta teikti finansinę paramą, o Estijos Seniūnų Tarybai, vasario 24 d. paskelbusiai Estijos nepriklausomybę, žadėta suteikti pripažinimą *de facto*. Kovo 1 d. žodžiu ir kovo 20 d. raštu tai ir buvo padaryta<sup>49</sup>.

Archyvų šaltiniai byloja, kad vasario 9 d. V. Bartuška ir V. Daumantas įteikė H. Rumboldui, britų pasiuntiniui Berne, gruodžio 11 d. Tarybos akto pirmąją dalį su Šveicarijos Lietuvių tautos tarybos komentarais ir prašė pripažinti Lietuvos nepriklausomybę. Pasak lietuvių, toks pripažinimas turėjo padėti atsispirti vokiečių

aneksionistams<sup>50</sup>. Vasario 10 d. Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministerijos (*Foreign Office*) ekspertai svarstė šį reikalą. Sprendžiant iš jų išvadų, Lietuvos klausimo sprendimas komplikavosi dėl keleto veiksnių: lietuvių ir lenkų antagonizmo, informacijos apie lietuvius stokos, Vokietijos okupacijos. Manyta, jog lietuvių judėjimą kontroliuoja vokiečiai, todėl į Berną nuskriejo rekomendacija pasitenkinti trumpu paaiškinimu — vokiečių pretenzijos Rytuose vis vien bus peržiūrėtos per taikos konferenciją. Kartu H. Rumboldas buvo įpareigotas surinkti kiek galima daugiau žinių apie lietuvių politiką<sup>51</sup>.

Netrukus Londoną pasiekė italų bei amerikiečių paklausimai, ką britai atsakė lietuviams<sup>52</sup>. Sužinoję atsakymą, sąjungininkai pasekė kolegų pavyzdžiu. Štai amerikiečiai sakėsi suprantą, kokiais politiniais ir istoriniais motyvais vadovaujasi lietuviai reikalaudami pripažinti nepriklausomybę; kadangi Valstybės departamentas nėra įsitikinęs, ar situacija Rytuose pakankamai aiški, todėl nuo konkrečių pareiškimų susilaiko<sup>53</sup>.

Kovo pradžioje Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministerija gavo naujų pranešimų Lietuvos klausimu. E. Howardas, pasiuntinys Stokholme, perdavė J. Šliūpo, o po keleto dienų — ir A. Voldemaro prašymus pripažinti Lietuvos nepriklausomybę. Lietuviai aiškino, kad Lietuvos Tarybos orientacija į Vakarų reikiama ne ką kita, kaip gravitaciją į Didžiąją Britaniją ir į Skandinavijos šalis, su kuriomis stengsis užmegzti glaudžius, galbūt net federacinius ryšius<sup>54</sup>. Savo ruožtu H. Rumboldas perdavė, kad vasario 16 d. Lietuvos Taryba paskelbė aktą, neatitinkantį Vokietijos imperializmo interesų. Pasiuntinys Berne teigė, kad jis užmegzė glaudesnius kontaktus su lietuviais ir daugmaž suprato jų poziciją: Antantei tylint, jie laviruoja tarp reicho valdžios ir opozicijos bandydami išvengti krašto aneksijos<sup>55</sup>. Panašias mintis išsakė ir E. Howardas. Jo nuomone, derėjo padrašinti lietuvius, pripažinti jų teisę apsispręsti, tačiau tik ne deklaracijos forma, nes priešingu atveju liks nepatenkinti lenkai<sup>56</sup>.

Užsienio reikalų ministerijos analitikų nuomonės išsiskyrė. „Mes turime pagaliau apsispręsti Lietuvos nepriklausomybės klausimu“, — kovo 13 d. ant E. Howardo pranešimo užrašė L. Namieras. „Nieko neatsakyti“, — tokia R. Cecilo pastaba. „Lietuviai tylą supras kaip mūsų teigiamą požiūrį į Lenkijos pretenzijas“, — sakė tretis<sup>57</sup>. Galų gale kovo 20 d. buvo nutarta lietuviams atsakyti žodžiu maždaug taip: „Kadangi Lietuva yra okupuota prieš, Jo Didenybės Vyriausybė negali pripažinti jos nepriklausomybės. Tačiau mes tvirtai laikomės tautų apsisprendimo principo ir nepripažinsime tvarkos, kuri prieštarauja šiam principui.“<sup>58</sup>

Taigi britai 1918 m. pradžioje negalvojo apie kokį nors Lietuvos nepriklausomybės pripažinimą. Vokietijos okupacija (Rusijos klausimas), Lenkijos problema buvo rimčiausios kliūtytys. Pagaliau ir kovo 20 d. sprendimas atsirado tik po to, kai Antantės konferencijoje, įvykusioje kovo 15—16 d. Londone, buvo nutarta nekelti Lenkijos vadinamųjų istorinių sienų klausimo. Kaip žinoma, šis nutarimas buvo didelis smūgis Prancūzijai, ypač jos užsienio reikalų ministrui S. Pichonui, brandinusiame planus įkurti stiprią Lenkiją<sup>59</sup>. Vadinasi, aiškintis, ar prancūzai rengėsi pripažinti Lietuvos nepriklausomybę, lyg ir būtų beprasmiška. Vis dėlto, turėdami omenyje G. Hertlingui perduotą informaciją, žvilgtelėkime ir į prancūzų dokumentus.

Taigi Užsienio reikalų ministerijos (*Qual d'Orsay*) dokumentai rodo, kad vasario 9 d. Šveicarijos Lietuvių tautos taryba įteikė Prancūzijos pasiuntiniui Dutastai Lietuvos Tarybos gruodžio 11 d. nutarimo pirmąją dalį ir paprašė pripažinti Lietuvos nepriklausomybę. Vasario 10 d. ant S. Pichono stalo gulėjo pasiuntinio pranešimas ir byla, pavadinta „Tautybės. Lietuviai“<sup>60</sup>. Paryžiui neberekėjo prašyti iš Berno jokios papildomos informacijos.

Praktiškai toje byloje buvo reziumuota tai, ką prancūzai rinko apie lietuvius ištirus dvejus metus. O surinkta buvo nemažai: Šveicarijos Lietuvių tautos tarybos dokumentai, Lietuvos Tarybos kūrimosi istorija, lietuvių politikų ir kai kurių partijų charakteristikos, lietuvių finansiniai šaltiniai ir pan. Daugiausia medžiagos buvo apie J. Gabrį. Atrodo, kad Prancūzijos ministrą sudomino LIB vedėjas, jo veiklos įvertinimas, politiniai planai. Visa tai tekste storai pabraukta.

Štai 1915-ieji. J. Gabrys kalba apie Baltijos konfederaciją, kuriai priklausytų Baltijos ir Skandinavijos šalys, o vadovautų Švedijos monarchas. Vienas iš jo sūnų numatomas ir Lietuvos—Latvijos sostan. 1916—1917 m. LIB vedėjas užmezga ryšius su F. Roppu ir aktyviai kelia Lietuvos nepriklausomybės reikalą. Po Vasario revoliucijos neatmeta Lietuvos—Rusijos federacijos plano, bet kartu nenutraukia kontaktų ir su vokiečiais. Pagaliau pati šviežiausia informacija—1917 m. pabaiga—1918 m. pradžia: J. Gabrys, M. Tiškevičius ir N. Gasenka, Centrinės Rados karo ministro adjutantas, kelia Lietuvos—Ukrainos federacijos idėją ir ieško šiam junginiui monarcho (Don Jaime de la Maison de Bourbon). O paskui tikisi pradėti konsultacijas su švedais dėl „Baltijos ir Juodosios jūrų sąjungos“<sup>61</sup>.

Sunku pasakyti, ką manė S. Pichonas vartydamas bylos lapus ir pabraukdamas kai kuriuos sakinius. Galbūt bandė atsakyti į klausimą, kuris slypėjo byloje: kas gi yra J. Gabrys (vokiečių agentas? Antantės simpatikas? lietuvių patriotas)? Šiaip ar taip,

ministras tik vienoje vietoje brūkštelėjo klaustuką — ten, kur kalbama apie tai, kad J. Gabrys atmeta federacijos su Lenkija idėją, nes tam nepitaria Lietuvos gyventojai<sup>62</sup>.

„Mano nuomone,— rašė S. Pichonas,— lietuvių klausimas, palyginti su ukrainiečių, atrodo labai kukliai. Apsiriboti platoniskomis simpatijomis.“<sup>63</sup>

Sprendžiant iš Šveicarijos lietuvių kovo 17 ir gegužės 18 d. pakartotinių prašymų ir gautų atsakymų („ta nepriklausomybė nėra realybė, o tik fikcija“)<sup>64</sup>, prancūzai angažavosi net mažiau negu britai.

Taigi G. Hertlingo šaltiniai apsiriko. O rėmėsi kancleris atstovybės Berne pranešimais<sup>65</sup>. Deja, negalima tvirtinti, jog tokią „informaciją“ G. Rombergui pakišo J. Gabrys, nors tai ir panašu į LIB vedėjo veiklos stilių. Be to, galima manyti ir kitaip.

Pavyzdžiui, vasario 24 d. VKV atstovas Oberoste grafas generolas Waldersee savo vadovybei aiškino, kad lietuvius Vilniuje ryžtis nepriklausomybės aktui paskatino Vilhelmštrasė, tokiu būdu priešinusis VKV planams ir net neinformavusi kanclerio<sup>66</sup>.

Vadinasi, G. Rombergas sąmoningai klaidino G. Hertlingą, o lietuviai Berne vasario 9 d. suaktyvėjo neatsitiktinai? Juk tomis dienomis J. Šaulys, vos nuvykęs į Berlyną, nutarė kuo skubiausiai grįžti į Vilnių. Ko jis ten skubėjo, mes jau žinome.

Vis dėlto ši versija apie Vilhelmštrasės „ilgą ranką“ yra tik hipotezė.

## NAUJAS DERYBŲ ETAPAS. II DALIS

Lietuvos Taryba 1918 m. vasario 21 d. gavo G. Hertlingo pranešimą. Kancleris aiškino, kad Vokietija tik tada pripažins Lietuvos valstybę, kai Taryba grįš prie pamatų, garantuojančių gerus kaimyninius santykius su vokiečių valstybe ir leidžiančių, paisant lietuvių apsisprendimo teisės, „prileisti prie savo rytų sienos savarankiškos valstybės įsteigimą“<sup>67</sup>. Taip Tarybai nedviprasmiškai buvo nurodytas kelias. Gruodžio 11 d. aktas vokiečių politikoje tapo *conditio sine qua non*, kuriai lietuviai turėjo nusileisti.

Vasario 28 d. Tarybos prezidiumas, gelbėdamas Vasario 16 d. aktą, suformulavo diplomatišką atsakymą: nėra prieštaravimo tarp vasario 16 d. ir gruodžio 11 d. nutarimų; gruodžio 11 d. nutarimas, kaip „būsimų Lietuvos su Vokietija santykių pamatas“, nėra panaikintas, ir Taryba tikisi, kad reicho vyriausybė Lietuvą pripažins pagal gruodžio 10 d. protokolą (Kaune jį pasirašė Tarybos prezidiumas ir K. Lersneris, Užsienio reikalų ministerijos ir kanclerio atstovas.— R. L.). Be to, prezidiumo atsakyme buvo išreikšta

viltis, kad Vokietija leis Tarybai notifikuoti Lietuvos nepriklausomybę kitoms valstybėms Vasario 16 d. aktu bei padės Lietuvai taikos konferencijoje gauti tarptautinį pripažinimą<sup>68</sup>.

G. Hertlingas gavo atsakymą kovo pradžioje. Bundesrato komisijoje kancleris pareiškė, kad Vokietijos pozicija Lietuvos atžvilgiu nepasikeitė ir jis nesutiksias su Lietuvos atsiskyrimu nuo Rusijos be glaudžių pirmosios ryšių su reichu<sup>69</sup>. Tarybai buvo nusiųsta notifikacijos formulė: „Lietuvos Taryba, kaipo lietuvių Vilniaus Konferencijos 1917 m. rugsėjo 23 d. pripažintoji Lietuvos tautos atstovė, remdamos savo šiuo dar kartą pripažintuoju ir vien galės turinčiu 1917 m. gruodžio 11 d. nutarimu, prašo vokiečių valdžios pripažinti Lietuvos valstybę.“<sup>70</sup> Lietuviai, suderinę su Reichstago opozicija, gynė savo formulę: „... šiuo įgalioja p. p. ... notifikuoti vokiečių valdžiai nepriklausomos Lietuvos valstybės paskelbimą ir prašyti jos ją pripažinti. Lygiu būdu įgalioja Taryba minėtuosius narius pareikšti, kad pamatu nustatyti santykius tarp Lietuvos valstybės ir vokiečių valstybės yra Tarybos 1917 m. gruodžio 11 d. nutarimas.“<sup>71</sup> Kitaip tariant, tų „pamatų“, arba konvencijų, klausimą galutinai būtų sprendęs Steigiamasis Seimas.

Tuo tarpu situacija Rytuose sparčiai keitėsi. Vokiečiai išstūmė bolševikus iš Estijos, Latvijos, Gudijos (ties Minsku, Mogiliovu, Bobruisku). Bolševikai, neturėdami jėgų priešintis, kovo 3 d. pasirašė taikos sutartį. Į vakarus nuo Hyjumos—Saremos—Rygos (vokiečių pusėje) — Daugpilio—Drūjos—Breslaujos—Pastovių—Ašmenos—Lydos—Naugarduko—Mastų—Želvos—Pružanų linijos esanti teritorija nebe priklausė Rusijos valstybinei valdžiai<sup>72</sup>.

Bandydamas sušvelninti įspūdį apie separatinę taiką kaip grynai aneksionistinę, Reichstagas pareikalavo iš vyriausybės pripažinti Lietuvos nepriklausomybę. Tik su šia sąlyga Reichstago dauguma sutiko patvirtinti taiką<sup>73</sup>. Kovo viduryje Vokietijos vadovybė surengė posėdį Lietuvos klausimui išnagrinėti.

Civilinė valdžia manė esanti susaistyta pažadų pripažinti Lietuvą, jeigu ši grįžtų prie gruodžio 11 d. nutarimo. E. Ludendorffas apgailestavo, kad kancleris jautėsi esąs pažadų įpareigotas. Pagaliau generolas pareiškė sutinkąs su Berlyno politika, bet reikalavo pripažinimą susieti su konvencijomis, Lietuvos dalyvavimu nešant karo naštą, karinės administracijos išsaugojimu<sup>74</sup>. Į Berlyną buvo iškviesta Tarybos delegacija.

Kovo 20 d. Taryba įgaliojo savo atstovus (J. Staugaitį, J. Šaulį, J. Vileišį, A. Smetoną) notifikuoti Lietuvos nepriklausomybę Vasario 16 d. aktu ir suteikė jiems teisę kancleriui pranešti, kad neatsisako nustatyti Lietuvos ir Vokietijos savitarpio santykių pagal gruodžio 11 d. nutarimą<sup>75</sup>. Kovo 23 d. juos priėmė kancleris

ir Vilhelmo II vardu perskaitė aktą, kuriuo Lietuva buvo pripažinta remiantis gruodžio 11-osios nutarimu. Po to kancleris lyg tarp kitko paminėjo, kad jam įteiktas delegacijos pareiškimas<sup>76</sup>, tačiau nuo komentarų susilaikė, o Tarybos delegacija, VKV spaudžiama, buvo priversta jau kitą dieną grįžti į Vilnių.

Kiek vėliau G. Hertlingas K. Lersneriui paaiškino, jog nekreipęs dėmesio į lietuvių pareiškimą, kadangi sudarius taiką su rusais jis nebeturėjęs ankstesnės reikšmės<sup>77</sup>. Dėl taikos sutarties Lietuvos likimas atsidūrė vokiečių rankose.

G. Hertlingo manymu, jam pasisekė sėkmingai užbaigti dar T. Bethmanno-Hollwego pradėtą perėjimą nuo aneksinės prie prijungimo politikos, numačiusios sustabdyti pradėtą Lietuvos aneksiją. Dabar, sudarius taiką, Lietuva ir pateko į tokią padėtį.

Sutartyje Rusija atsisakė savo valstybinės valdžios teritorijoms, likusioms į vakarus už abiejų pusių „suderintos“ linijos. Tačiau ši valdžia atiteko ne Lietuvai (eventualiai Kuršui), bet faktiškai Vokietijai, kuri turėjo jos likimą „nustatyti per derybas su jos gyventojais“<sup>78</sup>. Taigi vokiečiams atsivėrė kelias įsigyti Lietuvą pagal tarptautinę teisę. Tuo tarpu valstybinės teisės požiūriu Lietuva reichui ir toliau liko užsienis, kadangi ta teritorija tebebuvo atskirta nuo valstybės, kuri ją įsigijo.

Ši konstrukcija ir atitiko prijungimo politikos koncepciją. Kadangi aneksija įvykdyta nevisiškai, Lietuva nepriklausė jokiai valstybei. Tačiau pati Lietuva nebuvo valstybė, nes ji neturėjo valstybinės valdžios. Dėl jos atskyrimo nuo Rusijos ir neprijungimo geriausiu atveju atsirado tik du valstybės elementai: teritorija, sutampanti su karinės administracijos sienomis, ir gyventojai (lietuvių tauta) toje teritorijoje. Šie elementai būtini kaip valstybinės veiklos objektas, bet ne kaip subjektas, kadangi trūko trečio valstybės elemento — lietuvių valstybinės valdžios. Valstybinė valdžia priklausė Vokietijai, ir ji sudarė jungiamąją grandį tarp Vokietijos reichio ir Lietuvos.

Vokiečių teisės istorikė M. Bienhold į tokią tarpinę stadiją patekusią Lietuvą linkusi vadinti „svetimos valdžios žinioje esančiu kraštu“<sup>79</sup>. Išties, kaip teigė T. Bethmannas-Hollwegas, Lietuva buvo „įforminta“ kaip savarankiška valstybė, o visais kitais atžvilgiais priklausė nuo Vokietijos: reichui Lietuva tebebuvo užsienis, tačiau ji netapo valstybe, nes neturėjo valstybinės valdžios; vokiečių (svetima) valstybinė valdžia ją siejo su Vokietija.

Pasinaudodami tokia teisine Lietuvos konstrukcija, vokiečiai visų pirma mėgino neutralizuoti vienareikšmes lietuvių pastangas sukurti savo valstybinę valdžią.

1918 m. vasario 16 d. aktu Taryba paskelbė savo siekį — atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę. Tačiau valstybinės teisės

požiūriu šis paskelbimas turėjo tik deklaratyvią reikšmę, nes juo nebuvo įkurta arba perimta valstybinė valdžia (teritorinis imperiumas)<sup>80</sup>. Taryba išsakė tik savo (tautos) valią ateityje įkurti valstybę ir pirmiausia skyrė tai toms valstybėms, kurių rankose buvo Lietuvos likimas — Vokietijai ir Rusijai.

Tarptautinės teisės požiūriu nepriklausomybės paskelbimas taip pat tebuvo sumanymo pareiškimas, juolab kad pareiškimą nuo šiol būti nepriklausoma valstybe paneigė faktinės sąlygos.

Valstybinės teisės požiūriu ir kovo 23 d. aktas mažai tepadėjo susidaryti Lietuvos valstybei, kadangi pripažinimo aktas nėra susijęs su valstybinės valdžios perdavimu. Pagal tarptautinę teisę pripažinimas nesudaro akto, kuriuo remiantis nauja valstybė gali būti pripažinta kaip tarptautinės teisės subjektas. Pripažįstamoje visuomenėje turi būti efektyvi valdžia, parodanti tvirtumą, pripažįstanti tarptautinę teisę ir kontroliuojanti atitinkamą teritoriją<sup>81</sup>. Kitaip tariant, Taryba, gavusi pripažinimo aktą, gavo tik pirmalaikį Lietuvos valstybės pripažinimą.

## LIETUVIŠKOJI NEOMONARCHIZMO INTERLIUDIJA

1918 m. ratifikavus taikos sutartį, įvairios reicho žinybos ėmė rengti projektus, kaip konvencijomis ir sutartimis garantuoti Lietuvos ir Kuršo prijungimą. Atrodė, kad dabar atsirado dirva reikšintis teisininkams. Tačiau projektams įtaką darė ne teisė, bet politinės užsakovų koncepcijos.

Štai dviejų autorių pasisakymai. Profesorius V. Bredtas: „Dalykų, kuriuos turėjo liesti prijungimas, buvo tiek daug, jog iš savarankiškų valstybių būtų nieko nelikę.“ Von dem Bussche: „Sudarant sutartis, reikėtų kreipti dėmesį į tai, kad jos bus sudarytos su nepriklausomomis valstybėmis, kurioms bus duota laisvė suteikti valstybingumo formą — aišku, tiek, kiek tai suderinama su Vokietijos interesais.“ Pirmasis atstovavo VKV, antrasis — Vilhelmštrasei<sup>1</sup>.

VKV politikos prielaida tebebuvo vokiečių ginklo pergale. E. Ludendorffo galvoje vis labiau išitvirtinant dar vieno karo koncepcijai, neseniai okupuotos Pabaltijo provincijos, Kuršas ir Lietuva, buvo laikomos kariuomenės sutelkimo prieš Rusiją rajonu, kuris, be to, turėjo tapti ir Prūsijos apsauginiu bastionu. Nieko keisto, kad, VKV nuomone, šio bastiono ateitis — tvirti jo ryšiai su Prūsija, ir iš dalies ji buvo suinteresuota jo stabilumu. Tačiau

įtvirtinti stabilumą generolai tikėjosi dažnai né nemaskuotos jėgos politika. Proletuvišką Lietuvos sustambinimą lydėjo leidimas pasirodyti arenoje Vilniaus gudu Radai. Tačiau užėmus Minską vietinė Rada ir jos deklaracijos nebuvo pripažintos, tuo tarsis atliepiant lenkų pageidavimus. O tuo tarpu Chelmas vėl buvo grąžintas Ukrainai. Įsitraukusi į tokias kombinacijas bei į karines avantiūras Suomijoje, Ukrainoje, Užkaspijyje, VKV net nepastebėjo, kaip Vakarų valstybių karo programose galutinai įsitvirtino punktas, kad stabilumas Europoje bus pasiektas tik tada, kai Vokietija ne tik bus įveikta, bet ir sudemokratinta<sup>2</sup>. Toks reikalavimas buvo tiesiogiai susijęs su Prūsijos militarizmo ateitimi.

Tuo tarpu Vokietijos politinė vadovybė atkreipė dėmesį į tokį reikalavimą. Kaip minėta, dar separatinių derybų su bolševikais metu R. Kühlmannas — beje, turėjęs nemaža simpatikų tarp parlamentarų,— planavo atplėstus nuo Rusijos pakraščius paversti užstatu, jei Antantė keltų teritorinių pretenzijų. Jo planas buvo grindžiamas gana paprastu išskaičiavimu: jeigu Vakarai iš tiesų suinteresuoti stabilumu regione, tai jie turėtų įvertinti Vokietijos pastangas Rusijoje siautėjant anarchijai siekti stabilumo Rytų Europoje. Tad siekdama šio tikslo Vokietija turėjo sustabdyti ekspansiją Rusijoje, savo Rytų politikoje atsisakyti balkanizacijos metodų, sutaikinti tarpusavyje kvazivalstybinius darinius, priderinti jų interesus prie savųjų.

Panašias mintis dar kovo 11 d. Reichstago posėdyje išsakė ir M. Erzbergeris, kritikavęs neapdairią politiką, atstumiančią nuo Vokietijos pakraščių tautas, dėl kurios kyla reicho izoliavimo per taikos konferenciją pavojus. M. Erzbergeris kėlė pacifikacijos Rytų Europoje idėją<sup>3</sup>.

1918 m. pavasarį Berlynui pavyko įgyvendinti tik vieną užduotį — sustabdyti vokiečių armijų operacijas Rusijoje. R. Kühlmannas galų gale E. Ludendorffą įtikino, kad prasidėjusi Antantės intervencija yra nukreipta ne tiek prieš bolševikus, kiek prieš reichą<sup>4</sup>. Tad beliko imtis spręsti kitus uždavinius.

## RYTŲ KOMISIJA IR J. GABRYS

E. Privatas, vienas iš daugelio šveicarų intelektualų, jau karo pradžioje garsėjo kaip karštas mažųjų tautų teisių į laisvę gynėjas. 1916 m. gyvendamas Paryžiuje jis aktyviai reikšėsi spaudoje straipsniais apie Lenkijos nepriklausomybę. Per ankstyvos simpatijos lenkams atkreipė Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos dėmesį. E. Privatas buvo priverstas grįžti į Ženevą. Tačiau ir čia, profesoriaudamas universitete, jis tebesidomėjo Len-

kijos bei į rytus nuo jos esančių kraštų likimu. Tad dabar Rusijos specialiosios tarnybos susidomėjo profesoriumi ir netrukus išsi-aiškino jo ryšius su Vokietijos atstovybe Berne<sup>5</sup>.

1918 m. pradžioje E. Privatas susipažino su A. Viskantu. Dialogas užsimezgė lengvai, mat sutapo abiejų politinės koncepcijos. Tiek šveicaras, tiek lietuvis pasisakė už federacinės struktūros įkūrimą buvusios Abiejų Tautų Respublikos teritorijoje. E. Privatui pasiūlius, o A. Viskantui pritarus, netrukus gimė bendros veiklos planas. Jį kovo 30 d. „*Courier de Geneve*“ ir Fribūro „*La Liberté*“ paskelbtuose straipsniuose „Senosios Lenkijos—Lietuvos tautos“ išdėstė A. Viskantas. Jis trumpai atpasakojo buvusios Respublikos istoriją, pažymėjo, jog Lenkija, Kuršas, Lietuva ir Ukraina jau susilaukė pripažinimo, taip pat pabrėžė, kad dabar jos nesutinka vėl priklausyti Rusijai, pasirenka nepriklausomybę arba politinę autonomiją. Tačiau įgyvendinant šias aspiracijas, aiškino A. Viskantas, atsiranda keletas komplikacijų. Jos visų pirma neatsiejamos nuo lenkų politikų hegemonistinių koncepcijų. Antra vertus, netolimoje ateityje problemiškas taps ir būsimų valstybių sienų nustatymas, ką pakankamai akivaizdžiai parodė ukrainiečių ir lenkų nesutarimai dėl Chelmo. Todėl iš anksto užbėgant už akių konfliktams ir rengiantis taikos konferencijai kunigas siūlė Šveicarijoje įsteigti Studijų draugiją, kurią sudarytų buvusios unijinės valstybės tautų atstovai. Jie, pasitelkę nepriklausomus ekspertus, ieškotų teisingų delimitacijos principų ir konstruktyviais dialogais spręstų visus ginčus<sup>6</sup>.

Balandžio 10 d. E. Privatas nusiuntė laišką Z. Witkowskiui, Berno Lenkų spaudos biuro vedėjui, kuriame taip paaiškino akcijos tikslą: Šveicarijos vyriausybė yra pasirengusi parodyti savo simpatijas Lenkijos nepriklausomybei ir užmegzti oficialius santykius su Lenkijos Regentų Taryba (organas, 1917 m. rugsėjo 15 d. pakeitęs Laikinąją Valstybės Tarybą.— *R. L.*). Tačiau pirma lenkai turi pasiekti savitarpio supratimą su lietuviais, gudais ir ukrainiečiais. Savo ruožtu profesorius žadėjo spaudoje ginti Regentų Tarybą nuo prancūzų kritikos<sup>7</sup>.

Gegužės 12 d. E. Privato bute į steigiamąjį susirinkimą atvykę Jurjewiczius (tarpukariu — Lenkijos įgaliotasis ministras Buchareste), W. Baranowskis (ministras Belgrade ir Konstantinopolyje), Bačinskis („Ukrainos“ redaktorius), Romanovskis (ukrainiečių telegramų agentūra), dr. Paneika („Dilo“ redaktorius), Ijžickis (gudų veikėjas), Ellanskis (Berno „Bund“ bendradarbis, atstovavo latviams), prof. P. Moriandas (Ženevos universiteto Teisės fakulteto dekanas), J. Davidas („Gazette de Lausanne“ redaktorius), Jong van Beck en Donkas (Hagoje veikusios Ilgalaikės taikos centrinės organizacijos sekretorius) ir A. Viskantas įsteigė Rytų komisiją

(*Commission de l'Est*). Susirinkusieji pritarė A. Viskanto, išrinkto generaliniu sekretoriumi, siūlymui, kad Rytų komisija turėtų nagrinėti visus faktus, susijusius su čia atstovaujamų tautų teisėmis ir jų tarpusavio ginčais, o ateityje bandytų įtikinti šių tautų reprezentacinius organus bei taikos konferenciją savo išvadu teisingumu<sup>8</sup>.

Spaudoje paskelbus apie Rytų komisijos įsteigimą, paramą ir pagalbą pasiūlė grafas Rostworowski, baronas de Toube, Lenkų misijos Šveicarijoje vadovai, latviai J. Rainis, A. Liepinis, šveicarų politikai R. Clapasede ir A. de Morsieras.

Tačiau buvo ir nepalankių pareiškimų. A. Viskantas neturįs lietuvių mandato, čia jo asmeninė iniciatyva, naudinga Lenkijai, bet jokiu būdu ne Lietuvai,— maždaug taip puolė A. Viskantą J. Gabrio leidžiama „Pro Lituania“. Iš pirmo žvilgsnio keista, kad J. Gabrys, aktyviai bendravęs su daugeliu minėtų asmenų, atsisakė dalyvauti šioje akcijoje. Gal vėl nulėmė J. Gabrio ir A. Viskanto nesantaika? Vargu ar galima kalbėti apie asmeniškumus. Archyvų dokumentai byloja, kad viešumoje akivaizdžiai demonstruoti tarpusavio nesutarimai netrukdė jiems susitikinėti *tête-à-tête*<sup>9</sup>. Gal šis spektaklis buvo tik priedanga politinio manevro laisvei? Rytų komisiją energingai parėmė sluoksniai, artimi Lenkijos Regentų Tarybai. E. Privatas ją atvirai gynė. Susidarė įspūdis, kad akcijos sėkme gali būti suinteresuoti ne tik oficialūs jos organizatoriai. O J. Paršaitis jau buvo išitraukęs į kitą kombinaciją.

Sprendžiant iš balandžio 10 ir 12 d. H. Rumboldo pranešimų užsienio reikalų ministrui A. Balfourui, J. Gabrys bent du kartus lankėsi Didžiosios Britanijos pasiuntinybėje Berne ir mėgino paaiškinti lietuvių poziciją. Britus domino, kodėl Lietuvos Taryba priėmė kovo 23 d. vokiečių sąlygas. Vokiečiai, dėstė LIB vedėjas, pagąsdino Lietuvos aneksija, todėl Tarybos delegacija neturėjo pasirinkimo. Kita vertus, Taryba, neerzindama vokiečių, tikisi pamažu imtis kraštą reorganizuoti, o paskui ir išsivaduoti iš Vokietijos globos. Šio tikslo siekdami, lietuviai mano sudaryti glaudų aljansą su Lenkija bei Ukraina ir drauge atlaikyti Vokietijos ir eventualiai bolševikų spaudimą<sup>10</sup>.

„Prieš sudarant „glaudų aljansą“,— gavęs pranešimą, sampravo Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministerijos ekspertas L. Namieras,— reikėtų išspręsti Vilniaus, Chelmo, Rytų Galicijos ir kt. problemas. Be to, ar įmanoma Lietuvoje išspręsti žemės klausimą taip, kad lietuviai ir lenkai būtų patenkinti?“<sup>11</sup> Savų patarimų L. Namieras nepateikė. Tačiau jam, kaip ir mums, kilo įtarimas, kodėl lietuviai, linkę laukti Berlyno paramos valstybinei Lietuvos emancipacijai, staiga prabilo apie sąjungą su panašaus

likimo kaimynais? Juk net J. Gabrio dvinariame Ukrainos—Lietuvos projekte atsirado vietos ir trečiajam elementui. Matyt, atsakymą galima rasti minėtoje Rytų Europos stabilizacijos programoje.

## F. ROPPAS IR LIETUVOS TARYBA

Nors gautas kaizerio pripažinimas buvo ribotas ir nominalus, tačiau dėl jo Lietuvos Tarybai pavyko išsaugoti lietuvių politikos tęstinumą. Savo atsiradimu legalizavusi lietuvių nacionalinį judėjimą, o savo veikla įteisinusi Lietuvos valstybingumo klausimą, dabar Taryba galėjo pagalvoti apie tolesnį žingsnį — valstybinės valdžios įgaliojimus. Pagrindo tokioms viltims teikė Berlyno pažadai įtraukti lietuvius į valstybės sudarymo procesą. Tiesa, kovo 24 d. Oberostas netikėtai iškvietė Tarybos delegaciją neva Vilniuje švęsti Nepriklausomybės šventės, tačiau tos pačios dienos rytą prisistatęs F. Roppas spėjo pakviesti ją į iškilmingus pusryčius, kuriuose turėjo dalyvauti Vokiečių—lietuvių draugijos nariai, daug svečių, o paskui siūlė konfidencialiai apsvarstyti praktinius valstybės organizavimo reikalus, taip pat ir vyriausybės sudarymo.

Pusryčiauta garsiaame Berlyno „Adlono“ viešbutyje. Siūlyti tostai (už kaizerį — A. Smetona, už R. Nadolnį — K. Olšauskas, už P. Hindenburgą — F. Roppas) tiko šventinei nuotaikai. Pasakytos kalbos panėšėjo į programines. Neseniai iš raudonosios Rusijos grįžęs A. Voldemaras subtiliai gyrė Rytų Europoje vokiečių kuriamą naują tvarką — vadovavimą be viešpatavimo. Profesorius A. Weberis dėmesį sutelkė į tautų apsisprendimo teisę. F. Roppas kalbėjo apie Rusijos tautas, išpėjo dėl Rytų balkanizavimo pavojaus, rekomendavo Lietuvai saugumo sumetimais glaustis prie Vokietijos. Kalbėjo ir tuo metu Berlyne buvęs A. Meysztowiczius, paraginęs Lietuvos piliečius prisidėti prie krašto nepriklausomybės kūrimo<sup>12</sup>.

Kodėl A. Meysztowiczius kiek netikėtai čia dalyvavo ir kokia buvo jo pasakytos kalbos prasmė, paaiškėjo tik po F. Roppo ir Tarybos delegacijos pasitarimo. Baronas siūlė jo kandidatūrą į ministrus. Į pasiūlymą buvo pažiūrėta gana skeptiškai<sup>13</sup>. Tuo reikalas ir baigėsi.

Praėjo vos dvi savaitės. Balandžio 13 d. Vokiečių—lietuvių draugijos posėdyje F. Roppas netikėtai stojo prieš Tarybą. Jis smarkiai sukritikavo jos sudėtį, kuri reprezentuojanti tik dalį visuomenės, o kai kurie gyventojų sluoksniai bei tautinės mažumos visai nušalinti ir negali išreikšti politinės valios. Baronas

ypač priekaištavo Tarybos radikalams. „Krašto tarybai vadovauja mažuma,— sakė jis,— kuri užsikrėtusi Rusijos revoliucija ir kuri, be abejo, yra priešiška vokiečiams.“<sup>14</sup>

Tam tikros trinties tarp F. Roppo ir Tarybos būta ir sausio—vasario mėn. Tačiau apie tai garsiai nekalbėta. O ši kartą kaltinimai buvo paskelbti viešai. Balandžio 16 d. „Lietuvos aidui“ įvertinus juos kaip šiurkštų kišimąsi į Lietuvos vidaus reikalus, konfrontacija tarp Tarybos ir F. Roppo tapo akivaizdi.

Kam gi F. Roppui prireikė tokios reklamos? Baronas norėjo patekti į Lietuvą.

Reikia turėti omenyje, kad Vokietijai pripažinus Lietuvą joje iš esmės niekas nepasikeitė. Karinė administracinė sistema išliko, rekvizijos ir savivalė nesibaigė. Karinė valdžia stengėsi izoliuoti Lietuvos Tarybą. Pasak jau minėto generolo Walderssee's, nebuvo jokių galimybių su Taryba draugiškai išspręsti konvencijų ir personalinės unijos su Prūsija klausimų, išskyrus viena — įtikinti lietuvius, jog Reichstago dauguma jų neberemia<sup>15</sup>. Tokių rekomendacijų buvo stropiai laikytasi. M. Erzbergeris, panoręs balandžio—gegužės mėn. apsilankyti Vilniuje, į karinės valdžios Lietuvoje kontroliuojamą teritoriją nebuvo įleistas.

O F. Roppas, neseniai tapęs didžiausiu Tarybos priešu, gavo leidimą atvykti į Lietuvą. Negana to, vos jam pasirodžius, krašte kilo proprūsiska agitacija, paplito raštai, kuriuose kaizeris buvo kviečiamas priimti Lietuvos didžiojo kunigaikščio vainiką. Tokia agitacija atitiko kariškių planus.

Tuo tarpu balandžio 25 d. susirinkusius į posėdį Tarybos narius jaudino tai, kad agitacija buvo stengtasi patraukti Lietuvos dvarininkus iš šalies atkakliai inspiruojant žemės reformos nagrinėjimą lietuviškoje spaudoje<sup>16</sup>. E. Demmas neabejoja, kad visos šios akcijos sumanytojas buvo F. Roppas. Tikrai, „Slaptame pareiškime apie lietuvių problemų painiavą“ Užsienio reikalų ministerijai baronas aiškino, kad Tarybos pirmininkas A. Smetona nors ir esąs santūrus, bet neryžtingas, todėl negalėsiąs pasipriešinti socialistams. O šie norį įkurti „Liaudies respubliką“, nusavinti dvarus, jų savininkus visais atžvilgiais taip nusmukdyti, kad šie nebeturėtų krašte jokios įtakos<sup>17</sup>.

1925 m. ir J. Šaulys J. Gabrio—A. Voldemaro teismo procese užsimins, kad baronas mėgino išsukti dvarininkus nuo žemės reformos. Visa tai panėšėtų į tiesą, jei Taryba tuo metu būtų turėjusi tokios reformos programą. Net socialistai, kuriais skundėsi F. Roppas, tik nuo 1918 m. vidurio nedrąsiai ėmė apie ją rašyti. Tuo metu aišku buvo tik tai, kad apskritai agrarinių pertvarkymų nepavyks išvengti. Beje, tam pritarė ir pats baronas<sup>18</sup>.

Neabejotinai dirbtinai pučiama „žemės“ problema, F. Roppo manymu, turėjo tapti argumentu raginant dvarininkus konsoliduotis, kas ne kartą buvo daryta. Tokia konsolidacija galėjo ne tik gelbėti nuo eventualios žemės reformos, bet ir leisti užtikrinti šio luomo politinį svorį Lietuvoje. Dar vasario mėn. baronas siūlė Vilhelmštrasei papildyti Tarybą — įtraukti į ją dvarininkų, kurie kartu su dvasininkais neutralizuotų radikalų įtaką ir sustiprintų lietuvių konservatyvizmą. Tąsyk Užsienio reikalų ministerija į pasiūlymą nereagavo. Dabar Vilhelmštrasė, pradėjusi įgyvendinti stabilizacijos programą, baronui paliko laisvas rankas.

Agitacija už personalinę uniją su Prūsija tapo priedanga kontaktams su dvarininkais ir lietuvių dvasininkijos hierarchais užmegzti. Minėtame „Slaptame pranešime“ F. Roppas rašė ne apie protestantą Vilhelmą II, o apie vokiečių kataliką — Lietuvos regentą. Apie jį turėjo susiburti „katalikų valstiečių sąjunga“, kurios pagrindą sudarytų dvarininkai ir dvasininkai<sup>19</sup>.

Dar kovo pabaigoje—balandžio pradžioje Tarybos aplinkoje buvo atkreiptas dėmesys į brendusią „naująją dvarininkų lietuviškąją orientaciją“. L. Gira „Lietuvos aido“ puslapiuose nurodė šios orientacijos šalininkų tikslus: drauge su visa lietuvių tauta reikalauti nepriklausomos Lietuvos, dvasia jaučiantis grynais lietuviais, paaukoti savo pajėgas Lietuvos labui, atsiriboti nuo lenkinimo idėjos<sup>20</sup>. J. Pajaujįs nurodė, kad ypač Žemaitijoje aiškus dvarininkų krypsnis suvienyti išgales su visos tautos darbu<sup>21</sup>. Pažymėtina, kad būtent Žemaitijoje F. Roppo agitacinė veikla buvo aktyviausia.

Pagaliau gegužės mėn. dienos šviesą išvydo Lietuvos dvarininkų deklaracija, kurioje buvo išreikštas „griežtas reikalas dalyvauti Lietuvos valstybės statymo darbe“. Deklaracijoje buvo smulkiai išdėstyta dvarininkų pozicija Lietuvos politiniais, ūkiniais, tautiniais bei bažnytiniais reikalais. Pasisakyta už konstitucinę valstybės valdymo formą, demokratines laisves ir teises, Katalikų bažnyčios paskelbimą valstybine. Žadėta rūpintis žemės ūkio gerinimu, pirmiausia kelti mažojo ūkio našumą, siūlyta išdalyti Valstiečių banko, rusų valdžiai priklausiusias žemes. Anoniminis Adel, „Darbo balse“ komentavęs šį pareiškimą, atkreipė dėmesį į dvarininkų siekį prijungti už Lietuvos Brastoje nubrėžtos sienos likusias Minsko, Mogiliovo, Vitebsko gubernijas. Adel neabejojo, kad tuo patvirtinamos dvarininkų istorinės Lietuvos atgaivinimo aspiracijos<sup>22</sup>.

Tuo tarpu birželio pradžioje F. Roppas vėl atvyko į Lietuvą. Šį kartą jis mėgino suvienyti dvarininkus bei pritraukti klerikalų į Tvarkos partiją. Barono pastangas parėmė P. Karevičius, grafas A. Tiškevičius, K. Radvila<sup>23</sup>.

Kaip reagavo Taryba? Dar balandžio 25—27 d. Tarybos sesijoje paaikškėjo, kad radikalų ir konservatorių nuomonės dėl tolesnės veiklos programos skiriasi. Radikalai kaltino prezidiumą kolegialumo nepaisymu, kritikavo pasyvią jo poziciją, reikalavo eiti į „plotį“, stipriau „susirišti“ su visu kraštu, tautinėmis mažumomis, taip pat siūlė prisidengus įvyksiančios nepriklausomybės šventės skraiste surengti antrąją lietuvių konferenciją. Konservatoriai gynėsi, tvirtino, jog radikalai vasario 16 d. patys atsisakė eiti į prezidiumą, susisiekti su kraštu dėl vokiečių varžymų nėra galimybių, o kadangi Lietuvos ribos dar nėra paaikšėjusios, tai nėra prasmės ir tartis su tautinėmis mažumomis. Šiam reikalui išrinkta komisija balsų persvara buvo panaikinta. Netrukus buvo panaikintos ir kitos septyniolika komisijų<sup>24</sup>.

Tarybos prezidiumas aiškiai suko vienvaldystės linkme. Tačiau jis nebuvo pasyvus, kaip manė radikalai. Jau daug kartų prezidiumas prašė leidimo vykti į Berlyną. Balandžio 25 d. kancelieriui buvo pranešta, jog A. Smetona pakankamai griežtai pabrėžė, kad krašto vyriausybė, kuri Berlyne buvo perspektyvai pasiūlyta, turi būti greitai laiku sudaryta<sup>25</sup>.

Tarybos prezidiumas nutarė nutraukti derybas su mažumomis ne dėl teritorinių problemų\*, o dėl priešaringos mažumų pozicijos. Gudai galvojo apie federaciją, žydai — apie beprecedentę nacionalinę-personalinę autonomiją<sup>26</sup>.

Pagaliau Tarybos prezidiumas neatsisakė užmegzti ryšių su kraštu. Tačiau jis planavo eiti ne į „plotį“, o į „gylį“. „Su dvarininkais būtų visai neblogai susidėti,— aiškino A. Smetona,— juo labiau grįžta iš Rusijos realingieji dvarininkai orientuojasi į mus.“<sup>27</sup> Suprantama, kad konservatoriai neatsisakė kontaktų su F. Roppo suburta dvarininkų grupe, pasivadinusia Sąjunga Lietuvos valstybei išplėsti. Be to, jie pritarė ir kitos dvarininkų organizacijos, Aktyvios politikos lygos (*Liga Polityki Czynnej*), pasiūlymui pradėti politines konsultacijas<sup>28</sup>. Vėliau A. Smetona pirmą grupę priskirs Kauno ir Suvalkų gubernijų dvarininkus, „lietuvių lenkiškos kultūros“, o antrą — Vilniaus dvarininkus, „lenkus Lietuvos piliečius“<sup>29</sup>.

Tiek Tarybos prezidiumo, tiek dvarininkijos pozicijas galima suprasti. Pirmasis su neoficialios atstovybės Berlyne (A. Voldemana-

---

\* Pagal A. Smetonos pareiškimą, padarytą kovo mėn., Pietų Lietuvai, t. y. teritorijoms į pietus nuo Nemuno, turėjo būti suteikta autonomija (žr.: Laurinavičius Č. Lietuvos buržuazinės vyriausybės politika rytinės sienos klausimu // Lietuvos TSR MADA.— 1989.— T. 1.— P. 120). Pareiškimas bylojo, jog konservatoriai laikosi Berno—Lozanos konferencijoje priimtos, o 1918 m. sausio 11 d. ir Tarybos posėdyje patvirtintos teritorinės programos (žr.: Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai.— P. 177—178).

ras, J. Purickis, K. Olšauskas, J. Chodakauskaitė) bei M. Erzbergerio pagalba mezgė ryšius su V. Urachu ir tikėjosi valstybinę valdžią organizuoti konservatyviais, monarchijos pagrindais. Tokiu būdu galėjo atsirasti pretekstas aristokratijos simpatijoms ir „sugrįžimui“ prie tautos kamieno. Netrukus Tarybos posėdyje nuskambės tokie konservatorių lyderio A. Smetonos žodžiai: „Ką mes iš monarcho naudos turėsime, kas iš to bus? Nelengva pasakyti, kiek gerai, kaip ir pasakyti: bus didžiausia klaida. Pasekmių mes negalime atspėti. Aš atatinamo valdžios atstatymo negirdėjau, tik Klimo regentūrą. Kalbėjo apie lenkų regentūrą. Tik atėjus santaikai, kas gi ji bus. Be to, jų regentai dabarčiai bent aukšti žmonės. Ką gi mes pastatytume?“<sup>30</sup>

Tuo tarpu dauguma dvarininkų, pasak stambaus Lietuvos žemvaldžio M. Jałowieckio, savo lietuviškąją orientaciją aiškino maždaug taip: kiekviena valdžia yra geresnė už anarchiją, todėl būtų kvaila ignoruoti provizorinį lietuvių valdžios branduolį; vadinasi, būtina ieškoti būdų su juo susitarti ir bendrai dirbti<sup>31</sup>. Kita vertus, nėra pagrindo abejoti, kad dalis etnokultūrinio požiūriu polonizuotos dvarininkijos savo pasiryžimą bendradarbiauti su Taryba grindė pilietiniu lojalumu Lietuvai<sup>32</sup>.

Taigi abi pusės buvo pasirengusios dialogui, o F. Roppas galėjo pasigirti nemažai prisidėjęs prie dirvos jam vykti paruošimo. Dabar Tarybos konservatoriams teliko įkūnyti barono atgaivintą konsolidacijos idėją.

## LIETUVOS KARALIUS MINDAUGAS II

Vilhelmas Karlas Florestanas Gero Crescentius, antrasis hercogas von Urachas, taip pat Viurtembergo grafas, pirmojo hercogo von Uracho ir Monako princesės sūnus, Viurtembergo kavalerijos generolas leitenantas, Maltos ordino komandoras, penkiasdešimt ketverių metų našlys, doras vyras, rimtas, taktiškas ir dievobaimingas katalikas, demokratiškų pažiūrų politikas. Tokią eventualaus kandidato į Lietuvos sostą charakteristiką 1917 m. rugpjūčio mėn. Šveicarijoje lietuvių politikams pateikė M. Erzbergeris. Suprantama, lietuviams moralinės Uracho savybės nebuvo svarbiausia.

M. Römeris teisingai nurodė, kad konservatyvios Tarybos dalies 1918 m. liepos 11 d. sprendimą pasivadinti Lietuvos Valstybės Taryba (LVT) ir išrinkti V. Urachą Lietuvos karaliumi nulėmė siekis Lietuvos valstybės teisinę padėtį padaryti aiškesnę ir paskubinti praktinį valstybės steigimą<sup>33</sup>.

Kadangi kovo 23 d. pripažinimo aktu esanti pripažinta Lietuvos valstybė,— rugpjūčio 14 d. rašte kancleriui aiškino Tarybos liepos sprendimą A. Smetona,— o valstybė susikuria, jeigu yra visi trys valstybės požymiai (valstybės tauta, teritorija, valdžia), tai iš pripažinimo visiškai aišku, jog Vokietija pripažino visus tris požymius kaip esamus. Dėl valstybės gyventojų ir teritorijos, nors sienos dar nėra tvirtai nustatytos, iš vokiečių pusės nesą abejonių. Aišku esą ir tai, kad nepriklausomybės pripažinimo aktas buvo suderintas su Vokietijos vyriausybe. Kadangi Lietuvoje valstybinė valdžia, kurią seniau vykdė Rusijos caras, neperėjo Vokietijai, tai suvereniteto reiškėja esanti Taryba, paskelbusi Lietuvos nepriklausomybę. Vokietija iš pradžių Tarybos pareiškimą sutiko tyliai, bet po kovo 23 d. tarptautinės teisės aktu iškilmingai pripažino jį<sup>34</sup>.

G. Hertlingas A. Smetonai atsakė, kad Lietuva pripažinta nepriklausoma valstybe dėl konvencijų sudarymo. Šios sąlygos dar nėra įvykdytos. Vadinasi, atkrita išvados, kurios susijusios su Krašto Tarybos valdžios įgaliojimais<sup>35</sup>.

Tačiau, pasak M. Bienhold, šie kanclerio argumentai nėra tvirti. Ir ne tiek dėl apskritai tarptautinėje teisėje ginčytino klausimo, ar iš viso galimas pripažinimas dėl sąlygų, kiek dėl to, kad gruodžio 11 d. nutarimas bei kovo 23 d. aktas neduoda jokio pagrindo tokiai interpretacijai. Todėl A. Smetona buvo teisus, kai rėmėsi valstybine teise ir aiškino, kad šias konvencijas su reichu sudarysianti tik viduje susitvarkiusi Lietuva, bet šių konvencijų negalėsianti Lietuvai nustatyti viena Vokietija, nes ji negali Lietuvai primesti Lietuvos Brastos taikos trečiojo straipsnio. Visų pirma Taryba nedalyvavo taikos derybose ir sutarties nepsirašė, o antra, Taryba dar 1917 m. gruodžio 11 d. pareiškė atsipalaiduojanti nuo visų ryšių su kitomis valstybėmis<sup>36</sup>.

Šias teorines diskusijas ir ginčus valstybinės teisės klausimais M. Römeris vadino „grynai platoniskais“<sup>37</sup>. Suprantama, ginčo dalyvių jėgų santykis buvo ne lietuvių naudai. Tačiau diskusijos eiga implikuoja dar vieną svarbų klausimą: kaip šiuo atveju suderinamos valstybinės teisės, kuria rėmėsi A. Smetona, ir tarptautinės teisės koncepcijos?

Tarptautininko J. Brownlie'o nuomone, darinys, kuriam įprasta teisė pripažįsta gebėjimą turėti teises ir pareigas bei reikšti tarptautines pretenzijas ir kuriam toks teisinis veikimo gebėjimas suteiktas, yra tarptautinės teisės subjektas. O viena iš tarptautinės teisės subjekto rūšių yra pripažįstama gimstanti valstybė. Jos pagrindiniais kriterijais laikomos politinė visuomenė, kelianti tikslą sukurti valstybingumą, ir valstybinė valdžia. Tačiau čia valstybinės valdžios efektyvumo ir teritorijos kriterijai nėra griežtai tai-

komi. Pavyzdžiui, teisinėje literatūroje kaip gimstančios valstybės yra apibūdinamos 1917—1918 m. Lenkija ir Čekoslovakija<sup>38</sup>. Matyt, 1918 m. vidurvasarį LVT priimti nutarimai ir jų argumentacija taip apibūdinti leidžia ir Lietuvą. Jos valstybinės valdžios reiškėja nusistatė būti LVT, kuri, vadovaudamasi šiuo nusistatymu, ir sprendė valstybės formos ir konstitucinės santvarkos problemas.

Mes plačiau neaptarsime teisinio šių problemų sprendimo, juolab kad istoriografijoje netrūksta tam dėmesio\*. Tuo tarpu politinės LVT 1918 m. liepos 11 d. monarchistinio žingsnio aplinkybės nušviestos nepakankamai.

Istorinėje literatūroje Tarybos konservatorių planas kviesti V. Urachą Lietuvos karaliumi tradiciškai siejamas su vadinamaisiais unijiniais projektais.

Dėl sąjunginės Vokietijos imperijos sandaros Pietų karalystės — Bavarija, Saksonija, Viurtembergas, Badenas — galėjo išsaugoti išskirtines teises (*Reservatrechte*), kuriomis remdamosi jos konkuruavo su Prūsija dėl neseniai užimtų teritorijų. 1918 m. balandžio 16 d. kaizeris, spaudžiamas pietiečių, pagaliau išsakė savo nuomonę šiuo klausimu. G. Hertlingo pasiūlymu Vilhelmas II pateikė tokią kombinaciją: Vakaruose Prūsija gauna Lotaringiją; Bavarija ir Badenas pasidalija Elzasą; Rytuose Viurtembergo valdančioji dinastija gauna Lenkijos karūną; Kuršas, Livonija, Estija perduodami Prūsijai; Lietuva atitenka Saksonijos Wettinams<sup>39</sup>.

E. Ludendorffas, sužinojęs apie šį dinastinių interesų suderinimo variantą, neprieštaravo. Tačiau V. Bredto parengtame konvencijų ir sutarčių su Lietuva projekte dinasto vieta buvo rezervuota Hohenzollernams. Kaip matėme, F. Roppas 1918 m. pavasarį Lietuvoje veikė prisidengęs būtent šiuo projektu. Tuo tarpu Vokietijos spauda aktyviai piršo mintį, kad Lietuva vis dėlto bus sujungta su Saksonija. Gegužės 7 d. Vilhelmas II papildomai davė sutikimą Frydrichui Augustui III Wettinui dėl personalinės unijos su Lietuva.

K. Olšauskas ir A. Voldemaras rugpjūčio 14 d. rašte politinei bei karinei reicho vadovybėms dėstė, jog Taryba V. Urachą išrinko karaliumi vidaus politikos sumetimais. Mat unijos su saksais ar prūsais projektai sukėlė krašte tiek neramumą, kad, bandant

---

\* Postsovietinėje lietuvių istoriografijoje buvo mėgstama šias dvi problemas suplakti į vieną. M. Römerio kritikams norėtume patarti atidžiau perskaityti jo darbus. Čia kalbama apie kompromisinę konstitucinę monarchiją (valstybės formą) ir apie parlamentinį (konstitucinį) režimą. Žr.: *Römeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos.*— K., 1937.— D. 1.— P. 44—46. Neatidaus kritiko vertinimus žr.: *Petrauskas Z. Lietuvos nacionalinio valstybingumo atkūrimas. 1918—1919.*— V., 1989.— P. 44.

apginti monarchistus nuo respublikonų ir neprarasti įtakos, jį rinkti buvo neišvengiama. Be to, savo pasirinkimu Taryba atsižvelgė į Vokietijos interesus, nes karaliumi buvo pakviestas vokiečių<sup>40</sup>.

Lietuvių konservatorių nuomone, rašte išdėstytus argumentus buvo galima nesunkiai pagrįsti. Pirma, sudarius taiką Rytuose, į Lietuvą iš Rusijos ėmė grįžti lietuvių pabėgėliai, anaipol nenu-siteikę monarchistiškai. Radikaliajai Tarybos opozicijai pamažu atsirado bazė savo įtakai plėsti. O lietuvių konservatoriams nebuvo paslaptis, kad pirmieji, prisidengę vis dar tebeplanuojamos Lietuvos nepriklausomybės šventės skraiste, bandys surengti antrąją konferenciją, pasiskelbti Steigiamuoju Seimu arba perrinkti Tarybą. Su Nepriklausomybės švente siejo savo planus ir Tarybos prezidiumas — apie V. Uracho išrinkimą turėjo būti paskelbta būtent jos metu<sup>41</sup>. Tačiau dabar, nebūdami įsitikinę, ar toks sprendimas susilauks paramos, konservatoriai užvilkinio derybas su vokiečių karine valdžia dėl šventės, o politines konsultacijas vedė ne su liaudimi, kaip pageidavo radikalai, bet su aukštutiniais visuomenės sluoksniais. Šios konsultacijos labai siejosi su antru rugpjūčio 14 d. rašte pateiktu argumentu dėl Lietuvos monarcho kandidatūros ir Vokietijos interesų.

Lietuvių konservatoriams V. Uracho kandidatūra nebuvo vienintelė. Dar pirmaisiais karo metais buvo bandyta ieškoti monarcho tarp savųjų. V. Bartuška, 1916 m. pavasarį iš Kauno nuvykęs į Šveicariją, siūlė pagalvoti apie kunigaikščio J. Radvilos kandidatūrą. Tačiau tiek ši, tiek dar vieno pretendento — M. Tiškevičiaus — pavardės greitai dingo iš lietuvių politinio leksikono. Manyta, kad iškėlus savo žmogų esant tokiai politinei konjunktūrai nebus sulaukta reikiamo efekto užsienyje. Todėl žvilgsniai nukrypo į Europos dinastų gimines.

Vienu metu atrodė, kad neutralios, o slapta kiek provokiškos Švedijos karaliaus Gustavo V brolis Karolis, retkarčiais lankydamasis Stokholmo Lietuvių—švedų draugijos posėdžiuose, tiktų tiek Centrinėms valstybėms, tiek Antantei. Neutralus kandidatas galėjo būti ir Ispanijos infantas Alfonsas, su kuriuo 1918 m. sausio 8 d. Ciūriche kalbėjosi J. Gabrys, K. Olšauskas, V. Bartuška, J. Purickis ir V. Daumantas. Tuo pat metu kartu su ukrainiečiais buvo tartasi net dėl dviejų kandidatūrų: J. de Bourbono ir erchercogo Vilhelmo. Pirmasis buvo numatomas tuo atveju, jei Antantė pritars Lietuvos—Ukrainos federacijos idėjai. Antroji dinastinė kombinacija atspindėjo pastangas suderinti Lietuvos, Ukrainos, Lenkijos ir Centrinųjų valstybių interesus. Erchercogas Vilhelmas buvo Austrijos-Vengrijos imperatoriaus Karolio I Habs-

burgo pusbrolio erchercogo Karolio Stepono sūnus. Pats Karolis Steponas buvo vienas iš pretendentų į Lenkijos sostą<sup>42</sup>.

Tačiau 1918 m. pavasarį ir vasarą atsirado naujų aplinkybių. Pačioje Vokietijoje, taip pat tarp Vokietijos ir Austrijos-Vengrijos kilo prieštaravimų Ukrainos klausimu. Vokiečių VKV Kijeve suorganizavo Rados nuvertimą ir prie valdžios vairo pastatė P. Skoropadskį. Viena žengė atsakomąjį žingsnį. Remiantis proaustriškais ukrainiečių veikėjais, šalyje buvo bandyta skleisti habsburgišką agitaciją, siūlyti į Ukrainos sostą vieną iš Karolio I sūnų — Eugenijų arba Frydrichą. Tuo tarpu Berlyne Reichstago dauguma ir politinė vadovybė patarė apskritai atsisakyti Ukrainos Rusijos naudai. Tiek parlamentarai, tiek Vilhelmštrasė teigė, kad šis variantas padės ateityje sunormalinti reicho ir Rusijos santykius, o kartu sustiprins regiono stabilumą. Tokie nuomonei liepos 2—3 d. Spa įvykusiame Vokietijos vadovaujančių sluoksnių pasitarime buvo iš esmės pritarta. Tuo tarpu austrai sutiko nutraukti prohabsburgišką propagandą<sup>43</sup>.

Šios Centrinųjų valstybių politikos peripetijos lietuviams buvo neblogai žinomos tiek iš spaudos puslapių, tiek iš pokalbių su M. Erzbergeriu bei kitais Katalikų centro partijos lyderiais<sup>44</sup>. Tad suprantama, kad Ukrainos veiksnys lietuvių monarchinėje politikoje tapo nebeaktualus, nors kontaktai su ukrainiečiais ir nebuvo nutraukti<sup>45</sup>. Tuo tarpu vokiečių parlamentarams įkyriai siūlant V. Uracho kandidatūrą, kiek netikėtai atsivėrė nauji politikos horizontai.

Kaip jau minėta, balandžio 16 d. kaizerio sprendimu Lenkijos karūna turėjo atitekti Viurtembergo valdančiajai dinastijai. Sunku pasakyti, ar aukštiesiems vokiečių politikos ešelonams buvo žinomi Didžiosios Britanijos karaliaus Jurgio V ketinimai suskaldyti Vokietijos imperiją į smulkias karalystes, tačiau niekam nebuvo paslaptis, jog britų karalienei Marijai Viurtembergai buvo jos velionio tėvo šeimos nariai<sup>46</sup>. Taigi laukiamose Vokietijos—Antantės derybose šis faktas galėjo turėti įtakos, kad balandžio 16 d. sprendimas būtų teigiamai įvertintas.

O lietuvių dėmesys buvo kreipiamas į kolatoralinį Viurtembergų dinastijai grafą V. Urachą. Išrinkus į Lietuvos ir į Lenkijos sostus Viurtembergiečius, tarp karalysčių būtų atsiradęs tam tikras ryšys, galėjęs teikti vilties, kad komplikuoti lietuvių ir lenkų santykiai pagerės. Kartu būtų buvęs žengtas rimtas žingsnis įgyvendinant stabilizacijos Rytų Europoje programą.

Yra pagrindo tvirtinti, jog lietuvių konservatoriai puikiai suvokė, kokią reikšmę Lietuvos ateičiai turi Reichstago daugumos ir vokiečių politinės vadovybės planuojama stabilizacijos programa. O kadangi nuo jos sėkmės gerokai priklausė ir Vakarų po-

žiūris į Lietuvą, tai Tarybos prezidiumas nedvejodamas rinkosi V. Urachą ir kartu bandė pašalinti kliūtis kompromisui su Lenkija sudaryti.

1918 m. gegužės 24—26 d. Štutgarte, tarpininkaujant M. Erzbergeriui, V. Urachą aplankė J. Purickis, kuris, gavęs grafo žodinį sutikimą tapti Lietuvos karaliumi, tuoj pat išskubėjo į Vilnių<sup>47</sup>. Čia jis su M. Yču parengė dvylikos punktų *pacta conventa* — monarchinės konstitucijos pagrindų projektą, kurį birželio 4 d. patvirtino Tarybos prezidiumas<sup>48</sup>. Tik pasirašęs po šiais „Laikinosios Konstitucijos pagrindais“ V. Urachas galėjo tapti Lietuvos karaliumi Mindaugu II.

J. Purickis su *pacta conventa* grįžo į Vokietiją. Berlyne Tarybos atstovybė toliau derino savo veiksmus su Reichstago dauguma. Vėl tarpininkaujant M. Erzbergeriui bandyta patekti į audienciją pas G. Hertlingą. Kancleris, skaitydamas su galima VKV opozicija, išvengė tiesioginių kontaktų su lietuviais. Tačiau neoficialiai Katalikų centro partijos lyderiams buvo pranešta, kad vyriausybės galva sutinkanti su V. Uracho kandidatūra<sup>49</sup>. Taigi tiek parlamentarams, tiek Tarybos reprezentantams atrodė, jog politinės reichs vadovybės parama įgyvendinant vieną iš stabilizacijos programos elementų garantuota ir galima galvoti apie kitą žingsnį — Lietuvos ir Lenkijos santykių sureguliovimą.

Tad visai suprantama, kad prieš išvykimą į susitikimą su V. Urachu lietuviams buvo sudarytos galimybės susitikti su Lenkijos Regentų Tarybos ir J. Steczkowskio vadovaujamos vyriausybės atstovu grafu A. Ronikieriu ir aptarti dvišalius santykius. Derybos vyko birželio 30 d. Berlyne, o jų metu tarp A. Voldemaro, K. Olšausko ir A. Ronikierio buvo sudarytas aktas, paprastai vadinamas A. Ronikierio—A. Voldemaro sutartimi arba susitarimu\*.

---

\* „Užtikrinant stabilų savo egzistavimą nuo išorinių priešų, taip pat siekiant protingai sureguliuoti tarpusavio vidaus santykius, Karališkosios Lenkijos vyriausybės atstovas Berlyne grafas Adamas Ronikieris Lenkijos vyriausybės vardu iš vienos pusės ir Lietuvos Krašto Tarybos, vadinamos Taryba, atstovai kun. prelatas Olšauskas ir prof. Voldemaras Lietuvos valstybės vardu iš kitos pusės sudarė tokio turinio sutartį:

I. Lenkijos vyriausybė pripažins ir remis Lietuvos valstybingumą, pagrįstą Lietuvos valstybės atkūrimu esant tokioms principinėms sąlygoms:

a. visi lenkai, kurie pripažįsta save Lietuvos valstybės piliečiais, privalo turėti tikrą lygiateisiškumą visose valstybinio gyvenimo srityse; b. privalo būti pripažinta lenkų teisė vartoti lenkų kalbą valstybės teismuose ir įstaigose; c. lenkų gyventojai privalo turėti garantuotą galimybę mokytis valstybės lėšomis (kiek dera kitiems Lietuvos valstybės piliečiams) gimtąja kalba tiek pradžios mokyklose, tiek vidurinėse mokymo įstaigose; d. bažnyčioje lenkų kalba bus vartojama visiškai lygiomis teisėmis su lietuvių kalba; e. pripažįstant būtinumą įsteigti aukštąsias mokslo įstaigas Lietuvos valstybėje ir turint omenyje kalbinius

Kadangi nėra visuotinaip pripažintos tarptautinių sutarčių pavadinimų klasifikacijos, gali atsirasti painiavos įvardijant pasirašytą dokumentą. Anuo metu Taryba vartojo žodį *sutartis* (vok. *Vertrag*), lenkai — *układ, umowa*, kurie į lietuvių kalbą verčiami ir „sutartis“, ir „susitarimas“. Paprastai *sutartis* yra gimininė sąvoka, apimanti visus tarptautinius susitarimus. O susitarimais vadinami aktai, kurių nereikia papildomai patvirtinti<sup>50</sup>. Kadangi pasirašyto akto IV punkte toks patvirtinimas buvo numatytas, linktume vartoti terminą *sutartis*, juolab kad ją pasirašė tarptautinės teisės subjektai — besikuriančios Lenkijos ir Lietuvos valstybės. Teoriniu požiūriu, pasiekusios valstybingumo statusą ir remdamosi politinio darinio perimamumo principu, abi pusės galėjo pripažinti šį aktą galiojančiu. Tokiu būdu būtų buvusios patvirtintos birželio 30 d. akto pretenzijos į stabilios juridinės erdvės kūrimą tarp Lenkijos ir Lietuvos. P. Čepėnas, regis, tokią galimybę ir turėjo galvoje, kai tvirtino, jog „tatai buvo lyg ir pirmoji sutartis su Lenkija, kurią buvo patvirtinusi Lenkijos Regentų Taryba, bet Lietuvos Valstybės Taryba šio susitarimo niekada nepatvirtino.“<sup>51</sup>

Išties Lenkijos Regentų Taryba ir J. Steczkowskio vyriausybė šią sutartį patvirtino. Kaip A. Ronikieriui rašė Valstybės departamento direktorius J. Radziwiłlas, sutartis susilaukė pritarimo ypač dėl to, kad joje pavyko užfiksuoti sąlygas ir garantijas lenkų gyventojų Lietuvoje lygiateisiškumui pasiekti<sup>52</sup>. Galimas daiktas, Lenkijos politikai, reikalaudami lenkiškai šnekančių Lietuvos gyventojų politinio lygiateisiškumo, tikėjosi pasinaudoti jų eventualiu politiniu svoriu ateityje, kai Lietuvoje reikės spręsti santykių su Lenkija klausimus. Be to, vargu ar atsitiktinai Lietuvos valstybingumo formavimosi procesas akte įvardytas atkūrimu, dėl ko atsirado galimybių jį plačiai interpretuoti (pavyzdžiui, 1927 m. A. Ronikieris tvirtino, kad derybos vyko Jogailaičių idėjos dva-

---

santykius šioje valstybėje, kalbų atžvilgiu privalo pasitarnauti Helsinkforso universiteto pavyzdys.

II. Abi pusės išpareigoja visas sutartis su Vokietijos valstybe, o visų pirma tas, kurios lies karinius ir ekonominius reikalus, sudaryti abiem pusėms iš anksto susitarus.

III. Sienų atžvilgiu priimamas principas bendros sienos, kuri bus nustatyta bendro susitarimo pagrindu, atsižvelgiant į etnografinius, istorinius ir ekonominius principus.

IV. Ši sutartis įsigalioja po to, kai ją pripažins Karališkoji Lenkijos vyriausybė iš vienos pusės ir atsakingi Lietuvos valstybės atstovai iš kitos; ji galios tik pereinamuoju laikotarpiu, t. y. iki to momento, kai atsiras galimybė sudaryti nuolatinę sutartį tarp Lenkijos ir Lietuvos valstybių.

V. Baigiant tai, kas išdėstyta, Lenkijos vyriausybė išpareigoja imtis visų priemonių visokiai agitacijai, nukreiptai prieš Lietuvos valstybingumą ir lietuvių tautybę, užgniaužiti“ (MABRS.— R. 179.— S. v. 254.— L. 1—1 a. p. Iš lenkų kalbos vertė R. Lopata).

sia, numatant LDK nuo Minsko iki Kauno atkūrimą ir jos sufederavimą su Lenkija)<sup>53</sup>.

Atkūrimo formuluotė, be abejo, patenkino ir lietuvių pusę, ne kartą pabrėžusią valstybės tęstinumo idėją, ir kartu su išsurties išplaukiančiu Lietuvos Tarybos, kaip valstybinės valdžios reiškęjos, pripažinimu motyvavo jų intencijas. Bet ar patvirtino ją LVT?

Krinta į akis tai, kad pačioje sutartyje tiesiogiai nereikalaujama jos patvirtinti. Čia minimi „atsakingi Lietuvos valstybės atstovai“ galėjo reikšti Tarybos prezidiumą, kurio įgaliotiniai vedė derybas. Tiesa, kiek vėliau A. Smetona bandys išsisukti ir tvirtinti, jog „prezidiumas pats apie sutartį nežinojo, nes buvo uždarytas Vilniuje“. Bet tuoj pat pirmininkui išsprūdo paneigiantis pirmąjį teiginį sakiny: „Su lenkais reikėjo tarties, kad sužinoti, ką jie mano.“<sup>54</sup> A. Smetona gerai žinojo, kad ne tik Berlyne, bet ir Vilniuje su prezidiumo nariais kontaktavo Regentų Tarybos atstovas, turėjęs tokias pat instrukcijas kaip ir A. Ronikieris<sup>55</sup>. Vadinasi, Tarybos prezidiumas, pasinaudodamas dar 1917 m. spalio 5 d. patvirtinto Tarybos statuto jam suteiktais plačiais įgaliojimais, galėjo vykdyti sau priimtina politinę liniją ir nepaisyti visos Tarybos nuomonės.

Dar tą pačią birželio 30 d. A. Voldemaras drauge su J. Purickiu išvyko į Fribūrą Breisgau įteikti V. Urachui *pacta conventa*<sup>56</sup>. Liepos 1 d. V. Urachas, o liepos 9 d. ir būsimasis sosto įpėdinis Vilhelmas Albertas sutiko su jos sąlygomis. Liepos 11 d. Taryba balsų dauguma priėmė nutarimą, kuriuo paskelbė Lietuvą monarchija ir pakvietė Vuurtembergo grafą užimti Lietuvos sostą<sup>57</sup>. Po šios akcijos Berlyne kilo didelis triukšmas. Mat Tarybos konservatoriai uždelsė išsiųsti į Berlyną telegramą, informuojančią apie karaliaus rinkimus. K. Olšauskas ją gavo tik liepos 15 d., kai Reichstagas jau buvo baigęs savo sesiją<sup>58</sup>. G. Hertlingas be parlamentarų palaikymo nedrįso stoti prieš generaliteto inspiruotą antitarybišką kampaniją, juolab kad nuo liepos 9 d. buvo netekęs dar vieno sąjungininko — R. Kühlmanno, kurį pakeitė admiralas P. Hintze.

Prasidėjus šiai agitacijai prieš Tarybą, A. Ronikierio—A. Voldemaro akto V punktas atrodė pakankamai iškalbingai. Beje, kaip aiškėja iš britų Užsienio reikalų ministerijos rezidento Šveicarijoje ataskaitos apie pokalbį su J. Gabriu dėl V. Uracho rinkimų ir jų padarinių Lietuvos ir Lenkijos santykiams, LIB vedėjas pabrėžė būtent „agitacijos sutramdymo“ konvenciją. Be to, pokalbio metu J. Gabrys aiškino, kad sunormalinti Lietuvos ir Lenkijos santykius padėsias ir laukiamas vokiečių princo išrinkimas į Lenkijos sostą, bei davė suprasti žinąs pretendento vardą. Taigi, dėstė J. Paršai-

tis, padėtis Rytuose taps stabili. O kadangi lietuvių monarchinis žingsnis yra nukreiptas prieš vokiečių aneksionistus, tai Didžioji Britanija, pripažindama Lietuvą, pagelbėtų jai kovoti dėl laisvės. Šias mintis J. Paršaitis taip išdėstė:

„Toku lietuvių klausimo sprendimu, nukreiptu prieš aršią pangermanistų opoziciją, rūpinosi Vokietijos katalikų centro partija. P. Fehrenbachas ir p. Erzbergeris ypač aktyviai įtikinėjo grafą Hertlingą, kad šis sutiktų su Uracho išrinkimu į Lietuvos sostą. Jų sėkmė yra ne tik didelė Centro partijos pergalė, bet apskritai idėjų, išreikštų garsiojoje Reichstago daugumos rezoliucijoje, pergalė prieš pangermanistus ir Vokietijos generalinį štabą. Be to, Erzbergeris ir Reichstago dauguma yra žmonės, su kuriais Antantė gali eventualiai derėtis, jeigu jie valdytų Vokietiją. Aš pranašauju, kad tai yra pirmas aiškus jų augančios galios įrodymas.“<sup>59</sup>

Kol J. Gabrys įtikinėjo britus stabilumo Rytų Europoje perspektyva ir pribrendusiu reikalu pripažinti Lietuvos nepriklausomybę\*, LVT prezidiumas, „atsikratęs“ radikalų ir sustiprinęs Tarybą konservatyviais elementais (liepos 13 d. buvo kooptuoti M. Yčas, A. Voldemaras, J. Purickis, E. Draugelis, J. Alekna ir S. Šilingas), toliau laikėsi urachiados linijos.

Liepos pabaigoje—rugpjūčio mėn. A. Smetona, K. Šaulys ir J. Purickis vedė derybas su jau minėtomis dvarininkų grupėmis. Derybų objektas—lietuvių siūlytos tautinės lenkų mažumos statusas, t. y. objektas, kuris, A. Voldemaro nuomone, ir buvo apibrėžtas sutartyje su A. Ronikieriu<sup>60</sup>. Tuo tarpu kita pusė, ypač Aktyvios politikos lyga, siūlė aptarti Lietuvos ir Lenkijos federacijos klausimą. Nors nė vienos iš pusių tokie pasiūlymai nepatenkino, tačiau derybos nenutrūko. Sprendžiant iš Lietuvos dvarininkų prašymo, adresuoto A. Ronikieriui, Lenkijos Regentų Tarybos buvo prašoma nepropaguoti unijinių idėjų ir pripažinti istorinės Lietuvos valstybingumą<sup>61</sup>. Taigi tikėtasi, jog kompromisą pavyks pasiekti.

Liepos mėn. Taryba aktyviau ėmė rūpintis Vilniaus universiteto atkūrimu. Pažymėtina, kad A. Voldemaras svarstant universiteto statutą rekomenduos Helsinkio universiteto („skaitomos paskaitos trimis kalbomis“) pavyzdį<sup>62</sup>.

Liepos 23 d. Tarybos posėdyje aptariant Lietuvos ribų klausimą

---

\* Rugpjūčio 21 d. Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministerija įgaliojo H. Rumboldą J. Gabriui pranešti, kad Didžioji Britanija pripažįsta tautų apsisprendimo teisę, todėl ji sveikins lietuvių pastangas priešintis vokiečių aneksijai. Nuo šių pastangų atkaklumo priklausys atsakymas, ar lietuviai nusipelnė teisę į nepriklausomą valstybinę egzistenciją. Žr.: Foreign Office to H. Rumbold, August 21st 1918 // PRO FO. 371/3302.—L. 244.

mą, A. Smetona paragino remtis istoriniais, etnografiniais ir ekonominiais argumentais. Šie principai figūravo ir birželio 30 d. akte. Pasak A. Voldemaro, jie turėjo būti taikomi perleidžiant atskiras Suvalkų ir Gardino gubernijų dalis Lenkijai<sup>63</sup>. Liepos 23 d. Tarybos priimtoje rezoliucijoje dėl valstybės ribų buvo numatyta, kad prie Šiaurės Lietuvos apygardos pietuose jungtinos tik Lydos, Gardino, Augustavo ir Suvalkų apskritys<sup>64</sup>.

Pagaliau rugsėjo mėn. A. Smetona Šveicarijoje susitiko su W. Kamienieckiu, vienu iš lenkų aktyvistų veikėjų, ekspremjero J. Kucharzewskio bičiuliu. Pokalbiuose su juo, taip pat su Jurjewicziumi Tarybos pirmininkas leis suprasti, jog lietuviai, kategoriškai nusiteikę prieš uniją ar federaciją su Lenkija, neprieštarautų karinio ir ekonominio aljanso su ja sudarymui<sup>65</sup>.

Kitaip tariant, atrodo, kad Tarybos prezidiumas ir jam artimi veikėjai bandė savo veikloje atsižvelgti į atitinkamai interpretuojamas birželio 30 d. sutartyje užfiksuotas konvencijas. Matyt, lietuvių konservatoriai samprotavo maždaug taip: monarchija ne tik vilioja perspektyva susigrąžinti tautinę aristokratiją, bet ir pagrįstai kelia nerimą dėl lietuviškai kalbančio tautos branduolio ateities; tad, siekiant apsaugoti šį branduolį nuo polonizacijos, aristokratijai suteikiamas tautinės mažumos statusas, o neaiškus tokio statuso turinys sudarys sąlygas konstruktyvioms deryboms su Lenkija.

Tiesa, galima kontrargumentuoti, jog birželio 4 d. patvirtintos ir liepos 1 d. V. Urachui įteiktos *pacta conventa* V („Karalius skiria ministerius ir kitus aukštuosius valdininkus iš pačių lietuvių, mokančių ir vartojančių lietuvių kalbą“) bei X („Karaliaus rūmų valdininkai ir jo apstatas turi būti lietuviai, kurie kalba lietuviškai. Tik pirmaisiais penkeriais valdymo metais karalius gali turėti jų tarpe ir svetimųjų, kurių skaičius betgi neviršija trečdali“) punktai prieštarauja birželio 30 d. sutarčiai. Tačiau „Laikinosios Konstitucijos pagrindų“ tame pačiame X punkte yra išlyga apie svetimtaučius. O liepos mėn. rengtoje monarchinės valstybės konstitucijoje („Lietuvos Valstybės Konstitucija“) „lietuvio“ sąvoka nevirtota tautine prasme, palikta plati erdvė pilietinei jos prasmei aiškinti, nors, suprantama, lietuvių kalbai buvo pripažintas valstybinės kalbos statusas<sup>66</sup>.

Tačiau tolesni įvykiai parodė, kokie netvirtai lietuvių konservatorių planai. Tarybos dauguma, regis, neįvertino tos aplinkybės, kad Reichstago daugumos ir vokiečių politinės vadovybės puoselėjama stabilizacijos Rytų Europoje programa turėjo tenkinti visų pirma Vokietijos interesus. O jie kito pagal tarptautinės konstitucijos pokyčius. Vadinasi, ir stabilizacijos programa nebuvo nekeičiama.

## KONFLIKTO KONCEPCIJA

Vokiečių valdžia atsisakė pripažinti tiek V. Uracho rinkimus, tiek Tarybos pavadinimo pakeitimą. Tai reiškė visišką VKV ir karinės administracijos pergale prieš politinę vadovybę ir Reichstago daugumą.

Tuo tarpu Taryba vis dar tikėjosi Reichstago daugumos paramos ir reicho politinės vadovybės užtarimo. Tad suprantama, kad lietuvių konservatoriai linko į kompromisus santykiuose su karine administracija (rugpjūčio 13 d. Tarybos prezidiumas sutiko vartoti senąjį pavadinimą, motyvavo tai būtinybe bendradarbiauti), o nuosaikiais valstybės kūrimo planais manė pagreitinti savo strateginės linijos — iki taikos konferencijos įgyti valstybinės valdžios įgaliojimus — įgyvendinimą.

Iki valdžios paėmimo turėjo būti įkurti aštuoni valstybės departamentai. Tai buvo numatyta liepos 26—27 d. Tarybos posėdžiuose priimtame „Laikiname nustatyme departamentų darbui ir tvarkai“. Finansų, karo, susisiekimo departamentai būtų rūpinęsi konvencijų su Vokietija parengimu ir drauge su likusiais švietimo, teisių, vidaus reikalų, žemės ūkio ir valstybės turtų, politikos departamentais rengę įstatyminę vyriausybės veiklos bazę<sup>1</sup>.

Rugpjūčio 17 d. A. Smetona nusiuntė G. Hertlingui dar vieną raštą, kuriame prašė imtis priemonių, kad būtų pagerinta Lietuvos išorinė ir vidaus padėtis. Pirmininkas pageidavo įkurti Berlyne nuolatinę diplomatinę atstovybę, gauti Lietuvos pripažinimą iš Vokietijos sąjungininkų ir neutralių šalių, sudaryti kvazivyriausybinę lietuvių žinybas (*Ressorts*) su teisėmis apibrėžtose srityse, sureguliuoti Lietuvos sienų klausimą ir padėti krašto ekonomikai. Šie Lietuvos valstybės kūrimo klausimai, aiškino A. Smetona, jokiū būdu negali būti traktuojami kaip išankstinis lietuvių nusistatymas prieš konvencijas. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad konvencijų klausimo svarstymas užsitęsė, geriausia išeitis yra sutvarkyti reikalus, kurie nesusiję su konvencijomis<sup>2</sup>.

Atsakymas atėjo lakoniškas. Kancleris esąs įsitikinęs, jog iškelti svarbūs klausimai, ir primygtinai prašysiąs, kad jie būtų teigiamai išspręsti, kaip ir kokiū mastu tai leis tarptautinė konsteliacija. G. Hertlingas dar kartą pademonstravo savo bejėgiškumą — patarė visais rūpimais klausimais kreiptis į karinę administraciją<sup>3</sup>.

Generalitetas ir po pralaimėjimo rugpjūčio 8 d. Marno kautynėse nesirengė prarasti iniciatyvos Lietuvos ir apskritai Rytų politikos klausimais. Nesėkmė Vakarų fronte netgi padėjo E. Lu-

dendorffui rasti bendrą kalbą su politine vadovybe ir visų pirma su naujuoju Užsienio reikalų ministerijos vadovu P. Hintze.

Abu greitai sutarė, kad reicho gyvybinių interesų labai reikia sutelkti visas pastangas ir išlaikyti išgytas teritorijas Rytuose. Tačiau ši tikslą tuometiniai vokiečių politikos vairininkai, priešingai R. Kühlmanno ir Reichstago daugumos stabilizacijos programai, planavo pasiekti remdamiesi konflikto koncepcija.

Ši koncepcija pirmiausia taikyta Rusijai. Nenutraukiant ryšių su įvairiomis vadinamųjų baltųjų stovyklomis, buvo paremta bolševikų kova su opozicija ir Antante, tuo tarpu propagandinei mašinai buvo duotos direktyvos plačiai skelbti, kad Vokietijos kariuomenė Rytuose yra vienintelis stabdys, trukdantis bolševizmui plisti į vakarus<sup>4</sup>. Kad būtų įtikinamiau, vokiečių kariuomenės daliniai pietryčiuose buvo atitraukti iki Berezinos upės (suteikiant peno sovietinei propagandai apie dalies prarastų teritorijų susigrąžinimą), taip pat buvo toleruojama tiek revoliucinė-agitacinė sovietinio atstovo Berlyne A. Joffės veikla, tiek bolševikinės ekspozitūros suaktyvėjimas karinių administracijų kontroliuojamose teritorijose. Šiuo atveju konflikto koncepcija įsitvirtino ir vokiečių politikoje Lietuvos atžvilgiu.

Viena vertus, tokiu pakantumu buvo siekiama sudaryti iliuziją, neva komunistinio judėjimo pavojus visiškai pribrendęs reikalas ir Lietuvoje. Vadinasi, tokiomis sąlygomis tik reicho karinės pajėgos galėsiančios palaikyti tvarką. Neatsitiktinai rugpjūčio mėn. dar kartą buvo reformuotas atplėštų nuo Rusijos teritorijų valdymas: Oberosto institucijos panaikintos; Kuršas, Livonija ir Estija pateko 8-osios armijos vadovaujamai Karinei administracijai Baltijos kraštams, o likusios buvusio Oberosto dalys virto karine Lietuvos gubernija. Apie ją E. Ludendorffas savo rugpjūčio 31 d. laiške P. Hintze'ui išsakė tokias mintis: „Mes turime tikėtis Lietuvoje neramumų ir privalome ruoštis užkirsti jiems kelią mums patogiu laiku.“<sup>5</sup>

Kita vertus, bolševikų kortą vokiečiai naudojo ir kaip Tarybos spaudimo priemonę, dažnai jie to net neslėpdavo. „Bolševikų grįžimą į Lietuvą vokiečiai proteguoja,— dėstė kolegoms A. Smetona,— sako, to reikalauja „Hoche Politik“.“ Kokia ta aukštoji politika, paaiškino M. Yčas: „Jie (vokiečiai) duoda dviračius ir automobilius socialistams Lietuvoje, kad agituotų prieš Valstybės Tarybą“<sup>6</sup>.

Tačiau vokiečiai vien bolševikiniu-antitarybišku veiksniu neapsiribojo. Sprendžiant iš rugpjūčio 28—31 d. P. Hintze's ir E. Ludendorffo susirašinėjimo, abu veikėjai sutiko atgaivinti Varšuvos—Vilniaus formulę, jeigu Lenkija sutiks glaudžiai prisisiūlieti prie Vokietijos. Kadangi P. Hintze jau buvo gavęs tokias garan-

tijas iš A. Ronikierio bei J. Radziwiłło, tai E. Ludendorffas galėjo pasiūlyti tokį veikimo planą: „Duotą kanclerio pasižadėjimą paklikti Vilnių Lietuvai galima labai lengvai apeiti — reikia išprovokuoti konfliktą su Taryba, kuriai tas pažadas buvo duotas.“<sup>7</sup>

Kaip matėme, konfliktui dirva jau buvo ruošiama, o dabar buvo panaudotos ir kitos priemonės. Informacija apie bendrą VKV ir Vilhelmštrasės nuomonę Vilniaus klausimu „išsprūdo“ ir jau rugsėjo pradžioje pasiekė Tarybą. Kartu su ja atėjo dar viena žinia apie vokiečių pasiryžimą favoritizuoti Sąjungą Lietuvos valstybei išplėsti. Tiesa, ji, oficialiai įsisteigdama rugpjūčio 22 d. Kaune, pakeitė pavadinimą į Lietuvos žemės savininkų sąjungą (F. Roppas, Aleksandras ir Alfredas Tiškevičiai, M. Plateris, J. Radvila bei kt. dvarininkai), tačiau ši aplinkybė netrukė vokiečiams sąjungos laikyti rezervu prieš Tarybą<sup>8</sup>.

Gavusi tokias žinias, Taryba nutarė nutraukti pasitarimus su dvarininkų grupėmis ir ruošti „reakcijai prieš vokiečių planus“: išleisti protesto atsisaukimą prieš lenkišką Vilniaus kombinaciją, sušaukti atstovus iš provincijos ir netgi prašyti bolševikų paramos<sup>9</sup> (tuo metu Vilniuje atsidūręs V. Kapsukas buvo paprašytas paskelbti Rusijos spaudoje žinias apie eventualų Vilniaus perdavimą\*).

Taigi Taryba buvo pasirengusi konfliktui, apie kurį rašė E. Ludendorffas. Tačiau ji dar turėjo sąjungininkų Šveicarijoje.

Kaip žinoma, rugsėjo 5—16 d. Lozanoje įvyko lietuvių konferencija. Penki LVT nariai — A. Smetona, J. Purickis, A. Volde-  
maras, A. Petrulis ir M. Yčas — susitiko su Šveicarijos Lietuvių tautos tarybos atstovais (K. Olšauskas, V. Daumantas, V. Bartuška, A. Steponaitis ir J. Gabrys) bei Amerikos lietuvių tarybos delegacija (J. Dabūžis, K. Pakštas ir B. Mastauskas). Gerai žinomi ir konferencijos rezultatai. Ji veikiau suskaldė nei suvienijo lietuvių jėgas. Kodėl taip atsitiko?

Būtų galima tvirtinti, jog nesutapo požiūriai taktikos ir strategijos klausimais. Vilniečiai nepripažino konferencijos kompetencijos diktuoti LVT, atkakliai laikėsi bendradarbiavimo su Vokietija linijos. Tuo tarpu užsieniečiai patarė labiau orientuotis į Antantę, siūlė konferenciją laikyti aukštesne už LVT arba bent

---

\* Mes neturime duomenų, ar V. Kapsukas įvykdė šį prašymą. Tačiau pažymėtina, kad rugpjūčio 29 d. RSFSR LKT išleido dekretą, kuriuo visi XVIII a. aktai, susiję su Lenkijos—Lietuvos valstybės padalijimais, buvo paskelbti negaliojančiais, o lenkų tautai pripažinta neatimama teisė į apsisprendimą. Vėliau lenkų politikai aiškina, jog šiuo dekretu buvusios gražintos Lenkijos teisės į istorinės valstybės (1772 m.) teritorijas (*Laurinavičius* Č. Min. veik.—P. 91). Dėl tokio bolševikų dekreto interpretavimo laisvumo peršasi mintis, kad konfliktu regione buvo suinteresuoti ne tik vokiečiai.

pripažinti lygiaverte Šveicarijos Lietuvių tautos tarybą ar įsilieti LVT į naujai sudarytiną aukščiausią, suverenų komitetą. Be to, JAV lietuviai kvestionavo monarchinę valstybingumo formą. Tiesa, šiaip taip buvo susitarta laikytis 1917 m. lapkričio mėn. Berno—Lozanos konferencijos linijos, tačiau tuoj po susitikimo nesutarimai iškilo į viešumą<sup>10</sup>.

Spalio 1 d. laikraštyje „Der Bund“ J. Gabrys išspausdino straipsnį, kuriame informavo, neva konferencijoje buvusios priimtoms politinės rezoliucijos, reikalaujančios panaikinti Lietuvoje karinę administraciją, įkurti lietuvių vyriausybę, suformuoti Lietuvos armiją. Straipsnyje buvo pabrėžtos JAV lietuvių simpatijos respublikai, o ne monarchijai.

Netrukus tame pačiame laikraštyje (pasirašė A. Smetona, M. Yčas ir J. Purickis) buvo paskelbta, kad J. Gabrys neturi pasitikėjimo Lietuvoje, kad jis buvo pašalintas iš konferencijos ir iš jo atimti visi įgaliojimai atstovauti Lietuvai.

Savo ruožtu K. Pakštas ir V. Bartuška paneigė šiuos teiginius<sup>11</sup>.

Žinoma, įtakos tokiam finalui galėjo padaryti ir kai kurių veikėjų tarpusavio priešiškus (A. Voldemaro ir J. Gabrio). Tačiau neatmestina ir nuomonė, kad panašia baigtimi vokiečiai buvo suinteresuoti.

Štai A. Steponaitis prisimena, kad LVT delegacija atvyko iš anksto pasirengusi kovai<sup>12</sup>. Išties per posėdžius A. Smetona išsitaro apie pasiryžimą užkirsti kelią JAV lietuvių antivokiškoms, respublikoniškoms tendencijoms ir apie vokiečių valdžios suinteresuotumą tokiu jų pasiryžimu<sup>13</sup>.

Neužmirškime ir to fakto, kad vokiečių valdžia pati atrinko, jos nuomone, oportunistiškiausius LVT narius<sup>14</sup>. Jiems nebuvo kliudoma susitikti Vokietijoje su V. Urachu, o VKV perdavė pranešimą, kad iki rudens karinė administracija bus likviduota ir karaliaus klausimas bus išspręstas taip, kaip pageidauja LVT<sup>15</sup>.

Kita vertus, atitinkamai buvo apdorojama ir kita pusė. Prieš konferenciją į Šveicariją buvo nuvykęs F. Roppas. Vėliau jis vėl paskui vilniečių delegaciją *incognito* nusekė į Lozaną. J. Gabrys konferencijos metu su baronu nuolat konsultuodavosi<sup>16</sup>.

Taip galų gale tarp lietuvių neliko vienybės. Spalio 9 d. Lozanoje buvo įkurta Aukščiausia Lietuvių Tautos Taryba. Lietuvos Taryba liko viena grumtis su VKV vairuojama vokiečių valdžios politika. Tiesa, neilgam. 1918 m. rudenį Vokietija priartėjo prie katastrofos slenksčio. Lietuvos Tarybai atsivėrė naujos galimybės.

## LIMITROFINĖ\* VALSTYBĖ

Spalio pradžioje A. Smetona Vokietijos politinei vadovybei įteikė vieną po kitos tris notas. Spalio 4 d. LVT pirmininkas kritikavo karinės administracijos požiūrį Lietuvos klausimu, reikalavo sudaryti Lietuvos vyriausybę, kurios svarbiausiu uždaviniu turėjo tapti valdininkų aparato parengimas. Spalio 8 d. notoje buvo protestuojama prieš eventualų Vilniaus atidavimą Lenkijai. Pagaliau spalio 9 d. A. Smetona paprašė kanclerio audieñcijos. Jo nuomone, atėjo metas aptarti valstybės atkūrimo („Der Aufbau“) planą. Prie rašto buvo pridėtas toks planas.

A. Smetona numatė, kad valstybė bus atkuriamama pamažu, „vienu metu į išorę ir į vidų“. Išoriniam—tarptautiniam Lietuvos valstybingumui reikėjo Vokietijos, jos sąjungininkų, neutralių šalių ir Vakarų valstybių pripažinimo. Taip pat derėjo prie Vokietijos vyriausybės paskirti lietuvių diplomatinę atstovybę. Jeigu vokiečių kariuomenė būtų išvedama, tai valstybės saugumo sumetimais turėjo būti sukurta milicija ir policija. Pasak A. Smetonos, atkūrimas „į vidų“ prasidėtų Tarybai paskyrus laikinąją vyriausybę, kuri kontroliuotų sienas ir finansus. Atitinkamos jos ministerijos pakeistų karinės administracijos skyrius. Pereinamuoju laikotarpiu, t. y. iki karaliaus davykimo, Lietuvos vyriausybė, LVT ir vokiečių administracija dalytųsi valdžios funkcijas. Apie konvencijas notoje neužsiminta<sup>1</sup>.

Tomis pačiomis dienomis, spalio 4 bei 7 d., Reichstago deputats ir politinei vadovybei savo memorandumus įteikė ir F. Roppas drauge su Pabaltijo vokiečiu P. Schiemannu. Šiuose raštuose Vokietijos politikai buvo raginami nepalikti Baltijos valstybių Rusijai, neatitraukti iš čia karinių pajėgų, suteikti šioms valstybėms laisvę atskirai susiorganizuoti, perduoti jų reikalus iš reicho Vidaus reikalų ministerijos Užsienio reikalų ministerijos žinion, sudaryti specialias komisijas, kurios rūpintųsi atstovybių įsteigimu, kurti ministerijas su vadovaujančiais vokiečių patarėjais, formuoti vietinę policiją, miliciją, gairinti savivaldybes. Lietuvos atveju dar buvo raginama išplėsti Tarybą — įtraukti į ją visų visuomenės sluoksnių atstovus<sup>2</sup>.

Netrukus į Berlyną atvyko A. Tiškevičius, Kossakovskis, K. Radvila, M. Plateris.

Tiek LVT, tiek F. Roppo suburta sąjunga suaktyvėjo neatsitiktinai. Neatsitiktinai ir abiejų pusių reikalavimai tapo kiek radika-

---

\* Limitrofais Romos imperijoje vadintos pasienio sritys, turėjusios išlaikyti pasienyje stovėjusią kariuomenę.

lesni. Spalio 3 d. Vokietijoje buvo sudaryta nauja, vadinamoji liberalinė, Makso Badeniečio (princas Maximilianas von Badenas) vyriausybė. Reorganizavimo privertė imtis katastrofiška vokiečių padėtis Vakarų fronte, pribrendęs reikalas sudaryti paliaubas ir pradėti taikos derybas. Maksas Badenietis ėmėsi žygių parlamentarizuoti reicho režimą, paprašė paliaubų ir paskelbė apie pasirengimą pradėti taikos derybas W. Wilsono 14-os punktų programos pagrindu.

Spalio 5 d. kancleris padarė naują pareiškimą. Juo patikslino savo vyriausybės požiūrį į W. Wilsono programos 6-ąjį punktą, kuriame buvo reikalaujama evakuoti vokiečių kariuomenę iš Rusijos. Pasak Makso Badeniečio, Vokietija pasiruošusi išeiti iš užimtų kraštų Rytuose, jeigu bus duotos garantijos tiems kraštams spręsti savo likimą per laisvai ir plačiu pagrindu išrinktus atstovus. Rinkimus turi parengti civilinė administracija. Vėliau naujosios valstybės galės imtis spręsti konstitucijos ir santykių su kaimynais klausimus<sup>3</sup>.

Kaip matyti, konkrečiu Lietuvos atveju tokie kanclerio pasiūlymai buvo gana dviprasmiški. Jei civilinės administracijos su Reichstago daugumos pagalba lietuviai reikalavo jau seniai, tai ką reiškė tezė apie rinkimus? Ar tai reiškė, kad Vokietija pamiršo, nors ir sąlyginį, kovo 23 d. aktą, o LVT nebepaliekama vietos politinėje arenoje? Visi šie klausimai Tarybos narius vertė susirūpinti, o F. Roppui savo ruožtu davė pagrindo tikėtis, kad ir į jo pageidavimus bus atsižvelgta.

Spalio 16 d. A. Smetona dar kartą kreipėsi į Maksą Badenietį ir paprašė informuoti, ar Vokietija pripažino Lietuvą kaip laisvą ir nepriklausomą valstybę ir ar kancleris sutinka su LVT pavadinimu<sup>4</sup>. Tuo tarpu ir F. Roppas spalio 16 d. įteikė dar vieną memorandumą, kuriame siūlė sukviesti žymiausius Lietuvos veikėjus ir iš jų sudaryti vyriausybę<sup>5</sup>.

A. Smetonai buvo paaiškinta, jog Taryba neturėjo teisės nepasitarusi su vokiečių valdžia pakeisti pavadinimo ir pretenduoti į valstybinės valdžios įgaliojimus. Tačiau esant dabartinei padėčiai valstybinės teisės klausimai atkrinta, ir turint omenyje greitą priėmimą pas kanclerį nereikia raštiško atsakymo į iškelto klausimus<sup>6</sup>. Taigi vokiečiai neneigė Tarybos prioriteto sprendžiant Lietuvos likimo klausimą.

Kita vertus, susilaukė pritarimo ir F. Roppo iniciatyva. Jai pritarė tiek reichskanceliarijos, tiek Vilhelmštrasės atstovai, pasiūlę papildyti Tarybą arba vyriausybę dvarininkų atstovais<sup>7</sup>.

Panašūs nuomonių skirtumai išryškėjo spalio 15 d. įvykusiame kabineto posėdyje. Jo metu M. Erzbergeris stoji už tai, kad Taryba sudarytų vyriausybę. Užsienio reikalų ministerijos atstovas

Hatzfeldas siūlė papildyti Tarybą dvarininkais. Vidaus reikalų ministerijos pasekretoris F. Falkenhauzenas reikalavo į būsimąją Lietuvos vyriausybę įtraukti tautinių mažumų atstovus.

Nuomonės išsiskyrė kilus diskusijai dėl Vokietijos politikos tikslų Lietuvoje: užsitikrinti lietuvių paramą taikos konferencijoje, atremti bolševizmo pavojų, neutralizuoti Lenkijos įtaką taip, kad nenukentėtų vokiečių interesai pastarosios atžvilgiu.

Vokiečių kariuomenės išsaugojimo veiksnys turėjo tapti vienu iš šių tikslų įgyvendinimo garantų. Kaip lietuvių spaudimo priemonę buvo nutarta panaudoti kariuomenės išvedimo veiksnį ir taip paskatinti juos pačius prašyti palikti kariuomenę. Leidimas sudaryti vyriausybę būtų padėjęs pasiekti pirmąjį tikslą. Civilinės administracijos sudarymas, reicho generalinio komisaro posto įsteigimas ir laipsniškas valdžios atidavimas buvo siejamas su bolševizmo pavojumi, valstybinio aparato organizavimo procedūra. Atsižvelgiant į tai, kad pati Taryba revendikavo Vilniaus bei šiaurines Gardino, Baltstogės sričių dalis, buvo nutarta rekomenduoti papildyti Tarybą ir vyriausybę visų visuomenės sluoksnių bei tautinių mažumų atstovais. Pietinės Baltstogės, Gardino dalys turėjo būti neutralizuotos iki galutinio taikos konferencijos sprendimo.

Nebuvo vieningos nuomonės ir Vilniaus klausimu. Paaiškėjo, kad Vilhelmštrasė jau pažadėjo jį lenkams. Prieš šiuos pažadus kategoriškai pasisakė reichskanceliarijos atstovai. Kai kas išsakė nuomonę, kad plebiscitu arba taikos konferencijos sprendimu miestas bus vis tiek perduotas Lenkijai. Galų gale buvo nutarta palaikyti lietuvių planus Vilniaus atžvilgiu, tačiau „įvilkti“ Vilniaus klausimą į W. Wilsono programos formuluotes<sup>8</sup>.

Taigi pasitarimas parodė, kad vokiečių prijungimo politika aiškiai pasikeitė. Nors senųjų metodų atspindžiai dar pakankamai ryškūs (civilinė administracija, generalinis komisaras), tačiau drauge akivaizdus yra ir posūkis į limitrofinės valstybės steigimo politiką. Ši, dažnai dar vadinama išlikimo, politika turėjo garantuoti vokiečių įtaką krašte ir pasikeitus tarptautinei situacijai. Vokiečių vadovaujantys sluoksniai tikėjosi, kad už pagalbą kuriant Lietuvos valstybę pavyks įgyti Vakarų palankumą.

Minėtas pasikeitimas ne mažiau reikšmingas buvo ir lietuvių politikai, kadangi LVT teisė sudaryti vyriausybę nekvestionuota ir ji, kaip suvereniteto reiškinys, galėjo imtis tą teisę įgyvendinti.

Spalio 20 d. pagaliau įvyko A. Smetonos prašyta audiencija. Maksas Badenietis Tarybos delegacijai išdėstė oficialų vyriausybės požiūrį. Visų pirma buvo pripažintas lietuvių tautos supremumas Lietuvoje, leista jai nusistatyti konstituciją ir santykius su kaimyninėmis tautomis. Tačiau toliau kancleris ėmė kalbėti apie pačią valstybės konstituciją. Kadangi Vokietija pripažįsta tautų apsi-

sprendimo teisę, dėstė Maksas Badenietis, tai ji neketina nustatyti sienos tarp Lietuvos ir Lenkijos; gyventojai savo valia turės nuspręsti, kuriai valstybei priklausys (šiuo atveju kalbėta apie Vilnių ir jo hiterlandą). Kancleris pranešė, kad ketinama įstatymų leidžiamąją valdžią perduoti Lietuvos vyriausybei, kurią sudarys Taryba pritraukdama visus gyventojų sluoksnius ir tautas. Savo ruožtu laikinosios vyriausybės uždavinys bus sudaryti krašto gyventojų visuotinę atstovybę. Kol bus sukurti valdžios organai, tol vykdomoji valdžia priklausys civilinei administracijai. Be to, atsižvelgiant į ne kartą pareikštą norą, Vokietijos kariuomenė liks šalyje. Vyriausybės pareiga — sudaryti miliciją ir policiją<sup>9</sup>.

Tai gi Maksas Badenietis atsižvelgė tiek į kabineto nutarimus, tiek į A. Smetonos spalio 9 d. notą (spalio 8 d. rašto buvo aiškiai nepaisoma). Buvo duotas leidimas sudaryti vyriausybę, nekalbėta apie konvencijas, bet civilinė administracija turėjo tapti įstatymų vykdomąja valdžia, o reicho kariuomenė — likti šalyje. Tai tam tikru atžvilgiu atitiko A. Smetonos pageidavimus, juolab kad dar nebuvo pasiruošta perimti visą valdžią. Tačiau drauge tai reiškė, kad ir sudarius vyriausybę dar nebus sukurta valstybė, nes įstatymų vykdomosios valdžios perdavimas dar nėra valstybinės valdžios perdavimas.

Tuo tarpu ir po spalio 20 d. pareiškimo vokiečių elgesys Lietuvoje nedaug tepasikeitė. Nieko nelaukdami, spalio 23 d. J. Šaulys ir K. Bizauskas pareikalavo nutraukti rekvizicijas, politinę cenzūrą perduoti LVT, leisti susisiekti su visomis Šiaurės ir Pietų Lietuvos apskritimis, tiekti ginklų planuojamai milicijai. Reicho Vidaus reikalų ministerijos sekretorius K. Trimbornas atsakė šaltu tonu. Visų pirma jis kreipėsi ne į LVT, o į Krašto Tarybą, pavadino ją dar ir privačių asmenų sambūriu. Tiesa, atsakymo pabaigoje K. Trimbornas kiek sušvelnėjo, paprašė nedelsiant pranešti apie vyriausybės sudarymą, kad būtų galima kuo skubiau pradėti derybas rūpimais klausimais.

Spalio 26 d. Tarybos vardu į K. Trimborną kreipėsi J. Purickis. Jis teigė, kad LVT, kaip vienintelis lietuvių tautos ir reicho pripažintas organas, toliau vadovaus valstybei iki visiško jos atkūrimo. LVT yra ne privačių žmonių grupė, įgėlė J. Purickis, o suvereniteto reiškėja, kuri turi teisę sudaryti vyriausybę bei prireikus ją paleisti. Taryba perduosianti savo įgaliojimus tik konstituciniu būdu sušauktam parlamentui. Kadangi tokie rinkimai gali vykti tik sukurtoje valstybėje, o okupacinė valdžia trukdė sudaryti vyriausybę, tai LVT iki vyriausybės sudarymo vykdomosios valdžios funkcijas patikėjo savo prezidiumui<sup>10</sup>.

Paskutinė J. Purickio tezė buvo kiek netikėta, nes iki spalio 28 d. LVT neposėdžiavo. Veikiausiai toks sprendimas buvo pri-

imtas spalio 21 d. laikinojoje atstovybėje Berlyne, susirinkus Tarybos prezidiumui (A. Smetonai, J. Šauliui, J. Staugaičiui ir J. Šernui) bei kai kuriems Tarybos nariams (A. Voldemarui, J. Purickiui ir M. Yčui). Tą dieną provizoriškai buvo apsvarstyta ir kabineto sudėtis. Po ilgų diskusijų premjeru buvo numatytas A. Voldemaras, finansų ministru — M. Yčas<sup>11</sup>. Kalbėtasi ir su F. Roppu bei jo šalininkais. Jie, pasak A. Smetonos, „su visu kuo jau sutiko“<sup>12</sup>. Galimas daiktas, LVT konservatoriai žadėjo įtraukti Lietuvos žemės savininkų sąjungos narius į vyriausybės bei Tarybos sudėtį. Lapkričio pradžioje užsienyje paskelbtuose vyriausybės narių sąrašuose buvo įrašyta žemės ūkio ministro A. Tiškevičiaus pavardė<sup>13</sup>.

Tuo tarpu spalio pabaigoje LVT delegacija išsiskirstė: M. Yčas išvyko į Švediją, A. Voldemaras — į Šveicariją, J. Purickis ir K. Bizauskas liko Berlyne, kiti išskubėjo į Vilnių. Taryba pradėjo įgyvendinti tai, ką A. Smetona spalio 9 d. notoje pavadino valstybės atkūrimu „vienu metu į išorę ir į vidų“.

## VAKARAI, VAKARAI

Pasinaudodamas senomis pažintimis, M. Yčas gana lengvai pateko pas Švedijos premjerą N. Edeną. Kebliau buvo tartis dėl pripažinimo, karinės pagalbos, finansų ir prekybos reikalų. Švedus jaudino Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo konjunktūra (Brastos taika), tad pripažinimo klausimą jie korektiškai kėlė į ateitį. Nenoriai N. Edenas kalbėjo apie paskolą, ginklų pardavimą, kariuomenės atsiuntimą. M. Yčui pavyko susitarti tik dėl karinių instruktorių ir pasikeitimo atstovais<sup>14</sup>.

Ne lengviau klojosi ir A. Voldemarui. Visų pirma nelauktai smūgį žemiau juostos kirto JAV lietuvių delegacija. Spalio 25 d. premjerui *ex voto* buvo įteiktas pareiškimas, kuriame emigrantai protestavo prieš V. Uracho rinkimus, vokišką LVT orientaciją, žadėjo „patys... Lietuvos valstybę statyti demokratinės respublikos pamatais“<sup>15</sup>. Tuo metu Šveicarijoje su Vakarų diplomatais mezgė kontaktus ir F. Roppas, bandęs panaudoti Antantės ir JAV valstybes savo politikos Lietuvoje tikslams. Baronas mėgino tai padaryti kartu su J. Gabriu<sup>16</sup>. Taigi A. Voldemarui teko pradėti pokalbius Berne nuo F. Roppo ir J. Gabrio diskreditavimo užsienio vyriausybių akyse.

Vakarų diplomatai pateko į keblią padėtį. Tiek Londonas, tiek Paryžius spalio mėn. peržiūrinėjo savo Rytų politikos tikslus. Įvairiuose memorandumuose, raštuose ir pan. pamažu įsitvirtino Baltijos valstybių sąvoka. Tačiau į šių valstybių ir konkrečiai į

Lietuvos vietą prancūzų bei britų strategai žiūrėjo gana skirtingai.

Prancūzija dėjo visas pastangas, kad Rytuose būtų sukurtas efektyvus barjeras prieš Vokietiją. Lemiamas vaidmuo čia turėjo tekti Lenkijai<sup>17</sup>. Lietuva S. Pichonas buvo suinteresuotas tiek, kiek ji galėjo praversti antivokiškai orientacijai. Prancūzų nuomone, LVT kol kas tokiu keliu nežengė. J. Gabrys su Vilniumi konfliktavo. Už šias pastangas spalio viduryje Prancūzijos ambasada Berne jį pagyrė<sup>18</sup>. Kita vertus, liko neaišku, ar J. Gabrys gali daryti įtaką lietuvių politikai. Taigi prancūzų akys vėl krypo į stiprios Lenkijos veiksnį, nors išklaudyti A. Voldemaro nebuvo atsisakyta.

Jis Dutastai išdėstė, kaip kuriasi nepriklausomos Lietuvos valdžia. Parodė lietuvių protestus prieš vokiečių karinės administracijos savivalę Lietuvoje. Tačiau pasiuntinys tiesiai paklausė, kaipgi galima laukti Prancūzijos pripažinimo, jeigu Taryba karaliumi išrinko vokiečių? Profesorius nesuglumo ir atšovė vykstant pas V. Urachą jo atsisakymo nuo Lietuvos sosto reikalu<sup>19</sup>. Tuo pokalbis ir baigėsi.

Tuo tarpu britus Rytuose labiau domino ne barjeras prieš reičą, bet buferis tarp jo ir Rusijos. 1918 m. pabaigoje ėmę smarkiai abejoti, ar pavyks greitai laiku restauruoti Rusiją, bolševizmo plėtotei jie tikėjosi priešpriešinti ne silpnesnę tramdomąją jėgą — pakraščių nacionalinį atsparumą. Šiuo atveju dėl savo geopolitinės padėties britus ypač domino Lietuva<sup>20</sup>. Būta ir dar vieno argumento. Spalio 16 d. Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministerijos Rusijos departamento šefas D. Gregory rekomendavo pripažinti Baltijos šalių nepriklausomybę ne tik dėl anksčiau minėto motyvo, bet ir dėl britų ekonominių interesų regione patenkimo<sup>21</sup>. Be abejo, Londonas ne mažiau už Paryžių buvo suinteresuotas užkirsti kelią vokiečių įtakai Rytuose, todėl konkrečiu Lietuvos atveju į LVT žiūrėjo labai įtariai. Tačiau priimti A. Voldemarą H. Rumboldas vis dėlto sutiko, o po pokalbių, pasak ambasadoriaus, buvo maloniai nustebintas<sup>22</sup>.

A. Voldemaras, angažuodamas pripažinti Lietuvą, apeliavo į pragmatinius britų interesus. Dėl ekonominio bendradarbiavimo (Lietuva tiekia medienos, žemės ūkio produktų, gauna tekstilės gaminių, agrotechnikos), ateityje Liepojoje arba Klaipėdoje įkūrus britų laivyno bazę (su latviais bus susitarta dėl šio uosto perleidimo lietuviams), dislokavus Didžiosios Britanijos karines pajėgas bus užkirstas kelias bolševizmo pavojui bei vokiečių įtakai. Kadangi Lietuva stengsis išlaikyti bendrą sieną su Ukraina, taip pat tarsis su Lenkija dėl bendradarbiavimo, tai anglams atsivertų perspektyvos viešpatuoti ir daug platesniame regione. Profesorius

tikino, kad naujosios Lietuvos vyriausybės tikroji orientacija yra tik į Didžiąją Britaniją ir Skandinavijos šalis<sup>23</sup>.

Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministerijai A. Voldemaro mintys pasirodė įdomios. Tačiau vadinamasis Karo kabinetas nutarė neskubėti paskelbti pripažinimo. D. Lloydas George'as reikalavo atsižvelgti į Rusijos restauracijos veiksnį<sup>24</sup>. Tad į Berną buvo nusiųsta žinia, kad Londonas kol kas tik priims lietuvių atstovą, o į Skandinavijos šalis buvo kreiptasi su pasiūlymu apsvarstyti galimybes dislokuoti jų karinius kontingentus Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje. Britai garantavo finansinę paramą šiam reikalui<sup>25</sup>.

Kol britai tikslino savo poziciją\*, A. Voldemaras apsilankė JAV bei Italijos pasiuntinybėse. Italai didesnio susidomėjimo neparodė, amerikiečiai gyvai klausinėjo apie padėtį pačioje Lietuvoje.

Reikia pripažinti, kad A. Voldemaro misija Berne nebuvo vienprasmė. Turbūt nieko nuostabaus, kad būsimasis premjeras bandė laviruoti tarp Vokietijos ir Vakarų valstybių. V. Daumantas, lydėjęs A. Voldemarą, kai šis lankėsi pasiuntinybėse, buvo įgaliojtas G. Rombergui pranešti, esą lietuviai neprasė, kad vokiečių kariuomenę pakeistų Antantės dalys, nes ta kariuomenė, nors ir nepopuliari Lietuvoje, turtingųjų sluoksnių pageidavimu turės pasilikti<sup>26</sup>. G. Rombergo žiniomis, derybos dėl Antantės intervencijos vyko. Spalio 26 d. jis apie tai informavo Vilhelmštrazę. Berlynas nuramino pasiuntinį: Voldemaras sutikęs, kad vokiečių kariuomenė pasiliktų Lietuvoje<sup>27</sup>.

Tuo tarpu profesorius jau buvo pakeliui į Miuncheną. Čia jis susitiko su V. Urachu ir informavo, kad šis tik tada galės tapti monarchu, jeigu jį išrinks Steigiamasis Seimas<sup>28</sup>. Taigi buvo atsižvelgta į eventualią antimonarchistinę opoziciją už Lietuvos ribų ir pačioje Lietuvoje, besikeičiančias tarptautines aplinkybes. Vakarų spaudžiami, braškėjo sostai Vokietijoje bei Austrijoje-Vengrijoje. Kita vertus, A. Voldemaro išlyga dar nereiškė, kad lietuvių konservatoriai atsisako monarchijos plano.

## „ATĖJO LAIKAS SUDARYTI SAVĄ VALDŽIĄ“

Šiais žodžiais spalio 28 d. A. Smetona pradėjo LVT X sesiją. Klausimas, regis, buvo suformuluotas trumpai ir aiškiai. Tačiau posėdžiai vyko nervingai. Naujoji nuosaikiųjų radikalų opozicija

---

\* Ambasada Berne rekomendavo nutraukti kontaktus su J. Gabriu. Diplomato nuomone, Lietuvoje jis laikomas nereikšmingu asmeniu („a person of no importance“). Žr.: Acton to A. Balfour, October 28, 1918 // PRO FO. 371/3302.— L. 308.

(J. Vileišis, J. Šaulys ir santarietis S. Šilingas) netikėtai pasipriešino konservatorių planams. Problemos esmę S. Šilingas apibūdino taip: „Vieni [radikalai.— R. L.] reikalauja aiškaus pagrindų valstybės nustatymo, o antri [konservatoriai — R. L.], prisidengdami praktikos motyvais, nori palikti valdžios konstrukciją labai neaiškia“<sup>29</sup>.

Formaliai ginčai kilo dėl suvereninės valstybės galios turėtojo. Suverenios teisės, aiškino radikalai, priklauso visai tautai, kuri jas įgyvendina per Steigiamąjį Seimą arba Konferenciją. Vadinasi, LVT tokių teisių neturi. Kadangi tuo momentu sušaukti pirmuosius buvo gana keblu, tai iki jų, radikalų nuomone, daug tobulesnė aukščiausiojo organo forma būtų Vadyba\*.

„Suverenumo šaltinis yra tauta,— sutiko A. Smetona,— bet nešioja lietuvių tautos suverenumo yra Valstybės Taryba.“ Todėl, toliau aiškino LVT pirmininkas, nereikia išskirti jokie suverenaus organo, nes jis neturės tokio autoriteto, kokį turi Taryba, o antra, „labai sunku tokiam organui parinkti žmones“. A. Smetona siūlė suverenaus organo funkcijas patikėti prezidiumui, kuris kviestų premjerą ir tvirtintų vadinamąjį darbo kabinetą<sup>30</sup>.

Radikalai perėjo į ataką ir atskleidė tikrąją ginčo esmę. „Priešinga pusė svarbiausią kliūtį to organo sudarymui,— lėtai dėstė J. Šaulys,— turbūt įžiūri liepos 11 d. nutarime. Tas nutarimas buvo padarytas Lietuvos Valstybės atstovybei išgelbėti. Dabar konjunktūra atsimainė. Seimas jau ne už kalno. Mes turime prie jo ir pavesti liepos 11 d. nutarimą jo sprendimui. Tas nutarimas dabar negalima įvykinti ir nereikia vykinti. Visi motyvai ir mūsų vidaus gyvenimo, ir užsienio konjunktūros kalba prieš liepos 11 d. nutarimą.“<sup>31</sup>

„Mes negalime nesiskaityti su liepos 11 dienos nutarimu,— gynėsi A. Smetona,— tą nutarimą darant, mes turėjome galvoje ne tik konjunktūros motyvus, todėl tas nutarimas turi daug didesnės reikšmės negu manoma.“<sup>32</sup>

Taigi konservatoriai vis dar tebegalvoja apie monarchiją. Sudarius Vadybą, jiems grėstų pavojus, kad bus nutrauktas priimtų nutarimų tęstinumas ir galbūt prarasta politinė įtaka. Ginčai šia tema truko veik tris dienas, jie dažnai trukdė spręsti kitus svarbius klausimus.

Radikalai reikalavo kuo skubiau tartis su mažumomis, ypač kreipti dėmesį į revendikuojamą Pietų Lietuvą. Konservatoriai at-

---

\* S. Kairys ir S. Narutavičius nesutiko grįžti į Tarybą, kol nebus sušaukta konferencija. M. Biržiška žadėjo grįžti, jei nedelsiant bus apsvarstytas konferencijos sušaukimo klausimas. Pirmajai nuomonei pritarė dauguma socialistinės pakraipos lietuvių veikėjų. Žr.: *Senn A. E. Lietuvos valstybės atkūrimas 1918—1920.*— V., 1992.— P. 36.

sikirtinėjo, jog su mažumomis verta kalbėtis tik valdžią sudarius, nes priešingu atveju išryškės lietuvių silpnumas<sup>33</sup>.

Lūžis įvyko lapkričio 1—2 d., kai grįžęs iš Berlyno J. Purickis informavo apie revoliucinę situaciją Vokietijoje, paskelbė gandus apie kaizerio pabėgimą į Olandiją, V. Uracho pasirengimą atsisakyti sosto, jeigu to reikės Lietuvos labui. Lapkričio 2 d. buvo priimta K. Bizausko pasiūlyta rezoliucija: „Liepos mėn. 11 d. Valstybės Tarybos nutarimas — kviesti gr[afą] Urachą Lietuvos karaliumi nevykinamas. Galutinai klausimas paliekamas Steigiamajam Seimui rišti.“<sup>34</sup>

Po šio nutarimo, pasak P. Klimo, ūpas pasitaisė. Tą pačią dieną buvo priimti „Lietuvos valstybės laikinosios konstitucijos pamatiniai dėsniai“. Jų preambulėje užfiksuota, kad Lietuvos valstybės formą galutinai nustatys Steigiamasis Seimas. Taryba paskelbta laikinu įstatymų leidžiamuoju organu su prezidiumu iš trijų asmenų, kurie ir sudarytų iki atskiro aukščiausiojo organo įkūrimo oficialų valstybės vadovaujantį organą, o to organo funkcijas vykdytų per Ministrų kabinetą, savo ruožtu atsakingą LVT. Šia kiek sudėtinga konstrukcija, pasak M. Römerio, pasiskolinta iš seimokratinio parlamentarizmo<sup>35</sup>, ir kai kuriomis nuolaidomis radikalams (konferencijos idėjai pritarta, bet jos sušaukimas atidėtas) konservatoriai savo balsų dauguma iš esmės užsitikrino įtaką ir vadovaujamąjį vaidmenį. Konservatoriai nedelsdami tuo pasinaudojo ir lapkričio 5 d. A. Voldemarui pasiūlė sudaryti kabinetą. Radikalų keltai J. Šaulio kandidatūrai nebuvo pritarta, tačiau konservatoriai padarė dar vieną nuolaidą — pritarė pirmųjų nuomonei, kad LVT turėtų sudaryti vyriausybę atsižvelgdama į mažumų reikalus<sup>36</sup>.

Ką tik grįžęs iš Berlyno A. Voldemaras tikėjosi, jog vokiečiai vykdys spalio 29 d. susitarimą (Šiaurės ir Pietų Lietuvos teritorijos iki taikos konferencijos turėjo būti laikomos Lietuvos valstybės teritorija<sup>37</sup>) ir bus suinteresuoti lietuvių derybomis su mažumomis. Ir Vilniuje sudaryta vokiečių kareivių taryba, „Soldatenrat“, žadėjo į politiką nesikišti, palaikyti krašte tvarką. Kita vertus, pačios LVT priimtoms Konstitucijos V skyriuje buvo apeliuojama į pilietinės visuomenės kūrimą Lietuvoje.

Tad nenuostabu, kad lapkričio 6 d. Tarybos atstovai J. Alekna, V. Nagevičius ir L. Noreika vedė derybas su P. Malinskiu ir A. Tiškevičiumi dėl LVT ir būsimosios vyriausybės sudėties išplėtimo. Buvo atnaujinti kontaktai su žydais bei gudais<sup>38</sup>.

Tačiau nacionalinė atmosfera Vilniuje vis labiau kaito. Vilhelmštrasė, duodama pažadus dėl Lietuvos integralumo, paprasčiausiai nusikratė atsakomybės. Neutralizuodama neigiamus W. Wilsono programos padarinius reicho vakarinių teritorijų atei-

čiai\*, Vokietijos užsienio reikalų ministerija kūrė konflikto židinį Rytų Lietuvoje. Spalio pabaigoje užsienio reikalų valstybės sekretoriaus Solfo memorandume buvo numatyta Vilniuje didinti lietuvių ir lenkų priešišumą<sup>39</sup>. Suprantama, kad lenkai leidosi į pašėlusią kampaniją dėl Lietuvos sujungimo su Lenkija<sup>40</sup>.

M. Yčas, prisimindamas lapkričio 10 d. LVT vakarinio posėdžio aplinkybes, rašė: „Tik štai girdime didžiausią triukšmą Valstybės Tarybos namuos. Grasymai lenkiškai, žydiškai, rusiškai buvo girdėti tarp išsijudinusios minios, kelių lenkelių vadovaujamos. Mes dirbome savo darbą.“<sup>41</sup>

Dirbant tą darbą, pasigirdo net pasiūlymų pasitraukti iš Vilniaus. Tačiau dauguma tam nepritarė ir nutarė greičiau kurti vietinius valdžios organus provincijoje, kreiptis atsišaukimu į periferiją, ieškoti kompromiso su socialdemokratais<sup>42</sup>.

Lapkričio 11 d. LVT prezidiumas patvirtino A. Voldemaro pasiūlytą Ministrų kabineto sudėtį: A. Voldemaras — ministras pirmininkas ir užsienio reikalų ministras, V. Stašinskas — vidaus reikalų ministras, M. Yčas — finansų, prekybos ir pramonės ministras, P. Leonas — teisingumo ministras, J. Tūbelis — žemės ūkio ir valstybės turtų ministras, J. Yčas — Švietimo ministerijos valdytojas<sup>43</sup>.

Nors lapkričio 11 d. ir buvo sudaryta vyriausybė bei institucijos, tačiau tuo valstybės atkūrimas dar nesibaigė, kadangi vyriausybės sudarymas tuometinėmis aplinkybėmis nebuvo susijęs su valstybinės valdžios vykdymu. Ši funkcija perėjo lapkričio 15 d. sudarytai vokiečių civilinei administracijai, kuriai vadovavo reicho generalinis įgaliotinis E. Zimmerle. Tuomet, lapkričio 14—15 d., lietuviai svarstė vyriausybės uždavinius. Čia vėl išryškėjo konservatorių bei radikalų požiūrių į Lietuvos valstybingumo modelį skirtumai, išplaukę iš teorinių abiejų grupuočių platformų.

Tiek A. Smetonos (LVT vardu), tiek A. Voldemaro (kabineto vardu) padarytuose pareiškimuose prioritetas buvo teikiamas išoriniam veiksmui. Nors abu pabrėžė istorinį valstybingumo tęstinumą, apeliavo į valstybę ne kaip į abstrakčią gerovę, o kaip į pilietinės visuomenės kūrimo formą, tačiau ir pirmo, ir antro ga-

---

\* W. Wilsono 1918 m. sausio 8 d. programos XIII punkte buvo skelbiama apie lenkų, o XIV — didelių ir mažų valstybių teritorinį integralumą. Nors pastaruoju atveju nebuvo aišku, ar prezidentas turėjo galvoje jau esančius, ar ir dar tebesiekiančius valstybingumo darinius, lietuviai XIV punktą traktavo sau palankiai. Lapkričio 4 d. LVT posėdyje E. Draugelis, paklauses apie apsisprendimo teisę Prūsų Lietuvai, išgirdo tokį A. Voldemaro atsakymą: „Vokiečiai priėmė apsisprendimo teisę Wilsono — todėl suprantama, kad Prūsų Lijietuļvos klausimas galės iškilti.“ Žr.: Lietuvos Valstybės Tarybos posėdžių protokolai.— P. 380.

rantas jiems buvo užsienio valstybių, taikos konferencijos sankcija (pripažinimas), kuri konstitutuotų Lietuvos valstybę.

Konservatoriai rėmėsi konstitutyvine tarptautinės teisės koncepcija <sup>44</sup>.

W. Wilsono programa, Tautų Sąjunga,— savo kalboje į išorinį veiksnių apeliavo premjeras,— štai kur kiekvienos tautos nepriklausomybės apgynimas. Todėl A. Voldemaras buvo įsitikinęs, kad sulaikyti kaimynams nuo įsiveržimo į Lietuvą pakaktų pareiškimo dėl neutraliteto, o svarbiausiai vyriausybės pareigai vykdyti — vidaus tvarkai saugoti — užtektų milicijos ir policijos.

Suprantama, kad pabrėžęs išorinio veiksnio reikšmę premjeras vidaus politikos gaires brėžė labai atsargiai, įspėdamas dėl anarchijos ir chaoso pavojaus. Valstybinės organizacijos procesas turėjo prasidėti iš viršaus, sukuriant centrinį aparatą, parengiant periferijos ir miestų savivaldybių projektus, pamažu perimant krašto valdymo šakas iš vokiečių administracijos. Ekonomikos srityje buvo numatyta steigti kredito organizacijas, turėjusias gelbėti valstiečių ūkio padėtį; kuriant žemės fondą būsimajai, Steigiamojo Seimo parengtai, žemės reformai, valstybės kontrolėn paimti apleistus dvarus; realizuoti užsienio ir vidaus paskolas finansinei padėčiai sutvarkyti; atgaivinti prekybą ir pan. Baigdamas A. Voldemaras patikino, kad kai tik susidarys ir ims funkcionuoti institucijos, laikinoji vyriausybė stengsis sušaukti demokratiniiais pagrindais išrinktą Steigiamąjį Seimą <sup>45</sup>.

Krikščionių demokratų vardu kalbėjęs A. Stulginskis kritikavo tik ekonominę kabineto programos dalį, siūlė įsteigti viešųjų darbų ir socialinės apsaugos ministeriją, tučtuojau pradėti dalinę žemės reformą <sup>46</sup>.

Radikalų nuomonę išdėstė J. Vileišis. Jis teigė, kad ministras pirmininkas per daug optimistiškai vertina išorinio veiksnio vaidmenį. Valstybė visų pirma turi pasikliauti savo pajėgomis. „Čia neturėtų būti jokios abejonės,— rėžė J. Vileišis,— jeigu jau mes apsisprendėme būti nepriklausoma valstybe, jeigu jau mes, kaip tauta, esame tą žodį tvirtai pasakę, tai to ir gana.“ Radikalai rėmėsi deklaratyvia tarptautinės teisės koncepcija.

Suprantama, kad J. Vileišis reikalavo aiškiai laikytis parlamentarizmo, demokratizmo pagrindų: „...krašto organizavimas, o ne prekyba prikels plačiąsias mases“. Siekiant šio tikslo, jo nuomone, jau tuo metu reikėjo tvirtai reikalauti sušaukti viso krašto konferenciją, kurioje Taryba arba būtų papildyta, arba ir visai perrinkta, o vyriausybė performuota. Vadinas, valstybinės organizacijos procesas turi būti kreipiamas labiau iš apačios. Savivaldybės steigiamos visuotiniu, lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu, mažumos įtraukiamos į visas valstybės kūrimo sritis. Svarbiausi

laikinosios vyriausybės uždaviniai, pasak J. Vileišio, turėjo būti faktinės valdžios sukūrimas ir vyriausybės aparato sudarymas, vokiečių vietos užėmimas kuo greičiau juos išlydint iš Šiaurės ir Pietų Lietuvos. Jau reikėjo perimti atskiras valdymo šakas, mokyklas, miškus, valstybinį turtą, susisiekimo priemones, sudaryti savivaldybes, organizuoti teismus ir, svarbiausia, Lietuvos kariuomenę, o ne siųsti telegramas į užsienį ar skirti delegatus į Spa, Berlyną, Kopenhagą, Stokholmą<sup>47</sup>.

Išties lapkričio 11 d. Voldemaras išsiuntė radijo pranešimą Spa vykusiai Sąjungininkų konferencijai, jame pranešė apie kabineto sudarymą ir prašė pagalbos prieš bolševikus<sup>48</sup>. Tą dieną Kompjene buvo pasirašytos paliaubos. Vokietija atsisakė Brastos sutarties, bet jos kariuomenė buvo įpareigota pasilikti okupuotose teritorijose iki atskiros Sąjungininkų nutarties. Po dviejų dienų ir Sovietų Rusija paskelbė, kad Brastos taika negalioja, nes ji buvo sudaryta naudojant spaudimą.

Taigi pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui klostėsi nauja tarptautinė konsteliacija. Koks likimas laukė Lietuvos, kuris iš lietuvių politikų siūlytų valstybingumo modelių, būdų pasiekti veiksmingą valstybinę valdžią ir užbaigti Lietuvos atkūrimą nugalėjo, būtų atskira tema.

## IŠVADOS

Modernieji laikai byloja, kad Vidurio ir Rytų Europos tautų likimą nulėmė du veiksniai: vidinis, t. y. tų tautų valia ar apsisprendimas valstybiniam gyvenimui, ir išorinis — tas tautas supantis geopolitinis laukas.

Atskirais epochos tarpsniais šių veiksmių sąveika reišėsi labai įvairiomis formomis. Tačiau bent jau nuo XIX a. antrosios pusės regiono mažų tautų nacionalizmas vertė imperijas ieškoti naujų būdų laiduoti sklandų legitimistinės sistemos funkcionavimą. Vieni iš jų tapo nacionalinis principas, iškeltas priklausomų bendrijų etnografinės specifikos apsaugai. Tokiu būdu pripažinus etninės tautos statusą, įtampa tarp nacionalizmo ir legitimizmo nuslūgo. Pirmasis gavo galimybę atvirai (legaliai) reikštis, o antrasis — būti ramus dėl savo juridinės monopolijos, kadangi tuometinės teisės požiūriu etniškumas nesuponavo valstybinės secesijos. Šia klauzule pasinaudamos, priklausomai nuo konkrečių aplinkybių, imperijų vadovybės ir galėjo arba skatinti režimų humanizavimą, arba grįsti imperialistines režimų aspiracijas, arba, kaip parodė Pirmojo pasaulinio karo eiga, palaikyti abi tas tendencijas.

Atliktas tyrimas leidžia detalizuoti, kaip minėti veiksniai 1914—1918 m. veikė konkrečiu lietuvių atveju.

1. Valstybingumo iniciatyva priklausė patiems lietuviams. Jų politinio potencialo pakako įvairioms Lietuvos ateities perspektyvoms rimtai modeliuoti: nuo etnografinės Lietuvos autonomijos ir nepriklausomybės iki unitarinės ar konfederacinės LDK nepriklausomybės. To negalima nepastebėti, tačiau nereikia ir pervertinti. Problemą suponavo istoriniai ir teisiniai ryšiai su Lenkija ir jų padariniai Lietuvai. Realijos buvo tokios, kad šių ryšių galvanižavimas nebegarantavo pastarajai suvereniteto. Todėl lietuvių politiniam pasauliui teko nukrypti į Rusijos—Vokietijos spekuliacijų farvaterį ir ten ieškoti kompensacijos galimybės lietuviams nepalankiame santykyje Lietuva—Lenkija. Antra vertus, būtina pabrėžti, kad tai yra tik bendra lietuvių politinės linijos charakteristika. Atskiros grupuotės — konservatoriai (tautininkai, krikščionys demokratai) ir radikalai (LSDP, LDP) — turėjo savitą požiūrį į ją. Principinis skirtumas tarp grupuočių buvo tas, kad konservatoriai, savo programą apibrėždami legitimizmo ir nacionalinio principo santykiu, nepaliko vietos istorinei ir teisinei tradicijai. Tuo tarpu radikalų abstraktaus demokratizmo programa švelnino santykį su ta tradicija.

2. Prasidėjus karui, Petrogrado—Berlyno ašis nutrūko, tačiau ne kartą buvo bandoma ją atkurti. Prie to prisidėjo ir 1914—1917 m. Vokietijos—Rusijos diplomatinis žaidimas Lenkijos korta. Po to, kai Vokietija Rusijos taikomai Lenkijos atžvilgiu panslavinistinei doktrinai ėmė priešinti Lenkijos restitucijos idėją, teoriškai atsirado separatinės taikos tarp Romanovų ir Hohenzollernų imperijų galimybė. Jos realizavimas priklausė nuo praktinės situacijos: padėties frontuose, jėgų išsidėstymo vadovaujančiuose imperijų sluoksniuose, santykių su sąjungininkais. Dėl šios praktinės situacijos atsiradavo įvairių implikacijų, kurios tiesiogiai paveikė Lietuvą.

3. 1914 m. rugpjūčio—1915 m. rugsėjo mėn. Rusijos vyriausybė taikė panslavininę doktriną ir Šiaurės Vakarų krašte. Žaizdindama etnografinį nacionalizmą, ji bandė savo vidaus ir užsienio politikos tikslams pirmiausia panaudoti lietuvių judėjimą kaip antilenkišką ir antivokišką įrankį. Lietuvių konservatoriai stengėsi pasinaudoti šia aplinkybe ir etnografinės Lenkijos autonomijos kontekste kėlė etnografinės Lietuvos autonomijos bei Mažosios Lietuvos prijungimo prie Didžiosios idėjas. Tuo tarpu lietuvių radikalai, neignorodami Lietuvos politinio pasaulio, kartu su juo ieškojo krašto laisvėjimo perspektyvų. Dėl šių kontaktų išryškėjo Lietuvos gravitacijos į Lenkiją kelias, pretendavęs į naujos geopolitinės atsvaros Rytų Europoje kūrimą federacinio ar kon-

federacinio valstybinio darinio forma. Tačiau minėtu laikotarpiu radikalai, pasidavę ideologiniam dogmatizmui, taip pat neįveikė traukos į Rusiją (eventualiai demokratinę). Todėl lenkiškojo Lietuvos savarankiškumo kelio tendencija nenugalėjo.

4. Nesėkmės fronte 1915 m. vasarą privertė Rusiją modifikuoti politiką vakarinių pakraščių atžvilgiu. Planuodama užkirsti kelią Berlyno bandymams kuo giliau įvaryti pleišta tarp Varšuvos ir Petrogrado, ji suaktyvino Pavyslio gubernijų liberalizavimo programos svarstymus, o Siaurės Vakarų krašte neatsisakė nuolaidų lenkiškajam elementui (Vilniaus—Kauno gubernijų piliečių komitetas). Tačiau užėmusiai tuos pakraščius Vokietijai rūpėjo ne tiek bloginti Lenkijos ir Rusijos santykius, kiek pastarąją palenkti separatinei taikai. Todėl atskirai sudarytoje Oberosto srityje vokiečiai 1915—1916 m. sandūroje vykdė „liberalią“ nacionalinę politiką, o pačią sritį, iš esmės atitikusią 1795 m. LDK ribas, pavertė Rusijos provokavimo priemone, leidusia jiems spekuliuoti sunaikintos Lenkijos—Lietuvos valstybės teisėmis ir kartu dangstyti aneksinius planus. Šiuo laikotarpiu dar kartą atsiskleidė ne tik lietuvių politikos imlumas išoriniams veiksniams, bet ir imuniteto poveikiui iš išorės stoka. Tiek konservatoriai, tiek radikalai LDK atkūrimo projektais-atsišaukimais iškėlė buvusios Lietuvos valstybės teisių paveldėjimo klausimą. Tai buvo savarankiškos akcijos. Kita vertus, objektyviai jos atitiko Vokietijos interesus, o radikalų projektas net atvirai į tai apeliavo. Radikalų veiklos (1915 m. pabaigoje—1916 m. pradžioje) analizė rodo, kad „liberalusis“ kursas skatino jų atotrūkį nuo konservatorių ir posūkį į vokiškojo LDK modelio pagrindu besiorganizuojančią visuomenę. Tokia tendencija vėrė galimybę iširti lietuvių politiniam pasauliui.

5. 1916 m. pavasarį lietuvių politikoje vėl pastebimas posūkis. Matomas suartėjimas su gudų veikėjais, su kuriais iki 1917 m. palaikomi reguliarūs ryšiai. Tokia praktinės veiklos specifika atspindėjo ir šio periodo lietuvių valstybingumo sumanymuose: Lietuva projektuojama kaip nepriklausoma ar autonominė valstybė etnografinėse teritorijose arba kaip lietuvių—gudų ir eventualiai latvių konfederacija (LDK). Neabejotina, kad lietuvių pozicijos raida susijusi su vokiečių politikos Lietuvoje pasikeitimu. 1916 m. pavasarį Rusijai neatsakius į separatinių derybų zondazus, Vokietijoje kilo nesutarimų dėl metodų, taikytinų okupuotose teritorijose. Berlyno prolenkiškai Varšuvos—Vilniaus formulei pasipriešino Vyriausioji karinė vadovybė Rytuose. Ji teritoriniais pertvarkymais ir etninio gryninimo politika mėgino sustiprinti lietuvių bei gudų svorį Oberoste eliminuojant lenkiškąjį elementą, palaikomą Varšuvos (Berlyno). Vokiečių vadovaujančių sluoksnių kolizijos skatino Lietuvoje politinę kovą dėl viešpatavi-

mo krašte, taip pat didino Lietuvos ir Lenkijos antagonizmą.

6. Nors Rusija nelinko į separatines derybas, tačiau ji buvo priversta imtis atsakomųjų priemonių prieš vokiečių insurekcinę veiklą. Petrogradas įvairiais būdais stengėsi ir lietuvių judėjime sustiprinti prorusišką liniją bei nukreipti ją prieš Lietuvos ir Šveicarijos lietuvių linijas, atsidūrusias Vokietijos farvateryje. Pasinaudodami rusų ir vokiečių praktinės politikos vingiais, lietuviai 1916 m. gegužės—liepos mėn. užmezgė glaudžius ryšius tarp Lietuvoje, Šveicarijoje, Rusijoje bei JAV veikusių politinių centrų. Ši grynoji diplomatija savo ruožtu ženklino lietuvių tapsmą tarptautinės politikos subjektu. Kita vertus, šis subjektas galėjo reikštis tik Rusijos ir Vokietijos interesų griežtai apribotoje erdėje.

7. 1916 m. rudenį—1917 m. pavasarį Vokietija vėl bandė priversti Rusiją sėsti prie derybų stalo. Tai pasiekti turėjo padėti nedelimituotos Lenkijos Karalystės paskelbimas, naujos spekuliacijos Lietuvos—Kuršo valstybingumu. Pastaruoju atveju buvo panaudotas ir Šveicarijos lietuvių parengtas Lietuvos valstybės restitucijos projektas. Nei caro, nei laikinųjų vyriausybių vokiečiams nepavyko išprovokuoti. Tačiau jų spaudimas Rusijos, taip pat Rusijoje veikusių lietuvių politikoje paliko ryškių pėdsakų. Laikinosios vyriausybės neįtraukė lietuvių į valstybės konstitucinio decentralizavimo procesą (galima pastebėti, kad Antantės valstybėms tuo metu Lietuvos klausimas nebuvo aktualus). Tai baigėsi Rusijos lietuvių judėjimo skilimu ir jo prorusiškos stovyklos susilpnėjimu (1917 m. birželio mėn.).

8. Rusijos kurtumas Vokietijoje paskatino aneksionistines tendencijas Oberosto atžvilgiu. Tarptautiniai įvykiai 1917 m. pavasarį Berlyną privertė pasirinkti (balandžio—gegužės mėn.) nacionalinio principo klauzule paremtą prijungimo taktiką, numaćiusią įvykdyti nevisišką Lietuvos ir Kuršo aneksiją. Ėmus laikytis šios taktikos, Vilniuje buvo sudaryta Taryba, atstovavusi etnografiniai lietuvių tautai. Apeliuodami į tokio statuso tautos nepajėgumą gyventi valstybinį gyvenimą, vokiečiai tikėjosi paveikti lietuvių apsisprendimą ir priversti juos dėtis prie Vokietijos. Tačiau Tarybai dėl radikalų ir konservatorių sąveikos pavyko, sėkmingai pasinaudojus Vokietijos vadovybės prieštaravimais bei tarptautinės situacijos pokyčiais, įteisinti Lietuvos valstybingumo klausimą (1918 m. vasario—kovo mėn.) ir pereiti prie diplomatinės kovos dėl valstybinės valdžios įgaliojimų (1918 m. balandžio mėn.).

9. Tarybos veikla atvėrė galimybes ieškoti konkrečių Lietuvos suvereniteto formų: parengiama monarchinės valstybės konstitucija, pasirašoma sutartis su Lenkijos Regentų Taryba, ieškoma sąlyčio taškų su lenkiškąja visuomenės dalimi (1918 m. birželio—

liepos mėn.). Šie žingsniai traktuotini kaip Lietuvos pilietinės visuomenės konsolidacijos prielaidos. Kita vertus, reikia pabrėžti, kad minėtus Tarybos veiksmus inspiravo ir Vokietijos imperinė vadovybė bei Reichstagas, 1918 m. pirmojoje pusėje Rytų Europoje vykdę stabilizacijos programą. Vokiečiams ėmus įgyvendinti (rugpjūčio mėn.) konflikto koncepciją, Taryba neišlaikė reikiamos pusiausvyros tarp lietuvių ir Lietuvos politinių pasaulių.

10. 1918 m. rudenį pasikeitus tarptautinėms aplinkybėms, Vokietija dar kartą modifikavo savo politiką Lietuvoje. Už pagalbą kuriant Lietuvos valstybingumą tikėdamiesi susilaukti Vakarų palankumo, vokiečiai leido Tarybai sudaryti vyriausybę. Tačiau jie planavo išlaikyti Lietuvoje savo įtaką, paversti ją limitrofine valstybe.

# ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

## IVADAS

- <sup>1</sup> *Trumpa V.* Vasario 16-oji. Keletas klausimų ir atsakymų // Naujoji viltis.— Chicago, 1988.— Nr. 21.— P. 19.
- <sup>2</sup> Plačiau apie šias alternatyvas žr.: *Aleksandravičius E., Kulakauskas A.* Lietuva XIX amžiuje: link modernios tautos // Mokykla.— 1992.— Nr. 3—4.— P. 20.
- <sup>3</sup> *Trumpa V.* Min. str.— P. 19—20. Prieš dvejus metus autorius buvo daug dąsesnis, žr.: *Trumpa V.* Du naujosios Lietuvos istorijos tomai // Metmenys.— 1986.— Nr. 52.— P. 190—191.
- <sup>4</sup> *Trumpa V.* Vasario 16-oji.— P. 20.
- <sup>5</sup> *Šaulys J.* Dėl nepriklausomybės paskelbimo // Lietuvos aidas.— 1918.— Vas. 19.— Nr. 22.
- <sup>6</sup> Plg.: *Trumpa V.* Vasario 16-oji.— P. 20—21; *Senn A. E. A.* Smetona ir lenkai 1941 metais // Akiračiai.— 1990.— Nr. 3.— P. 13; *Römeris M.* Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos.— K., 1937.— D. 1.— P. 195—196.
- <sup>7</sup> *Werbelis K.* [P. *Klimas*]. Russisch-Litauen. Statistisch-etnographische Betrachtungen.— Stuttgart, 1916; *Klimas P.* Lietuva, jos gyventojai ir sienos.— V., 1917.
- <sup>8</sup> *Klimas P.* Lietuvos valstybės kūrimas — ligi vyriausybei susidarius. 1915—1918.— V., 1918.
- <sup>9</sup> *Klimas P.* Istorinė Lietuvos valstybės apžvalga.— K., 1922; *Klimas P.* Lietuvos valstybės kūrimas 1915—1918 metais Vilniuje // Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis.— K., 1930.— P. 1—20; Didžiojo karo ir valstybės atstatymo laikotarpis // Lietuvos istorija / Red. Adolfas Šapoka.— K., 1936.— P. 532—546. Plg.: *Alekna A.* Lietuvos istorija.— Tilžė, 1923.— P. 219—222; *Penkauskas P.* Lietuvos istorija.— K., 1931.— P. 107—109; *Daugirdaitė-Sruogienė V.* Lietuvos istorija. Lietuva Amžių sūkury.— Chicago, 1956; *Puzinas J.* Kelias į Lietuvos nepriklausomybės atstatymą // Rinktiniai raštai.— Chicago, 1983.— T. 2.— P. 539—591; *Čepėnas P.* Naujųjų laikų Lietuvos istorija.— Chicago, 1986.— T. 2.— P. 15—300.
- <sup>10</sup> *Jono Vileišio* atsiminimai 60-ies metų sukaktuvių proga // Lietuvos žinios.— 1932.— Sausio 15.— Nr. 11.
- <sup>11</sup> *Aleksandravičius E., Kulakauskas A.* Min. str.— P. 20—21; Lietuvių atgimimo istorijos studijos (toliau — LAIS).— V., 1990.— T. 1. Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos; V., 1991.— T. 3. Lietuvos valstybės idėja (XIX a.—XX a. pradžia).

- <sup>12</sup> *Motieka E.* Didysis Vilniaus Seimas. Humanitarinių mokslų srities istorijos krypties daktaro disertacijos tezės.— V., 1993; *Miknys R.* Lietuvos (Lietuvių) Demokratų partija: organizacija ir visuomeninis politinis veikimas 1902—1915 m. Disertacija humanitarinių mokslų srities istorijos krypties daktaro laipsniui įgyti.— V., 1993; *Laurinavičius Č.* Lietuvos—Sovietų Rusijos Taikos sutartis.— V., 1992.
- <sup>13</sup> *Jundziłł Z.* Z dziejów Polskiej myśli politycznej na Litwie historycznej // Niepodległość.— Londyn, 1958.— T. 6.— S. 60—85; *Okulicz K.* Podział ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego (1915—1923—1940) // Dzieje ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego, „Alma Mater Vilnensis“.— Londyn, 1953.— T. 3.— S. 100—138.
- <sup>14</sup> *Miknys R.* Min. veik.— P. 189—192.
- <sup>15</sup> *Bardach J.* O świadomości narodowej polaków na Litwie i Białorusi w XIX—XX w. // Między Polską etniczną a historyczną.— Wrocław—Warszawa—Kra-ków—Gdańsk—Łódź, 1988.— T. 6. Polska myśl polityczna XIX i XX wieku.— S. 227—272; *Jurkiewicz J.* Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi 1905—1922.— Poznań, 1983; *Łossowski P.* Stosunki polsko-litewskie w latach 1918—1920.— Warszawa, 1966; *Ochmański J.* Powstanie państwa li-tewskiego w 1918 roku // Roczniki Historyczne. Rocznik 42.— 1976.— S. 166—173.
- <sup>16</sup> *Page S.* The formation of the Baltic States. A Study of the effects of Lithuania, Latvia and Estonia.— Cambridge, 1959.— P. 87—95.
- <sup>17</sup> *Colllander B.* Die Beziehungen zwischen Litauen und Deutschland während der okkupation 1915—1918.— Åbo, 1935.— S. 223—228.
- <sup>18</sup> *Basler W.* Deutschlands Annexionspolitik in Poland und im Baltikum 1914—1918.— Berlin, 1962.— S. 390.
- <sup>19</sup> *Fischer F.* Germany's Aims in the First World War.— London, 1967.— P. 476.
- <sup>20</sup> *Linde G.* Die deutsche Politik in Litauen im ersten Weltkrieg.— Münster, 1965.— S. 238—240.
- <sup>21</sup> *Mann B.* Die Baltischen Laender in der deutschen Kriegszielpublizistik 1914—1918.— Tübingen, 1965.— S. 124.
- <sup>22</sup> *Sruogienė V.* Esminiu Lietuvos istorijos klausimu. Atsakymas V. Trumpai // Metmenys.— 1969.— Nr. 17.— P. 180.
- <sup>23</sup> *Fedyshyn O. S.* Germany's drive to the East and the Ukrainian revolution, 1917—1918.— Rutgers University Press.— 1971; *Hovi K.* Cordon sanitaire or barriere de l'Est? The Emergence of the New French Eastern European Alliance Policy 1917—1919.— Turku, 1975; *Hovi O.* The Baltic Area in British policy, 1918—1921.— Helsinki, 1980; *Ritter G.* The Sword and the Scepter. The problem of militarism in Germany.— University of Miami Press.— 1973.— Vol. 1—4; *Stevenson D.* The First World War and International Politics.— Clarendon Press.— Oxford, 1991; *Ivinskis Z.* Lietuvos padėtis 1917 m. ir Vasario 16 d. akto genezė // Židinys.— 1938.— T. 27.— Nr. 5—6.— P. 611—634; *Ivinskis Z.* Lietuvos politinė būklė 1918 m. pradžioje ir Vasario 16-os d. aktas // Židinys.— 1939.— T. 29.— Nr. 1.— P. 36—111; *Stražas A.* 1917 m. popiežiaus „Taikos“ nota ir lietuvių buržuazinių nacionalistų paslaugos Vokietijos imperializmui // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai (toliau — Lietuvos TSR AMMD). Istorija.— V., 1962.— T. 3.— P. 93—112; *Stražas A.* Hamburgo karo tikslai ir jo ekspansija į Pabaltijį 1914—1918 m. // Lietuvos TSR AMMD. Istorija.— V., 1969.— T. 10.— P. 113—124; *Stražas A.* Makso Badeniečio politika Lietuvos klausimu. Atgailavimas; ar veidmainystė? // Lietuvos TSR AMMD. Istorija.— V., 1971.— T. 12.— P. 57—64.

- <sup>24</sup> *Klimas P.* Der Werdegang des litauischen Staates von 1915 bis zur Bildung der provisorischen Regierung im November 1918 (toliau — Der Werdegang des litauischen Staates).— Berlin, 1919; *Klimas P.* Le développement de l'état Lituanien á partir de l'année 1915 jusqu'à la formation du Gouvernement provisoire au mois de novembre 1918. D'après es documents officiels.— Paris, 1919.
- <sup>25</sup> Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917—1918 (toliau — LVT protokolai) / Sudarė A. Eidintas ir R. Lopata.— V., 1991.
- <sup>26</sup> *Klimas P.* Dienoraštis 1915 12 01—1919 01 19, pradedamas P. Bugailišio užrašais 1915 08 23(10)—10 13 (toliau — Dienoraštis).— Chicago, 1988.
- <sup>27</sup> Lietuvos konstitucijų projektai 1916—1918 metais / Parengė A. Grigaravičius // LAIS.— T. 3.— P. 351—434.
- <sup>28</sup> *Römer M.* Litwa wobec wojny (memorial poufny) // *Zeszyty Historyczne.*— Paris, 1970.— No. 17.— S. 56—127; *Römer M.* Lietuva karo akivaizdoje // *Baltos lankos.*— 1993.— Nr. 3.— P. 205—225.
- <sup>29</sup> Monarchija pered krušeniem 1914—1917. Iz bumag Nikolaja II (toliau — Monarchija pered krušeniem).— Moskva—Leningrad, 1927; Sovetsko—germanskie otnošenija.— Moskva, 1968.— T. 1.
- <sup>30</sup> *Bartuška V.* Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais.— Klaipėda, 1937; *Burian S.* Austria in Dissolution.— London, 1925; *Erzbergeris.* Lietuva // *Karo archyvas.*— K., 1926.— T. 3.— P. 156—166; *Gabrys J.* Vers L'Independance Lituanienne. Faits, impressions, souvenirs 1907—1920.— Lausanne, 1920; *Yčas M.* Atsiminimai. Nepriklausomybės keliais.— K., 1935.— T. 1—2; K., 1936.— T. 3; *Iš Ludendorffo atsiminimų* // *Karo archyvas.*— T. 3.— P. 143—155; *Masaryk T.* Die Weltrevolution. Erinnerung und Betrachtungen 1914—1918.— Berlin, 1925; *Ropp F.* Zwischen gestern und morgen.— Stuttgart, 1963; *Sazonov S. D.* Vospominanija.— Moskva, 1991; *Steponaitis A.* Atsiminimai 1914—1919. Lietuvių veikla Šveicarijoje Didžiojo karo metu.— K., 1940.
- <sup>31</sup> Knygoje, neužmirštant puikios M. Urbšienės studijos „Vokiečių karo meto spauda ir Lietuva“, paskelbtos 1936—1937 m. „Karo archyve“, daugiausia naudotasi lietuviškąja Pirmojo pasaulinio karo laikotarpio periodika: „Šaltinis“, 1914; „Vairas“, 1914—1915; „Viltis“, 1914—1915; „Lietuvos žinios“, 1915; „Darbininkas“ (Boston), 1916; „Lietuva“ (Chicago), 1916; „Naujoji Lietuva“, 1916—1917; „Lietuvių balsas“, 1916—1918; „Lietuvos aidas“, 1917—1918; „Pro Lituania“ (Lausanne), 1915—1918 ir kt.

#### Pirma dalis

### „GINTARINĖS“ DEKLARACIJOS GEOPOLITINIS KONTEKSTAS

#### 1914-ųjų perspektyvos

- <sup>1</sup> *Trumpa V.* Lietuva XIX-tame amžiuje.— Chicago, 1989.— P. 22.
- <sup>2</sup> *Masaryk T. G.* Min. veik.— P. 2.
- <sup>3</sup> *Sukiennicki W.* East Central Europe during World War I: From foreign domination to national independence.— New York, 1984.— Vol. 1.— P. 78—79.
- <sup>4</sup> *Colliander B.* En Konspiratorer Minnen. 1911—1916 // *Acta Academiae Aboensis.*— Ser. A.— Åbo, 1965.— Vol. 31.— No. 1.— P. 13—14.
- <sup>5</sup> Plačiau apie nacionalinį principą, tautų apsisprendimo teisę žr.: *Brounli J.* Meždunarodnoe pravo.— Moskva, 1977.— T. 2.— S. 294—298; *Oiatey-Kodjoe W.* The principle of self-determination.— New York, 1977.— P. 22—24.

- <sup>6</sup> *Hilferding A.* Litva i Žmud' // Sbornik statej, razjasnajuščich pol'skoe delo po otnošeniju k zapadnoj Rossii.— Vilna, 1885.— Vyp. 1.— S. 39.
- <sup>7</sup> *Jászi O.* The dissolution of the Habsburg monarchy.— The University of Chicago Press, 1961.— P. 314—315.
- <sup>8</sup> *Sapalius J.* [*Basanavičius J.*] Priedėlis prie lietuviško klausimo.— Chicago, 1905.— P. 7—10.
- <sup>9</sup> *Miljukov P.* Nacional'nyj vopros. Proischoždenie nacional'nostej i nacional'nye voprosy v Rossii.— Praga, 1925.— S. 173.
- <sup>10</sup> *Johnson P.* A History of the modern World. From 1917 to the 1980 s.— London, 1984.— P. 18.
- <sup>11</sup> Ten pat.— P. 12.

#### Dėl vietos po saule

- <sup>1</sup> *Ferro M.* The Great War 1914—1918.— London, 1973.— P. 39.
- <sup>2</sup> *Fischer F.* Min. veik.— P. 103—105.
- <sup>3</sup> *Fėdyshyn O. S.* Min. veik.— P. 20—21; *Stevenson D.* Min. veik.— P. 91—92.
- <sup>4</sup> *Fedyshyn O. S.* Min. veik.— P. 21—41.
- <sup>5</sup> *Zetterberg S.* Die Liga der Fremdvölker Russlands 1916—1918.— Helsinki, 1978.— S. 44.
- <sup>6</sup> *Gustaitis M.* Amerika ir karas // Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau — VUMB RS).— F. 1.— S. v. F 497.— P. 22—23.
- <sup>7</sup> *Fischer F.* Min. veik.— P. 143.
- <sup>8</sup> *Fedyshyn O. S.* Min. veik.— P. 27.
- <sup>9</sup> *Abrash M.* War Aims toward Austria-Hungary: The Czechoslovak Pivot // Russian Diplomacy and Eastern Europe 1914—1917.— New York, 1963.— P. 80; *Malone G. D.* War Aims toward Germany // Ten pat.— P. 127—129.
- <sup>10</sup> *Vasjukov V.* Vnešnaja politika Rossii nakanune Fevral'skoj revoljucii.— Moskva, 1989.— S. 9.
- <sup>11</sup> *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 1.— P. 29—30.
- <sup>12</sup> Ten pat.
- <sup>13</sup> *Janov A.* Russkaja ideja i 2000-yj god.— New York, 1988.— S. 68—69.
- <sup>14</sup> *Sazonov S.* Min. veik.— P. 295.
- <sup>15</sup> *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 2.— P. 986.
- <sup>16</sup> *Abrash M.* Min. veik.— P. 81—83; *Malone G. D.* Min. str.— P. 129—131.
- <sup>17</sup> *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 1.— P. 110—111.
- <sup>18</sup> *Malone G. D.* Min. str.— P. 135.
- <sup>19</sup> Ten pat.— P. 135—136.
- <sup>20</sup> Ten pat.— P. 136.
- <sup>21</sup> *Šliažas M.* Klaipėdos krašto reikšmė Lietuvos valstybei // Naujoji Romuva.— 1933.— Sausio 22.— Nr. 108.— P. 77.
- <sup>22</sup> *Rosen-Zawadski K.* „Karta buduszcej Jewropy“ // Studia z dziejów ZSSR i Europy — Srodkowej.— 1972.— T. 8.— S. 141—144.
- <sup>23</sup> Predpoloženiya generala Žilinskogo kasatel'no buduščej granicy s Germaniej // Archiv vnešnej politiki Rossii (toliau — AVPR).— F. 138 (sekretnyj archiv).— Op. 467.— D. 580/625.— L. 74.
- <sup>24</sup> „Osoboe mnenie o granicach Pol'ši“ // Gosudarstvennyj archiv Rossijskoj Federacii (toliau — GARF).— F. 1467.— Op. 1.— D. 461.— L. 7.

- <sup>25</sup> *Malone G. D.* Min. str.— P. 137.  
<sup>26</sup> *Yčas M. R.* Valsonokas. Klaipėdos problema // *Vairas*.— 1932.— Nr. 11.— P. 252.  
<sup>27</sup> *Sazonov S. D.* Min. veik.— P. 375, 395—396.

### Lenkų klausimas

- <sup>1</sup> *Brounli J.* Min. veik.— T. 2.— S. 119; *Teclaff L.* Odzyskanie niepodległości Polski w świetle prawa międzynarodowego // *Niepodległość*.— New York—London, 1981.— T. 14.— S. 47—59.  
<sup>2</sup> *Aleksandravičius E.* XIX amžiaus profiliai.— V., 1993.— P. 135.  
<sup>3</sup> *Dmowski R.* Polityka polska i odbudowanie państwa.— Warszawa, 1988.— T. 2.— S. 56.  
<sup>4</sup> *Aleksandravičius E.* Min. veik.— P. 136—137.  
<sup>5</sup> *Lopata R.* LDK kultūros paveldas ir orientacija į etnografines vertybes // *Kultūros barai*.— 1992.— Nr. 11.— P. 74. Apie lietuvių politikų nuomonę dėl tiesioginės A. Hilferdingo įtakos M. Muravjovui žr.: *Yčas M.* Litovskoe nacional'noe vozroždenie // *Russkie vedomosti*.— 1914.— 20 avg.— No 66.  
<sup>6</sup> *Jászi O.* Min. veik.— P. 389—390.  
<sup>7</sup> *Sazonov S. D.* Min. veik.— P. 371—372, 375.  
<sup>8</sup> Ten pat.— P. 374.  
<sup>9</sup> *Dokład Sazonova Nikolaju II.* 1916 04 17 // *Monarchija przed krušeniem*.— S. 183.  
<sup>10</sup> *Vares P., Osipova O.* Pochiščenje Evropy ili Baltijskij vopros v meždunarodnych otnošenijach XX veka.— Tallin, 1992.— S. 10—11.  
<sup>11</sup> Knyga „Niemcy, Rosja i kwestia polska“ išleista Lvove, vertimai į rusų, prancūzų kalbas pasirodė 1909 m., o 1913 m.— ir į suomių. Čia naudojamosi 1991 m. Varšuvoje pakartotinai išleistu veikalu. Žr.: P. 221—222, 255—258, 261 ir kt.  
<sup>12</sup> *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 1.— P. 96.  
<sup>13</sup> *Księga Tęszova*.— Warszawa, 1915.— S. 17. Manifesto vertimą į lietuvių kalbą žr.: Jo Šviesybės vyriausiojo komandieriaus atsišaukimas į lenkus // *Rygos garsas*.— 1914.— Rugsj. 6(19).— Nr. 62.

### „Tak ved eto čepucha“

- <sup>1</sup> *Masaryk T.* Min. veik.— P. 152.  
<sup>2</sup> *Senn A. E.* The Entente and the Polish Question 1914—1916 // *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*.— 1977.— Nr. 25.— P. 21—23.  
<sup>3</sup> *Dmowski R.* Polityka polska.— T. 1.— P. 73.  
<sup>4</sup> *Osobyje žurnaly soveščanija Soveta Ministrov, vedomstvennaja perepiska i spravki otnositel'no buduščego ustrojstva Pol'ši.* 22 08 14 g.— 04 02 16 g. // *AVPR*.— F. 135.— Op. 474.— D. 54.— L. 14—14 a. p., 62, 73; *Delo o politike carskogo pravitel'stva v otnošenii Pol'ši* // *GARF*.— F. 1467.— Op. 1.— D. 461.— L. 4, 5 a. p.— 7.  
<sup>5</sup> *Ko dabar lietuviai privalo trokšti* // *Viltis*.— 1914.— Rugsj. 13(26).— Nr. 180; *Lenkai pradeda Lietuvą savintis* // *Šaltinis*.— 1914.— Spal. 25 (lapkr. 7).— Nr. 44; *Dallin A.* The future of Poland // *Russian Diplomacy and Eastern Europe*.— P. 11.  
<sup>6</sup> *Yčas M.* Min. veik.— T. 1.— P. 235—237.

- <sup>7</sup> Apie deklaracijos kelią į spaudą, taip pat jos tekstą žr.: *Lopata R.* Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914—1915 metais // LAIS.— T. 3.— P. 233—234.
- <sup>8</sup> *Gabrys J.* Tautiečiai, ruoškime visuotiną lietuvių seimą Amerikoje // *Draugas*.— 1914.— Rugsj. 13.— Nr. 13.
- <sup>9</sup> *Puzinas J.* Kelias į Lietuvos nepriklausomybės atstatymą // *Rinkiniai raštai*.— Chicago, 1983.— T. 2.— P. 541.
- <sup>10</sup> Lithuania and the Autonomy of Poland. Could Lithuania be a part of autonomous Poland? // *The British Review*.— 1915.— February; *Les Annales des Nationalités*.— 1915.— No. 1.— P. 10—18; *Pro Lituania*.— 1915.— Mars.— No. 1.— P. 3—11.
- <sup>11</sup> La question polonaise en relation avec la question lithuanienne, ruthène et juive. Conf. faite par M. J. Gabrys a la soc. de sociologie de Paris, le 15 avril 1915.— Paris, Imprimerie Chaix.— 1916.— 12 p.
- <sup>12</sup> M. Yčo 1914 07 26 laiškas J. Yčui // Lietuvos valstybinis istorijos archyvas.— F. 942.— Ap. 1.— B. 2.— L. 58.
- <sup>13</sup> Četvertaja Gosudarstvennaja Duma. „Voennyje“ sessii 26 ijulja 1914 g.— 3 sentjabrja 1915 g.— Petrograd, 1916.— S. 18—21; *Kratkaja istorija Čechoslovakii*.— Moskva, 1988.— S. 278.
- <sup>14</sup> *Demm E.* The propaganda of Juozas Gabrys for Lithuania before 1914 // *Journal of Baltic Studies*.— 1990.— Vol. XXI. 2.— P. 126.
- <sup>15</sup> Gabrys 13 08 1913 g. S. Sazonovu // *GARF*.— F. 102.— Op. 246.— D. 149.— L. 152—157; Apie J. Gabrio kelionę į Peterburgą žr.: *Römer M.* Dziennik.— T. 3. Rok 1913—1914 // Lietuvos mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau — LMACB RS).— F. 138—2231.— L. 262.
- <sup>16</sup> *Nelidov D.* Depeša poslannika pri Sv. Prestole // LMACB RS.— F. 43.— S. v. 25205.— L. 2—3; *Bacheracht* 1916 01 23 (02 25) A. Neratovu // *AVPR*.— F. 135.— Op. 474.— D. 147.— L. 3—5.
- <sup>17</sup> *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 1.— P. 110—111.
- <sup>18</sup> *Yčas M.* Min. veik.— T. 1.— P. 230—231.

### Kompromisai ir konfliktai

- <sup>1</sup> *Laurinavičius Č.* Lietuvos—Sovietų Rusijos Taikos sutartis.— V., 1993.— P. 25—26; *Motieka E.* Didysis Vilniaus seimas: idėja, iniciatyva, organizacija // *Proskyna*.— 1990.— Nr. 4(7).— P. 233.
- <sup>2</sup> *Smetona A.* Lietuvos etnografinės ribos // *Vairas*.— 1914.— Nr. 2.
- <sup>3</sup> *Rémeris M.* Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos.— V., 1990.— P. 45.
- <sup>4</sup> *Römer M.* Lietuva karo akivaizdoje // *Baltos lankos*.— 1993.— Nr. 3.— P. 211—212.
- <sup>5</sup> *Miknys R.* Vilniaus autonomistai ir jų 1904—1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai // LAIS.— T. 3.— P. 195.
- <sup>6</sup> *Vyrubova A.* Memories of the Russian Court.— New York, 1923.— P. 106.
- <sup>7</sup> *J. D. Karas* pasidarė jau neišvengiamas // *Šaltinis*.— 1914.— Liep. 22 (rugsj. 4).— Nr. 31.
- <sup>8</sup> Karas... (red. str.) // *Viltis*.— 1914.— Rugsj. 27 (rugs. 9).— Nr. 191.
- <sup>9</sup> *Römer M.* Lietuva karo akivaizdoje.— P. 217.
- <sup>10</sup> Iš mūsų santykių // *Naujoji Lietuva*.— 1916.— Saus. 17.— Nr. 4.
- <sup>11</sup> *P. Leono* atsiminimai // LMACB RS.— F. 117—1079.— L. 29.
- <sup>12</sup> „Vairo“ Naujiems metams dovana // *Vairas*.— 1914.— Gruod. 31.— Nr. 17—18.

- <sup>13</sup> Lietuvių atstovų suvažiavimas // Viltis.— 1914.— Spal. 24 (lapkr. 6).— Nr. 240. Iš keturiolikos komiteto narių 7 atstovavo radikalams, 6 — konservatoriams, 1 — nepartinams.
- <sup>14</sup> Žemaitė apie Yčią Centralinį komitetą // Kova.— 1916.— Bal. 5.— Nr. 14.
- <sup>15</sup> A. Sm[etona]. Srovių santykiai // Vairas.— 1915.— Saus. 29.— Nr. 4; A. M. Keli žodžiai dėl „Vairo“ straipsnio „Lietuvių srovės ir jų vienybė“ // Viltis.— 1915.— Saus. 20 (vas. 3).— Nr. 16; 1915.— Saus. 24 (vas. 6).— Nr. 19; *Klimas P.* Dėl A. M. principų // Lietuvos žinios.— 1915.— Kovo 8 (21).— Nr. 28; 1915.— Kovo 11(24).— Nr. 29.
- <sup>16</sup> *Jurkiewicz J.* Min. veik.— P. 125; *Smetona A.* Spaudos žaizdas // Vairas.— 1915.— Vas. 13.— Nr. 6.
- <sup>17</sup> *Vapasonis.* Lietuvos reikalai ir reikalavimai // Viltis.— 1914.— Lapkr. 1(14).— Nr. 247; Amerikos lietuviai ir karas // Vairas.— 1914.— Rugsj. 30.— Nr. 14; *Yčas M.* Litovcy v Amerike i vojna // Russkie vedomosti.— 1914.— Lapkr. 23.
- <sup>18</sup> *J. b. [Šaulys J.]* Spaudos apžvalga // Lietuvos žinios.— 1914.— Spal. 19 (lapkr. 1).— Nr. 168.
- <sup>19</sup> F. Bortkevičienės 1914 10 05 laiškas nenustatytam adresatui // VUMB RS.— F. 1.— S. v. E308.— L. 7; *Saugus.* „Lietuvos Žinių“ projektas lietuvių—lenkų santykiams sureguliuoti // Viltis.— 1915.— Geg. 3 (16).— Nr. 98; *Jurkiewicz J.* Min. veik.— P. 124.
- <sup>20</sup> *Römer M.* Dziennik.— T. 5. Rok 1915. Marzec—kwiecień // LMACB RS.— F. 138—2232.— L. 29—30.
- <sup>21</sup> Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo gyventojams agronomijos ir teisių pagalbai teikti susirinkimų, posėdžių protokolų knyga // LMACB RS.— F. 225—2.— L. 1—2.
- <sup>22</sup> *Saugus.* „Pirmeiviškai“—lenkiškai—žydiškoji sutartinė // Viltis.— 1915.— Birž. 4(17).— Nr. 123. A. Sm[etona]. Sveikatos ir agronomų bei teisininkų draugijos // Vairas.— 1915.— Nr. 18.
- <sup>23</sup> *Vapasonis.* Lietuvos reikalai ir reikalavimai (min. str.).
- <sup>24</sup> Iš mūsų santykių (min. str.).
- <sup>25</sup> A. Sm[etona]. Kuoponi // Vairas.— 1915.— Saus. 16.— Nr. 1.
- <sup>26</sup> *Merkelis A.* Antanas Smetona.— New York, 1964.— P. 136.
- <sup>27</sup> M. Biržiškos 1914 10 24 laiškas V. Biržiškai // LMACB RS.— F. 163—246.— L. 5.
- <sup>28</sup> *Römer M.* Lietuva karo akivaizdoje.— P. 218, 221.
- <sup>29</sup> Nelemtas žygis // Draugas.— 1914.— Rugsj. 27.— Nr. 35.
- <sup>30</sup> Karas (red. str.) // Viltis.— 1914.— Rugsj. 27 (rugs. 9).— Nr. 191; *St. Daugiau* žiūrėkime savo reikalų // Viltis.— 1914.— Lapkr. 15(28).— Nr. 258; A. Sm[etona]. Kas daryti? // Vairas.— 1914.— Lapkr. 15.— Nr. 15.
- <sup>31</sup> *Römer M.* Lietuva karo akivaizdoje.— P. 221.
- <sup>32</sup> *Miknys R.* Min. veik.— P. 189—192.
- <sup>33</sup> Ten pat.— P. 192; M. Biržiškos 1914 10 24 laiškas V. Biržiškai.— L. 5.
- <sup>34</sup> *Römer M.* Lietuva karo akivaizdoje.— P. 219; *Nikolaevskij B.* Russkie masony i revoljucija.— TERRA.— 1990.— S. 63—64, 88.
- <sup>35</sup> *Römer M.* Lietuva karo akivaizdoje.— P. 222.
- <sup>36</sup> Ten pat.— P. 221—222.
- <sup>37</sup> *Römer M.* Dziennik.— T. 5.— L. 4—7, 38.
- <sup>38</sup> Ten pat.— L. 33, 38.

- <sup>39</sup> Iš mūsų santykių (min. str.); *Römer M.* Lietuva karo akivaizdoje.— P. 219, 223.
- <sup>40</sup> Gosudarstvennaja Duma. Stenografičeskie otčety. 1915. Sessija IV.— Petrograd, 1915.— S. 186.
- <sup>41</sup> *Römer M.* Lietuva karo akivaizdoje.— P. 222.
- <sup>42</sup> *Römer M.* Dziennik.— T. 5.— L. 45—46.
- <sup>43</sup> Vydūno laiškas // Vienių lietuvininkų.— 1915.— Kovo 17.— Nr. 11; Apie didelį žodį ir kur geriausiai? // Vienių lietuvininkų.— 1915.— Geg. 12.— Nr. 19.
- <sup>44</sup> *Colllander B.* En Konspirators Minnen.— P. 14.
- <sup>45</sup> *Gabrys J.* Min. veik.— P. 62—64.
- <sup>46</sup> *Römer M.* Lietuva karo akivaizdoje.— P. 217.
- <sup>47</sup> *Petkevičaitė-Bitė G.* Karo metų dienoraštis.— V., 1966.— P. 61.
- <sup>48</sup> *Zetterberg S.* Min. veik.— P. 56.
- <sup>49</sup> *Gira L.* Vilniaus gyvenimas po vokiečiais // Mūsų senovė.— Tilžė, 1921.— Kn. 2.— P. 22.
- <sup>50</sup> Janulaitis apie „Lietuvių Draugiją“ // Lietuvių balsas.— 1916.— Rugsj. 28.— Nr. 65.
- <sup>51</sup> *Jurkiewicz J.* Min. veik.— P. 119—120.
- <sup>52</sup> Ten pat.— P. 120.
- <sup>53</sup> *Hass L.* Ambicje, rachuby, rzeczywistość. Wolnomularstwo w Europie Środkowo—Wschodniej 1905—1928.— Warszawa, 1984.— S. 114.
- <sup>54</sup> *Jundziū Z.* Min. str.— P. 62—65.
- <sup>55</sup> *Aleksandravičius E.* Min. veik.— P. 138—141.
- <sup>56</sup> *Jurkiewicz J.* Min. veik.— P. 22—25, 62—68.
- <sup>57</sup> *Yčas M.* Palaidos mintys (1940—1941).— Asmeninis M. Yčo sūnaus Martyno archyvas.
- <sup>58</sup> *Motieka E.* Nuo Lietuvių suvažiavimo Vilniuje iki Didžiojo Vilniaus seimo: istoriografinė suvažiavimo pavadinimo analizė // LAIS.— V., 1993.— T. 4.— P. 271—272.
- <sup>59</sup> *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 28.
- <sup>60</sup> Lietuvių draugija dėl karo nukentėjusiems šelpti // Lietuvos kalendorius, 1916 m.— V., 1916.— P. 75.
- <sup>61</sup> „Vilniaus Aidas“. Piliečių komitetas // Lietuvių balsas.— 1916.— Rugsj. 28.— Nr. 65; *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 28.
- <sup>62</sup> Apie gravitacijos į Lenkiją šalininkus LDP žr.: *Römer M.* Lietuva karo akivaizdoje.— P. 223—225; *Römer M.* Dziennik.— T. 5.— L. 38.
- <sup>63</sup> Materialy „Soveščanija dlja predvaritel'nogo obsuždenija voprosa o porjadke osuščestvlenija načal, vozveščennyh v vozzvanii verchovnogo glavnokomandujuščego ot 01 08 1914 g. otnositel'no Pol'ši“ // AVPR.— F. 135.— Op. 474.— D. 72.— L. 65—79.
- <sup>64</sup> Lenkų Spaudos Biuro pranešimas // Viltis.— 1915.— Rugsj. 8(21).— Nr. 177; Petrapilis, vasario 17 d. (vedamasis) // Lietuvių balsas.— 1916.— Vas. 18.— Nr. 14.
- <sup>65</sup> *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 1.— P. 128—129.
- <sup>66</sup> *Jonyla J.* Laiškas apie Lietuvą // Lietuvių balsas.— 1916.— Geg. 15.— Nr. 37; Dėl Piliečių (Abivatelių) Komiteto Lietuvoje. J. Šaulio laiškas redakcijai iš Lietuvos (1916.— Liep. 4) // Lietuvių balsas.— 1916.— Rugsj. 11.— Nr. 60; *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 32.
- <sup>67</sup> *Jonyla J.* Min. str.; *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 54.

NE TIEK Į RYTUS IR Į PIETUS, KIEK Į VAKARUS

Ką okupavo Vokietija? A. Piello kazusas

- <sup>1</sup> *Petrauskas Z.* Lietuvos nacionalinio valstybingumo atkūrimas. 1918—1919.— V., 1989.— P. 13; *Vitkauskas P.* Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika. 1918—1919.— V., 1988.— P. 8; *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 1.— P. 118; *Dmowski R.* Polityka polska.— T. 1.— S. 229.
- <sup>2</sup> *Fedyshyn O. S.* Min. veik.— P. 29—30; *Stevenson D.* Min. veik.— P. 95—99; *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 1.— P. 119—122.
- <sup>3</sup> *Fedyshyn O.* Min. veik.— P. 30; *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 1.— P. 119; T. 2.— P. 999—1000.
- <sup>4</sup> *Čepėnas P.* Min. veik.— T. 2.— P. 27.
- <sup>5</sup> Juozo Juknevičiaus-Juknio diplominis darbas „Vokietijos politika Lietuvoj Didžiojo karo metu“ (vadovas — Z. Ivinskis).— K., 1937 // VUMB RS.— F. 1.— S. v. F 748.— L. 15.
- <sup>6</sup> Iš Ludendorffo atsiminimų.— P. 146.
- <sup>7</sup> Ten pat.— P. 154.
- <sup>8</sup> LVT protokolai.— P. 90.
- <sup>9</sup> *Rukša A.* Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės. Lietuvių—lenkų santykiai ir kovų pradžia.— Cleveland, 1981.— T. 2.— P. 85; *Petrauskas Z.* Min. veik.— P. 13—14.
- <sup>10</sup> *Jabłonski H.* Polityka Polskiej Partii Socjalistycznej w czasie wojny 1914—1918.— Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź, 1986.— S. 185.
- <sup>11</sup> *Fischer F.* Min. veik.— P. 198.
- <sup>12</sup> *Burian S.* Min. veik.— P. 85.
- <sup>13</sup> *Stevenson D.* Min. veik.— P. 94.
- <sup>14</sup> Perepiska MID s rossijskimi predstaviteljiami zagranicej i dešifranty donesenij poslov o popytkach Germanii zaključit' separatnye mirnye dogovory s deržavami Trojstvennogo Soglasija // AVPR.— F. 138.— Op. 467.— D. 572/610.— L. 1—80; Perepiska MID i materialy ob uslovijach buduščego mira s Germaniej i Avstrij // Ten pat.— D. 570/625.— L. 1—70.
- <sup>15</sup> Zapiska agenta germanskogo MID d-ra Lecjusa o metodach bor'by s Rossiej, dobytaja sekretnym putem. 12(25) 08 1915 g. // AVPR.— F. 138.— Op. 467.— D. 325.— L. 1—10.
- <sup>16</sup> *Fischer F.* Min. veik.— P. 116—117.
- <sup>17</sup> *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 1.— P. 144; T. 2.— P. 1010—1011.
- <sup>18</sup> Ten pat.— T. 2.— P. 1010—1011.
- <sup>19</sup> Ten pat.— T. 1.— P. 138; *Fischer F.* Min. veik.— P. 276.
- <sup>20</sup> *Stražas A.* Hamburgo karo tikslai ir jo ekspedicija į Pabaltijį 1914—1918.— P. 120.
- <sup>21</sup> *Fischer F.* Min. veik.— P. 274—275.
- <sup>22</sup> The origins of the first World War. Ed. by K. Koch.— New York, 1982.— P. 312.
- <sup>23</sup> *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 1.— P. 241.
- <sup>24</sup> *Čepėnas P.* Min. veik.— T. 2.— P. 127; *Stevenson D.* Min. veik.— P. 98.
- <sup>25</sup> *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 1.— P. 241.

- <sup>26</sup> *Strazhas A.* The Land Oberost and his place in Germany's Ostpolitik, 1915—1918 (toliau—The Land Oberost) // *The Baltic States in Peace and War 1917—1945* / Edited by V. Stanley Vardys and Romuald V. Misiūnas.—The Pennsylvania State University Press.—1978.—P. 48.
- <sup>27</sup> *Svatkovskij V.* Litovskij vopros i Germanija. 07(20) 01 1916 // AVPR.—F. 135.—Op. 474.—D. 137.—L. 4.
- <sup>28</sup> Ten pat.—L. 3, 4; *Urbšienė M.* Vokiečių karo meto spauda ir Lietuva // *Karo archyvas.—K., 1936.—T. 7.—P. 197—198.*

#### Didžiosios Lietuvos kontūrai

- <sup>1</sup> *Colliander B.* Die Beziehungen zwischen Litauen und Deutschland.—P. 23—24.
- <sup>2</sup> „Drang nach Osten“ i narody Central'noj, Vostočnoj i Jugo-vostočnoj Evropy 1871—1918 g. g.—Moskva, 1977.—S. 244.
- <sup>3</sup> Iš Ludendorffo atsiminimų.—P. 143.
- <sup>4</sup> Ten pat.—P. 155.
- <sup>5</sup> *Zajončkovskij A.* Mirovaja vojna. Manevrennyj period 1914—1915 g. na russkom (evropejskom) teatre.—Moskva—Leningrad, 1929.—S. 365.
- <sup>6</sup> Ten pat.—P. 345, 404.
- <sup>7</sup> *Zapiski V. Svatkovskogo*, 03(16) 01 1916 g. // AVPR.—F. 138.—Op. 467.—D. 746/803.—L. 39—40.
- <sup>8</sup> *Svatkovskij V.* Litovskij vopros i Germanija. 07(20) 01 1916 g.—L. 3—5.
- <sup>9</sup> Ten pat.—L. 5.
- <sup>10</sup> *V. Bacheracht* 23 01(05 02) 1916 g. A. Neratovu // AVPR.—F. 135.—Op. 474.—D. 147.—L. 3—4.
- <sup>11</sup> *Zapiski Svatkovskogo o ego besedach s poljakami po pol'skomu voprosu. Beseda s R. Dmovskim.* 11(24) 12 1915 g. // AVPR.—F. 135.—Op. 474.—D. 79.—L. 23.
- <sup>12</sup> Iš Ludendorffo atsiminimų.—P. 154.
- <sup>13</sup> LDNKŠ CK (Vilniuje) protokolų knyga // LMACB RS.—F. 70—4.—L. 50—51.
- <sup>14</sup> *Pikčilingis J.* Pergvyventos valandos // *Karo archyvas.—K., 1926.—T. 3.—P. 100, 110.*
- <sup>15</sup> *Sukiennicki W.* Min. veik.—T. 1.—P. 156.
- <sup>16</sup> *Pikčilingis J.* Min. str.—P. 100—101.
- <sup>17</sup> Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos Konfederacijos Atsišaukimas 1915 m. gruodžio 19 d. // *Klimas P.* Dienoraštis.—P. 328—331. Pateiktas atsišaukimo tekstas keturiomis kalbomis.
- <sup>18</sup> Lietuvos konstitucijų projektai 1916—1918 metais. Parengė A. Grigaravičius // LAIS.—T. 3.—P. 353—357.
- <sup>19</sup> Piliėčiai! 1916 m. vasario mėn. // *Klimas P.* Dienoraštis.—P. 342.
- <sup>20</sup> *Jurkiewicz J.* Min. veik.—P. 136—137; *Sukiennicki W.* Początki Ober-Ostu i sprawa Konfederacji Wielkiego Księstwa Litewskiego w 1915—1916 // *Zeszyty Historyczne.—Paris, 1978.—Zesz. Nr 28.—S. 99—104.*
- <sup>21</sup> *Klimas P.* Dienoraštis.—P. 328, 342.
- <sup>22</sup> Piliėčiai! 1916 m. vasario mėn. // Lietuvos valstybinis archyvas (toliau—LVA).—F. 383.—Ap. 7.—B. 56.—L. 53. Dėkojame dr. Č. Laurinavičiui už nuorodą į šį šaltinį.
- <sup>23</sup> Jono Vileišio atsiminimai 60-ies m. sukaktuvių proga // Lietuvos žinios.—1932.—Saus. 15.—Nr. 11.

- <sup>24</sup> *Jurkiewicz J.* Min. veik.— P. 121.
- <sup>25</sup> Dr. Jurgio Šaulio dienoraščiai. I dalis. 1915 m. spalio 8 d.— 1933 m. gruodžio 31 d. P. 2. Dėkojame habil. dr. A. Tylai už suteiktą galimybę pasinaudoti šiuo šaltiniu.
- <sup>26</sup> Dėl Piliiečių (Abivatielių) Komiteto Lietuvoje. J. Šaulio laiškas redakcijai iš Lietuvos (min. str.).
- <sup>27</sup> *Jundziū Z.* Min. str.— P. 67.
- <sup>28</sup> Uchwała grup białoruskiej i litewskiej Wilensko-Kowienskogo Komiteta Obywatelskiego. 1916 03 09 // Pennsylvania University. Van Pelt Library. Manuscripts department / Saulys Jurgis manuscripts collection (toliau — J. Šaulio archyvas).— Aplankas Nr. 75.— Lapai nenumeruoti.
- <sup>29</sup> *Jundziū Z.* Min. str.— P. 68—69; *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 56.
- <sup>30</sup> *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 66, 78—80.
- <sup>31</sup> Protokoly zasedanij Belorusskogo Narodnogo Komitetu. 1916 g. // LMACB RS.— F. 21—2068.— L. 1—14.
- <sup>32</sup> *Jurkiewicz J.* Min. veik.— P. 131.
- <sup>33</sup> *Eidintas A.* Antanas Smetona.— V., 1990.— P. 34—35.
- <sup>34</sup> *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 72.
- <sup>35</sup> Ten pat.— P. 71—72.
- <sup>36</sup> Ten pat.— P. 65.
- <sup>37</sup> „Inteligentų būrio Lietuvos reikalams svarstyti“ formavimasis rekonstruotas pagal: *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 50, 59—60, 66—67, 78—79, 80—83.
- <sup>38</sup> *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 84.
- <sup>39</sup> Ten pat.
- <sup>40</sup> *Brenstein M.* Spisy ludności m. Wilna za okupacji niemieckiej od d. 1 listopada 1915 r.— Warszawa, 1919.— S. 7—16.
- <sup>41</sup> *Rukša A.* Min. veik.— P. 86—88.
- <sup>42</sup> *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 101.
- <sup>43</sup> *Jurkiewicz J.* Min. veik.— P. 135—137.
- <sup>44</sup> Lietuviai! // *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 340—341.
- <sup>45</sup> Ten pat.— P. 103—105.
- <sup>46</sup> Ten pat.— P. 110.
- <sup>47</sup> Ten pat.— P. 115.
- <sup>48</sup> Ten pat.— P. 109, 342.
- <sup>49</sup> *Römer M.* Lietuva karo akivaizdoje.— P. 224.
- <sup>50</sup> Dr. Jurgio Šaulio dienoraščiai.— P. 6; *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 59.
- <sup>51</sup> *Stevenson D.* Min. veik.— P. 96—97.
- <sup>52</sup> *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 105.
- <sup>53</sup> M. Römerio 1916 02 23 laiškas J. Šauliui // J. Šaulio archyvas.— Aplankas Nr. 63.— Lapai nenumeruoti.
- <sup>54</sup> Ten pat.
- <sup>55</sup> LDNKŠ CK (Vilniuje) protokolų knyga // LMACB RS.— F. 70—4.— L. 58.
- <sup>56</sup> Dr. Jurgio Šaulio dienoraščiai. P. 6; *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 72.
- <sup>57</sup> *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 74.
- <sup>58</sup> Dr. Jurgio Šaulio dienoraščiai.— P. 4—5.
- <sup>59</sup> Ten pat.— P. 4.

- <sup>60</sup> Sukiennicki W. Min. veik.— T. 2.— P. 1007.
- <sup>61</sup> Lewandowski J. Federalism: Litwa i Białoruś w polityczne obozu belwederskiego.— Warszawa, 1962.— S. 52.
- <sup>62</sup> Zadźwiński W. Głos z Litwy // Wiadomości Polskie.— 1916.— 1 maja.— Nr 74.
- <sup>63</sup> Stevenson D. Min. veik.— P. 98.
- <sup>64</sup> Dr. Jurgio Šaulio dienoraščiai.— P. 5; Klimas P. Dienoraštis.— P. 104.
- <sup>65</sup> Fischer F. Min. veik.— P. 241; Sukiennicki W. Min. veik.— T. 1.— P. 242.
- <sup>66</sup> Sukiennicki W. Min. veik.— T. 1.— P. 242—243.
- <sup>67</sup> Ten pat.— T. 1.— P. 163.
- <sup>68</sup> Dr. Jurgio Šaulio dienoraščiai.— P. 5.
- <sup>69</sup> Ten pat.
- <sup>70</sup> Klimas P. Dienoraštis.— P. 111.
- <sup>71</sup> Protokoly zasedanij Belorusskogo Narodnogo Komitetu. 1916 05 07 // LMACB RS.— F. 21—2068.— L. 5.
- <sup>72</sup> Ten pat.— L. 4—5; Klimas P. Dienoraštis.— P. 115—116.
- <sup>73</sup> Sukiennicki W. Min. veik.— T. 1.— P. 162.
- <sup>74</sup> Rohrbach P. Um des Teufels Handschrift. Zwei Menschenalter erlebter Weltgeschichte.— Hamburg, 1953.— S. 219—220.
- <sup>75</sup> Dmowski R. Polityka polska.— T. 1.— S. 232.
- <sup>76</sup> Grigaravičius A. Sumanymas skelbti Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę (1916 m.) // LAIS.— T. 3.— P. 351—352.
- <sup>77</sup> Postulatai // Ten pat.— P. 354.
- <sup>78</sup> Dambrauskas-Jakštis A. Dabartinės mūsų pareigos ir Lietuvos ateitis. 1916 01 10 // LMACB RS.— F. 179—58.— L. 2 a. p.
- <sup>79</sup> Ten pat.— L. 3 a. p.
- <sup>80</sup> Römer M. Lietuva karo akivaizdoje.— P. 212.
- <sup>81</sup> Dambrauskas A. Mano užrašai // VUMB RS.— F. 1.— S. v. D1089.— P. 199.
- <sup>82</sup> Pikčilingis J. Min. str.— P. 110.
- <sup>83</sup> Žadeikis P. Didžiojo karo užrašai.— Klaipėda, 1921.— D. 1.— P. 98—100; Su-  
tarties originalą žr.: Susitarimas tarp Stakausko ir vokiečių. 1916 01 18 // LMACB RS.— F. 256.— S. v. 1489.— L. 1—2.
- <sup>84</sup> Pikčilingis J. Min. str.— P. 101, 109.
- <sup>85</sup> Dambrauskas-Jakštis A. Min. str.— L. 2 a. p.
- <sup>86</sup> Generalinio komiteto dėl karo nukentėjusių šelpiti Lietuvoje protokolai (to-  
liau — Generalinio komiteto protokolai) // VUB RS.— F. 140.— S. v. 79.— P. 28—53 (1915 12 20, 1916 01 09, 1916 01 22 posėdžiai).
- <sup>87</sup> Steponaitis A. Min. veik.— P. 120.
- <sup>88</sup> Eidintas A. Slaptasis lietuvių diplomatas.— V., 1992.— P. 52.
- <sup>89</sup> N. Bok 31 08(13 09) 1915 g. A. Neratovu // AVPR.— F. 135.— Op. 474.— D. 138.— L. 31.
- <sup>90</sup> Colliander B. En Konspirators Minnen.— P. 19.
- <sup>91</sup> Eidintas A. Slaptasis lietuvių diplomatas.— P. 55.
- <sup>92</sup> Gabrys J. Min. veik.— P. 77—78; Sukiennicki W. Min. veik.— T. 2.— P. 1046.
- <sup>93</sup> Eidintas A. Slaptasis lietuvių diplomatas.— P. 55.
- <sup>94</sup> Gabrys J. Min. veik.— P. 79.
- <sup>95</sup> Fischer F. Min. veik.— P. 279.

- <sup>96</sup> *Yčas M. Min. veik.*— T. 2.— P. 167.
- <sup>97</sup> *Ten pat.*— T. 3.— P. 99.
- <sup>98</sup> *Ten pat.*— P. 95.
- <sup>99</sup> *Pro Lituania.*— Lausanne, 1916.— No 1, No 2—3.
- <sup>100</sup> *Sukiennicki W. Min. veik.*— T. 2.— P. 1008.
- <sup>101</sup> *Memorandum otnositel'no razdela Litvy, podanyj poljakami Germanskomu Pravitel'stvu // GARF.*— F. 102.— Op. 246.— D. 149—L (O litovskom nacional'nom dviženii).— L. 1, 3—6, 7—9.
- <sup>102</sup> *Memoire concernant le partage de la Lituanie présenté par les Polonais au Gouvernement de Berlin. Zapiski Svatkovskogo // AVPR.*— F. 138.— Op. 467.— D. 746/803.— L. 43—46, 52—54; *Beseda s R. Dmovskim.* 21 12(03 01) 1915 g.— L. 19.
- <sup>103</sup> *Colliander B. En Konspirators Minnen.*— P. 23.
- <sup>104</sup> *Zetterberg S. Min. veik.*— P. 66.
- <sup>105</sup> *Ten pat.*— P. 66—67; *Eidintas A. Slaptasis lietuvių diplomatas.*— P. 59.
- <sup>106</sup> *Lopata R. Lietuvių politinių centrų sąveika 1915—1916 metais // LAIS.*— T. 3.— P. 254.
- <sup>107</sup> *Dambrauskas A. Mano užrašai.*— P. 168.
- <sup>108</sup> *M. Ašmio 1916 02 24 laiškas J. Gabriui // VUMB RS.*— F. 155.— S. v. 1976.— Lapai nenumeruoti.
- <sup>109</sup> *Generalinio komiteto protokolai.* 1916 02 15.— P. 54—56.
- <sup>110</sup> *Laiškas iš Šveicarijos // Lietuvių balsas.*— 1916.— Kovo 31.— Nr. 26.
- <sup>111</sup> *Steponaitis A. Min. veik.*— P. 47.
- <sup>112</sup> *Generalinio komiteto protokolai.* 1916 02 15, 1916 02 18 posėdžiai.— P. 57, 64.
- <sup>113</sup> *Steponaitis A. Min. veik.*— P. 48.
- <sup>114</sup> *Zetterberg S. Min. veik.*— P. 46—47; *Senn A. E. The Entente and the Polish Question 1914—1916 // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas.*— 1977.— Nr. 25.— P. 25.
- <sup>115</sup> *Steponaitis A. Min. veik.*— P. 48—49.
- <sup>116</sup> *Ten pat.*— P. 50.
- <sup>117</sup> *Svatkovskij V. Zapiska po litovskomu voprosu.* 25 06(08 07) 1916 g. // AVPR.— F. 135.— Op. 474.— D. 137.— L. 9—10; *V. Svatkovskio informaciją ir komentarus V. Bacherachtas perdavė 1916 m. kovo 30 d., žr.: V. Bacheracht 17(30) 03 1916 g. A. Neratovu // AVPR.*— F. 134.— Op. 473.— D. 158.— L. 6.

#### Salin nuo Rusijos

- <sup>1</sup> *Klimas P. Dienoraštis.*— P. 111—112.
- <sup>2</sup> *Ten pat.*— P. 112—113.
- <sup>3</sup> *Rukša A. Min. veik.*— P. 90.
- <sup>4</sup> *Klimas P. Dienoraštis.*— P. 113.
- <sup>5</sup> *Rukša A. Min. veik.*— P. 89—90.
- <sup>6</sup> *Klimas P. Dienoraštis.*— P. 114.
- <sup>7</sup> *Protokoly zasedanij Belorusskogo Narodnogo Komitetu.* 1916 05 21; 1916 06 04
- <sup>8</sup> *Utkin A. Diplomacija Vudro Vilsona.*— Moskva, 1989.— S. 41.  
// LMACB RS.— F. 21—2068.— L. 6—13 a. p., 14.
- <sup>9</sup> *Ten pat.*— P. 59—63.
- <sup>10</sup> *Ten pat.*— P. 89.

- <sup>11</sup> Ten pat.— P. 89—107.
- <sup>12</sup> Senn A. E. Min. str.— P. 29—30.
- <sup>13</sup> Lopata R. „Tipas apskritai labai dar įtariamasis, bet reikalingas“. Baronas Friedrich von der Ropp ir Lietuvos valstybingumo atkūrimo planai (toliau — „Tipas apskritai labai dar įtariamasis“) // Proskyna.— 1992.— Nr. 2.— P. 118.
- <sup>14</sup> Ten pat.
- <sup>15</sup> Chalgarten G. Imperializm do 1914 goda.— Moskva, 1961.— S. 293—294.
- <sup>16</sup> Stražas A. Hamburgo karo tikslai ir jo ekspansija į Pabaltijį 1914—1918 m.— P. 115—116.
- <sup>17</sup> Zetterberg S. Min. veik.— P. 70.
- <sup>18</sup> Colliander B. En Konspirators Minnen.— P. 24—25.
- <sup>19</sup> Zetterberg S. Min. veik.— P. 70.
- <sup>20</sup> Lopata R. „Tipas apskritai labai dar įtariamasis“.— P. 118.
- <sup>21</sup> Steponaitis A. Min. veik.— P. 51—52.
- <sup>22</sup> Colliander B. En Konspirators Minnen.— P. 27—28.
- <sup>23</sup> Purickis J. Lietuvių veikimas Šveicarijoje didžiojo karo metu // Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis.— K., 1930.— P. 47.
- <sup>24</sup> Senn A. E. The Russian Revolution in Switzerland 1914—1917.— Madison—Wisconsin, 1971.— P. 176.
- <sup>25</sup> Lopata R. Lietuvių politinių centrų sąveika.— P. 259—260.
- <sup>26</sup> Svatkovskij V. Litovskaja konferencija v Lozane s 31 05 po 04 06 n. st. i litovskoe zajavlenie na lozanskoj konferencii nacional'nostej 27/29 06 n. st. 1916 g. // AVPR.— F. 135.— Op. 474.— D. 137.— L. 10.
- <sup>27</sup> Ten pat; Lopata R. Lietuvių politinių centrų sąveika 1915—1916 metais.— P. 260—261.
- <sup>28</sup> Apie „dvi pakraipas“ žr.: Viskantas A. J. Gabrio-Paršaičio kaltinimai // Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau — LNMB RS).— F. 29.— S. v. 1515.— L. 1; apie Tarybą — M. Yčo 1916 11 18 laiškas V. Bartuškai // LNMB RS.— F. 29.— S. v. 1492.— L. 2—3.
- <sup>29</sup> Lopata R. Lietuvių politinių centrų sąveika.— P. 261.
- <sup>30</sup> Lopata R. Antanas Viskantas ir bandymas atkurti LDK // Kultūros barai.— 1992.— Nr. 3.— P. 42.
- <sup>31</sup> Ten pat.
- <sup>32</sup> Šejman M. Vatikan i katolicizm v konce XIX—načale XX veka.— Moskva, 1958.— S. 423—425.
- <sup>33</sup> Eidintas A. Slaptasis lietuvių diplomatas.— P. 72—73.
- <sup>34</sup> Klimas P. Dienoraštis.— P. 118.
- <sup>35</sup> J. Šaulio 1916 06 20 laiškas V. Gaigalaičiui // LNMB RS.— F. 50.— S. v. 86.— L. 1.
- <sup>36</sup> Klimas P. Dienoraštis.— P. 117.
- <sup>37</sup> Colliander B. En Konspirators Minnen.— P. 30.
- <sup>38</sup> Ten pat; Bielskis J. Amerikos lietuviai Lietuvos laisvės kovoje // Lietuvių dienos.— 1955.— Nr. 2.— P. 10.
- <sup>39</sup> Liulevičius V. Išeivijos vaidmuo Nepriklausomos Lietuvos atkūrimo darbe.— Chicago, 1981.— P. 324.
- <sup>40</sup> Purickis J. Min. str.— P. 50.
- <sup>41</sup> Kun, K. Prapuolenio atsiminimai // VUMB RS.— F. 1.— S. v. 682.— P. 175.

- <sup>42</sup> *Purickis J.* Min. str.— P. 51.
- <sup>43</sup> LVT protokolai.— P. 96.
- <sup>44</sup> *Svatkovskij V.* Litovskaja konferencija v Lozane s 31 05 po 04 06 n. st.— L. 11; *Svatkovskij V.* 3-ja konferencija nacional'nostej v Lozane. 27—29 06 1916 g. // AVPR.— F. 135.— Op. 474.— L. 57—58.
- <sup>45</sup> *J. Šaulio* 1916 07 28 laiškas V. Gaigalaičiui // NMB RS.— F. 50.— S. v. 86.— L. 2.

„Vive la Pologne!“, arba Lenkijos šešėlis

- <sup>1</sup> *Colliander B.* En Konspirators Minnen.— P. 32.
- <sup>2</sup> *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 1.— P. 242.
- <sup>3</sup> *Demm E.* Friedrich von der Ropp und die litauische Frage (1916—1918) (toliau — Friedrich von der Ropp) // Sonderdruck aus Zeitschrift für Ostforschung. Länder und Völker im östlichen Mitteleuropa.— 1984.— Nr. 33.— Heft. 1.— S. 19.
- <sup>4</sup> *Ropp F.* Min. veik.— P. 113.
- <sup>5</sup> *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 1.— P. 245.
- <sup>6</sup> *Grosfeld L.* Polityka państw centralnych wobec sprawy polskiej w latach 1914—1918.— Warszawa, 1962.— S. 120—135.
- <sup>7</sup> *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 1.— P. 249.
- <sup>8</sup> *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 125.
- <sup>9</sup> Ten pat.— P. 122—125.
- <sup>10</sup> *Senn A.* The Russian Revolution in Switzerland.— P. 198.
- <sup>11</sup> *Grosfeld L.* Min. veik.— P. 135—136.
- <sup>12</sup> Doklad Šturmera Nikolaju II o proekte Sazonova. 1916 05 25 // Monarchija pored krušeniem.— S. 193.
- <sup>13</sup> Doklad K. Globačeva, generala majora Ochrannogo otdelenija, Ministru vnutrennich del. 1916 05 16 // GARF.— F. 1467.— Op. 1.— D. 461.— L. 10 o. s.— 11 o. s.
- <sup>14</sup> Pol'skij vopros // Monarchija pored krušeniem.— S. 179—180.
- <sup>15</sup> *V. Bacheracht* 03(16) 08 1916 g. A. Neratovu // AVPR.— F. 135.— Op. 474.— D. 137.— L. 15.
- <sup>16</sup> *Svatkovskij V.* Litovskaja konferencija v Lozane.— L. 11.
- <sup>17</sup> *Lopata R.* Lietuvijų politinių centrų sąveika.— P. 259.
- <sup>18</sup> Delo politiki carskogo pravitel'stva v otnošenii Pol'ši. Proekt žurnala Soveta Ministrov 26, 27 i 31 ijulja 1916 g. // GARF.— F. 1467.— Op. 1.— D. 461.— L. 36.
- <sup>19</sup> Vedomstvennaja perepiska otnositel'no razrešenija pastoru Šernasu vernutsja v Kovenskiju guberniju k mestu svoej dejatel'nosti // AVPR.— F. 135.— Op. 474.— D. 136.— L. 2—8.
- <sup>20</sup> *Svatkovskij V.* Položenie v Litve i litovskij vopros. Ženeva, 16(29) 01 1917 g. // AVPR.— F. v. 340.— Op. 837.— D. 15.— L. 9.
- <sup>21</sup> Beseda N. Krossileva s Upravljajuščim Delami Osobogo Soveščanija po ustrojstvu bežencev B. Bulgakovym. 16 09 1917 g. // AVPR.— F. 135.— Op. 474.— D. 146/223.— L. 2.
- <sup>22</sup> *Valiūnas J.* Vokiečiai ir mes // Lietuvijų balsas.— 1916.— Rugs. 18.— Nr. 71; *Valiūnas J.* Svarbus momentas // Ten pat.— 1916.— Rugs. 29.— Nr. 74 ir kt.

- <sup>23</sup> „Autonominio Lietuvos sutvarkymo pagrindinių dėsnių“ projektas // LAIS.— T. 3.— P. 381—390.
- <sup>24</sup> Lietuvos autonomija. Konstitucijos projektas // Lietuva.— 1916.— Rugs. 29.— Nr. 39; 1916.— Spal. 6.— Nr. 40.
- <sup>25</sup> Lietuvos atstatymo suvažiavimas, įvykęs Brooklyn, N. Y. 28 ir 29 rugsėjo 1916 m. Protokolas // Darbininkas.— 1916.— Spal. 17.— Nr. 118.
- <sup>26</sup> Svetimtaučių laikraščiai apie lietuvius // Lietuva.— 1917.— Saus. 12.— Nr. 2; dar žr.: Vojna razmeževala Litvu // GARF.— F. 102.— Op. 247.— D. 149.— L. 41—42.
- <sup>27</sup> LVT protokolai.— P. 94.
- <sup>28</sup> *Gaigalat*. Eine russische Autonomie für Litauen (Frankfurter Zeitung, 1916 10 22) // AVPR.— F. 135.— Op. 474.— D. 138.— L. 53.
- <sup>29</sup> V. Bacheracht 03(16) 08 1916 g. A. Neratovu; M. Bibikov 13(26) 01 1917 g. A. Neratovu // AVPR.— F. 135.— Op. 474.— D. 137.— L. 11, 15; Razvedka Svatkovskogo // AVPR.— F. 134.— Op. 437.— D. 202.— L. 4.
- <sup>30</sup> Obzor svedenij Osvedomitel'nogo Otdela, 12(24) 12 1916 g. // AVPR.— F. 138.— Op. 467.— D. 610/629.— L. 64.
- <sup>31</sup> *Urbšienė* M. Vokietijos projektai dėl Lietuvos Didžiojo karo metu // Naujoji Romuva.— 1935.— Rugs. 8.— Nr. 35—36.— P. 632.
- <sup>32</sup> M. Bibikov 26 10(08 11) 1916 g. A. Neratovu // AVPR.— F. 135.— Op. 474.— D. 147.— L. 7—8.
- <sup>33</sup> M. Bibikov 08(21) 11 1916 g. A. Neratovu // AVPR.— F. 135.— Op. 474.— D. 143.— L. 4.
- <sup>34</sup> M. Bibikov 23 11(06 12) 1916 g. A. Neratovu // Ten pat.— L. 5.
- <sup>35</sup> Obzor svedenij Osvedomitel'nogo Otdela.— L. 55—69.
- <sup>36</sup> Konferencija „sojuznikov“ v Petrograde 1917 g. // Monarchija pered krušeniem.— S. 58—60.
- <sup>37</sup> M. Bibikov 13(26) 01 1917 g. A. Neratovu // AVPR.— F. 135.— Op. 474.— D. 143.— L. 6.
- <sup>38</sup> *Svatkovskij* V. Položenije v Litve i litovskij vopros.— L. 7—8.
- <sup>39</sup> Senoji rusų vyriausybė ir Lietuva. Iš „Gazeta Vremennogo Rabočejo i Krestjanskogo Pravitel'stva“ Nr. 45 straipsnio „Slaptieji protokolai“ // Lietuvių balsas.— 1918.— Saus. 18.— Nr. 4.
- <sup>40</sup> Telegrammy rossijskogo predstavitel'stva v Berne po voprosu ob obrazovanii litovskogo gosudarstva // AVPR.— F. 135.— Op. 474.— D. 138.— L. 2—7; Ego Prevoschoditel'stvu N. Pokrovskomu. 28 01 1917 g. // AVPR.— F. 135.— Op. 474.— D. 147.— L. 11—15.
- <sup>41</sup> *Strazhas* A. The Land Oberost.— P. 56.

### Apie „Lietuvišką“ ir lietuvių politiką

- <sup>1</sup> *Tecliff* L. Min. str.— P. 52—53.
- <sup>2</sup> *Grosfeld* L. Min. veik.— P. 156—160.
- <sup>3</sup> *Klimas* P. Der Werdegang des Litauischen Staates.— P. 40—42.
- <sup>4</sup> *Sukiennicki* W. Min. veik.— T. 1.— P. 279—280.
- <sup>5</sup> Declarations et protestations de la Delegation Permanente du Conseil National Suprême de Lithuanie // Archives du Ministère des Affaires Etrangères (toliau — AMAE).— Guerre 1914—1918. Russie.— Vol. 704.— L. 12—13.
- <sup>6</sup> *Lopata* R. „Tipas apskritai labai dar įtariamias“.— P. 119—120.

- <sup>7</sup> Mémoire relatif a la reconstitution de la Lithuanie indépendante 1917 01 11 // AMAE.— Guerre 1914—1918. Russie.— Vol. 704.— L. 23; 1917 11 12 ir 1918 02 07 memorandumus žr.: AMAE.— Guerre 1914—1918. Russie.— Vol. 705.— L. 63, 130.
- <sup>8</sup> Mémoire relatif a la reconstitution de la Lithuanie indépendante.— Ten pat.— P. 6—19.
- <sup>9</sup> *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 1.— P. 228.
- <sup>10</sup> *Demm E.* Friedrich von der Ropp.— P. 23—24.
- <sup>11</sup> Apie imperinės valdžios poziciją žr.: *Demm E.* Friedrich von der Ropp.— P. 24; *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 1.— P. 341—342; apie VKV žr.: *Collian-der B.* En Konspirators Minnen.— S. 39; *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 1.— P. 277, 341—343.
- <sup>12</sup> Baltarusių organizacijos protokolai. 1917 m. // LMACB RS.— F. 21—2152.— L. 9.
- <sup>13</sup> Ten pat.— L. 7—8.
- <sup>14</sup> Taip manė Gduų tautinis komitetas Vilniuje. Žr.: Baltarusių organizacijos protokolai.— L. 10.
- <sup>15</sup> *Rukša A.* Min. veik.— P. 91—92.
- <sup>16</sup> *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 1.— P. 343.
- <sup>17</sup> LVT protokolai.— P. 35.
- <sup>18</sup> J. Šaulio 1917 03 29 laiškas V. Gaigalaičiui // LNMB RS.— F. 50.— S. v. 86.— L. 4.
- <sup>19</sup> *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 1.— P. 347.
- <sup>20</sup> *Wheeler-Bennett J. W.* Min. veik.— P. 23—26.
- <sup>21</sup> *Stevenson D.* Min. veik.— P. 151.
- <sup>22</sup> *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 1.— P. 336.
- <sup>23</sup> Ten pat.— P. 346.
- <sup>24</sup> *Browder R. and Kerensky A.* The Russian Provisional Government 1917.— Stanford, 1961.— Vol. 2.— P. 1077, 1083—1085.
- <sup>25</sup> Dokumenty i materialy po istorii sovetsko-pol'skich otnošenij.— Moskva, 1963.— T. 1.— S. 36.
- <sup>26</sup> *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 1.— P. 307—310, 318—332.
- <sup>27</sup> Tautos Tarybos darbai // Naujoji Lietuva.— 1917.— Kovo 26.— Nr. 3 (11).
- <sup>28</sup> Proekt postanovlenij i zaključenij Juridičeskogo soveščanija pri Vremennom pravitel'stve za ijul' 1917 g. // GARF.— F. 1792.— Op. 1.— D. 18.— L. 2.
- <sup>29</sup> *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 2.— P. 1075.
- <sup>30</sup> O gubernje Suwalską // Dziennik Petrogradzki.— 1917.— 29 czerw. (12 lip).
- <sup>31</sup> *Voldemaras A.* Nepriklausomybė ar federacija? // Lietuvių balsas.— 1917.— Geg. 7.— Nr. 31; *Voldemaras A.* Dėl Lietuvos Kuriamojo Seimo // Ten pat.— 1917.— Geg. 11.— Nr. 32 ir kt.
- <sup>32</sup> *Čepėnas P.* Min. veik.— T. 2.— P. 63.
- <sup>33</sup> Ten pat.— P. 65—72.
- <sup>34</sup> Rezoliucija, predstavlennaja Litovskomu Nacional'nomu Sovetu belorusskimi delegatami. 12 04 1917 g. // LMACB RS.— F. 238-67.— L. 1—3; Otvet litovcev // Ten pat.— F. 238-80.— L. 1—2.
- <sup>35</sup> Sekretnaja telegramma Bibikova 06(19) 03 1917 g. // AVPR.— F. 135.— Op. 474.— D. 137.— L. 17.
- <sup>36</sup> Lietuvos nepriklausomybė // Lietuvių balsas.— 1917.— Kovo 23.— Nr. 21.

- 37 Declaration Lithuanienne en faveur de nouveau gouvernement russe // AVPR.— F. 168.— Op. 843/3.— D. 804.— L. 3—5.
- 38 Sekretne telegrammy A. Onu 23 03(05 04) 1917 g., 10(23) 04 1917 g. // AVPR.— F. 135.— Op. 474.— D. 138.— L. 19; F. 168.— Op. 843/3.— D. 804.— L. 6—7.
- 39 *Svatkovskij V.* Nezasvimost' Litvy. 16(29) 04 1917 g. // AVPR.— F. 135.— Op. 474.— D. 137.— L. 21—22.
- 40 Sekretne telegrammy A. Onu 22 03(04 04) 1917 g., 26 03(08 04) 1917 g., 06(19) 04 1917 g. // AVPR.— F. 135.— Op. 474.— D. 143.— L. 8, 9; F. 135.— Op. 474.— D. 138.— L. 21.
- 41 Ot V. *Svatkovskogo*, Bern, 03 06 1917 g. // AVPR.— F. 134.— Op. 473.— D. 202.— L. 13.
- 42 Telegramma posol'stva v Pariže, 06(19) 07 1917 g. // AVPR.— F. 135.— Op. 474.— D. 139.— L. 17.
- 43 Sekretnaja telegramma B. *Bachmet'eva*, 11(24) 07 1917 g. // AVPR.— F. 135.— Op. 474.— D. 142/244.— L. 1.
- 44 *Strazhas A.* The Land Oberost.— P. 57.
- 45 Spravka o pritjazanijach litovcev, 08(21) 06 1917 g. // AVPR.— F. 135.— Op. 474.— D. 143.— L. 12—16.
- 46 „Drang nach Osten“ i narody Central'noj, Vostočnoj i Jugo-vostočnoj Evropy.— P. 257—258.
- 47 *Bienhold M.* Die Entstehung des Litauischen Staates in den Jahren 1918—1919 im Spiegel Deutschen Akten.— Bochum, 1978.— S. 67—69.
- 48 *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 1.— P. 348.
- 49 *Ludendorff E.* My War Memories.— London, 1919.— Vol. 2.— P. 472.
- 50 *Fischer F.* Min. veik.— P. 457.
- 51 Baltarusių organizacijos protokolai.— L. 13.
- 52 *Lopata R.* „Tipas apskritai labai dar įtariamas“.— P. 121.
- 53 Apie lenkų deklaraciją žr.: *Rukša A.* Min. veik.— P. 93—97; apie lietuvių ir gudų santykius žr.: Baltarusių organizacijos protokolai.— L. 14—15; apie lietuvių politinį pasaulį žr.: *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 164.
- 54 *Laurinavičius Č.* Min. veik.— P. 103—104.
- 55 *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 174.
- 56 Ten pat.— P. 163.
- 57 Ten pat.— P. 163—164.
- 58 Ten pat.— P. 170—171.
- 59 Ten pat.— P. 172.
- 60 Ten pat.— P. 175.
- 61 Ten pat.— P. 176.
- 62 Ten pat.
- 63 Ten pat.— P. 164, 167, 171 ir kt.
- 64 *Bienhold M.* Min. veik.— P. 42—43.
- 65 *Stražas A.* 1917 m. popiežiaus „talkos“ nota ir lietuvių buržuazinių nacionalistų paslaugos Vokietijos imperializmui.— P. 95—102.
- 66 *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 178.
- 67 *Fischer F.* Min. veik.— P. 458—459.
- 68 *Bienhold M.* Min. veik.— P. 43.
- 69 *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 182.

- <sup>70</sup> Ten pat.— P. 168.
- <sup>71</sup> LVT protokolai.— P. 48—49.
- <sup>72</sup> Ten pat.— P. 59—60.
- <sup>73</sup> *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 182.
- <sup>74</sup> *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 1.— P. 360—361.
- <sup>75</sup> *Bienhold M.* Min. veik.— P. 44.
- <sup>76</sup> *Lopata R.* „Tipas apskritai labai dar įtariamamas“.— P. 121.
- <sup>77</sup> *Epstein K.* Matthias Erzberger and the Dilemma of German Democracy.— Princeton University Press, 1958.— P. 6, 32—33.
- <sup>78</sup> *Ercbergeris.* Lietuva.— P. 157—158; *Bartuška V.* Min. veik.— P. 144—145.
- <sup>79</sup> *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 1.— P. 370.
- <sup>80</sup> *Didžiulis I.* Įdomi byla // *Lietuvnis.*— 1925.— Liep. 17.— Nr. 28.— P. 4.
- <sup>81</sup> A. Domaševičiaus kalbą 1917 09 20 d. posėdyje žr.: LVT protokolai.— P. 104—105; A. Smetonos kalbas konferencijoje žr.: LVT protokolai.— P. 96—97, 106—107 ir kt.
- <sup>82</sup> LVT protokolai.— P. 110.
- <sup>83</sup> Ten pat.— P. 109—110.
- <sup>84</sup> Ten pat.— P. 115.
- <sup>85</sup> Ten pat.— P. 75.
- <sup>86</sup> Ten pat.

#### Svetimos valdžios žinioje esantis kraštas

- <sup>1</sup> LVT protokolai.— P. 142; *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 1.— P. 378—380.
- <sup>2</sup> *Lopata R.* „Tipas apskritai labai dar įtariamamas“.— P. 122.
- <sup>3</sup> LVT protokolai.— P. 138.
- <sup>4</sup> *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 190.
- <sup>5</sup> *Laurinavičius Č.* Santykio tarp tautos ir valstybės lietuviškoje politikoje problema (1917—1920) // *Kultūros barai.*— 1994.— Nr. 1.— P. 76.
- <sup>6</sup> *Lietuvių Berno konferencijos, įvykusios nuo 2 d. iki 10 d. spalio (turi būti — lapkričio.— R. L.) 1917 m. protokolas // J. Šaulio archyvas.— Apl. Nr. 31.— L. 15.*
- <sup>7</sup> Ten pat.— L. 1—4; *J. Šaulio kalbą žr.: LVT protokolai.— P. 152.*
- <sup>8</sup> Ten pat.— L. 4—10.
- <sup>9</sup> Ten pat.— L. 11, 12.
- <sup>10</sup> Ten pat.— L. 23—24.
- <sup>11</sup> *Lopata R.* „Tipas apskritai labai dar įtariamamas“.— P. 122.
- <sup>12</sup> Ten pat.
- <sup>13</sup> *Klimas P.* Der Werdegang des Litauischen Staates.— P. 98—99.
- <sup>14</sup> *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 198—199.
- <sup>15</sup> *Petrauskas Z.* Min. veik.— P. 28.
- <sup>16</sup> *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 200.
- <sup>17</sup> LVT protokolai.— P. 144—147.
- <sup>18</sup> Ten pat.— P. 148—149.
- <sup>19</sup> *Sovetsko-germanskije otnošenija.*— Moskva, 1968.— T. 1.— S. 31—33.
- <sup>20</sup> *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 204—208; LVT protokolai.— P. 157.

- <sup>21</sup> *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 1.— P. 528.
- <sup>22</sup> Cit. iš: *Bienhold M.* Min. veik.— P. 53.
- <sup>23</sup> Ten pat.
- <sup>24</sup> *Laurinavičius Č.* Kelio į laisvę pradžia // *Mūsų praeitis.— V.*, 1990.— P. 36. Apie sovietų poziciją Lietuvos Brastoje žr.: *Laurinavičius Č.* Min. veik.— P. 8—10; *Wheeler-Bennett J.*— Min. veik.— P. 112—139, 155—166 ir kt.
- <sup>25</sup> LVT protokolai.— P. 168—169.
- <sup>26</sup> Ten pat.— P. 172, 181, 184.
- <sup>27</sup> *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 1.— P. 537—566.
- <sup>28</sup> *Čepėnas P.* Min. veik.— T. 2.— P. 84.
- <sup>29</sup> *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 219.
- <sup>30</sup> LVT protokolai.— P. 188.
- <sup>31</sup> Ten pat.— P. 190.
- <sup>32</sup> *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 221—222.
- <sup>33</sup> *Čepėnas P.* Min. veik.— T. 2.— P. 204.
- <sup>34</sup> *Demm E.* Friedrich von der Ropp.— P. 15.
- <sup>35</sup> *Vitkauskas P.* Min. veik.— P. 51.
- <sup>36</sup> Ten pat.— P. 51—52.
- <sup>37</sup> *Bienhold M.* Min. veik.— P. 58; *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 1.— P. 622.
- <sup>38</sup> *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 223.
- <sup>39</sup> Ten pat.
- <sup>40</sup> LVT protokolai.— P. 208.
- <sup>41</sup> *Šaulys J.* Dėl nepriklausomybės paskelbimo; *Klimas P.* 1918 m. vasario 16 d. // Lietuvos aidas.— 1918.— Vas. 19.— Nr. 22.
- <sup>42</sup> Lietuvos Tarybos 1917 12 11 d. deklaracija dėl Lietuvos amžinų ryšių su kaiserine Vokietija // Lietuvos valstybinis visuomenės organizacijų archyvas.— F. 3377.— Ap. 58.— B. 914.— L. 2.
- <sup>43</sup> *Fischer F.* Min. veik.— P. 470—471.
- <sup>44</sup> *Bienhold M.* Min. veik.— P. 60.
- <sup>45</sup> *Ritter G.* Min. veik.— T. IV.— P. 246.
- <sup>46</sup> *Hovi O.* Min. veik.— P. 38.
- <sup>47</sup> *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 1.— P. 546—552.
- <sup>48</sup> *Hovi K.* Min. veik.— P. 86—87.
- <sup>49</sup> *Hovi O.* Min. veik.— P. 38—39.
- <sup>50</sup> H. Rumbold to A. Balfour, 1918 02 10 // Public Records Office. Foreign Office (toliau — PRO FO).— 371/3302.— L. 23—28.
- <sup>51</sup> Reconstitution of an independent Lithuania // Ten pat.— L. 22.
- <sup>52</sup> Independence of Lithuania, 1918 03 08 // Ten pat.— L. 43, 44, 47.
- <sup>53</sup> Future of Lithuania, 1918 03 10 // Ten pat.— L. 60.
- <sup>54</sup> E. Howard to Foreign Office, 1918 03 12 // Ten pat.— L. 49—50; E. Howard to Foreign Office, 1918 03 17 // Ten pat.— L. 51.
- <sup>55</sup> H. Rumbold to Foreign Office, 1918 02 20 // Ten pat.— L. 56—57.
- <sup>56</sup> E. Howard to Foreign Office, 1918 03 12 // Ten pat.— L. 50.
- <sup>57</sup> Future of Lithuania. 1918 03 13 // Ten pat.— L. 48—49.
- <sup>58</sup> Foreign Office to E. Howard, 1918 03 20 // Ten pat.— L. 51.

- <sup>59</sup> *Hovi K.* Min. veik. P. 108.
- <sup>60</sup> Conseil National Lituanien a monsieur Pichon, 1918 02 09 // AMAE.— Guerre 1914—1918. Russie.— Vol. 705.— L. 130; Nationalités. Lithuaniens // Ten pat.— L. 134—151.
- <sup>61</sup> Nationalités. Lithuaniens // Ten pat.— L. 134—135, 139—141, 143—144.
- <sup>62</sup> Ten pat.— L. 139.
- <sup>63</sup> Ten pat.— L. 134.
- <sup>64</sup> Conseil National de Lituanie, Delegation Permanente a M. Stephen Pichon, 1918 03 17 // AMAE.— Guerre 1914—1918. Russie.— Vol. 706.— L. 14—21; Conseil National Lituanien a Stephen Pichon, 1918 05 18 // Ten pat.— L. 101; L'Ambassadeur de la Republique Française à Berne à Son Excellence Monsieur le Ministre des Affaires Étrangères, 1918 05 18 // Ten pat.— L. 109—111.
- <sup>65</sup> *Ritter G.* Min. veik.— T. 4.— P. 246.
- <sup>66</sup> Graf Waldersee an O. H. L., 1918 02 24 // Auswärtiges Amt, Abt. I A, Weltkrieg nr. 20 d., nr. 1 a. Kurland, Livland, Estland.— S. 140—144.
- <sup>67</sup> LVT protokolai.— P. 213—214.
- <sup>68</sup> Ten pat.— P. 214.
- <sup>69</sup> *Bienhold M.* Min. veik.— P. 62.
- <sup>70</sup> LVT protokolai.— P. 214.
- <sup>71</sup> Ten pat.
- <sup>72</sup> *Wheeler-Bennett J.* Min. veik.— P. 405.
- <sup>73</sup> *Laurinavičius Č.* Kelio į laisvę pradžia.— P. 41.
- <sup>74</sup> *Ritter G.* Min. veik.— T. 4.— P. 246—248.
- <sup>75</sup> LVT protokolai.— P. 224.
- <sup>76</sup> *Bienhold M.* Min. veik.— P. 66.
- <sup>77</sup> Ten pat.
- <sup>78</sup> The Treaty of peace between Russia and Germany, Austria-Hungary, Bulgaria and Turkey. Article III // *Wheeler-Bennett J.* Min. veik.— P. 405.
- <sup>79</sup> *Bienhold M.* Min. veik.— P. 72.
- <sup>80</sup> *Römeris M.* Lietuvos Konstitucinės teisės paskaitos.— K., 1937.— D. 1. P. 38.
- <sup>81</sup> Ten pat.— P. 30—40, 42.

#### Lietuviškoji neomonarchizmo interliudija

- <sup>1</sup> *Bienhold M.* Min. veik.— P. 82, 90.
- <sup>2</sup> *Seaman L.* From Vienna to Versailles.— New York, 1963.— P. 192—193.
- <sup>3</sup> *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 2.— P. 674.
- <sup>4</sup> *Stevenson D.* Min. veik.— P. 206; *Ritter G.* Min. veik.— P. 257.
- <sup>5</sup> Donesenija rossijskich predstavitelej v Švejcarii o rabote III konferencii nacional'nostej v Lozane // AVPR.— F. 135.— Op. 474.— D. 389.— L. 6, 44, 47, 55—58.
- <sup>6</sup> *Lopata R.* Antanas Viskantas.— P. 43.
- <sup>7</sup> *Heath R., Senn A. E.* Edmond Privat and the Commission of the East in 1918 // Journal of Baltic Studies.— Spring 1975.— Vol. 6.— No. 1.— P. 10.
- <sup>8</sup> E. Privato 1918 05 16 laiškas Lenkijos nepriklausomybės komitetui // LMACB RS.— F. 239—124.— L. 7—9.
- <sup>9</sup> A. Viskanto 1918 08 03 ir 08 06 laišakai J. Gabriui // VUMB RS.— F. 155.— S. v. 175, 196.— Lapai nenumeruoti.

- <sup>10</sup> H. Rumbold to A. Balfour, April 10, 1918; April 12, 1918 // PRO FO.—371/3302.—L. 125, 128.
- <sup>11</sup> L. B. N[amier]. Lithuania, April 17, 1918 // Ten pat.—L. 127.
- <sup>12</sup> Vokiečių—lietuvių bendrovė // Dabartis.—1918.—Kovo 29.—Nr. 39.
- <sup>13</sup> Klimas P. Dienoraštis.—P. 247.
- <sup>14</sup> Demm E. Friedrich von der Ropp.—P. 18.
- <sup>15</sup> Bienhold M. Min. veik.—P. 100.
- <sup>16</sup> Klimas P. Dienoraštis.—P. 254—256.
- <sup>17</sup> Demm E. Friedrich von der Ropp.—P. 19.
- <sup>18</sup> Lopata R. „Tipas apskritai labai dar įtariamasis“.—P. 125.
- <sup>19</sup> Demm E. Friedrich von der Ropp.—P. 19.
- <sup>20</sup> Gira L. Lietuvos bajorai // Lietuvos aidas.—1918.—Kovo 23.—Nr. 26.
- <sup>21</sup> Pajaujis J. Vidaus santykiai nepriklausomoje Lietuvoje // Ten pat.—1918.—Bal. 13.—Nr. 44.
- <sup>22</sup> Adel. Lietuvos dvarininkai irgi ruošiasi Lietuvą statyti // Darbo balsas.—1918.—Birž. 13.—Nr. 25.
- <sup>23</sup> Demm E. Friedrich von der Ropp.—P. 21.
- <sup>24</sup> LVT protokolai.—P. 227—247, 257.
- <sup>25</sup> Bienhold M. Min. veik.—P. 100.
- <sup>26</sup> LVT protokolai.—P. 243.
- <sup>27</sup> Klimas P. Dienoraštis.—P. 270.
- <sup>28</sup> Lopata R. „Tipas apskritai labai dar įtariamasis“.—P. 126; Jurkiewicz J. Min. veik.—P. 152.
- <sup>29</sup> Lietuvių konferencija 5—16 rugsėjo Lausanne'j // J. Šaulio archyvas.—Apl. Nr. 31.—L. 9.
- <sup>30</sup> LVT protokolai.—P. 272.
- <sup>31</sup> Jurkiewicz J. Min. veik.—P. 152.
- <sup>32</sup> Ką vienas Lietuvos bajoras mano apie lietuvių politiką (interviu su A. Tiškevičiumi) // Dabartis.—1918.—Rugpj. 27.—Nr. 121.
- <sup>33</sup> Römeris M. Min. veik.—D. 1.—P. 42.
- <sup>34</sup> Klimas P. Der Werdegang des Litauischen Staates.—P. 161—164.
- <sup>35</sup> Ten pat.—P. 185—186.
- <sup>36</sup> Bienhold M. Min. veik.—P. 108; taip pat žr.: Eidintas A. Slaptasis lietuvių diplomatas.—P. 97.
- <sup>37</sup> Römeris M. Min. veik.—D. 1.—P. 47.
- <sup>38</sup> Brounli J. Min. veik.—T. 1.—S. 113, 135.
- <sup>39</sup> Stražas A. Protivorečija v germanskom sojuze i vopros o prestolach Litvy i Kurljandii v gody pervoj mirovoj vojny //Lietuvos TSR AMMD. Istorija.—V., 1970.—T. 11.—P. 108.
- <sup>40</sup> Raštas apie Uracho rinkimą Lietuvos karaliumi Mindaugu II // IMACB RS.—F. 255—1040.—L. 1—4.
- <sup>41</sup> Plg.: LVT protokolai.—P. 259; Pis'ma iz Vil'njusa partijnych rabotnikov, 1918 g. // Lietuvos valstybinis visuomenės organizacijų archyvas.—F. 77.—Ap. 29.—B. 4.—L. 3; Pis'mo Pranasa Ejdukevičjusa iz Vil'na v central'noe bjuro litovskoj sekcii pri CK RKP(b) v Moskve, 1918 06 29 // Ten pat.—F. 77.—Ap. 1.—B. 29.—L. 8.

- <sup>42</sup> *Lopata R.* Karalių turnyras // Kultūros barai.— 1992.— Nr. 12.— P. 69.
- <sup>43</sup> *Fedyshyn O. S.* Min. veik.— P. 154, 161—163.
- <sup>44</sup> *Yčas M. A. a. K. Fehrenbachas* // Lietuva.— 1926.— Bal. 14.— Nr. 82.
- <sup>45</sup> Lietuvių konferencija 5—16 rugsėjo Lausanne'j // J. Šaulio archyvas.— Apl. Nr. 31.— L. 38.
- <sup>46</sup> *Aronson T.* Min. veik.— P. 112.
- <sup>47</sup> Kelionė Stuttgarte pasimatyti su p. Ur[achu]. 1918 05 24—26 // LVA.— F. 383.— Ap. 3.— B. 14.— L. 187.
- <sup>48</sup> *Yčas M. Dr. J. Purickis* ir karaliaus rinkimai // Vairas.— 1934.— Gruod. 1.— Nr. 12.
- <sup>49</sup> *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 274.
- <sup>50</sup> *Kūris P., Požarskas M.* Tarptautinės teisės apybraižos.— V., 1985.— T. 1.— P. 145.
- <sup>51</sup> *Čepėnas P.* Min. veik.— T. 2.— P. 282.
- <sup>52</sup> J. Radziwiłł do A. Ronikiera, [lipec] 1918 r. // LMACB RS.— F. 179.— S. v. 256.— L. 1.
- <sup>53</sup> Epoka.— Warszawa, 1927.— Nr. 335.
- <sup>54</sup> LVT protokolai.— P. 338, 340—341.
- <sup>55</sup> Žr. 51 išnašą.
- <sup>56</sup> *Purickis J.* Kelionė Friburgan ir Miunchenan su prof. Voldemaru kar[aliaus] ir bažnyčių reikalais. 1918 06 30—07 05 // LVA.— F. 383.— Ap. 3.— B. 14.— L. 186.
- <sup>57</sup> LVT protokolai.— P. 278, 281.
- <sup>58</sup> Lietuvių konferencija 5—16 rugsėjo Lausanne'j.— L. 21.
- <sup>59</sup> The future of Lithuania. Secret. Geneva. 19 07 1918 — London, 24 07 1918 // PRO FO.— 371/3302.— L. 236—237.
- <sup>60</sup> *Voldemaras A.* Raštai.— Chicago, 1976.— P. 218.
- <sup>61</sup> *Jurkiewicz J.* Min. veik.— P. 152.
- <sup>62</sup> LVT protokolai.— P. 417; *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 277.
- <sup>63</sup> *Voldemar A.* Offener Brief an den Grafen Ronikier, polnischen Gesandten in Berlin // Litauen.— 1918.— November 15.— Nr. 11.— S. 346—347.
- <sup>64</sup> LVT protokolai.— P. 296.
- <sup>65</sup> Interview with Dr. Viscont. 1918 09 28 // PRO FO.— 371/3302.— L. 281; Polish Lithuanian Rapproachment. 1918 10 01 // Ten pat.— L. 286.
- <sup>66</sup> *Grigaravičius A.* Lietuvos konstitucijų projektai 1916—1918 metais // LAIS.— T. 3.— P. 422.

#### Konflikto koncepcija

- <sup>1</sup> *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 278—280.
- <sup>2</sup> *Klimas P.* Der Werdegang des Litauischen Staates.— P. 165—171.
- <sup>3</sup> Ten pat.— P. 185—186.
- <sup>4</sup> *Fischer F.* Min. veik.— P. 566—582.
- <sup>5</sup> *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 2.— P. 799.
- <sup>6</sup> Lietuvių konferencija 5—16 rugsėjo Lausanne'j.— L. 9, 30.
- <sup>7</sup> *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 2.— P. 798—799.
- <sup>8</sup> [Nepasirašytas pranešimas Lietuvos Tarybai]. Iš tikrų šaltinių pro Varšuvą gauju žinoti štai ką // LMACB RS.— F. 255. 1039.— L. 21—22.

- <sup>9</sup> *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 294—295.
- <sup>10</sup> *Eidintas A.* Slaptasis lietuvių diplomatas.— P. 99—106.
- <sup>11</sup> *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 2.— P. 1158—1159.
- <sup>12</sup> *Steponaitis A.* Min. veik.— P. 177.
- <sup>13</sup> Lietuvių konferencija 5—16 rugsėjo Lausanne'j.— L. 9.
- <sup>14</sup> *Eidintas A., Lopata R.* Lietuvos Tarybos prezidiumo 1918 m. posėdžių protokolai // Lietuvos istorijos metraštis. 1990 metai.— V., 1992.— P. 128; *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 293.
- <sup>15</sup> LVT protokolai.— P. 336; Lietuvių konferencija 5—16 rugsėjo Lausanne'j.— L. 21.
- <sup>16</sup> *Demm E.* Friedrich von der Ropp.— P. 23; F. Roppo 1918 09 17 telegrama J. Gabriui // VUMB RS.—F. 155.—S. v. 197.—Lapai nenumeruoti; *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 298; H. Rumbold to A. Balfour, September 20, 1918 // PRO FO.— 371/3302.— L. 275.

#### Limitrofinė valstybė

- <sup>1</sup> *Klimas P.* Der Werdegang des Litauischen Staates.— P. 190—191, 193—199.
- <sup>2</sup> *Lopata R.* „Tipas apskritai labai dar įtariamus“.— P. 127.
- <sup>3</sup> *Bienhold M.* Min. veik.— P. 112.
- <sup>4</sup> *Klimas P.* Der Werdegang des Litauischen Staates.— P. 203—204.
- <sup>5</sup> *Demm E.* Friedrich von der Ropp.— P. 42—43.
- <sup>6</sup> *Bienhold M.* Min. veik.— P. 118.
- <sup>7</sup> *Demm E.* Friedrich von der Ropp.— P. 43.
- <sup>8</sup> *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 2.— P. 803—808.
- <sup>9</sup> *Yčas M.* Lietuvos vyriausybės sudarymo etapai ir jos pirmieji žingsniai // Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis.— P. 63.
- <sup>10</sup> *Klimas P.* Der Werdegang des Litauischen Staates.— P. 206—210.
- <sup>11</sup> *Yčas M.* Lietuvos vyriausybės sudarymo etapai.— P. 64.
- <sup>12</sup> *Klimas P.* Dienoraštis.— P. 299.
- <sup>13</sup> Das erste litauische Ministerium // Litauen.— 1918.— Nr. 11.— S. 347.
- <sup>14</sup> LVT protokolai.— P. 338.
- <sup>15</sup> *Pakštas K.* Amerikiečių kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės // Židinys.— K., 1938.— T. 27.— P. 643—644.
- <sup>16</sup> LVT protokolai.— P. 362.
- <sup>17</sup> *Hovi O.* Min. veik.— P. 159—163.
- <sup>18</sup> H. Rumbold to A. Balfour, October 15, 1918 // PRO FO.— 371/3302.— L. 283—284.
- <sup>19</sup> LVT protokolai.— P. 362.
- <sup>20</sup> *Hovi K.* Min. veik.— P. 50.
- <sup>21</sup> Ten pat.— P. 49.
- <sup>22</sup> H. Rumbold to A. Balfour, October 28, 1918 // PRO FO.— 371/3302.— L. 299.
- <sup>23</sup> H. Rumbold to A. Balfour, October 24—28, 1918 // PRO FO.— 371/3302.— L. 292—293, 298—299.
- <sup>24</sup> *Hovi K.* Min. veik.— P. 49.
- <sup>25</sup> Cypher telegram to H. M. Representatives at Stockholm, Christian, Copenhagen, October 28, 1918 // PRO FO.— 371/3344.— L. 96—98.

- <sup>26</sup> *Stražas A.* Makso Badeniečio politika Lietuvos klausimu.— P. 63.
- <sup>27</sup> *Bienhold M.* Min. veik.— P. 122—123.
- <sup>28</sup> LVT protokolai.— P. 365.
- <sup>29</sup> Ten pat.— P. 349.
- <sup>30</sup> Ten pat.— P. 342.
- <sup>31</sup> Ten pat.— P. 345.
- <sup>32</sup> Ten pat.
- <sup>33</sup> Ten pat.— P. 347.
- <sup>34</sup> Ten pat.— P. 369.
- <sup>35</sup> *Rėmeris M.* Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos.— D. 1.— P. 66.
- <sup>36</sup> LVT protokolai.— P. 384.
- <sup>37</sup> *Bienhold M.* Min. veik.— P. 123.
- <sup>38</sup> *Lopata R.* „Tipas apskritai labai dar įtariamasis“.— P. 127.
- <sup>39</sup> *Bienhold M.* Min. veik.— P. 122.
- <sup>40</sup> *Yčas M.* Lietuvos vyriausybės sudarymo etapai.— P. 67—68; *Sukiennicki W.* Min. veik.— T. 2.— P. 809.
- <sup>41</sup> *Yčas M.* Lietuvos vyriausybės sudarymo etapai.— P. 68.
- <sup>42</sup> LVT protokolai.— P. 385—386.
- <sup>43</sup> *Čepėnas P.* Min. veik.— T. 2.— P. 290.
- <sup>44</sup> *Laurinavičius Č.* Min. veik.— P. 66.
- <sup>45</sup> Ministerio Pirmininko prof. A. Voldemaro kalba // *Yčas M.* Lietuvos vyriausybės sudarymo etapai.— P. 72—81; Smetonos kalba // Ten pat.— P. 70—71.
- <sup>46</sup> LVT protokolai.— P. 392.
- <sup>47</sup> Ten pat.— P. 393; *Yčas M.* Lietuvos vyriausybės sudarymo etapai.— P. 84—88.
- <sup>48</sup> *Senn A.* Lietuvos valstybės atkūrimas 1918—1920.— P. 46.

# THE DEVELOPMENT OF THE LITHUANIAN STATEHOOD IN 1914—1918

By Dr. R. LOPATA

## SUMMARY

A theme about the statehood includes a lot of questions. It is possible to speak about the realization of the statehood, its ways, means and methods, about the evolution of the statehood idea, its formation, stagnation, decline and rebirth, finally about the concept itself as about mental being of the political society, as a synonym of the state, as, in general, about the elements of the state and about everything that is the state. According to the polysemantic meaning of the statehood concept it is used in the monograph in the meaning of the protectional (judicial) existence of a nation. We have chosen the question of the Lithuanian statehood from 1914 to 1918 as an object of our research and have discussed the models of the protectional (judicial) existence of a nation which had been matured by the Lithuanian politicians during World War I, its geopolitical character, ideological background, organizational structure and introduction into practice.

In the historical literature the genesis of the Lithuanian statehood 1914—1918 is linked with two factors: the geopolitical constellation and the peculiarities of the historical development of Lithuania. The latter are usually framed by the alternatives of national-peasant or Polish Lithuania (P. Klimas, Z. Ivinskis, B. Colliander, A. E. Senn, A. Eidintas, etc.). This premise is an especially characteristic feature of the national Lithuanian historiography and occurs as well in the works of the Soviet historians (B. Vaitkevičius, P. Vitkauskas), so it gives virtually no opportunity for the Lithuanian politicians of the 20th century to create the alternative ethnopolitical projects to Lithuania and complicates their analysis (P. Čepėnas, V. Trumpa). The other standpoint is represented by the historians who managed to perceive the alternatives of the historical process in Lithuania in a dichotomy of the national-peasant and civic Lithuania and who first of all derived the variety of the political orientation of the Lithuanians from it (M. Rōmeris, M. Biržiška, the Group of Studies of Lithuanian Rebirth History and with some reservations: Z. Jundziļ, J. Bardach, J. Jurkiewicz, W. Sukiennicki). The representatives

of this historiographic group have used the historical-judicial and political-sociological sections that are applied in this book too.

The basis of the sources of the book is formed from the published collections of documents, memoirs of the politicians of that time, periodicals and archival material (diaries of the Lithuanian politicians, epistolary, protocols of the conferences, documents from the offices of Foreign Affairs of the Great Powers, etc.) preserved in archives of Lithuania, Russia, Great Britain, France and the USA.

The universally acknowledged geopolitical turning point of September, 1915 (O. Fedyshyn, K. Hovi, O. Hovi, D. Stevenson and others), became a criterion which stimulated the division of the book into two periods (the separate parts of the book): from June 1914 to September 1915 and from September 1915 to November 1918. In the first part the geostrategic visions of Europe, characteristic to the Continent at the second half of the 19th to the beginning of the 20th centuries, are discussed too.

Since the second half of the 19th century the nationalism of small nations in Eastern and Central Europe forced the Empires to find new ways to ensure the functioning of a legitimate system. It proved that such Europe as created by the Congress of Vienna could not exist longer without radical reforms.

One of the ways out appeared to be a national principle revealed by dependant communities for a protection of their ethnographic specifications. So with recognition of the status of an ethnic nation a tension between nationalism and legitimacy was reduced. The nationalism was given an opportunity for self-expression in a public (legal) way and legitimacy was quiet about its juridical monopoly, because at that time, according to the law, the ethnicity did not suppose a secession of the state.

The appliance of these clauses touched upon the former Polish Crown and the Grand Duchy of Lithuania (GDL). Seeking to eliminate a *restitutio in integrum* possibility of the abolished-by-force state, Russia and Germany tried to limit the Polish liberation movement in the territory of ethnographic Poland and supported the anti-Polish policy of each other in the North-Western region and the region of Poznań. In this case Russian administration while setting of the ethnography against the political aspirations of the noblemen of the country, tried to emerge the strata of Lithuanian-speaking subjects who were loyal to the Empire and persuade public opinion that Russia was the only successor of the statehood of the GDL.

The events of 1905 proved evidently that the Lithuanian national movement was an independent ethnopolitical power. The czarist authorities were forced to recognize the independence of the Lithuanian movement, furthermore the latter was off the influence of the Polish political life. And the Lithuanian question

itself, according to Russians, depended on the national problems that had to be solved based on a national principle. Such a Russian strategy influenced the orientations of the Lithuanian political world.

At the beginning of the 20th century in Lithuanian society it is conditionally possible to distinguish two political groups: on the one hand the Conservative (the Nationalists and Christian Democrats) and the Radical (the Lithuanian Social Democratic Party [LSDP] and the Lithuanian Democratic Party [LDP]) on the other. This construction was based on the common groundwork of an idea to reorganize the concrete community (Lithuanian) in the concrete country (Lithuania). The latter idea was expressed on the eve of the war by the requirement of political autonomy without hesitation that it would be only a step towards the independent state. This is evident, though it is not worth over-estimating. The problem was implicated by the historical-judicial ties with Poland and their consequences to Lithuania. In reality the galvanizing of these ties did not guarantee the sovereignty of Lithuania. For this reason the Lithuanians had to deviate into the water-way of Russian (later German) speculations and to find there an opportunity of compensation in an unfavourable relation Lithuania—Poland.

It is necessary to emphasize that different groups of Lithuanians had their own conception of this political course. The main disparity between them was that the Conservatives in their programme while combining the co-ordination of legal and national principles had not left a place for the historical-judicial tradition. Meanwhile the abstractional democratic programme of the Radicals softened the relation with that tradition.

When the war broke out the Petersburg—Berlin axis was ceased\*. Both Empires sought to use the Polish movement for their own imperial purposes. Russia involved Poland's question into the programme of foreign policy based on the pan-Slavism doctrine (the programme of the Russian Ministry of Foreign Affairs), which foresaw to liberalize the regime in the Vistula province and in the territories of Poznań and West Galicia annexed to it. In 1914—1915 the Russian government adopted its doctrine of pan-Slavism in the North-West region too. Provoking the ethnographical nationalism in its problems of internal and foreign policy it also tried to use the Lithuanian movement as an anti-Polish (the Proclamation of August 14, 1914, by the Commander-in-Chief) and anti-German (the project by general J. Zhilinskii, by ministers of Interior, Justice and Education) instrument. The Russian actions sharpened the relations in the political world of the Lithuanians.

---

\* It concerns the common interests of the both Empires in the Polish question.

The Conservatives depended upon the strategic course of Russia. Covering themselves with bombastically declared loyalty they appealed to the separation of the ethnographic Lithuania and carefully rose the question about its future status in the context of autonomy in ethnographic Poland and annexation of Minor Lithuania to Great one (M. Yčas' speech in the session of the State Council and Duma, the "Amber Declaration" of August 17, 1914, the propaganda activity of J. Gabrys in the USA and Western Europe at the turn of 1914—1915). The Radicals were opposed to the tactics of accommodation with the Russian authorities, to the public pro-Russian orientation. They tried to initiate the slogan of autonomy, to advocate the decisions of the Great Vilnius Diet of 1905, to establish the group of supporters of the autonomy. However neither the tactics of the Conservatives nor of the Radicals gave the appreciable results.

On September 7, 1914, at the secret meeting of the Lithuanian politicians it was decided to co-ordinate the activity of the political groups. It took more coherent shape since the foundation of the Committee of Lithuanian Representatives in the Dumas of Russia (November 1—2, 1914, chairman P. Leonas) and the Lithuanian War Relief Society (LDNKŠ, chairman of the Central Committee M. Yčas). However, soon after, it became evident that neither of the sides refused a wish to dominate. The odds were sharpened at the end of 1914 by renewed Lithuanian-Polish arguments (linguistic-church conflict in Vilnius), by the difference of opinions in the tactics in the relationship with Petersburg.

The Conservatives were of the same opinion — not to declare in public their political goals and with such a loyal attitude "to earn" the pay after the Russian victory. Although Petersburg promised nothing still they unofficially supported Lithuanian pretensions to Minor Lithuania and to a part of Suwalki province, rendered financial assistance to the LDNKŠ.

Meanwhile the Radicals suggested to demand firmly the political autonomy, to block the way to the confrontation inside Lithuanian society. For a combined philanthropic (The Lithuanian War Relief Society for Aid in Agronomy and Law) and political activity the LDP and LSDP tried to unite the efforts of Lithuanian Poles, Jews, Byelorussians with the forces of the democratic and socialist movements. While the Lithuanian Radicals were moving in this direction, 2 trends for seeking independence in Lithuania were revealed. The first one was related to the possibility of the revolution in Russia. The second foresaw to co-ordinate the question of Lithuania's political sovereignty with the affairs of the independence of Poland. On March 22—23, 1915, the consultations between the Lithuanian (M. Sleževičius [LDP], nonparty democrat J. Saulys, countrymen [Pol. *krajowcy*] M. Römeris, W. Abramowicz) and the Polish ("The Bloc of Independents") politicians took place in Warsaw. However the tendency of the Polish way

to the independence of Lithuania, which pretended virtually to found new geopolitical power by combined form of federal or confederal state did not gain the upper hand in it. The LDP and the LSDP further inclined to Russia (eventually to democratic).

Failures at the front in the summer of 1915 forced Russia to modify its policy with respect to the western edges (borders). Upon the intention to interfere with Berlin's attempts to expand a wedge between Warsaw and Petrograd, it activated the discussions about the liberalization programme in the Vistula provinces (in July) and turned for some social and political concessions to the Polish element in the North-Western area.

Exploiting this situation, *krajowcy* and Lithuanian landowners initiated the foundation of the "Civil Committee of Vilnius—Kauņas provinces" which should have represented the interests of citizens under the German occupation. Emphasizing the principle of civil confidence the organizers of the Committee called Lithuanian, Byelorussian and Jewish representatives for common labour bearing in mind the possibility to turn the Committee into a so called state organization.

When it turned out that the Committee majority includes those Polish, Jewish and Byelorussian statesmen who constantly co-operated with the Lithuanian Democratic Party, the latter also agreed to delegate its representatives to the Committee. This position of the Democrats was also settled by the fact that since M. Sleževičius, M. Januškevičius and other supporters of the revolutionary way, left for Russia, initiative in the party was overtaken by the supporters of joining the Polish side at the head with J. Vileišis.

The LDP encouraged the LSDP, the Nationalists Party, the Christian Democrats to follow their example. The latter have already agreed to a compromise to turn the LDNKS Central Committee (CK) into the institution eventually representing the Lithuanians and Lithuania (A. Janulaitis, S. Kairys, P. Bugailiškis, M. Biržiška became members of the LDNKS CK on September 22, 1915) and considered the "Civil Committee" as an organization reflecting any ethno-political orientation of the Lithuanian movement. However, on September 23, the Lithuanians adopted a resolution by compromise: to delegate the representatives of both groups to the "Civil Committee" and also to establish a secret centre which would co-ordinate the political activities of the Lithuanians.

Though after the beginning of the war the Petrograd—Berlin axis broke, continuous attempts to revive it were made. The German—Russian diplomatic game of the Polish card from 1914 to 1917 also served this purpose. After Germany raised the concept of the Polish restitution (the speech of Chancellor T. Bethmann-Hollweg in Reichstag on August 19, 1915) as a balance to the pan-Slavism idea, applied with respect to Poland by Russia, there

appeared at least a theoretical change to make a separate peace between the Romanov and Hohenzollern empires. Its realization depended upon the definite circumstances: the situation at the front, the arrangement of power in the leading spheres of empires and the relations with the allies. In this situation there appeared various implications, which directly involved Lithuania.

Having occupied the western edges of Russia in the autumn of 1915, Germany was bound not to strain the relations between Poland and Russia but to incline the latter to a separate peace. That is why in the Oberost area created on September 4 (Courland, Lithuania, Suwałki, Grodno, Białystok military areas), the Germans were carrying out "liberal" national policy in the junction of 1915—1916.

They turned the very area, virtually corresponding to the boundaries of the GDL of 1795, into the means of provoking Russia (upon the instructions of the German Ministry of Foreign Affairs to its diplomatic corps in the neutral states), which allowed to profiteer the annihilated rights of Poland and Lithuania and conceal its intentions for annexation. At this period, Lithuanian policy demonstrated its receptivity to the outside influence once again; on the other hand, also its lack of immunity to outside influence.

Both the Conservatives and the Radicals raised the issue of the former Lithuanian state rights of inheritance with the help of the GDL restoration projects-appeals. It was an independent action. In Kaunas on January 6, 1916, the conservative group at the head with S. Banaitis published "The Postulates" and "The Constitutional foundation of self-governed Grand Duchy of Lithuania" in the name of "The General Lithuanian Public Committee". J. Vileišis, J. Šaulys, A. Janulaitis alongside with Byelorussian, Polish and Jewish democrats and socialists in Vilnius on December 19, 1915 and in February, 1916 published "The Universal" and the appeal "The Citizens" in the name of the GDL's Confederation Council. On the other hand, these activities objectively corresponded to German interests (Germans "helped" the Conservatives' project to appear in the foreign press) and the Radicals' project appealed to this openly.

The analysis of the Radicals' activities in the junction of 1915—1916 shows that the "liberal" course stimulated their break from the Conservatives and radical change in favour of German model of the GDL on the basis of reorganizing society (the activities of the democratic wing of the "Civil Committee", resourceful political activities of J. Šaulys). This tendency threatened the integrity of the Lithuanians in the political world.

On the other hand, the German "liberal" course was not consistent. The occupational administration did not give up "divide and rule" methods (the so called Vevey financial scandal, general

census of the population campaign on March 9—11, 1916), which escalated national conflicts, induced the split in the political forces of the country on ethnic basis (Lithuanian "Inteligentia Group for Consideration Lithuanian Affairs", "Byelorussian National Committee", "Polish Committee").

In the spring of 1916, the turning point in the Lithuanian politics became visible. At the end of April the "Inteligentia Group" was formed into a smaller "Lithuanian Diplomatic" group (J. Šaulys, A. Smetona, J. Basanavičius, P. Klimas, P. Dogelis, J. Vileišis, A. Janulaitis, A. Stulginskis, J. Stankevičius, J. Bakšys, S. Kairys, M. Biržiška). In May they entered into regular relations with Byelorussian statesmen: A. Luckievich, I. Luckievich, V. Lastouskii (the GDL Confederation Council, which on May 21, 1916, became the Lithuanian—Byelorussian Permanent Committee) and maintained them till 1917. Such character of practical activities is perceptible in the ideas about self-dependance of state system, of this period: Lithuania is prospective as an independent or autonomous state within ethnographic boundaries (Memorandum submitted on July 10, 1916, to the General Chief of the Eastern Front) or as Lithuanian—Byelorussian and eventually Latvian confederation—the GDL (the decisions adopted by the Lithuanian—Byelorussian Permanent Committee on July 4, 1916, and at the end of December the same year).

There is no doubt that the development of Lithuanian attitude is connected with the alteration of German policy in Lithuania. In the spring of 1916, when Russia displayed no interest in attempts for separate negotiations (H. Stinnes mission), there arose disagreements in Germany for the methods applied in the occupied territories. The General Military Staff in the East opposed to Berlin's Polish-like Vilnius—Warsaw formula (in April). By territorial reorganizations (on May 1, 1916, Vilnius and Suwalki areas were united) and ethnical purification policy (E. Ludendorff secret directives of June 27, 1916) it tried to strengthen Lithuanian and Byelorussian influence in Oberost at the expense of the Polish element backed up in Warsaw (Berlin). Irreconcilable contradictions in the spheres where the leadership belonged to the Germans had intensified political struggle in Lithuania for the domination in the country and had also increased antagonism between Lithuania and Poland.

Though Russia was not inclined to participate in separate negotiations, it was forced to take retaliatory measures against German insurrectional activities. Petrograd used all possible means to strengthen Russian-like line in the Lithuanian movement and to aim it against Lithuanian and Swiss lines which got in the German water-way.

Since the beginning of 1916 uncensored Lithuanian newspapers published in Russia wrote about Lithuanian autonomy. Financial subsidies to the LDNKŠ CK in Russia were increased. Lithuanian

radicals and conservatives accordingly felt the patronage of trudo-viks and kadets (Lithuanian Affairs Committee was established under Kadets CK on March 28, 1916). In June the Russian Ministry of Foreign Affairs helped M. Yčas who was involved in organizing "Lietuvių diena" (Lithuanian day) to get to the Pope. Upon the co-operation of the Ministry of Foreign Affairs, the Ministry of Internal Affairs and General Staff, Lithuanian statesmen disposed towards Russia were sent to the country.

Taking advantage of Russian—German sinuosities of practical policy the Lithuanians in May—July, 1916, entered into close relations with political centres active in Lithuania, Switzerland, Russia and the USA (on May 30—June 4, 1916, the first Lithuanian conference was held in Lousanne; on June 27—29, 1916, the third "Union of Nations" conference was held; on June 30—July 4, 1916, the second Lithuanian conference was held in Lousanne). This pure diplomacy demonstrated that the Lithuanians became the subject of international policy. On the other hand, this subject might be active only within the strictly limited boundaries of Russian and German interests.

In the autumn of 1916 — the spring of 1917, Germany attempted once again to force Russia into separate negotiations. Undelimited announcement of the Polish Kingdom (November 5, 1916), new speculations on Lithuanian—Courland statehood had to serve this purpose. In the latter case, the project of Lithuanian state restoration — "The Memorandum about the restoration of independent Lithuania" (the intentions to restore Lithuanian Kingdom within the boundaries of Vilnius, Kaunas, Grodno, Suwalki, Courland provinces, Minsk province Novgorod area, the northern part of Lomža province till Lik and Narev rivers were foreseen) — prepared by the Lithuanians in Switzerland was used and handed in on January 11, 1917, to the diplomats of Western countries and from them it appeared in the hands of the Russian government.

The support of Antante, secret French—Russian agreements on February 14 and 27, 1917, bilateral freedom concerning setting the eastern and western boundaries of the states allowed Petrograd to oppose German provocations. The Germans failed to eliminate Russia with either czarist or provisional governments from way. However, their pressure left remarkable effect upon the policy of Russia and also upon the Lithuanians acting in Russia. Provisional governments did not involve the Lithuanians in the process of state constitutional decentralization. This led to the split in the Lithuanian movement in Russia and weakened the Russian-like camp in it (June, 1917).

The deafness of Russia induced annexionalist tendencies towards Oberost in Germany. International events, the February revolution in Russia, involvement of Berlin into the war by the USA in April—May, 1917, forced to stop the annexational tac-

tics based on national principle *clausula*, which anticipated partial annexation of Lithuania and Courland. Going on these tactics, in Vilnius on September 18—23, a Council representing the Lithuanian nation was established. Appealing to the incapability of the Lithuanian nation to lead a state power the Germans hoped to break down its self-determination and force it to join Germany (November, 1917—February, 1918).

However, the Council due to the compromises made by the Radicals and Conservatives managed to legalize the Lithuanian statehood affair (the act from February 16, 1918, the acknowledgement of Kaiser on March 23, 1918) by successfully using the contradictions between German military and civil staff and international situation under the circumstances of the Bolshevik coup in Russia, and in April, 1918, to go on with the diplomatic struggle for the state power authorization.

On the other hand, the Germans managed to successfully go on to the joining policy. On March 3, 1918, when Germany created a separate peace with Bolshevik Russia, Lithuania gained the status of a country being under a strange power. It remained foreign to Reich though did not become a state, because it had no state power; German (strange) state power joined Lithuania to Germany.

The activities of the Council in the summer of 1918 opened the possibilities to look for definite forms of Lithuanian sovereignty. The constitution of monarchy was prepared (in June—July). On June 30, the agreement with the Polish Regent Council (A. Ronikier—A. Voldemaras agreement) was signed. On July 11, collateral to the Würtemberg dynasty, Count Urach is elected the King of Lithuania Mindaugas II. In June—July the presidium of the Council tried to establish contacts with the Polish part of society ("The League of Active Policy", "The Lithuanian Landowners Union" founded by F. Ropp). These actions of the Council should be estimated as a supposition of civil consolidation in Lithuanian society.

However, it is necessary to point out, that the above mentioned actions of the Council were inspired by German civil authorities and Reichstag. Planning to leave the edges torn away from Russia as a deposit to the Antante territorial claims and seeing the interest of the West in stable Eastern Europe, in the first half of 1918 *Auswärtiges Amt* (R. Kühlmann) and the majority of Reichstag (M. Erzberger and others) attempted to carry out a stabilization policy in the region: to stop German expansion in Russia, to refuse Balkanization methods in the Eastern policy, to adjust the so called state derivatives, to make their interests agree with theirs. To achieve these purposes dynastical combinations were employed. On April 15, 1918, upon the decision of Kaiser the crown of Poland had to be passed to the Würtemberg dynasty. Lithuanian attention was directed to the mentioned Urach.

If the representatives of the Württemberg dynasty were elected the monarchs of Poland and Lithuania there would have appeared a connection hopefully allowing to overcome complications in the Polish—Lithuanian relations. Thus a serious step would be made to accomplish the stabilization programme in Eastern Europe.

In the midsummer of 1918, a complicated situation at the western front forced the German government to change its policy with respect to the occupied eastern territories. P. Hintze, a new State Secretary for Foreign Affairs, and General Military Staff went on to the realization of the conflict concept. At the end of August Berlin reverting to the Warsaw—Vilnius formula started to blackmail the Council. The latter having broken contacts with the Polish part of society, failed to balance the political interests of Lithuania and Lithuanians.

In the autumn of 1918, after the international situation changed, Germany modified its policy in Lithuania once again. For assistance in establishing the statehood of Lithuania, hoping to receive favours from the West, the Germans allowed the Council to form the Government (the application of Max von Baden of October 20). However, they planned to keep Lithuania under their influence and turn it into a limitrophic state.

At the end of October, 1918, Lithuanian Conservatives looked for support in the Antante camp though unsuccessfully. At the same time the Radicals insisted on negotiations with national minorities, tried to convene the conference of the whole country.

Though on November 11, the Council formed the government, the restoration of the state was not completed. In the circumstances of those times, the formation of the government was not related to the carrying out the state authorities' functions\*.

---

\* Translated by D. Žygelis.

## ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ\*

- Abramowicz Ludwik — 46  
 Abramowicz Witold — 45—47, 53  
 Abrash M.— 186  
 Acton — 173  
 Adel — 151, 204  
 Alekna Antanas — 83  
 Alekna Jurgis — 161, 175, 183  
 Aleksandra Fiodorovna — 37, 105  
 Aleksandravičius Egidijus — 183, 187, 190  
 Alekseev Michail — 65  
 Alfonsas — 156  
 Aronson T.— 87, 205  
 Ašmys M.— 88, 90, 195  
  
 Bacheracht V.— 67, 106, 188, 192, 195, 197—198  
 Bachmet'ev Boris — 121, 200  
 Bačinski — 147  
 Baden Maximilian von — 168—170, 184, 207  
 Bakšys Juozas — 93, 105  
**Balaj O.— 118**  
 Balfour Arthur — 148, 173, 202, 204, 206  
 Ballin Alfred — 96  
 Banaitis Saliamonas — 83—85, 90, 108  
 Baranowski Władysław — 147  
 Bardach Julusz — 8, 184  
 Bartuška Vincas — 10, 98, 100—102, 128, 139, 156, 165—166, 185, 196  
  
 Basanavičius Jonas — 30, 35, 39, 54, 73, 92, 125, 186  
 Basler W.— 8, 184  
 Bauer Otto — 14  
 Bauža B.— 85  
 Beckerath — 68, 79, 82, 93  
 Below — 50  
 Benckendorff Aleksandr — 21  
 Benediktas XV — 100  
 Bernstorff — 49  
 Bethmann-Hollweg Theobald — 15—17, 57—60, 62, 79, 81—82, 89, 93, 96, 104—105, 110, 114, 116, 122—123, 133, 144  
 Bibikov M.— 98, 110—111, 119, 198—199  
 Bielskis Jonas Julius — 98, 102, 196  
 Bielskis Vaclovas — 61  
 Bienhold M. — 144, 154, 200—204, 206—207  
 Biržiška Mykolas — 41, 43, 46, 52—53, 93, 136, 174, 189  
 Biržiška Vaclovas — 10, 43, 189  
 Bismarck Otto — 18—19, 21, 78  
 Bizauskas Kazys — 170, 171, 175  
 Bochnicai — 52  
 Bok Nikolaj — 100, 194  
 Bortkevičienė Felicija — 41, 46, 189  
 Bourbon Don Jaime de la Maise de — 141, 156  
 Bredt V.— 145, 155

---

\* Nelietuviški asmenvardžiai pateikiami originalia forma (rusiški — translituota).

- Brenstein Michał — 193  
 Brockdorff-Rantzau U.— 18  
 Broel-Plateriai — 52  
 Browder Robert — 199  
 Brownlie Jan — 154, 185, 187, 204  
 Brunnow S.— 85, 99—100  
 Bugailiškis Pelikšas — 53, 185  
 Bulgakov B.— 197  
 Bulota Andrius — 39, 45  
 Burian Stephen — 10, 59, 81, 104, 185, 191  
 Bussche von dem — 145  
  
 Cecil Robert — 140  
 Chalgarten G.— 196  
 Chmielewski Zygmunt — 46  
 Chodakauskaitė Jadvyga — 153  
 Chvostov — 54  
 Clapasede R.— 148  
 Cleinow Georg — 57  
 Colliander Börje — 8, 101, 184—185, 190, 192, 194—197, 199  
 Czapski-Hutten Bogdan — 57, 81  
 Czernin Ottokar — 116  
  
 Čepėnas Pranas — 5, 9, 57—58, 91, 159, 183, 191, 199, 202, 205, 207  
 Černov Viktor — 12  
  
 Dabužis Juozas — 165  
 Dallin A.— 187  
 Dambrauskas (Jakštas Adomas) Aleksandras — 83—86, 90, 194—195  
 Daugirdaitė-Sruogienė Vanda — 8, 183—184  
 Daumantas-Dzimidavičius Vytautas — 85, 91, 98—100, 102, 105, 139, 156, 165, 173  
 David J.— 147  
 Demm Eberhard — 33, 150, 188, 197, 199, 202, 204, 206  
 Djuvara — 14  
 Dmowski Roman — 24, 27—29, 51, 56, 67, 89, 187, 191—192, 194—195  
 Dogelis Povilas — 73, 92, 105  
 Domaševičius Andrius — 115, 126, 129, 201  
 Doncov Dmytro — 18  
 Dovydaitis Pranas — 39  
  
 Draugelis Eliziejus — 161, 176  
 Drucki-Lybecki — 52  
 Dutasta — 141, 172  
  
 Eden Nils — 171  
 Eichhorn Hermann — 50  
 Eidintas Alfonsas — 6, 32, 50, 185, 193—196, 204, 206  
 Eidukevičius Pranas — 54, 204  
 Eitel-Fritz — 87  
 Ellanski — 147  
 Engels Friedrich — 19  
 Eötvös J.— 13  
 Epstein K.— 201  
 Erzberger Matthias — 10, 17, 116, 128—129, 138, 146, 150, 153, 157—158, 161, 168, 185, 201  
 Eugenijus — 157  
  
 Falkenhayn Erich — 17, 58, 62, 65  
 Falkenhauzen Friedrich — 169  
 Fedyshyn Oleh — 9, 17—18, 184, 186, 191, 205  
 Fehrenbach Konstanty — 161, 205  
 Ferro M.— 186  
 Fischer Franz — 8, 16, 184, 186, 191, 194, 200, 202, 205  
 Flotow von — 49  
 Fridman Naftali — 42  
 Frydrichas — 157  
 Frydrichas Augustas III Wettin — 155  
  
 Gabrys-Paršaitis Juozas — 10, 12, 30—33, 41, 48—49, 86—91, 96—103, 105, 113—115, 124, 128, 141—142, 146, 148—150, 156, 160—161, 165—166, 171—173, 185, 188, 190, 194—195, 203, 206  
 Gaidelionis Povilas — 52  
 Gaigalaitis Vilius — 10, 18, 48—49, 67, 74, 86, 88, 90, 103, 109, 196—199  
 Gasenko N.— 141  
 Gerutis Albertas — 10  
 Giolitti Giovanni — 15  
 Gira Liudas — 151, 190, 204  
 Globačev Konstantin — 106, 197  
 Goremykin Ivan — 34  
 Gossler A.— 60  
 Gregory D.— 172

- Grey Edward — 33  
 Grigaravičius Algirdas — 9, 185, 192, 194, 205  
 Grober A.— 138  
 Grosfeld Leon — 197—198  
 Gustaitis Motiejus — 186  
 Gustavas V — 156
- Habsburgai — 11, 14—15, 24, 59  
 Hallgarten G.— 96  
 Hass Ludwik — 190  
 Hatzfeld — 169  
 Heath R.— 203  
 Helphand-Parvus Aleksandr — 50  
 Hertling Georg — 132—133, 137—139, 141—144, 154—155, 158, 160, 163  
 Hilferding Aleksandr — 13—14, 25, 186—187  
 Hindenburg Paul von — 50, 63—65, 68, 79, 83, 112, 115, 134, 149  
 Hintze Paul — 160, 164  
 Hoffmann Max — 113, 128  
 Hohenzollernai — 11, 17, 80, 155, 179  
 House Edward — 95  
 Hovi Kaleruo — 9, 184, 202—203, 206  
 Hovi Olavi — 9, 184, 202, 206  
 Howard E.— 140, 202
- Ijžicki — 147  
 Isenburg-Birstein Joseph — 60—61, 63, 116, 132—133, 136  
 Ivanauskas V.— 45  
 Ivinskis Zenonas — 9, 10, 184, 191  
 Izvol'skij A.— 28
- Yčas Jonas — 32, 176, 188  
 Yčas Martynas (sūnus) — 190  
 Yčas Martynas (tėvas) — 10, 23, 29—32, 34, 38—39, 41—43, 47, 52, 87—89, 98—100, 107—109, 158, 161, 164—166, 171, 176, 185, 187—188, 190, 195—196, 205—207
- Jabłoński Henryk — 191  
 Jagomastas E.— 88  
 Jagow Gottlieb — 18, 62, 96  
 Jałowiecki Mieczysław — 153  
 Jankowski U.— 42  
 Janov Aleksandr — 19—20, 186
- Janulaitis Augustinas — 45—46, 53, 71, 73—74, 93, 105, 190  
 Janušauskas — 52  
 Januškevičius Mykolas — 38—39, 42, 47, 53, 107  
 Jarulaitis Vincentas — 39  
 Jāszi O.— 186—187  
 Joachimas — 66  
 Joffe Adolf — 164  
 Jogailaičiai — 46, 63  
 Johnson Paul — 186  
 Jonavičius — 131  
 Jong van Beck en Donk — 147  
 Juknevičius-Juknys Juozas — 191  
 Jundziŭ Zygmunt — 8, 72, 184, 190, 193  
 Jurgis V — 157  
 Jurjewicz — 147  
 Jurkiewicz Jan — 8, 75, 184, 189—190, 192—193, 204—205
- Kairys Steponas — 53, 73, 93, 100—103, 105, 115—116, 126—127, 131—133, 136, 174  
 Kamieniecki Witold — 162  
 Kann Robert — 59  
 Kapsukas (Mickevičius) Vincas — 165  
 Karevičius Pranciškus — 85, 107, 125, 137, 151  
 Karolis — 156  
 Karolis I Habsburgas — 156  
 Karolis Steponas — 157  
 Karuža Romanas — 98  
 Keinys Pranas — 38—39, 42  
 Keninsch — 87  
 Kerenskij Aleksandr — 107, 199  
 Kymantas Jonas — 54, 72  
 Klimas Petras — 6, 9, 73—76, 79, 92—93, 105, 124—125, 138, 153, 175, 183, 185, 189—190, 192—198, 200—202, 204—206  
 Koch K.— 191  
 Kokoškin A.— 107  
 Kolyško B.— 116  
 Končos — 52  
 Kornilov A.— 107  
 Kossakovskis — 167  
 Kriauciūnas Jonas — 83, 90

- Krossilev N.— 197  
 Krupp A.— 17,  
 Krzyżanowski Bronisław — 72  
 Kubilius Jonas — 39  
 Kučas A.— 6  
 Kukta Juozapas — 73  
 Kulakauskas Antanas — 183  
 Kūris Pranas — 205  
 Kuzma Vincas — 39  
 Kühlmann Richard — 128, 134—136,  
 146, 160  
  
 Landsbergis Česlovas — 52  
 Landsbergis J.— 52  
 Laquer Walter — 75  
 Lastauski Vaclou — 71, 73, 100, 103,  
 115  
 Laukaitis Juozas — 35, 38—39, 42  
 Laurinavičius Česlovas — 7—8, 152,  
 165, 184, 188, 192, 200—203, 207  
 Lecjus — 191  
 Lednicki Aleksander — 118  
 Łempicki Michał — 103—104  
 Leonas Petras — 10, 39, 107—108, 176,  
 188  
 Leopoldas — 113  
 Lersner Kurt — 142, 144  
 Lewandowski Janusz — 194  
 Liepinis A.— 148  
 Linde Gerd — 8, 184  
 Liulevičius Vincas — 196  
 Lloyd George David — 11, 138, 173  
 Lopas Laurynas — 39  
 Lopata Raimundas — 159, 185, 187—  
 188, 195—198, 200—201, 203—207  
 Lossowski Piotr — 8, 184  
 Lucius H.— 18  
 Luckievič Anton — 42, 45—46, 53, 71,  
 73, 115—116, 123  
 Luckievič Ivan — 45, 53, 71, 73, 82,  
 100, 115  
 Ludendorff Erich — 10, 18, 57—58, 61,  
 63—64, 68, 82—83, 104—105, 112—  
 113, 115—116, 122—123, 128, 132—  
 134, 143, 145—146, 163—165, 185,  
 191—192, 200  
 Lukauskai — 52  
 Lukomski Kazimierz — 131  
  
 Lvov Georg — 117—118  
  
 Maklakov Nikolaj — 22, 29, 34, 54  
 Malinauskas Donatas — 30,  
 Malinowski Władysław — 46  
 Malinski P.— 175  
 Malone G.— 21, 186—187  
 Malzev — 127  
 Mankoewitz — 60  
 Mann Bernhard — 8, 184  
 Marija — 157  
 Masaryk Thomas Garigue — 10, 12,  
 86—87, 185, 187  
 Mastauskas Balys — 165  
 Meysztowicz Aleksander — 42, 54, 149  
 Merkeliš Aleksandras — 189  
 Metternich K.— 23  
 Michael Georg — 128, 130, 132  
 Miknys Rimantas — 7—8, 184, 188—189  
 Miljukov Piotr — 14, 107, 119, 186  
 Mindaugas — 30  
 Mirkovič Fiodor — 25  
 Misiūnas Romualdas — 192  
 Montvila J.— 118  
 Montvilos — 52  
 Moriand P.— 147  
 Morsier A. de — 148  
 Motieka Egidijus — 7, 184, 188, 190  
 Murav'ov Michail — 25, 187  
  
 Nadolny Rudolf — 128, 133, 136, 149  
 Nagevičius Vladas — 175  
 Namier Louis — 140, 148, 204  
 Narutavičius Stanislovas — 136, 174  
 Naumann Friedrich — 17, 78—79  
 Nekljudov Aleksandr — 60  
 Nelidov D.— 49, 188  
 Neratov A.— 67, 106, 110, 188, 192,  
 194—195, 197—198  
 Niedziałkowski Mieczysław — 46  
 Nikolaevskij Boris — 189  
 Nikolaj Nikolaevič — 19  
 Nikolaj II — 185, 187, 197  
 Noreika Liudas — 39, 175  
  
 Ochmański Jerzy — 8, 184  
 Ofuately-Kodjoe W.— 185  
 Okulicz Kazimierz — 8, 184  
 Olšauskas Konstantinas — 128—129,

- 149, 153, 155—156, 158, 160, 165  
 Onu Aleksandr — 120, 200  
 Osipova Ol'ga — 187  
 Oskaras — 66  
 Osmanai — 11
- Pacelli Eugenio (Pijus XII) — 49  
 Pacevičius Pranciškus — 82, 93  
 Page S.— 8, 184  
 Payer Friedrich — 138  
 Pajaujūis J.— 151, 204  
 Paknys Juozas — 52  
 Pakštas Kazys — 165—166, 206  
 Paléologue Maurice — 21, 33  
 Paneiko Vasyl — 147  
 Patek Stanisław — 46—47  
 Penkauskas Pranas — 183  
 Petkevičaitė-Bitė G.— 190  
 Petrauskas Zenonas — 56, 155, 191, 201  
 Petrusis Alfonsas — 131, 165  
 Pfeil Alexei — 54, 56—58, 63  
 Pichon Stephen — 141—142, 172, 203  
 Pikčilingis J.— 68, 192, 194  
 Piłsudski Bronisławas — 85, 99—100  
 Piłsudski Józef — 12, 18, 78  
 Plateris M.— 165, 167  
 Plater-Zyberg A.— 99—100  
 Pogodka B.— 73  
 Pohl — 82, 93  
 Pokrovskij Nikolaj — 110—112, 198  
 Povylius Antanas — 39  
 Požarskas Mykolas — 205  
 Pranciškus Ferdinandas — 15  
 Pranciškus Juozapas — 15  
 Prapuolenis Kazimieras — 102, 196  
 Privat Edmond — 146, 147—148, 203  
 Przędzdecki — 131  
 Purickis Juozas — 84—86, 90—91, 99,  
 102, 105, 129, 153, 156, 158, 160—  
 161, 165—166, 170—171, 175, 196—  
 197, 205  
 Puzinas J.— 183, 188  
 Puzyna Joseph — 99—100
- Radvila J.— 156, 165  
 Radvila K.— 151, 167  
 Radziwiłł J.— 159, 165, 205  
 Rainis Jānis — 148  
 Reichenau F.— 18
- Rennenkampf R.— 42  
 Renner K.— 14  
 Riezler K.— 17  
 Ritter G.— 9, 184, 202—203  
 Rohrbach Paul — 17, 74, 78—79, 82—  
 83, 194  
 Rom Jurgis — 45  
 Romanovai — 11, 14, 18, 20, 26, 64, 179  
 Romanovski — 147  
 Romberg Gisbert — 18, 87, 89—90, 96,  
 100, 102, 105, 142, 173  
 Ronikier Adam — 104, 158—160, 161,  
 165, 205  
 Roppas Friedrich von der — 10, 95—  
 98, 100—101, 103—104, 110, 113—  
 115, 120, 123—124, 128, 132, 137,  
 141, 149—153, 155, 165—168, 171,  
 185, 196—197, 199, 204, 206  
 Rosen-Zawadski Kazimierz — 22, 186  
 Rostkowski L.— 100  
 Rostworowski W.— 148  
 Rozenbaum Simon — 71  
 Römeris Mykolas — 6, 9, 10, 45—48,  
 70, 78—81, 84, 153—155, 175, 183,  
 185, 188—190, 193—194, 203—204,  
 207  
 Rukša Antanas — 191, 193, 195, 199—  
 200  
 Rumbold H.— 139—140, 148, 161, 172,  
 202, 204, 206
- Sabolis (Sabalys) Juozas — 39  
 Samsonov Aleksandr — 42  
 Sazonov Sergej — 10, 20—23, 25—29,  
 33—34, 59, 89, 98, 105—107, 185—  
 188, 197  
 Schiemann Paul — 167  
 Seaman L.— 203  
 Semaška Dominik — 42, 71  
 Senn Alfred Erich — 8—9, 174, 183,  
 187, 195—197, 203, 207  
 Sering Max — 61—62, 103—104  
 Sienkiewicz Henryk — 72  
 Skorapadski Pavlo — 157  
 Sleževičius Mykolas — 39, 41, 46—47,  
 49—50, 53  
 Smetona Antanas — 38—39, 43, 52,  
 72—73, 90, 92—93, 100—103, 105,  
 108, 113, 115—116, 125, 131—133,

- 135, 143, 149—150, 152—154, 160,  
162—163, 165—171, 173—174, 176,  
183, 188—189, 193, 201, 207
- Solf Wilhelm — 95, 176
- Solovej Josef — 73
- Stakauskas Juozapas — 85, 194
- Stalin Iosif — 20, 22
- Stankevičius Juozas — 73—74, 93
- Stašinskas Vladas — 39, 54, 176
- Staugaitis Justinas — 131, 143, 171
- Steczowski Jan — 158—159
- Steklov J. — 118
- Stepankivski V. — 87, 97
- Steponaitis (Steponavičius) Antanas —  
10, 85, 91, 98—99, 102, 105, 109,  
128—129, 165—166, 185, 194—196,  
206
- Steputaitis (Steputat) Vilhelmas — 61,  
67, 79, 82, 88—90, 100
- Stevenson David — 9, 184, 186, 191,  
193—194, 199, 203
- Stinnes H. — 17, 81
- Stražas Abelis — 9, 184, 191—192, 196,  
198, 200, 204, 207
- Stresemann Gustav — 17
- Studnicki Władysław — 46
- Stulginskis Aleksandras — 73, 93, 177
- Sukiennicki Wiktor — 8—9, 56, 76, 80,  
88, 104, 123, 185—188, 190—192,  
194—195, 197—203, 205—206
- Svatkovskij Vsevolod — 65—68, 78, 89,  
91, 106—107, 109—111, 120, 192,  
195—198, 200
- Šabad Z. — 45—46, 53, 71
- Šachno — 52
- Šalkauskis Stasys — 10, 91, 99, 102
- Šapoka Adolfas — 183
- Šarapov Sergej — 19
- Šaulys Jurgis — 6, 7, 10, 41, 45—47,  
52—54, 58, 71—74, 76—83, 92, 100—  
103, 105, 113, 115—116, 131—133,  
136—138, 142—143, 150, 170—171,  
174—175, 183, 189—190, 193—194,  
196—197, 199, 201—202, 204
- Šaulys Kazimieras — 161
- Ščeglovitov J. — 22
- Ščerbakov — 54
- Šejman M. — 196
- Šernas Jokūbas — 171
- Šilingas Stasys — 30, 39, 88, 161, 174
- Šliažas M. — 186
- Šliūpas Jonas — 86, 140
- Šturmer Boris — 105—106, 110, 197
- Taube — 22
- Teclaff L. — 187, 198
- Tereščenko Michail — 121
- Thyssen — 17
- Tyla Antanas — 193
- Tiškevičius A. — 167, 171, 175, 204
- Tiškevičius Aleksandras — 165
- Tiškevičius Alfredas — 165
- Tiškevičius Mykolas — 86—87, 97, 141,  
151, 156
- Toube de — 148
- Trimborn Karl — 170
- Trubeckoj Gregory — 20
- Trumpa Vincas — 5, 6, 183—185
- Tūbelis Juozas — 52, 176
- Tumas-Vaižgantas Juozas — 107
- Tumėnas J. — 91, 102
- Urachas (Mindaugas II) Vilhelmas Kar-  
las Florestanas Gero Crescentius —  
128, 153, 155—158, 160, 162—163,  
166, 171—173, 175, 204—205
- Urachas von — 153
- Urbšienė Marija — 185, 192, 198
- Utkin A. — 195
- Vaclovas šv. — 32
- Valiūnas J. — 197
- Vardys Stanley — 192
- Vares P. — 187
- Vasil'čikov J. — 23
- Vasjukov Vasilij — 19, 186
- Vensławowicz A. — 42
- Veriovkina Piotr — 42, 54
- Vydūnas — 48—49, 190
- Vileišienė Emilija — 54
- Vileišis Jonas — 42, 45—46, 53—54, 71,  
73—74, 76—77, 93, 105, 131, 136,  
143, 174, 177—178, 183, 192
- Vilhelmas — 156
- Vilhelmas Albertas — 160
- Vilhelmas II — 17, 22, 57, 63, 66, 87,  
133, 144, 151, 155

- Vyrubova Anna — 188
- Viskantas Antanas — 10, 33, 85, 91, 99—100, 102, 147—148, 196, 203, 205
- Vytautas — 63, 66
- Vitkauskas Povilas — 56, 137, 191, 202
- Vitkauskis V.— 39
- Vitte Sergej — 22
- Voldemaras Augustinas — 140, 149—150, 152—153, 155, 158, 160—161, 165—166, 171—173, 175—178, 199, 205, 207
- Zadźwiński Wacław — 194
- Zajončkovskij A.— 192
- Zasztowt Aleksander — 42, 46—47, 53, 71
- Zetterberg Seppo — 186, 190, 195—196
- Zimmerle E.— 176
- Zimmermann Arthur — 18, 61, 66, 83, 96, 103, 105, 113, 116, 123
- Zubov Piotr — 25
- Zubovai — 52
- Zwierzynski A.— 72
- Žadeikis Povilas — 194
- Žemaitė Julija — 189
- Žilinskas B.— 54
- Žilinskij J.— 22, 186
- Žilius (Jonyla) Jonas — 61, 90—91, 190
- Waldersee — 142, 150, 203
- Warburg M.— 96
- Weber Alfred — 149
- Wesendonck Otto — 95
- Węsławski W.— 72
- Wettinai — 155
- Wheeler-Bennett J.— 9, 199, 202—203
- Wilson Woodrow — 92, 94—95, 138, 168—169, 175—177, 195
- Witkowski Z.— 147
- Wróblewski Tadeusz — 73

## **Lopata, Raimundas**

Lo-139 Lietuvos valstybingumo raida 1914—1918 metais / Raimundas Lopata.— V.: Mintis, 1996.— 224 p.— (Lietuvių atgimimo istorijos studijos / red. kol.: Egidijus Motieka (vyr. red.) ir kt., ISSN 1392—0391; 9).

Nugar. antr.: Studijos, 9.— Santr. angl.— Bibliogr., p. 183—207, ir išnašose.— Asmenvardžių r-klė: p. 218—224.

ISBN 5—417—00715—3

Monografijos autoriaus tyrimo objektas — Lietuvos valstybingumo raida Pirmojo pasaulinio karo laikotarpiu. Joje nagrinėjama, kokius tautos apsauginės (juridinės) būties modelius tuomet kūrė lietuvių politikai ir kaip stengėsi juos įgyvendinti.

UDK 947.45

Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T. 9  
Raimundas Lopata

LIETUVOS VALSTYBINGUMO RAIDA 1914—1918 METAIS

*Mokslinis leidinys*

Redaktorė *Rima Mekaitė*  
Viršelio dailininkas *Saulius Motieka*  
Meninis redaktorius *Romas Dubonis*  
Techninė redaktorė *Danutė Navickienė*  
Korektorės: *Marijona Rėzienė,*  
*Irena Čupalienė, Aleksandra Gobienė*

SL 255. 1996 02 15. 16,44 leidyb. apsk. l. Tir. 1000 egz. Užsakymas 354. Išleido leidykla „Mintis“, Sierakausko 15, 2600 Vilnius. Spausdino Poligrafinių paslaugų įmonė, A. Strazdelio 1, 2600 Vilnius.

Kaina sutartinė

